Uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w Polsce z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich

Mateusz Kaczmarski

Uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w Polsce z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich

Издателство на Българската академия на науките
"Проф. Марин Дринов"
Professor Marin Drinov Publishing House
of Bulgarian Academy of Sciences

Sofia 2022

REVIEWERS

Igor Britchenko – Dr. of Sciences, Professor Higher School of Insurance and Finance, Sofia (Bulgaria)

Maria Borowska – Prof., Dr. of Sciences, State Higher Vocational School Memorial of Prof. Stanislaw Tarnowski (Poland)

Maksym Bezpartochnyi – Dr. of Sciences, Professor at the Department of Economics, National Aerospace University named after N. Zhukovsky "Kharkiv Aviation Institute" (Ukraine)

© Mateusz Kaczmarski

Uwarunkowania rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w Polsce z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich, 302 p.

ORCID: 0000-0003-4498-7110

ISBN: 978-619-245-251-3

Proces rozwoju społeczno-gospodarczego charakteryzuje się zróżnicowaniem w układzie regionalnym wyróżniając regiony dynamicznie rozwijające się oraz regiony opóźnione w rozwoju. Wdrażane polityki rozwoju, w tym polityka regionalna, tworzone są w odniesieniu do regionalnych uwarunkowań społeczno-gospodarczych oraz z wykorzystaniem tzw. czynnika miejsca. Dysproporcje rozwojowe regionów determinują cele polityki regionalnej, a jej wdrożenie oraz skuteczne i konsekwentne realizowanie powinno odnosić się do występujących uwarunkowań regionalnych. Celem każdej polityki rozwoju regionalnego jest ukierunkowanie na wyrównanie terytorialne zróżnicowanych ekonomicznych i społecznych warunków funkcjonowania i rozwoju obszarów, w tym obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich.

Przedmiotem prowadzonych badań była ocena rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w Polsce i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich. W niniejszej monografii dokonano oceny wpływu rozwoju obszarów wiejskich oraz innowacji i działalności badawczo-rozwojowej na społeczno-gospodarczy rozwój regionów, a także uwzględniono wpływ realizacji Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) 2007-2013 i 2014-2020 na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce.

Spis treści

Wstęp 7
1. Problematyka rozwoju regionalnego 13
1.1. Pojęcie rozwoju i wybrane teorie rozwoju regionalnego 13
1.2. Polityka rozwoju regionalnego 21
1.3. Czynniki i bariery rozwoju regionalnego 29
1.4. Mierniki rozwoju regionalnego 36
1.5. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich 46
2. Założenia metodologiczne badań własnych 51
3. Ocena zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w odniesieniu do samorządów regionalnych 59
3.1. Dobór i charakterystyka zmiennych wykorzystanych w metodzie porządkowania liniowego 59
3.2. Ocena rozwoju społeczno-gospodarczego województw w Polsce w latach 2007, 2015 i 2019 według syntetycznej miary rozwoju Hellwiga 64
3.3. Klasyfikacja województw według poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego 85
3.4. Ocena zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w latach 2007, 2015 i 2019 według syntetycznej miary rozwoju Hellwiga 99
3.5. Klasyfikacja województw według zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce 130
4. Ocena wpływu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w ujęciu regionalnym 145
4.1. Ocena zależności demografii i rynku pracy na obszarach wiejskich i aktywności zawodowej mieszkańców wsi w latach 2007-2019 145
4.2. Ocena zależności przedsiębiorczości na obszarach wiejskich i liczby nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarki narodowej w sektorze prywatnym w latach 2007-2019 148
4.3. Ocena zależności struktury gospodarki regionu i przeciętnej powierzchni gospodarstwa indywidualnego w latach 2007-2019 151

4.4. Ocena zależności produkcji zwierzęcej i przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie w latach 2007-2019 153
5. Ocena wpływu innowacji i działalności badawczo-rozwojowej w województwach w Polsce 157
5.1. Ocena wpływu działalności B+R na saldo migracji w województwach w latach 2007-2019..... 157
5.2. Ocena wpływu działalności B+R na dochody własne w podatku od osób prawnych na mieszkańca w latach 2007-2019 161
6. Ocena zrównoważonego rozwoju terenów górskich i podgórskich w Polsce w opinii mieszkańców 163
6.1. Opinia o wpływie Wspólnej Polityki Rolnej 2014-2020 i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 na zrównoważony rozwój terenów górskich i podgórskich 163
6.1.1. Założenia metodologiczne analizy statystycznej badań ankietowych 169
6.1.2. Zależność odpowiedzi na pytania od miejsca zamieszkania i płci 171
6.1.3. Zależność odpowiedzi respondentów na pytania od wieku, poziomu wykształcenia, miejsca i stażu pracy 181
6.2. Współczynniki korelacji Spearmana wyników badań ankietowych 192
6.2.1. Współczynniki korelacji wszystkich respondentów..... 192
6.2.2. Współczynniki korelacji według wybranych segmentów respondentów 195
7. Identyfikacja i synteza uwarunkowań rozwoju społeczno-gospodarczego województw oraz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, a także terenów górskich i podgórskich w Polsce 203
Zakończenie 221
Bibliografia 227
Wykaz tabel 254
Wykaz rycin..... 261
Wykaz wykresów 263
Aneks statystyczny..... 267

Wstęp

Przedmiotem prowadzonych badań była ocena rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w Polsce w latach 2007-2019 i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich. Ponadto w monografii dokonano oceny wpływu rozwoju obszarów wiejskich oraz innowacji i działalności badawczo-rozwojowej na społeczno-gospodarczy rozwój regionów. W przeprowadzonych badaniach uwzględniono także wpływ realizacji Wspólnej Polityki Rolnej (WPR) i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) 2007-2013 i 2014-2020 na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce.

Proces rozwoju społeczno-gospodarczego charakteryzuje się zróżnicowaniem w układzie regionalnym wyróżniając regiony dynamicznie rozwijające się oraz regiony opóźnione w rozwoju. W literaturze określa się, że: *rozwój jest wynikiem pozytywnych zmian wzrostu ilościowego i postępu jakościowego w systemach gospodarczych, społecznych i przyrodniczych*[1]. W nawiązaniu do definicji, wszelkie „pozytywne zmiany i postęp jakościowy" można odnosić zarówno do rozwoju lokalnego, regionalnego, subregionalnego jak i ogólnokrajowego. Rozwój społeczno-gospodarczy mierzony w różnych skalach przestrzennych dotyczy zarówno sfery ekonomicznej, społecznej oraz środowiska przyrodniczego. Zakres publikacji w zakresie rozwoju regionalnego jest obszerny, a zagadnieniem

[1] Markowski T. (2008). *Teoretyczne podstawy rozwoju lokalnego i regionalnego*. W: *Gospodarka regionalna i lokalna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, 13.

tym zajmowali się m.in.: North[2], Yang[3], Andersson[4], Strahl[5], Zatorska-Sadurska[6], Parysek[7], Stackelberg, Hahne[8], Kudłacz[9], Potoczek[10], Zagórowska[11], Rymarczyk[12], Wyszkowska[13].

Uogólniając wnioski płynące z literatury przedmiotu, można przyjąć, że rozwój społeczno-gospodarczy to wszelkie „pozytywne" i pożądane zmiany zachodzące w wyniku czynników je wywołujących lub mogących te zmiany zapoczątkować. Rozpatrując przyczyny rozwoju społeczno-gospodarczego w ujęciu regionalnym, poszukuje się oraz analizuje wszelkie czynniki i mechanizmy wywołujące korzystne zmiany w danej skali przestrzennej. Czynnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego może być właściwie każda przyczyna „pozytywnej zmiany". Na proces zmian wpływ mają zarówno czynniki proste np. wykształcenie mieszkańców, infrastruktura techniczna, działalność innowacyjna i badawczo-rozwojowa,

---

2 Por. D.C. North (1981). *Structure and Change in Economic History*, W.W. Norton, New York.

3 Yang D. (1990). *Wzorce chińskiej strategii rozwoju regionalnego*. Chiny kwartalne, 122, 230-257.

4 Andersson, Å. (1985). *Kreatywność i rozwój regionalny*. Prace Regionalnego Stowarzyszenia Naukowego, 56, 5-20.

5 Strahl D. (1990). *Metody programowania rozwoju społeczno-gospodarczego*. Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.

6 Zatorska-Sadurska J. (1995). *Ekorozwój w polityce regionalnej i lokalnej*. W: S.L. Bagdziński, W. Maik, A. Potoczek (red.). *Polityka rozwoju regionalnego i lokalnego w -327- okresie transformacji systemowej*. Wydawnictwo UMK, Toruń.

7 Parysek J.J. (1997). *Podstawy gospodarki lokalnej*. Wyd. Naukowe UAM, Poznań.

8 Stackelberg K., Hahne U. (1998). *Teorie rozwoju regionalnego*. W: S. Golimowska (red.). *Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne. Polska, Czechy, Węgry*, Raport IPiSS, Warszawa, 16.

9 Kudłacz T. (1999). *Programowanie rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

10 Potoczek A. (2000). *Współczesne problemy rozwoju lokalnego i regionalnego*. Wyd. Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku, Włocławek.

11 Zagórowska A. i in. (red.). (2001). *Rozwój regionalny w perspektywie integracji europejskiej*. Politechnika Opolska. Wyższa Szkoła Ekonomii i Administracji w Bytomiu, Bytom.

12 Rymarczyk J. (red.). (2005). *Rozwój regionalny i globalny we współczesnej gospodarce światowej*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław.

13 Wyszkowska D. (2005). *Polityka regionalna jako instrument podwyższania konkurencyjności polskich regionów*. W: J. Kaja, K. Piech (red.). *Rozwój oraz polityka regionalna i lokalna w Polsce*. Szkoła Główna Handlowa, Warszawa, 103-114.

a także złożone oddziaływania jako synergie czynników prostych będące skutkiem przyjętej i realizowanej strategii rozwoju.

Współczesne polityki rozwoju, w tym polityka regionalna, tworzone są w odniesieniu do regionalnych uwarunkowań społeczno-gospodarczych oraz z wykorzystaniem tzw. czynnika miejsca. Główną przesłanką tworzenia polityk rozwoju regionalnego są dysproporcje rozwojowe regionów, a ich celem jest ukierunkowanie na wyrównanie terytorialne zróżnicowanych ekonomicznych i społecznych warunków funkcjonowania i rozwoju obszarów, w tym obszarów wiejskich. Kluczowym elementem realizacji polityki rozwoju regionu jest ludność i podmioty gospodarcze funkcjonujące w regionie. Polityka regionalna realizowana jest z wykorzystaniem instrumentów planistycznych, prawnych i finansowych, a jej efektywność jest wysoce zróżnicowana i zależna od dysproporcji rozwojowych występujących w danym regionie.

Celem głównym prezentowanej monografii była ocena rozwoju społeczno-gospodarczego regionów i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce w latach 2007–2019.

W monografii sformułowano pięć celów szczegółowych, których weryfikacji dokonano z wykorzystaniem metod ekonometrycznych, statystycznych oraz badań ankietowych. Cele szczegółowe dotyczyły:

1. Oceny rozwoju społeczno-gospodarczego w ujęciu regionalnym w Polsce w latach 2007-2019.
2. Oceny zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce w latach 2007-2019.
3. Oceny wpływu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich na rozwój społeczno-gospodarczy województw.
4. Oceny wpływu innowacji i działalności badawczo-rozwojowej na rozwój społeczno-gospodarczy województw.
5. Oceny wpływu przyjętej przez UE Wspólnej Polityki Rolnej i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na zrównoważony rozwój terenów górskich i podgórskich w Polsce.

Teza główna monografii zakłada, że **rozwój społeczno-gospodarczy regionów i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce w latach 2007-2019 był zróżnicowany terytorialnie i determinowany przez czynniki oraz bariery rozwoju.**

Pandemia COVID-19 i wdrożenie pracy zdalnej w wielu instytucjach państwowych, w tym w Głównym Urzędzie Statystycznym, warunkowała dostępność aktualnych danych statystycznych dotyczących regionów w Polsce. Wykorzystane w monografii dane statystyczne zostały zagregowane w roku 2021 z Banku Danych Lokalnych[14] i poddane analizom ekonometrycznym i statystycznym. Pełny zestaw danych statystycznych wykorzystanych do niniejszych analiz dostępny był wyłącznie dla roku 2019, co warunkowało ich metodyczne wykorzystanie. W związku z powyższym niemożliwe było wykorzystanie danych dla ostatniego roku okresu programowania tj. 2020 co stanowiło ograniczenie w przeprowadzeniu całościowej oceny wpływu realizacji programów mających istotny wpływ na rozwój społeczno-gospodarczy regionów i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce.

W monografii dokonano oceny rozwoju społeczno-gospodarczego regionów i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich wyłącznie w ujęciu regionalnym, według klasyfikacji NUTS która została wprowadzona w Polsce w 2005 roku celem zbierania danych statystycznych w wymiarze europejskim. Poziomowi klasyfikacji NUTS 2 w Polsce przyporządkowano 17 regionów, tj. 16 województw oraz dodatkowo wyodrębniono region warszawski stołeczny jako dodatkowy region. Dane dostępne w Banku Danych Lokalnych charakteryzowały 16 województw (regionów) bez wyodrębnienia Warszawy jako oddzielnego regionu. Stanowiło to istotne ograniczenie w przyjętej metodyce badań. Głównym celem badań była ocena rozwoju społeczno-gospodarczego regionów oraz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich i terenów górskich i podgórskich w Polsce, co stanowiło istotne ograniczenie metodyczne do rozszerzenia zakresu badań i porównań z regionami europejskimi na poziomie NUTS 2.

Kolejnym ograniczeniem w prowadzonych badaniach był brak dostępności danych statystycznych, które charakteryzowały wyłącznie tereny górskie i podgórskie w Polsce. Wobec powyższego w monografii przyjęto, iż województwo podkarpackie, małopolskie i śląskie, o znaczącym udziale terenów górskich i podgórskich, traktowano jako regiony górskie i podgórskie ze specyficznymi warunkami i ograniczeniami do prowadzenia gospodarki rolnej.

Rozpatrywanie zagadnienia rozwoju regionalnego związane jest ściśle z realizacją polityk krajowych i regionalnych, których celem jest programowanie

[14] https://bdl.stat.gov.pl/bdl

i stymulowanie rozwoju regionów. Zakończenie okresu programowania w latach 2014-2020 i przygotowania do kolejnego okresu programowania 2023-2027 stało się przyczynkiem do oceny skuteczności i efektywności przyjętych koncepcji i założeń rozwoju regionalnego, a także nowego spojrzenia terytorialnego na społeczno-gospodarczy rozwój województw, na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce.

W rozdziale pierwszym przedstawiono założenia teoretyczne i problematykę rozwoju regionalnego, a także omówiono zagadnienia związane z rozwojem obszarów wiejskich, w tym terenów górskich i podgórskich. W rozdziale drugim omówiono założenia metodologiczne badań własnych. W trzecim rozdziale dokonano oceny zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w Polsce, a także oceniono zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce w latach 2007, 2015 i 2019. Ponadto dokonano porządkowania województw i obszarów wiejskich w ujęciu regionalnym według syntetycznej miary rozwoju Hellwiga w latach 2007, 2015 i 2019 oraz ich klasyfikacji według osiągniętego poziomu rozwoju. W kolejnym rozdziale dokonano oceny wpływu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich na: aktywność zawodową mieszkańców wsi, nowo zarejestrowane podmioty gospodarki narodowej, powierzchnię gospodarstwa indywidualnego oraz przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny. W rozdziale piątym oceniono wpływ innowacji i działalności badawczo-rozwojowej w województwach na saldo migracji oraz dochody własne w podatku od osób prawnych na mieszkańca. W rozdziale szóstym dokonano oceny wpływu Wspólnej Polityki Rolnej 2014-2020 i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 na zrównoważony rozwój terenów górskich i podgórskich w Polsce. W rozdziale ostatnim dokonano identyfikacji i syntezy uwarunkowań rozwoju społeczno-gospodarczego województw w Polsce, a także zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich. W rozdziale tym przedstawiono także rekomendacje dla kształtowania rozwoju społeczno-gospodarczego regionów i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce.

W niniejszym opracowaniu rozwój regionów oceniono pod względem społeczno-gospodarczym i zrównoważonym rozwojem obszarów wiejskich. Ponadto w monografii szczególną uwagę zwrócono na tereny górskie i podgórskie, które podlegają procesowi szybkiej marginalizacji. Rozwój regionów w Polsce został oceniony jednocześnie w dwóch różnych wymiarach terytorialnych, tj. w ujęciu

wojewódzkim i w odniesieniu do obszarów wiejskich, co jest nowatorskim i holistycznym pojmowaniem procesu rozwoju. W przyjmowanych i wdrażanych politykach rozwoju, w tym Wspólnej Polityce Rolnej na lata 2023-2027, uwzględnić należy terytorialność jako podstawę do kształtowania procesów zmian, gdzie czynniki endogeniczne odgrywają kluczową rolę w tym procesie. Takie pojmowanie rozwoju, szczególnie rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich, jest nowatorskie i powinno zostać uwzględnione we wdrażanych politykach rozwoju.

1. Problematyka rozwoju regionalnego

1.1. Pojęcie rozwoju i wybrane teorie rozwoju regionalnego

W naukach ekonomicznych i społecznych funkcjonuje wiele definicji rozwoju regionalnego, które to teorie i koncepcje wywodzą się z ekonomii rozwoju. Wielu badaczy opisywało i diagnozowało rozwój, w tym także rozwój regionalny, o czym świadczy liczna literatura przedmiotu. Koncepcje rozwoju regionalnego ulegają nieustannym modyfikacjom, które są odpowiedzią na dynamiczne zmiany zachodzące w wyniku szybkiego postępu technologicznego. Zdefiniowanie rozwoju regionalnego, pomimo licznych opracowań nie doczekało się jednolitej i spójnej definicji. Podobnie w literaturze przedmiotu funkcjonuje wiele wskaźników mierzących rozwój, a dotychczas nie opracowano wskaźnika uniwersalnego, który zostałby przyjęty i stosowany przez badaczy z zakresu rozwoju. Celem usystematyzowania zagadnień z zakresu rozwoju regionalnego omówione zostaną teorie i koncepcje rozwoju regionalnego oraz determinanty i bariery wpływające na tempo rozwoju regionalnego.

Według Z. Chojnickiego[1] pojęcie rozwoju może być analizowane z wykorzystaniem takich kategorii przedmiotowych jak zmiana i struktura, co umożliwia całościowe określenie jego charakteru i funkcji poznawczych, a także umożliwia implementację tego pojęcia w analizie przestrzenno-ekonomicznej i regionalnej.

Rozwój pojmowany jest jako ciąg ukierunkowanych i nieodwracalnych zmian w strukturze analizowanego obiektu. Zachodzące zmiany traktowane są jako

---

[1] Chojnicki Z. (1999). *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii ekonomicznej*. Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.

przejście z jednego stanu obiektu do innego stanu obiektu, co determinuje modyfikację jego charakteru i właściwości, które mogą mieć charakter ilościowy i jakościowy. Rozwój jest zatem ciągiem zmian o charakterze długofalowym, w którym można wyróżnić poszczególne fazy lub etapy. Zachodzące zmiany zazwyczaj są ukierunkowane i nieodwracalne, a także wyróżniają się brakiem cykliczności. W wyniku zachodzących ukierunkowanych i nieodwracalnych zmian powstają nowe własności obiektów, które uwidaczniają się nie tylko nowymi cechami ilościowymi, ale także jakościowymi. Rozwój obiektu w pewnych warunkach zachodzi spontanicznie, co określane jest jako samoistny rozwój lub też może być stymulowany oddziaływaniem otoczenia o działaniach kreujących lub korygujących rozwój, które najczęściej określa się mianem polityki rozwoju[2].

Jedną z podstawowych cech diagnostycznych rozwoju jest określenie jego przestrzeni (obszaru, terytorium, powierzchni). Łacińskie słowo *regio* odnosi się do regionu, które współcześnie należy utożsamiać z częścią powierzchni kraju (państwa), która charakteryzuje się swoistymi cechami[3]. W wyniku reformy administracyjnej przeprowadzonej w 1999 roku, w Polsce funkcjonuje trójszczeblowy podział terytorialny, z czego szczebel gminny i powiatowy mają charakter lokalny i ponad lokalny, natomiast przyjmuje się iż regionami są poszczególne województwa. Mając na uwadze powyższe, rozwój regionalny najogólniej należy pojmować jako wzrost potencjału gospodarczego i konkurencyjności województwa wpływający na poprawę standardów życia jego mieszkańców[4].

Na podstawie przeglądu literatury przedmiotu, można stwierdzić, że teorie i koncepcje rozwoju regionalnego stanowią teoretyczne podstawy polityki regionalnej. Zdaniem Strzeleckiego[5] brak jest aktualnie jednolitej, uniwersalnej i ogólnej teorii rozwoju regionalnego. W obszarze rozwoju regionalnego funkcjonują podstawowe terminy, które wykorzystywane są przez teoretyków w koncepcjach rozwoju regionalnego oraz praktyków zarządzających polity-

---

[2] ibidem

[3] Szul R. (2007). *Regionalizm w Polsce na tle europejskim*. W: G. Gorzelak (red.). *Polska regionalna i lokalna w świetle badań UROREG-u*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa, 114.

[4] Szmyt W., Kundera J. (2008). *Leksykon polityki regionalnej Unii Europejskiej*, Wolters Kluwer, Warszawa, 93.

[5] Strzelecki Z. (red.). (2015). *Wybrane regionalne i lokalne polityki publiczne w Polsce. 10 lat doświadczeń w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej*. Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa, 12.

ką regionalną. W zagadnieniach rozwoju i polityki regionalnej stosowane są pojęcia: region, zasoby regionalne, rozwój regionalny, czynniki i bariery rozwoju regionalnego. Jak podaje Kopeć[6] rozwój regionalny jest młodą dziedziną ekonomii i nieposiadającą jeszcze własnej autonomicznej teorii. W kwestiach rozważań teoretycznych wykorzystuje zatem teorię rozwoju gospodarczego, teorię ekonomii lub teorię gospodarki przestrzennej. Pośród dorobku naukowego wielu dyscyplin naukowych, w zagadnieniach z zakresu rozwoju regionalnego i lokalnego wyróżnić można m.in.: teorię lokalizacji, teorię bazy ekonomicznej, teorię ośrodków centralnych, teorię wzajemnego oddziaływania, teorię biegunów wzrostu, koncepcję systemów społecznych, samoorganizację przestrzenną, dyfuzję innowacji[7]. Zdaniem Szewczuk i in.[8] można wyróżnić również teorie o walorach pragmatycznych, m.in.: teoria przyczyn kumulatywnych, ogólna teoria równowagi, teoria korzyści (kosztów) komparatywnych, teoria „długiej fali", teoria rozwoju J. A. Schumpetera[9].

Różnice w rozwoju pomiędzy poszczególnymi regionami są przesłanką do tworzenia i realizacji polityk regionalnych, których efektem będą pozytywne zmiany (zob. np. Domański[10], Gawlikowska-Hueckel[11]). Teorie rozwoju tworzone są na podstawie zdiagnozowanych i przewartościowanych znanych czynników generujących zmiany społeczno-gospodarcze oraz identyfikacji interakcji pomiędzy tymi czynnikami i otoczeniem społeczno-gospodarczym. Czynniki rozwoju należy rozpatrywać nie jako odrębne składowe systemu społeczno-gospodarczego, ale jako zespół oddziaływań w danym systemie, a oddziaływania te charakteryzują się zmiennością w czasie i przestrzeni. Czynniki rozwoju należy zatem rozpatrywać z wykorzystaniem teorii rozwoju regionalnego. Ponadto

---

6 Kopeć A. (2020). *Rozwój regionalny oparty na innowacjach przy zastosowaniu modelu poczwórnej helisy, a projekt Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030*. Koncepcja rozwoju Czwórmiasta. 31, 53-73. doi: 10.19251/ne/2020.31(3).

7 ibidem

8 Szewczuk A., Kogut-Jaworska M., Zioło M. (2011). *Rozwój lokalny i regionalny. Teoria i praktyka*. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, 35-46.

9 Schumpeter J. (1960). *Teoria rozwoju gospodarczego*. PWN, Warszawa.

10 Domański R. (1997). *Przestrzenna transformacja gospodarki*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.

11 Gawlikowska-Hueckel K. (2003). *Procesy rozwoju regionalnego w Unii Europejskiej. Konwergencja czy polaryzacja?*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.

czynniki rozwoju są często zdiagnozowane i opisane w ramach określonych strategii i polityk rozwoju.

W literaturze przedmiotu funkcjonuje wiele teorii rozwoju regionalnego, które były tworzone i modyfikowane w zależności od pojawiających i zmieniających się warunków gospodarczych, ekonomicznych i społecznych. Szczegółowego przeglądu teoretycznych koncepcji rozwoju regionalnego z równoczesnym określeniem czynników i barier rozwoju dokonał A. Gałązka[12]. Cytowany autor koncepcje rozwoju podzielił „od góry", w których region jest traktowany jako „przedmiot" rozwoju, tzn. procesy zachodzące w regionie są niejako wypadkową zewnętrznych uwarunkowań rozwoju. W koncepcjach tych czynniki rozwoju są uporządkowane według stopnia ingerencji władz publicznych w działania prorozwojowe, tj. odnoszące się do ujęć klasycznych i neoklasycznych oraz ekonomii instytucjonalnej. Drugą grupą koncepcji rozwoju regionalnego „od dołu" stanowią teorie, w których szczególną rolę przypisuje się aktywności regionu będącego „podmiotem", a nie „przedmiotem" procesów rozwoju[13]. Ze względu na ograniczenia niniejszego opracowania, omówione zostaną wyłącznie wybrane teorie reprezentujące główne nurty koncepcji rozwoju regionalnego.

Założenia teoretyczne, w tym koncepcje i teorie rozwoju oraz regionu, definiowane są także w kontekście rozwoju regionalnego, który opisywany jest jako:

- ✓ „systematyczna poprawa konkurencyjności podmiotów gospodarczych i poziomu życia mieszkańców oraz wzrost potencjału gospodarczego regionów, przyczyniający się do rozwoju społeczno-gospodarczego kraju" – wg. J. Szlachta;
- ✓ „trwały wzrost poziomu życia mieszkańców i potencjału gospodarczego w skali określonej jednostki terytorialnej" – wg. T. Kudłacz;
- ✓ „trwały wzrost trzech elementów: potencjału gospodarczego regionów, ich siły konkurencyjnej oraz poziomu i jakości życia mieszkańców, […], przyczyniający się do rozwoju całej wspólnoty narodowej" – wg. A. Klasik[14];
- ✓ „proces pozytywnych zmian wzrostu ilościowego i postępu jakościowego, zachodzących w regionie, tj. ponadlokalnym układzie społeczno-teryto-

[12] Gałązka A. (2017). *Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego*. Studia BAS, 1(49), 9-61.

[13] ibidem

[14] Brol R. (2006). *Rozwój regionalny – zakres pojęciowy*. W: D. Strahl (red.). *Metody oceny rozwoju regionalnego*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław, 13.

rialnym identyfikującym się specyficznymi cechami przestrzeni, strukturą gospodarki, a także więzią społeczną wynikającą ze wspólnej regionalnej tożsamości”[15];

- ✓ „złożoną kategorię ekonomiczną opisującą – rozpatrywany zwykle na podstawowym poziomie regionalnym – proces ciągłych zmian społeczno–gospodarczych określonych przestrzeni, obejmujących wyodrębnione regiony, zmierzających do poprawy istniejącego stanu z punktu widzenia przyjętych kryteriów” – wg. R. Klóska[16];
- ✓ „rozwój społeczny rozumiany jako poziom opieki zdrowotnej, dobrobyt, jakość środowiska czy też kreatywność” – wg. A. C. Nelson[17].

W literaturze przedmiotu funkcjonują teorie rozwoju regionalnego, które odnoszą się do mechanizmów generujących powstawanie różnic międzyregionalnych. Teorie te uwzględniają przyczyny powstawania różnic, co wykorzystywane jest w tworzeniu polityk regionalnych, które ukierunkowane są na niwelowanie zróżnicowania poziomu rozwoju regionalnego[18]. Zdaniem G. Gorzelaka[19] teorie rozwoju regionalnego można podzielić na:

- ✓ odnoszące się do ścieżki rozwoju zrównoważonego, gdzie różnice międzyregionalne traktowane są jako zakłócające proces rozwoju; równowaga przyjmowana jest jako naturalny stan gospodarki;
- ✓ odnoszące się ścieżki rozwoju niezrównoważonego, gdzie różnice są naturalnymi cechami rozwoju społeczno-ekonomicznego i są nieuniknione; nierównowaga przyjmowana jest jako siła sprawcza rozwoju.

Analogicznego zróżnicowania teorii rozwoju regionalnego dokonali K. Stackelberg i U. Hahne, którzy rozwój regionalny podzielili na dwie grupy: teorie zakładające odpowiednio zrównoważony oraz niezrównoważony charakter wzrostu

---

[15] Strahl D. (red.). (1998). *Taksonomia struktur w badaniach regionalnych*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław, 29.

[16] Klóska R. (2015). *Innowacyjność jako determinanta rozwoju regionalnego w Polsce*. Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, 13.

[17] Nelson A.C. (2013). *Theories of regional development*. W: R.D. Bingham, R. Mier (red.), *Theories of Local Economic Development: Perspectives from Across the Disciplines*, Sage Publications, London, 29.

[18] Gorzelak G. (1989). *Rozwój regionalny Polski w warunkach kryzysu i reformy*. Rozwój regionalny, rozwój lokalny, samorząd terytorialny, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Instytut Gospodarki Przestrzennej, 14, Warszawa, 56-57.

[19] ibidem

gospodarczego[20]. Teorie odnoszące się do koncepcji rozwoju niezrównoważonego rozwijane były przez Perroux, Myrdal i Hirschmana. W teorii biegunów wzrostu, G. Myrdal i F. Perroux oraz A. O. Hirschman uzasadniali istnienie tendencji do polaryzacji aktywności ekonomicznej w przestrzeni społeczno-gospodarczej. Teorie tych trzech autorów rozwijały się równolegle i niezależnie od siebie, a ich prace pojawiły się w latach 50. XX wieku[21].

Stworzona w 1966 roku przez Friedmana[22] teoria centrum i peryferii opisywała niezrównoważony charakter wzrostu gospodarczego. Według tej teorii działalność gospodarcza lokowana jest na zasadzie rdzenia i peryferii (ang. *core and peripheries*). Konkurencyjne przemysły rozwijają swoją działalność w dużych centrach metropolitalnych, zapewniając tym samym pozycję dominującą wobec peryferii. Zdaniem J. Friedmana, wystąpienie dyfuzji rozwoju gospodarczego zainicjowanego w centrum aglomeracji, oddziaływać będzie na peryferie, które pełnić będą funkcję usługową wobec obszarów centralnych[23].

Teorie rozwoju regionalnego bazujące na koncepcji rozwoju niezrównoważonego, przyjmują, iż centra aglomeracyjne są miejscem gdzie proces rozwoju jest indukowany, a jego następstwem jest rozprzestrzenianie się na centra regionalne i peryferie. Zdaniem Zajdel[24] teorie rozwoju niezrównoważonego przyjmują, iż układ społeczno-gospodarczy zmierza do osiągnięcia stanu równowagi, który kształtowany jest przez siłę koncentrującą (dośrodkową) i siłę dekoncentrującą (odśrodkową).

Interwencjonizmu władz publicznych w procesie rozwoju regionalnego nie przewidywały koncepcje powstałe z teorii neoliberalnej. Z uwagi na obserwowane zwiększające się zróżnicowanie poziomu rozwoju regionalnego i potrzebę ich ograniczenia lub eliminacji, tworzone były koncepcje odnoszące się do doktryny keynesowskiej.

---

[20] Stackelberg K., Hahne U. (1998). *Teorie rozwoju regionalnego*. W: S. Golimowska (red.). *Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne. Polska, Czechy, Węgry*, Raport IPiSS, Warszawa, 16.

[21] Suchecki B. (red.). (2010). *Ekonometria przestrzenna. Metody i modele analizy danych przestrzennych*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, 203-208.

[22] Friedmann J. (1966), *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*, Cambridge, Mass, MIT Press.

[23] ibidem

[24] Zajdel M. (2011). *Wybrane teorie rozwoju regionalnego oraz lokalnego a rynek pracy.* Studia Prawno-Ekonomiczne, 83, 397-421.

Na podstawie teorii wzrostu zrównoważonego J.M. Keynes stworzył model instytucjonalny podstawowy[25], który zakłada, że nawet w stanie gospodarczej równowagi może występować (i zwykle występuje) niepełne wykorzystanie czynników produkcji (zwłaszcza zasobów pracy). W modelu Keynesa zakwestionowano rolę mechanizmów rynkowych w stabilizacji poziomu rozwoju, a przyjęto podejście „instytucjonalne", gdzie interwencja władz publicznych jest niezbędna do pełnego wykorzystania czynników produkcji, a tym samym zapoczątkowania procesu rozwoju[26].

Koncepcje odnoszące się do zrównoważonego rozwoju podkreślają znaczenie instytucji otoczenia biznesu dla rozwoju gospodarczego regionu i zakładają konieczność interwencjonizmu. Zdaniem Malizia i Feser[27] i Grosse[28] działania administracji publicznej powinny być szczególnie skoncentrowane na obszarach charakteryzujących się słabym wzrostem gospodarczym.

Zupełnie odrębną grupą są koncepcje ukazujące stopień komplikacji współczesnych procesów rozwoju regionalnego tj. koncepcja „nowej geografii ekonomicznej" i „ekonomii ewolucyjnej". Koncepcje te zakładają, iż zachodzące procesy rozwoju nie poddają się żadnym „normatywnym", „uniwersalnym" i ponadczasowym uogólnieniom, co determinuje konieczność stosowania zindywidualizowanego podejścia do problematyki rozwoju regionalnego[29].

Koncepcja *nowej geografii ekonomicznej* P. Krugmanna[30] to nowatorski sposób spojrzenia na proces rozwoju regionalnego, który uwzględnia przestrzenne aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego. Model ten wskazuje, że podstawą rozwoju jest koncentracja działalności gospodarczej z wykorzystaniem korzyści skali w relacji do korzyści zewnętrznych. Uwarunkowania przestrzenne w kon-

---

[25] Keynes J.M. (1883-1946) – por. J.M. Keynes (2003), *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza* (1936), Warszawa.

[26] ibidem

[27] Malizia E.E., Feser E.J. (1999). *Understanding Local Economic Development, Center for Urban Policy Research*, New Brunswick, 123-137.

[28] Grosse T.G. (2002). *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*. Studia Regionalne i Lokalne. Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych Uniwersytetu Warszawskiego (EUROREG): 1(8), 25-48.

[29] Gałązka A. (2017). *Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego*. Studia BAS, 1(49), 9-61.

[30] Krugman P.R. (1995). *Development Geography, and Economic Theory, Ohlin Lectures*, MIT Press, Cambrige-London.

cepcji tej są jednym z podstawowych determinant procesów społeczno-gospodarczych, a nie jak dotychczas, jako jeden z wielu czynników determinujących wzrost i rozwój. Koncepcja ta traktuje wiedzę i jej rozwój jako czynnik determinujący regionalny wzrost gospodarczy.

Koncepcja *ekonomii ewolucyjnej* zdefiniowana została z wykorzystaniem wielu koncepcji, w których procesy społeczno-gospodarcze wyjaśniano na podstawie mechanizmów występujących w procesie ewolucji środowiska przyrodniczego, opisanej przez Karola Darwina. Zdaniem R.R. Nelson i S.G. Winter[31] „ekonomia ewolucyjna kładzie nacisk na zjawiska dynamiczne i koncentruje swoje uwagi na obserwacjach dalekich od stanu równowagi (...). Istotne znaczenie mają także zmiany ilościowe i jakościowe oraz postrzeganie procesu gospodarczego w perspektywie historycznej, gdzie charakterystyki makroekonomiczne są ważnymi agregatami zachowań podmiotów gospodarujących na poziomie mikroekonomicznym". Według założeń ekonomii ewolucyjnej prowadzenie polityki wzrostu i rozwoju odbywa się w złożonym, zmiennym i niepewnym środowisku, a podmioty gospodarcze działają w niepewnych uwarunkowaniach. Determinuje to konieczność dostosowania polityki rozwoju do istniejących mechanizmów rynkowych i zachodzących zmian, z pominięciem procesu jej programowania. Wymaga to ciągłego monitorowania skutków prowadzonej polityki rozwoju. Według Gałązki[32] w warunkach takich działania konsumentów, producentów, jak i systemu instytucjonalnego tworzącego ramy społeczno-gospodarcze mogą przynosić efekty o charakterze dość przypadkowym.

W nawiązaniu do omówionych koncepcji i nurtów rozwój regionalny należy postrzegać w kategoriach zmian zachodzących w określonej przestrzeni (np. województwie) oraz ukształtowanych i rozwijających się systemach gospodarczych, społecznych, ekologicznych oraz technologicznych. W literaturze przedmiotu zmiany te opisywane są jako permanentne zastępowanie istniejących stanów rzeczy ich lepszymi odpowiednikami[33].

---

[31] Nelson R.R., Winter S.G. (1982). *An Evolutionary Theory of Economic Change*. The Belknap Press Of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, And London, England, 24-28.

[32] Gałązka A. (2017). *Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego*. Studia BAS, 1(49), 9-61.

[33] Głuszczuk D. (2011). *Istota rozwoju regionalnego i jego determinanty*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Ekonomia, 17(214), 68-80.

1.2. Polityka rozwoju regionalnego

We wdrażaniu i realizacji polityki regionalnej kluczową rolę odgrywają samorządy województwa, którym w wyniku reformy administracyjnej w 1999 roku, nakazano kształtowanie i prowadzenie polityki rozwoju regionalnego. Samorządy regionalne poszerzyły swoje funkcje, a także uzyskały do dyspozycji coraz większe środki finansowe. Po 2004 roku poza własnymi środkami samorządy uzyskały dodatkowe środki pochodzące z regionalnych programów finansowanych z Unii Europejskiej. Należy zwrócić uwagę, że zróżnicowanie poziomu rozwoju regionalnego w Polsce jest duże, co znalazło swoje odzwierciedlenie w potocznym podziale kraju na Polskę A i Polskę B. Zróżnicowany potencjał rozwojowy województw wynika przede wszystkim z zaszłości historycznych i podziału kraju pomiędzy zabór rosyjski, pruski i austriacki. W zaborze rosyjskim ograniczano rozwój przedsiębiorczości redukując ją do rolnictwa, przetwórstwa rolnego i rzemiosła. Ponadto rozwój infrastruktury na tych terenach był na niskim poziomie. Po odzyskaniu niepodległości, polityka państwa ukierunkowana była na tworzenie nowych centrów gospodarczych, które lokowane były przede wszystkim na terenach przynależnych do zaboru pruskiego i austriackiego. Po II wojnie światowej tendencja ta utrzymywała się, co skutkowało niedoinwestowaniem województw ze ściany wschodniej. Po wejściu Polski do UE dysproporcje rozwojowe próbowano ograniczać wdrażając specjalne programy dedykowane dla Polski Wschodniej.

Zróżnicowanie poziomu rozwoju województw jest ściśle powiązane z jego uwarunkowaniami społecznymi, naturalnymi i historycznymi. Powstało wiele teorii objaśniających mechanizm rozwoju regionów, które wykorzystywane są do formułowania rekomendacji dla władz publicznych. Współczesne koncepcje rozwoju regionów zwracają szczególną uwagę na wewnętrzny potencjał regionów, a zadaniem władz publicznych jest wspieranie rozwoju oddolnych czynników instytucjonalnych, politycznych i społecznych, które wpływają na

konkurencyjność i rozwój gospodarczy[34]. Zainicjowanie takich procesów pozwala na trwały, samodzielny i długookresowy rozwój[35].

Podstawowym zadaniem samorządu województwa jest kreowanie i stymulowanie jego rozwoju ekonomicznego. Plan rozwoju województwa realizowany jest w oparciu o strategię rozwoju województwa, której obowiązek przygotowania i wdrożenia zapisano w Ustawie *o samorządzie województwa*[36]. *W strategii rozwoju sformułowano cele i środki rozwoju województwa, a dokument ten jest kluczowym instrumentem strategicznego zarządzania rozwojem województwa. Ponadto w strategii identyfikowane są istniejące i potencjalne zasoby województwa, które mogą być wykorzystane w koncepcji rozwoju województwa. Celem strategii rozwoju województwa powinno być pobudzanie aktywności gospodarczej, podnoszenie konkurencyjności i innowacyjności gospodarki województwa i powiązania tych celów z celami średniookresowej strategii rozwoju kraju, krajowej strategii rozwoju regionalnego, odpowiednich strategii ponadregionalnych, a także z celami i kierunkami koncepcji przestrzennego zagospodarowania kraju (art.11 ust. 1d). Niezbędnym elementem treści strategii jest określenie strategicznych celów polityki rozwoju województwa (art. 11 ust. 1c)*[37].

Polityka rozwoju województwa rozumiana jest jako zespół wzajemnie powiązanych działań, podejmowanych i wdrażanych w celu zapewnienia trwałego i zrównoważonego jego rozwoju, spójności przestrzennej i społeczno-gospodarczej, zwiększania konkurencyjności gospodarki regionu, a także tworzenia nowych miejsc pracy w ujęciu regionalnym. Osiągnięcie celów strategicznych możliwe jest poprzez skuteczne prowadzenie polityki rozwoju i wykorzystywanie zróżnicowanych instrumentów możliwych do wykorzystania przez ich dysponentów[38]. Realizacja celów następuje poprzez prowadzoną politykę rozwoju regionalnego formułowaną w programach wojewódzkich.

---

[34] Grosse T.G. (2002). *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*. Studia Regionalne i Lokalne. Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych Uniwersytetu Warszawskiego (EUROREG): 1(8), 25-48.

[35] Fiedan R., Kaliszczak L., Grzebyk M. (2009). *Przedsiębiorczość w procesie rozwoju regionu podkarpackiego*. W: A. Czudec (red.) *Możliwości i bariery rozwoju regionu*. Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, 137.

[36] Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. *o samorządzie województwa*. Dz.U. 1998 nr 91 poz. 576.

[37] Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. *o samorządzie województwa*. Dz.U. 1998 nr 91 poz. 576.

[38] Stec M., Mączyński M. (2016). *Zakres i charakter zadań samorządu województwa a sfera użyteczności publicznej – wykonywanie istotnej części obowiązków publicznych*. Kontrola

Samorząd województwa wykonuje zadania publiczne o zasięgu wojewódzkim, które nie zostały zastrzeżone ustawowo dla organów administracji rządowej. Jest to swoiste domniemanie zadań na rzecz samorządu województwa. Przykładowy zakres zadań samorządu województwa wskazano w art. 14 ust. 1 ustawy o samorządzie województwa. Za Janem Zimmermannem[39] można je podzielić na:

1) sprawy infrastruktury technicznej – transport zbiorowy i drogi publiczne;
2) sprawy ładu przestrzennego i ekologicznego – modernizacja terenów wiejskich, zagospodarowanie przestrzenne, ochrona środowiska;
3) sprawy infrastruktury społecznej – edukacja publiczna i szkolnictwo wyższe, promocja i ochrona zdrowia, kultura, ochrona zabytków i opieka nad zabytkami, pomoc społeczna, wspieranie rodziny i systemu pieczy zastępczej, polityka prorodzinna, kultura fizyczna i turystyka, ochrona praw konsumenta, przeciwdziałanie bezrobociu i aktywizacja lokalnego rynku pracy;
4) sprawy bezpieczeństwa publicznego i obronności.

Zadania zlecone samorządowi województwa to między innymi:

1) utrzymywanie urządzeń melioracji wodnej;
2) prowadzenie ośrodków dokumentacji oraz wojewódzkiego zasobu geodezyjnego i kartograficznego[40].

Samorząd województwa odgrywa kluczową rolę w polityce regionalnej, a najważniejszymi zadaniami samorządu są:

- ✓ programowanie i zarządzanie procesami rozwojowymi na poziomie regionalnym,
- ✓ budowanie sieci współpracy na szczeblu regionalnym,
- ✓ koordynowanie działań podejmowanych w ramach różnych polityk sektorowych na poziomie województwa, w tym instrumentów polityki spójności UE i polityki regionalnej państwa,

Państwowa, 61,1(366), 122-143.

39 Zimmermann J. (2020). *Prawo administracyjne. Seria akademicka*, 9, 272-274.

40 Miszczuk A., Miszczuk M., Żuk K. (2007). *Gospodarka samorządu terytorialnego*, Warszawa, 47.

- ✓ analizowanie trendów i sytuacji w zakresie rozwoju regionalnego na poziomie regionalnym oraz czuwanie nad przebiegiem procesów realizacji polityki regionalnej na terenie województwa[41].

Na podstawie literatury przedmiotu stwierdzić należy, iż występowanie zróżnicowań w poziomie rozwoju regionów jest stanem naturalnym. Celem każdej polityki regionalnej jest stymulowanie procesu rozwoju poprzez szczegółowe określenie występujących regionalnie determinant i barier ograniczających tempo rozwoju. Jak podają R. J. Johnston i in.[42] zróżnicowany poziom dochodów oraz warunków życia ludności warunkowany jest nierównomiernym rozwojem regionalnym, który z kolei wynika z uwarunkowań mechanizmu rynkowego, arbitralnych decyzji inwestorów oraz czynników geograficznych. Nadrzędnym zadaniem polityki regionalnej jest zatem ograniczenie skali tych zróżnicowań.

Polityka regionalna jest pochodną zjawisk zachodzących w danym układzie terytorialnym oraz odpowiada założeniom i koncepcjom ukierunkowanym na rozwój terytorialny. W dobie XXI wieku prowadzenie działalności rozwojowej powinno uwzględniać siły sprawcze zmieniające świat. Siły te ściśle związane są z występującymi zjawiskami i procesami tj. globalizacją życia społeczno-gospodarczego, zmianami klimatycznymi, niekorzystnymi procesami demograficznymi i związanymi z nimi konsekwencjami dla systemów emerytalnych, a także rosnącymi kosztami energii[43]. Zjawiska te zostały opisane m.in. przez Castelsa[44] i Mansella[45]. Zdaniem J. Szlachty[46] rozwój badań naukowych doprowadził do zmiany pojmowania roli wymiaru terytorialnego procesów rozwojowych.

---

41 *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (2019). Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony, Warszawa, 28.*

42 Johnston R.J. i in., (red.) (2003). *The dictionary of Human Geography*. Fourth Edition. Blackwell Publishing.

43 Noworól A. (2013). *Zarządzanie rozwojem w kontekście nowej polityki regionalnej*. Studia Ekonomiczne/Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, 169, Zarządzanie publiczne: koncepcje, metody, techniki, 157-167.

44 Castels M. (2011). *Społeczeństwo sieci*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.

45 Mansell R. (2012). *Imagining the Internet. Communication, Innovation, and Governance.* Oxford University Press, Oxford.

46 Szlachta J. (2011). *Strategic Programming of Regional Development. Towards the National System of Startegic Thought in the Field of Regionalpolic*. W: M. Kolczyński, P. Żuber (red.). *New Paradigm in Action*. Ministry of Regional Development, Warszawa, 29.

Publikacje i raporty OECD[47] wskazują na konieczność terytorialnego przyjmowania i realizacji polityki rozwoju. W raportach tych wskazano, iż polityka regionalna powinna być dostosowana do uwarunkowań i potrzeb terytorialnych, a także ukierunkowana na poprawę umiejętności konstruowania mechanizmów synergii w działalności w ramach realizacji różnorodnych polityk publicznych. Według Nowakowskiej[48] podejście terytorialne w ujęciu OECD koncentruje się na współpracy, dialogu i partnerstwie nie tylko w aspekcie procesu rozwoju terytoriów, ale również jako źródła wiedzy o preferencjach podmiotów lokalnych.

Według Obrębalskiego[49] podstawą do wdrażania i prowadzenia polityki rozwoju poszczególnych województw w Polsce jest ich przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju. Celem polityki regionalnej powinno być redukowanie oraz wyrównanie możliwości rozwojowych obszarów terytorialnych. Z kolei Potoczek[50] donosi, iż jednym z podstawowych zadań polityki rozwoju jest realizacja idei wspierania oraz wyrównywania dysproporcji i szans rozwojowych pomiędzy elementami układu terytorialnego.

Terytorialność jest podstawową cechą rozwoju regionalnego i dotyczy określonej przestrzeni geograficznej, gospodarczej i społecznej[51]. W praktyce rządowej i samorządowej zwraca się szczególną uwagę na terytorialne podejście (*place-based approach*) w programowaniu rozwoju lokalnego i regionalnego. Terytorializacja (*place-based policy*) jako paradygmat nowej polityki regionalnej zaprezentowany został przez Barcę[52] w raporcie, w którym stwierdził iż polityka regionalna (spójności) w Unii Europejskiej jest nieefektywna i nieskuteczna oraz nie uwzględnia specyfiki regionów i ich terytorialnego potencjału rozwojowego.

---

47 OECD 2010, *Regional Development Policies in OECD Countries*, http://www.oecd.org/cfe/regional-policy/, dostęp dnia 18.05.2022 r.

48 Nowakowska A. (2017). *Terytorializacja rozwoju i polityki regionalnej*. Biuletyn KPZK PAN, 268, 26-38, 28.

49 Obrębalski M. (2020). *Terytorializacja polityki rozwoju regionu dolnośląskiego*. Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 49, 79-96. https://doi.org/10.14746/rrpr.2020.49.07

50 Potoczek A. (2017). *Polityka terytorialna jako polityka publiczna*. Monografie Kolegium Jagiellońskiego. Jagiellońskie Wydawnictwo Naukowe, Toruń, 29.

51 Jewtuchowicz A. (2016). *Terytorium i terytorializacja w europejskiej polityce rozwoju regionalnego*. Studia Prawno-Ekonomiczne, 98, 224.

52 Barca F. (2009). *An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A Place-based Approach to Meeting European Union Challenges and Expectations*. Independent Report prepared at the request of Danuta Hübner, Commissioner for Regional Policy.

Krytyczna ocena funkcjonowania polityk regionalnych na różnych poziomach terytorialnych spowodowała upowszechnienie nowego paradygmatu polityki rozwoju regionalnego. W Traktacie Lizbońskim z dnia 1 grudnia 2009 w art. 2 ust. 3 zapisano że UE „wspiera spójność gospodarczą, społeczną i terytorialną oraz solidarność między krajami członkowskimi"[53]. Należy szczególną uwagę zwrócić na czynniki i instrumenty terytorialne, które odgrywają istotną rolę w polityce kształtowania rozwoju regionalnego. Terytorializacja polityki regionalnej uwzględnia zarówno zróżnicowane uwarunkowania rozwoju oraz optymalne wykorzystanie kapitałów terytorialnych (endogenicznych potencjałów) w procesie rozwoju regionu[54].

Ważnym dokumentem odnoszącym się do terytorialnego traktowania polityki spójności Unii Europejskiej był Raport przygotowany przez F. Barca[55] pt. „Program dla zreformowanej polityki spójności. Podejście ukierunkowane terytorialnie w osiąganiu celów i oczekiwań Unii Europejskiej". W Raporcie ukazano słabe strony polityki spójności UE i nakreślono potrzebę realizacji terytorialnego podejścia do polityki regionalnej. Innowacyjnym podejściem Raportu było przypisanie terytoriom (określonym terytorialnie obszarom) kluczowej roli w tzw. nowej polityce regionalnej. W Raporcie regiony (określone terytorialnie miejsca) zdefiniowano na podstawie ich funkcjonalności, a przyporządkowanie zbiorom istotnych dla rozwoju cech traktowano jako stymulanty rozwoju lokalnego, oddziaływujący silniej niż w przypadku innych regionów (*place-based policy*). Kolejną innowacją w Raporcie było określenie „inteligentnej specjalizacji" (*smart specialisation*) jako dziedziny życia gospodarki lub nauki, w przypadku których istnieje większa szansa na pojawienie się innowacji. Inwestowanie w precyzyjnie określone obszary, pozwala na optymalizację działań na rzecz rozwoju gospodarczego oraz lepsze wykorzystanie zasobów i środków finansowych.

---

[53] Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat Ustanawiający Wspólnotę Europejską podpisany w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz.U. z 2009 r., nr 203, poz. 1569).

[54] Camagni R. (2011). *Local Knowledge, National Vision: Challenge and Prospect for the UE Regional Policy*. W: *Territorial Dimension of Development Policies*. Ministry of Regional Development, Warszawa.

[55] Barca F. (2009). *An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A Place-based Approach to Meeting European Union Challenges and Expectations*. Independent Report prepared at the request of Danuta Hübner, Commissioner for Regional Policy.

Przykładem terytorialnego podejścia w polityce rozwoju regionalnego są Stany Zjednoczone i Kanada. Zdaniem Słupińskiej[56] interwencje publiczne ukierunkowane terytorialnie wykazują dużą efektywność i skuteczność w stymulowaniu rozwoju regionalnego. Zdolności innowacyjne w tych krajach tworzone są poprzez szerokie włączenie społeczne i zaangażowanie społeczności lokalnych w proces przygotowania polityki rozwoju i budowania silnych relacji współpracy.

Zintegrowane podejście terytorialne i zarządzanie terytorialne narzuca potrzebę wspólnego działania różnym podmiotom publicznym, których obszar oddziaływania nie został określony administracyjnie. Obszar ten został określony jego funkcjonalnością, która warunkowana jest przez podobieństwa społeczne, gospodarcze i przestrzenne. Podejście terytorialne wyrażane jest jako unikalny zbiór cech danego obszaru, a także jako swoista dynamika i autonomia procesów rozwoju[57].

Zdaniem T. Markowskiego[58] dynamiczne relacje funkcjonalno-przestrzenne wpływają na terytorialne traktowanie polityki rozwoju, gdzie znaczenie granic administracyjnych jest ograniczane w wyniku procesów globalizacji gospodarki. Zdaniem autora, układ powiązań dynamicznie zwiększa się w przestrzeni i czasie, a jedną z barier restrukturyzacji gospodarki rynkowej jest administracyjny podział terytorialny. Nowatorskie traktowanie polityki rozwoju determinuje zatem konieczność zarządzania dynamicznymi (w czasie i przestrzeni) układami terytorialno-funkcjonalnymi.

Zdaniem Churskiego[59] rozwój regionalny dotyczy zarówno dynamicznych procesów zachodzących w wyniku określonych czynników, które determinują charakter, kierunek i tempo zmian społeczno-gospodarczych, jak również ściśle ukierunkowanych zmian, które z wykorzystaniem czynników prorozwojowych sprowadzają się do realizacji zadań zaprojektowanych w ramach polityki regional-

---

[56] Słupińska M. (2016). *Terytorialne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw. Terytorium – kapitał społeczny – governance*. Wyd. UŁ, Łódź, 65-68.

[57] Nowakowska A. (2017). *Terytorializacja rozwoju i polityki regionalnej*. Biuletyn KPZK PAN, 268, 26-38, 28.

[58] Markowski T. (2011). *Dylematy terytorialnego wymiaru w krajowych i regionalnych dokumentach strategicznych*. W: J. Szlachta, J. Woźniak (red.). *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego do roku 2020 a strategie rozwoju społeczno-gospodarczego województw*. Studia, 137, PAN-KPZK, Warszawa, 75-77.

[59] Churski P. (2008). *Czynniki rozwoju regionalnego i polityka regionalna w Polsce w okresie integracji z Unią Europejską*. Wyd. UAM, Poznań, 26.

nej. Aktywizacja celów rozwoju regionalnego jest ukierunkowanym działaniem polityki regionalnej, która tworzy i wzmacnia czynniki rozwoju regionalnego.

Ponadto Churski[60] wyróżnia dwa podstawowe modele realizacji polityki regionalnej: politykę intraregionalną i politykę interregionalną. W polityce intraregionalnej regiony mają charakter upodmiotowiony w sensie kompetencyjnym i finansowym oraz są odpowiedzialne za kształtowanie działań prorozwojowych, a także posiadają możliwości finansowe do ich realizacji. Natomiast w polityce interregionalnej działania państwa ukierunkowane na rozwój regionów podejmowane są centralnie, a polityka ta jest realizowana poprzez redystrybucję środków budżetu państwa na rozwój regionalny, który jest zbieżny z krajowymi priorytetami rozwoju. Zdaniem autora, polityka interregionalna jest związana z interwencjonizmem w ujęciu ponadnarodowym, co uwidacznia się realizacją unijnej polityki regionalnej. Łączenie działań polityki intra- i interregionalnej może zapewnić optymalny rozwój regionów i jest dobrą praktyką w realizacji polityki regionalnej.

Unijna polityka spójności na lata 2021-2027 jest ukierunkowana na wzmocnienie spójności gospodarczej, społecznej i terytorialnej w Unii Europejskiej. Jej celem jest skorygowanie dysproporcji rozwojowych między krajami i regionami, a realizowane priorytety polityczne mają zapewnić transformację ekologiczną i cyfrową[61]. Obszary interwencji tej polityki to charakteryzują się swoistymi warunkami i cechami społecznymi, gospodarczymi i przestrzennymi, które determinują występowanie w danym układzie terytorialnym barier rozwoju lub potencjałów rozwojowych, które poprzez aktywną politykę rozwoju regionalnego mogą zostać aktywowane.

Kwestie zrównoważonego terytorialnie rozwoju regionalnego są uwzględnione w dokumentach strategicznego rozwoju kraju, w tym w *Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju* (SOR) i *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030* (KSRR 2030). W *Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju* określono podstawowe uwarunkowania, cele i kierunki rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, regionalnym i przestrzennym w perspektywie roku 2030. Zaproponowano także nowy model rozwoju – rozwój odpowiedzialny oraz społecznie i terytorialnie zrównoważony, który wykorzystuje indywidualny potencjał

---

[60] ibidem.

[61] https://ec.europa.eu/regional_policy/pl/policy/what/glossary/n/nplus2, dostęp dnia 12.06.2022 r.

terytorialny, inwestycje, innowacje, rozwój, eksport oraz wysoko przetworzone produkty. Nowy model rozwoju zakłada odchodzenie od dotychczasowego wspierania wszystkich sektorów/branż na rzecz wspierania sektorów strategicznych, mogących stać się motorami polskiej gospodarki[62].

W ramach wyzwań dla polityki regionalnej w *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030* określono trzy cele szczegółowe tj. zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym, wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych oraz podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie[63].

1.3. Czynniki i bariery rozwoju regionalnego

Rozwój regionalny jest procesem złożonym, zdeterminowanym różnorodnymi czynnikami. Czynnikami zapewniającymi długotrwały rozwój regionu są czynniki wewnątrzregionalne (endogeniczne). Dla dynamicznego rozwoju regionów dominujące znaczenie ma wiedza i innowacyjność technologiczna. Aktywatorem rozwoju i zmian są innowacyjne przedsiębiorstwa, które charakteryzują się elastycznością na zamiany otoczenia gospodarczego, a także umożliwiają implementację nowej wiedzy w praktyce. Istniejące różnice w poziomie rozwoju regionów wynikają z ograniczonych zasobów, nieefektywnego wykorzystania potencjału danego regionu oraz braku lub ograniczenia interakcji z otoczeniem. Istotna jest zatem identyfikacja uwarunkowań rozwojowych regionu i działania ukierunkowane na wzmocnienie potencjału regionu i wykorzystanie szans stwarzanych przez otoczenie. Mając na uwadze zróżnicowanie rozwoju województw w Polsce, stymulowanie i wspieranie rozwoju powinno być szczególnie wdrażane w regionach słabiej rozwiniętych.

Czynnikami rozwoju regionalnego są właściwości regionu i jego otoczenia, jak również zdarzenia, który powodują zmianę klasyfikacji regionów od prostszych,

---

[62] *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*. (2017). Warszawa.

[63] Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (2019). *Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony*, Warszawa.

mniej doskonałych do bardziej złożonych i lepszych form lub stanów[64]. Wpływ czynników rozwoju na region można porównać do niekończącego się łańcucha przyczyn i skutków. Tłumaczyć to należy, iż każda pozytywna zmiana (skutek) ma swoje źródło (przyczynę), czego efektem jest stworzenie nowych warunków. W rezultacie te same lub inne czynniki (przyczyny) generują sekwencję kolejnych zdarzeń i są początkiem dalszych przeobrażeń[65]. W procesie rozwoju regionu wyróżniono powiązane wzajemnie przyczyny, które tworzą zbiór determinant rozwoju regionalnego.

W literaturze przedmiotu identyfikowany jest ogólny podział czynników determinujących rozwój regionalny na czynniki egzogeniczne i czynniki endogeniczne[66]. W grupie czynników zewnętrznych uwzględniono następujące grupy determinant:

- ✓ gospodarka (w tym: baza ekonomiczna, przedsiębiorczość, konkurencyjność, sieci współpracy podmiotów gospodarczych),
- ✓ kapitał ludzki i społeczny (w tym: struktura ludności, kwalifikacje zawodowe, system kształcenia i aktywność społeczna ludności),
- ✓ infrastruktura (w tym: dostępność infrastruktury technicznej, inwestycje, innowacje oraz badania i rozwój),
- ✓ ekosystem (w tym: stan zanieczyszczenia i dewastacji środowiska oraz świadomość ekologiczna),
- ✓ przestrzeń (w tym: dostępność przestrzenna, ład przestrzenny, koncentracja działalności gospodarczej).

Do czynników zewnętrznych zaliczono:

- ✓ procesy globalizacji i integracji europejskiej,
- ✓ uwarunkowania polityczno – prawne,
- ✓ zmiany konkurencyjności regionów, napływ kapitałów zewnętrznych (w tym: dostępność środków krajowych i Unii Europejskiej oraz napływ zewnętrznych inwestycji prywatnych).

---

[64] Churski P. (2008). *Czynniki rozwoju regionalnego i polityka regionalna w Polsce w okresie integracji z Unią Europejską*. Wyd. UAM, Poznań, 33.

[65] Kosiedowski W. (2008). *Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym*. W: Z. Strzelecki (red.). *Gospodarka regionalna i lokalna*, Wyd. PWN, Warszawa, 234.

[66] Wlaźlak K. (2010). *Rozwój regionalny jako zadanie administracji publicznej*, Oficyna Wolters Kluwer, Warszawa, 44.

Czynnikami endogenicznymi warunkującymi rozwój są zasoby własne regionu, które wynikają z jego potencjału społeczno-gospodarczego, położenia i infrastruktury, dostępności czynników produkcji, przedsiębiorczości i polityki interregionalnej[67]. Zdaniem Warczak[68] czynniki endogeniczne można podzielić na następujące obszary:

- ✓ bezpośrednie budżetowe jednostek samorządu terytorialnego (JST) – wielkość budżetu JST, dochody własne, poziom inwestycji budżetowych, majątek trwały, poziom zadłużenia, nadwyżka, dług i deficyt,
- ✓ pośrednie infrastrukturalne JST – poziom rozwoju infrastruktury wodnej, kanalizacyjnej, drogowej, telekomunikacyjnej, energetycznej,
- ✓ kapitał instytucjonalny – posiadany kapitał ludzki niewątpliwie największym obecnie potencjałem umożliwiającym sprostanie wyzwaniom nowej gospodarki są przede wszystkim ludzie młodzi[69]), nowoczesne zaawansowane technologie, postęp techniczny i organizacyjny, innowacyjność myślenia i podejmowania działań,
- ✓ polityka gospodarcza prowadzona przez JST – zachęty podatkowe (podatki i opłaty), tworzenie obszarów gospodarczych (stref ekonomicznych, dolin logistycznych), aktywność biznesowa, innowacyjność działań, prorozwojowe inwestycje,
- ✓ mobilizacja społeczna (aktywność gospodarcza) – wykształcenie, rozkład zawodów, preferencje branżowe wynikające ze specyfiki i charakteru JST, przedsiębiorczość,
- ✓ inwestycje lokalne – poziom inwestycji prywatnych (inwestorzy lokalni).

Zachodzące zmiany w regionalnym, krajowym i międzynarodowym lokalnym układzie terytorialnym indukowane są przez egzogeniczne czynniki rozwoju regionalnego. Zdaniem Brol[70] czynniki egzogeniczne są pochodną

---

[67] Olejniczak K. (2016). *Znaczenie endogenicznych czynników rozwoju regionalnego w świetle badań empirycznych*. Barometr Regionalny. Analizy i Prognozy, 1, 35-41.

[68] Warczak M. (2015). *Endogeniczne i egzogeniczne czynniki rozwoju gospodarczego z perspektywy finansów gminy*. Współczesna Gospodarka, 6(4), 111-122.

[69] Budziewicz-Guźlecka, A. (2013). *Wiedza i kapitał ludzki czynnikiem rozwoju przemysłów kreatywnych*. W: J. Stankiewicz, Z. Binek, S. Kotylak (red.), *Przemysł kreatywny – ekonomia na styku kultury i biznesu*. Wyd. MAjUS, Zielona Góra, 94.

[70] Brol R. (2009). *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce.* Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 56.

m.in.: procesów globalizacji, procesów integracji europejskiej, zmieniających się warunków makroekonomicznych, zmian ustrojowych (np. decentralizacji państwa), zmieniającej się koniunktury gospodarczej, polityki regionalnej, konkurencyjności otaczających regionów. Autorzy Holik, Nowak i Prusek[71] dzielą je na:

- ✓ czynniki wynikające z systemu funkcjonowania krajowej gospodarki i polityki ekonomicznej państwa, czyli tzw. systemu gospodarczego, do który należą np. ogólna koniunktura gospodarcza, procesy inflacyjne, stan budżetu państwa, typ realizowanej polityki ekonomicznej, chłonność rynków krajowych i zagranicznych, konkurencja na tych rynkach, stosunek społeczeństwa do reform rynkowych, do prywatyzacji itp.,
- ✓ czynniki kreowane przez system prawny państwa i organizacji międzynarodowych, czyli tzw. system prawno-polityczny,
- ✓ czynniki będące rezultatem postępu naukowo-technicznego, ekonomicznego i organizacyjnego,
- ✓ czynniki, których źródłem są zmiany kulturowe i socjologiczne – przekształcenia kulturowe i socjologiczne wyrażają się nowymi potrzebami społecznymi, celami rozwoju, wzorcami zachowań, a w rezultacie nową strukturą popytu finalnego.

Zbiór czynników wewnętrznych i zewnętrznych jest charakterystyczny wyłącznie dla danego regionu i ma istotny wpływ na silne zróżnicowanie międzyregionalne w poziomie i szybkości zachodzących zmian rozwojowych poszczególnych regionów. Kluczowe jest zatem dążenie do optymalnych proporcji między czynnikami egzogenicznymi i endogenicznymi. Dominacja czynników zewnętrznych może powodować stworzenie warunków, w których rozwój regiony uzależniony będzie od transferów publicznych lub powiązania regionu z jednym dużym inwestorem zewnętrznym. Skutkiem tego może być nadmierne eksploatowanie lokalnych zasobów na rzecz regionów bardziej rozwiniętych. Eliminacja tych zagrożeń wymaga aktywnej roli władz publicznych[72].

---

[71] Holik G., Nowak Z., Prusek A. (1999). *Analiza strategiczna pozycji, funkcji i struktury gospodarczej województwa krakowskiego*. Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, 527, 53-73.

[72] Grosse T.G. (2007). *Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych*. W: Ekspertyzy do Strategii Rozwoju

Czynniki rozwoju regionu wynikają ze specyficznych cech danego regionu (czynniki endogeniczne) oraz otoczenia, w którym ten region funkcjonuje (czynniki egzogeniczne). Kompilacja zróżnicowanych regionalnie czynników wewnętrznych i zewnętrznych ma istotny wpływ na różnicowanie poziomu i tempa rozwoju pomiędzy regionami[73]. Zdaniem T.G. Grosse[74] optymalna proporcja czynników egzogenicznych i endogenicznych jest niezwykle istotna dla rozwoju regionu. Jak podaje autor dominacja czynników zewnętrznych może powodować wystąpienie ryzyka zależności rozwoju od transferów publicznych lub uzależnienia regionu od strategicznego inwestora zewnętrznego. Może to powodować nadmierną eksploatację lokalnych zasobów na rzecz silniejszych regionów. Rolą władz publicznych jest zatem niwelowanie tych zagrożeń.

Determinanty rozwoju regionalnego klasyfikowane są na podstawie różnorodnych aspektów, a ich weryfikacja odnosi się zarówno do systematyki jak i wieloaspektowości rozwoju regionalnego. Według Głuszczuka[75] różne wymiary rozwoju regionalnego uwzględnia systematyka prowadząca do wyodrębnienia istotnych czynników rozwoju natury ekonomicznej, społecznej, technicznej i technologicznej oraz ekologicznej (tab. 1).

Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, t. 1, Warszawa, 119-134.

[73] Przygodzki Z. (2012). *Teoretyczne podstawy rozwoju regionu*. W: J. Chądziński, A. Nowakowska, Z. Przygodzki, *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*, Wyd. CeDeWu, Warszawa, 45.

[74] Grosse T.G. (2007). *Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych*. W: Ekspertyzy do Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, t. 1, Warszawa, 119-134.

[75] Głuszczuk D. (2011). *Istota rozwoju regionalnego i jego determinanty*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Ekonomia, 17(214), 68-80.

Tabela 1. Determinanty rozwoju regionalnego w świetle jego aspektów

Aspekty rozwoju regionalnego	Wybrane determinanty rozwoju regionalnego
Ekonomiczne	• wzrost regionalnego kapitału • ilościowe i jakościowe zmiany na regionalnym rynku pracy • korzystne tendencje w dochodach lub zyskach podmiotów regionalnych (gospodarstw domowych, jednostek gospodarczych, instytucji oraz organów samorządu terytorialnego) • rosnący popyt wewnątrzregionalny i prorozwojowe zmiany w jego strukturze • wzbudzanie i wspieranie innowacyjności • wzrost nakładów inwestycyjnych w granicach regionu (inwestycje jednostek regionalnych i podmiotów spoza regionu) • poprawa efektywności funkcjonowania regionalnego rynku dóbr i usług • stały, efektywny marketing przestrzeni • unowocześnianie managementu • sprzyjająca koniunktura gospodarcza w kraju (np. rozwijający się sektor instytucji wsparcia finansowego, stabilny kurs waluty itp.) • dogodna koniunktura na rynkach zagranicznych • absorbcja środków pomocowych, w tym UE
Społeczne	• kształtowanie i wzmacnianie świadomości regionalnej • usprawnianie funkcjonowania wspólnoty samorządowej • wzbudzanie i pielęgnowanie aktywnych postaw społecznych, m.in. w zakresie partycypacji obywatelskiej w regionalnych i lokalnych procesach decyzyjnych • kreowanie i rozwijanie przedsiębiorczych postaw • pozytywne przesunięcia w strukturze wieku ludności • permanentne podnoszenie poziomu wykształcenia • systematyczne wzbogacanie kwalifikacji zawodowych • infrastruktura intelektualna • postępujące procesy urbanizacji, aglomeracji i metropolizacji • doskonalenie infrastruktury społecznej i usług z nią związanych • podnoszenie jakości życia mieszkańców (poziomu, warunków i stylu życia)
Techniczne i technologiczne	• unowocześnianie i poszerzanie struktury rzeczowej aparatu wytwórczego • poprawa jakości produkcji i usług • intensyfikowanie działalności sfery badawczo-rozwojowej • dywersyfikacja profilu gospodarczego regionu, w tym zwiększanie udziału w jego gospodarce tzw. sektorów wysokiej technologii • wspomaganie i wzmaganie procesów implementacji innowacji produkcyjnych i produktowych • doskonalenie infrastruktury technicznej
Ekologiczne	• racjonalizowanie gospodarki zasobami środowiska przyrodniczego • krzewienie i rozwijanie świadomości ekologicznej mieszkańców regionu • wdrażanie proekologicznych rozwiązań technologicznych

Źródło: Głuszczuk[76]

[76] ibidem.

Proces rozwoju jest kreowany przez determinanty rozwoju regionu, które oddziaływają na siebie i wzajemnie przenikają się, co utrudnia wskazanie tych najważniejszych. Jedną z głównych determinant rozwoju regionu jest wiedza i innowacyjność technologiczna gospodarek, która stymuluje wydajność gospodarczą, zapewnia przewagę konkurencyjną na rynkach zewnętrznych oraz wpływa na modernizację struktury gospodarczej regionów[77].

Rozwój regionów jest częstokroć ograniczony przez występujące problemy i przeszkody, które nazywane są barierami rozwoju. Według Kosiedowskiego[78] w polityce rozwoju regionów można wyróżnić pięć grup barier rozwoju regionalnego:

- ✓ ekonomiczne,
- ✓ społeczne,
- ✓ techniczne,
- ✓ technologiczne,
- ✓ ekologiczne.

Jak podaje Strzelecki[79] z barierami rozwoju boryka się wiele regionów, a polskie regiony w szczególności. Bariery te szkodzą rozwojowi gospodarki regionalnej, często go hamując, komplikując i uniemożliwiając, a celem polityki rozwoju regionalnej powinno być ograniczenie ich negatywnego wpływu.

Według M. Nowickiego[80] barierami rozwoju regionalnego są:

- ✓ niski poziom urbanizacji i wywołana tym nadmierna dominacja rolnictwa i/lub produkcji przemysłowej przestarzałej pod względem rodzajowym i technologicznym;
- ✓ niedorozwój infrastruktury technicznej, utrudniający integrację z sieciami europejskimi;

---

77 Tuziak A. (2005). *Uwarunkowania poziomu innowacyjności administracji publicznej w rozwoju lokalnym i regionalnym (na przykładzie województwa podkarpackiego)*. Studia Regionalne i Lokalne, 4(22), 77-90.

78 Kosiedowski W. (red.). (2005). *Samorząd terytorialny w procesie rozwoju regionalnego i lokalnego*. TNOiK Dom Organizatora, Toruń, 26-30.

79 Strzelecki Z. (2008). *Gospodarka regionalna i lokalna*. Wyd. Naukowe PWN, 81.

80 Nowicki M. (2013). *Współpraca prywatno-publiczna a poziom atrakcyjności inwestycyjnej regionów*. W: A. Bielawska (red.). *Mikrofirma. Uwarunkowania rynkowe rozwoju mikro, małych i średnich przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Naukowe US, Szczecin, 120.

- ✓ brak lub ograniczone warunki do wyzwalania inicjatyw i przedsiębiorczości sił lokalnych i regionalnych;
- ✓ niesprzyjający klimat administracyjny i niska jakość zarządzania rozwojem regionu;
- ✓ zaburzony ład przestrzenny i brak rezerw terenów inwestycyjnych;
- ✓ brak możliwości dla następowania wzrostu mobilności zawodowej, społecznej i przestrzennej.

Zróżnicowanie poziomu rozwoju województw jest uzasadnieniem podejmowania, przez organy władzy państwowej i samorządowej, działań stymulujących rozwój społeczno–ekonomiczny regionów kraju[81]. Polityka regionalna jest integralną częścią długofalowej polityki państwa ukierunkowaną na rozwój regionu, ma charakter terytorialny i jest zarazem skutecznym systemem interwencji publicznej[82]. Kierunki, cele i instrumenty polityki regionalnej są określane na podstawie kompleksowej analizy rozwoju regionalnego, a także czynników i barier rozwoju[83].

1.4. Mierniki rozwoju regionalnego

W odniesieniu do przedstawianych teorii rozwoju i dostępnej literatury przedmiotu wykazano, że rozwój regionalny wykorzystywany jest do scharakteryzowania wielowymiarowych zmian ilościowych i jakościowych, które można ocenić w ujęciu regionalnym. Efekty rozwoju regionalnego w rozważaniach teoretycznych pojmowane są jako[84]:

- ✓ wzrost relatywnego znaczenia regionu w układzie kraju,
- ✓ wzrost efektywności gospodarowania (optymalizacja warunków funkcjonowania podmiotów gospodarczych),

---

[81] Winiarski B., Winiarska F. (2012). *Polityka regionalna*. W: B. Winiarski (red.). *Polityka gospodarcza,* Wyd. PWN, Warszawa, 278-307.

[82] Potoczek A. (2000). *Współczesne problemy rozwoju lokalnego i regionalnego*. Wyd. Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku, Włocławek.

[83] Strzelecki Z. (2008). *Polityka regionalna*. W: Z. Strzelecki (red.). *Gospodarka regionalna i lokalna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, 80.

[84] Strahl D. (2006). *Metody oceny rozwoju regionalnego*. Wyd. AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław, 33.

- ✓ poprawa poziomu życia mieszkańców,
- ✓ niwelacja zróżnicowania wewnątrz- oraz międzyregionalnego,
- ✓ zwiększenie konkurencyjności regionów, w tym jako sposób wdrażania innowacyjności.

W literaturze przedmiotu wykorzystywane są różnorodne mierniki i modele rozwoju regionalnego, a badania z tego zakresu nie doczekały się przyjęcia i stosowania jednolitego oraz powszechnie stosowanego miernika. Wykorzystywane w badaniach mierniki i modele są warunkowane realizowanym celem badań, jak również dostępnością i reprezentatywnością danych.

Celem oceny zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego regionów selekcjonuje się zespół wskaźników, które mają istotny wpływ na proces rozwoju. Wskaźniki te powinny być uniwersalne i charakteryzować się rzeczywistym wpływem na rozwój społeczny i gospodarczy regionu. Wykorzystywane w ocenie rozwoju regionalnego metody badawcze determinują wybór mierników rozwoju regionalnego. Wybór miernika rozwoju regionalnego i określenie zestawu cech diagnostycznych (wskaźników) mogą być wykorzystane w analizie poziomu rozwoju regionalnego jako zmienne charakteryzujące wybraną dziedzinę (kategorię) życia lub jako zmienne objaśniające ekonometryczne modele regionalne.

Prostego podziału mierników rozwoju regionów dokonała Opałło[85], która wyodrębniła dwa mierniki:

- ✓ podstawowe – ilustrujące wartości bezwzględne przebiegających zjawisk, procesów ekonomicznych i społecznych;
- ✓ relatywne – określające stosunek wyróżnionych wartości względem innych wybranych wartości ekonomicznych; są to m.in. mierniki statystyczne natężenia, struktury, dynamiki.

Innego podziału mierników rozwoju regionów dokonał Secomski[86], który wyodrębnił cztery grupy mierników:

- ✓ mierniki syntetyczne, które powinny być podstawą do pierwszej oceny poziomu rozwoju regionów; mierniki te dają pierwszą przybliżoną ocenę roli regionu w tworzeniu i podziale dochodu narodowego;

---

[85] Opałło M. (1972). *Mierniki rozwoju regionów*, PWE, Warszawa, 112-191.

[86] Secomski K. (1970). *Mierniki rozwoju regionów*. Gospodarka i Administracja Terenowa, 1, 5.

- ✓ konkretne mierniki szczegółowe, w ujęciu działowo-gałęziowym i problemowym, niezbędne do pogłębionej oceny badanego problemu;
- ✓ mierniki służące do oceny zmian strukturalnych, dynamiki postępu w gospodarce oraz przyspieszenia rozwoju społecznego i kulturalnego; taki zestaw mierników charakteryzuje strukturę: społeczno-zawodową i zatrudnieniową ludności, produkcji materialnej, usług niematerialnych, majątku trwałego, spożycia indywidualnego i zbiorowego;
- ✓ mierniki współzależności, relacji lub powiązań ekonomicznych.

Z kolei Obrębalski[87] wyróżnił pięć grup mierników rozwoju regionów:

- ✓ mierzalne w jednostkach fizycznych (zaludnienie, liczba pracujących, bezrobotnych, podmiotów gospodarczych itp.).;
- ✓ wyrażane w ujęciu finansowym (wynagrodzenia, wartości środków trwałych, wartości inwestycji itp.);
- ✓ wyrażane w miarach technicznych, ale niewyceniane (odległość, natężenie hałasu, poziom zanieczyszczenia itp.);
- ✓ niemierzalne ale identyfikowalne na tyle, że można w sposób jednoznaczny i obiektywny wyróżnić sytuacje lepsze i gorsze (z punktu widzenia zdrowotności mieszkańców);
- ✓ niemierzalne i identyfikowalne na podstawie odczuć subiektywnych (walory estetyczne i krajobrazowe).

Mierniki rozwoju ze względu na poziom agregacji danych dzielone są na: szczegółowe, syntetyczne i symptomatyczne. Mierniki szczegółowe mają charakter jednowymiarowy (dotyczą jednego aspektu rozwoju) i odnoszą się do wybranej dziedziny rozwoju społeczno-gospodarczego. Mierniki syntetyczne mają charakter wielowymiarowy (dotyczą wszystkich aspektów rozwoju) i odnoszą się w sposób całościowy i ogólny do rozwoju społeczno-gospodarczego. Natomiast mierniki symptomatyczne pozwalają ocenić ogólny poziom rozwoju i jego dynamikę oraz odnoszą wybraną dziedzinę do całości rozwoju społeczno-gospodarczego[88].

---

[87] Obrębalski M. (2006). *Mierniki rozwoju regionalnego*. W: *Metody oceny rozwoju regionalnego*, red. D. Strahl, Wyd.AE we Wrocławiu, 26-35.

[88] Kubiczek A. (2014). *Jak mierzyć dziś rozwój społeczno-gospodarczy krajów?* Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 38, s. 40-56.

Według Talberth i in.[89] mierniki rozwoju gospodarczego można podzielić na dwie grupy: wykorzystujące system rachunków narodowych (miary tradycyjne – Produkt Krajowy Brutto, Produkt Narodowy Netto, Produkt Narodowy Brutto na mieszkańca) oraz środki zrównoważonego rozwoju. Autorzy podają, iż miary tradycyjne obarczone są wieloma wadami, a mimo to są nadal bardzo często stosowane do oceny poziomu rozwoju krajów i regionów. Celem eliminacji tych wad wprowadzono modyfikacje uwzględniające jakościowe aspekty poziomu życia. Według Obrębalskiego[90] pomimo niedoskonałości PKB traktowany jest jako orientacyjny wskaźnik ogólnego rozwoju społecznego i powszechnego postępu, natomiast wartość PKB w przeliczeniu na mieszkańca nadal jest podstawowym i często stosowanym miernikiem rozwoju społeczno-gospodarczego. Jak podaje Stiglitz i in.[91] mieszkańcy krajów członkowskich Unii Europejskiej w debatach publicznych podkreślają, iż na podstawie PKB *per capita* nie można wnioskować o poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego, a istotny wpływ na dobrobyt obywateli mają kwestie gospodarcze, społeczne i środowiskowe.

Wadą tradycyjnego miernika PKB *per capita* jest nieuwzględnianie aspektów jakościowych w ocenie rozwoju społeczno-gospodarczego. W drugiej połowie XX wieku stworzono mierniki, które uwzględniały zarówno aspekty jakościowe i środowiskowe. Przykładem takich mierników są: miernik dobrobytu ekonomicznego (*Measure of Economic Welfare*, MEW), indeks ekonomicznych aspektów dobrobytu (*Index of the Economic Aspects of Welfare*, EAW), indeks trwałego dobrobytu ekonomicznego (*Index of Sustainable Economic Welfare*, ISEW) oraz wskaźnik rzeczywistego postępu (*Genuine Progress Indicator*, GPI)[92].

Wiliam Nordhaus i James Tobin[93] w 1972 roku opracowali miernik dobrobytu ekonomicznego (MEW). W konstrukcji miernika uwzględniono konsumpcję i dobra konsumpcyjne, czas wolny, działalność gospodarstw domowych, nakła-

---

[89] Talberth J., Cobb C., Slattery N. (2007). *The Genuine Progress 2006. A Tool for Sustainable Development.* Redefining Progress, Oakland.

[90] Obrębalski M. (2013). *Dysproporcje rozwojowe krajów i regionów Unii Europejskiej*. Wiadomości Statystyczne, 10, 40-52.

[91] Stiglitz J.E., Sen A.K., Fitoussi J.-P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris.

[92] Kubiczek A. (2014). *Jak mierzyć dziś rozwój społeczno-gospodarczy krajów?* Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 38, s. 40-56.

[93] Nordhaus W., Tobin J. (1972). *Is Growth Obsolete?* Economic Growth, 5, 53.

dy na ochronę środowiska oraz negatywny wpływ zanieczyszczenia środowiska i urbanizacji. Miernik ten posiada w swej konstrukcji wady, które dotyczą subiektywnego wykorzystania wskaźników do oceny, często opartych na przybliżonych wartościach lub na mało wiarygodnych danych, a także nieuwzględniających aspektów podziału bogactwa.

Opracowany przez Xenophona Zolotasa[94] indeks ekonomicznych aspektów dobrobytu (EAW) odnosi się do zmian dobrobytu społeczeństwa i nie uwzględnia zachodzących zmian w transakcjach rynkowych. Miernik ten wykorzystuje wydatki poniesione na konsumpcję prywatną, w tym wydatki na dobra trwałego użytku i reklamy, koszty społeczne zanieczyszczenia środowiska i wyczerpywania się zasobów naturalnych oraz wydatki sektora prywatnego na ochronę zdrowia i edukację. Indeks ekonomicznych aspektów dobrobytu odnosi się także do szeroko rozumianych usług np. kapitałowych czy gospodarstw domowych oraz sektora usług publicznych np. służby zdrowia i edukacji.

Opracowany przez Hermana Daly'ego i Johna B. Cobba[95] wskaźnik dobrobytu ekonomicznego (ISEW) uwzględnia między innymi średnie spożycie, podział dóbr i degradację środowiska. Miernik ten wykorzystuje aspekty ochrony środowiska w szerszym stopniu niż w poprzednich wskaźnikach. Do obliczenia wskaźnika ISEW uwzględnia się zanieczyszczenia środowiska, wartości zużycia zasobów nieodnawialnych, straty gospodarstw rolnych na skutek erozji i urbanizacji, straty na terenach nawadnianych, koszty zanieczyszczenia powietrza oraz tzw. długoterminowe szkody ekologiczne, a także wydatki na ochronę zdrowia i edukację, reklamę, dojazdy, urbanizację, wypadki drogowe, usługi z pracy w gospodarstwie domowym, usługi z dóbr konsumpcyjnych trwałego użytku, usługi z dróg i autostrad, konsumpcję związaną z edukacją i służbą zdrowia, wzrost kapitału netto, bilans inwestycji za granicą i zagranicznych w kraju. Miernik ISEW nie jest jednak najlepszą miarą dobrobytu, ponieważ generuje duże trudności z pozyskaniem jednorodnych danych statystycznych, które w rezultacie mogą zaburzać wiarygodność. Z tego względu dobór cech diagnostycznych jest zbyt arbitralny, a wykorzystywany współczynnik nierówności społecznej cechuje się pewną normatywnością, co wpływa na subiektywność tego miernika. ISEW to

[94] Zolotas X. (1981). *Economic Growth and Declining Social Welfare*. New York University Press, New York.

[95] Daly H.E., Cobb Jr. J.B. (1989). *For the Common Good. Redirecting the Economy toward Community, the Environmental and Sustainable Future*. Boston: Beacon Press.

wskaźnik niepieniężny oparty na wskaźnikach naturalnych i nieuwzględniający mierników pieniężnych np. oszczędności ludności.

Teoretyczne podstawy wskaźnika rzeczywistego postępu (GPI) zostały opisane przez twórców ISEW Daly'ego i Cobba[96] (1989), a później przez twórcę tego wskaźnika Phila Lawna[97]. Wskaźnik GPI określa sytuację makroekonomiczną oraz rozwój gospodarczy i wykorzystuje dane statystyczne dotyczące konsumpcji indywidualnej, publicznych wydatków i nierejestrowanych przez rynek form aktywności powiększających lub zmniejszającymi dobrobyt. Miernik ten agreguje 26 społecznych, ekonomicznych i ekologicznych zmiennych np. wartość nieodpłatnie wykonywanej pracy, koszty przestępstw i rozpadu rodziny, straty czasu wolnego, koszty niedostatecznego poziomu zatrudnienia, uzależnienie od zagranicznych aktywów[98]. Wskaźnik ten został zmodyfikowany przez Talbertha i Weisdorfa[99] i stworzono *Genuine Progress Indicator 2.0*, który jest miarą pieniężną dobrobytu dla danej populacji w danym roku, uwzględniającą jej korzyści i ponoszone koszty w związku z inwestycjami, produkcją, handlem oraz konsumpcją dóbr i usług.

Mierniki oparte na PKB *per capita* i rachunkach narodowych stwarzają trudności w pozyskaniu wymaganych danych statystycznych, a także obarczone są pewną stronniczością wynikającą z arbitralnych decyzji badacza. Dlatego rachunki narodowe są coraz częściej zastępowane wieloaspektowymi miarami – miernikami syntetycznymi, w których uwzględniane są różne jakościowe wymiary rozwoju gospodarczego. Rozwój społeczno-gospodarczy traktować należy całościowo – holistycznie, a nie wyłącznie jako wzrost gospodarczy w aspekcie ekonomicznym. Zwolennikami takiego traktowania rozwoju są Blakely i Leigh[100], którzy piszą: „To wielki błąd zrównywać wzrost gospodarczy z rozwojem gospodarczym. Ślepa pogoń za wzrostem gospodarczym może zniweczyć fundamenty

---

[96] ibidem

[97] Lawn P. A. (2003). *A theoretical foundation to support the Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW), Genuine Progress Indicator (GPI), and other related indexes*. Ecological Economics, 44(1), 105-118. doi.org/10.1016/S0921-8009(02)00258-6.

[98] UNDP (2012). *Krajowy Raport o Rozwoju Społecznym. Polska 2012. Rozwój regionalny i lokalny*. Biuro Projektowe UNDP w Polsce, Warszawa, 24.

[99] Talberth J., Weisdorf M. (2017). *Genuine Progress Indicator 2.0:, Pilot Accounts for the U.S., Maryland, and City of Baltimore 2012-2016*. Ecological Economics, 142.

[100] Blakely E. J., Leigh N. G. (2010). *Planning Local Economic Development*. Theory and Practice, Thousand Oaks: SAGE Publications, 74.

dla rozwoju gospodarczego". Pomiar rozwoju powinien zatem uwzględniać aspekty społeczno-cywilizacyjne odnoszące się do czynników pozaekonomicznych decydujących o jakości życia tj. długości życia, warunków mieszkaniowych, edukacji i kultury, swobód politycznych, praw człowieka czy też środowiska naturalnego[101].

Mierniki syntetyczne odnoszące się do poziomu i jakości życia mieszkańców charakteryzują się większą precyzją oceny poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego. Miary te nazywane są miarami syntetycznymi lub miarami taksonomicznymi i obejmują wiele zmiennych. Rozwój miar syntetycznych opartych na metodach taksonomicznych zapoczątkowali Beckerman i Bacon[102].

Przykładem miernika syntetycznego jest Wskaźnik Dobrobytu Ekonomicznego Netto (*Net Economic Prosperity Index*) stworzony przez Beckermana i Bacona[103] w 1966 roku, który wykorzystywał następujące zmienne: realna konsumpcja prywatna, roczne zużycie stali surowej, roczna produkcja cementu, liczba prenumerowanych czasopism lub liczba radioodbiorników i pojazdów drogowych. W metodzie tej przyjęto, iż Stany Zjednoczone są traktowane jako wzorzec (punkt odniesienia).

Metoda genewska stworzona przez Drewnowskiego i Scotta[104], zwana również metodą UNRISD, wykorzystywana jest jako wskaźnik poziomu życia. Założenia tej metody zostały wykorzystane do oceny poziomu życia w wielu krajach świata, w tym w Polsce. W metodzie tej uzyskany wskaźnik ma charakter wielowymiarowy, a jego konstrukcja stwarza problemy w doborze i ustanowieniu uniwersalnych wskaźników oraz miar reprezentatywnych.

Wskaźnik rozwoju społecznego (*Human Development Index*, HDI) został opracowanym przez Mahbuba ul Haqa. Wskaźnik ten jest ważnym syntetycznym wskaźnikiem rozwoju społeczno-gospodarczego, który wykorzystywany jest w międzynarodowych raportach przygotowywanych przez Program Narodów

---

[101] Kasprzyk L. (2003). *Gospodarcze i społeczne aspekty rozwoju ludzkości u progu XXI wieku*. W: E. Haliżak, R. Kuźniar (red.) *Prawo, instytucje i polityka w procesie globalizacji*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa, 530.

[102] Beckerman W., Bacon R. (1966). *International Comparison of Income Levels: A Suggested New Measure*. Economic Journal, 76(303), 519-536.

[103] ibidem

[104] Drewnowski J., Scott W. (1966). *The Level of Living lndex. United Nations Research for Social Development,* Report No. 4, Ceneva.

Zjednoczonych ds. Rozwoju (UNDP). Miernik ten szacowany jest na podstawie trzech kategorii społeczno-ekonomicznych: zdrowia (jako oczekiwana długość życia w momencie narodzin), edukacji (jako oczekiwana liczba lat edukacji i średnia liczba lat edukacji), standardu życia (jako wielkość dochodu narodowego brutto *per capita* w dolarach amerykańskich, liczonego według parytetu siły nabywczej waluty)[105]. Wartość wskaźnika HDI mieści się w przedziale od 0 do 1 i w szerokim zakresie mierzy rzeczywisty poziom życia ludzi.

Kolejnym syntetycznym wskaźnikiem będącym pochodną HDI jest wskaźnik ubóstwa człowieka (*Human Poverty Index,* HPI), który stworzony został w 1997 roku i jest złożonym wskaźnikiem oceniającym trzy elementy ubóstwa w kraju – długowieczność, wiedzę i przyzwoity standard życia[106]. Wyróżniono dwa indeksy: HPI – 1, który mierzy ubóstwo w krajach rozwijających się, oraz HPI-2, który mierzy ubóstwo w rozwiniętych gospodarkach OCED.

HPI-1 (dla krajów rozwijających się) składa się z trzech elementów: długowieczność (definiowana jako prawdopodobieństwo niedożycia do 40 roku życia), wiedza (oceniana na podstawie wskaźnika alfabetyzacji dorosłych) oraz posiadanie „przyzwoitego" standardu życia. Nieosiągnięcie ostatniego elementu jest identyfikowane przez odsetek populacji niekorzystającej z ulepszonego źródła wody oraz odsetek dzieci z niedowagą w ich wieku. Jako region świata, Afryka Subsaharyjska ma najwyższy poziom ubóstwa w stosunku do całej populacji, wynoszący ponad 60%. Drugim najbiedniejszym regionem jest Ameryka Łacińska, gdzie 35% ludności żyje w ubóstwie[107].

HPI-2 (dla krajów rozwiniętych – OECD) korygowany jest dla gospodarek rozwiniętych w następujący sposób: długowieczność (jako prawdopodobieństwo niedożycia w chwili urodzenia do 60 roku życia), wiedza (oceniana jako odsetek dorosłych pozbawionych funkcjonalnych umiejętności czytania i pisania) oraz godny poziom życia (mierzony jako odsetek ludności żyjącej poniżej granicy ubóstwa, czyli poniżej 50% mediany dochodu rozporządzalnego

---

[105] UNDP (2020). *Human Development Report 2020*. New York: United Nations Development Programe, 6-11.

[106] Chakravarty, S.R., Majumder, A. (2005). *Measuring Human Poverty: A Generalized Index and an Application Using Basic Dimensions of Life and Some Anthropometric Indicators*. Journal of Human Development, 6(3), 275-299.

[107] https://communitymedicine4all.com/2019/12/24/human-poverty-index-hpi-and-multidimensional-poverty-index-mpi/, dostęp dnia 25.05.2022 r.

gospodarstwa domowego oraz wykluczeniem społecznym, na co wskazuje stopa bezrobocia długotrwałego)[108].

HPI został zastąpiony w 2010 roku przez Wielowymiarowy Wskaźnik Ubóstwa (MPI) skonstruowany przez ekspertów ONZ we współpracy z Oxford Poverty and Human Development Initiative. MPI bezpośrednio mierzy kombinację niedostatków, których doświadcza każde gospodarstwo domowe. Uzupełnia tradycyjne, oparte na pieniądzu mierniki ubóstwa poprzez uchwycenie dotkliwych niedostatków, z jakimi każdy człowiek boryka się w tym samym czasie w odniesieniu do edukacji, zdrowia i standardu życia. MPI ocenia ubóstwo na poziomie indywidualnym. Jeśli ktoś jest pozbawiony w co najmniej jednej trzeciej z dziesięciu (ważonych) wskaźników, globalny indeks identyfikuje go jako „ubogiego w MPI", a stopień – lub intensywność – jego ubóstwa mierzy się procentem deprywacji, którego doświadcza[109].

Miernikami syntetycznymi (taksonomicznymi) wykorzystywanymi przez ONZ ą indeks wrażliwości ekonomicznej (*Economic Vulnerability Index*, EVI) oraz indeks zasobów ludzkich (*Human Assets Index*, HAI). Indeks EVI uwzględnia koncentrację eksportu towarów, niestabilność w dochodach z eksportu, zakłócenia w postaci katastrof naturalnych, udział przemysłu przetwórczego i nowoczesnych usług w PKB oraz wielkość populacji. Indeks HAI wykorzystuje trzy czynniki: odżywianie (przeciętna liczba skonsumowanych kalorii na mieszkańca, liczona jako procent minimalne zapotrzebowanie na kalorie), zdrowie (jako wskaźnik śmiertelności dzieci poniżej piątego roku życia), edukację (jako wskaźnik osób umiejących czytać i pisać oraz procent ludności z wykształceniem średnim)[110]. Wskaźniki HAI i EVI oraz PKB *per capita* są wykorzystywane przez ekspertów ONZ do określenia kryteriów przynależności do grupy najsłabiej rozwiniętych krajów.

W literaturze przedmiotu dotyczącej mierników rozwoju wyodrębniono także inne syntetyczne mierniki tj. wskaźnik rozwoju związanego z płcią (GDI) oraz miara upodmiotowienia płci (GEM)[111]. Z wykorzystaniem metodologii HDI

---

[108] ibidem

[109] https://hdr.undp.org/content/2019-global-multidimensional-poverty-index-mpi, dostęp dnia 25.05.2022 r.

[110] Kubiczek A. (2014). *Jak mierzyć dziś rozwój społeczno-gospodarczy krajów?* Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 38, 51.

[111] Schüler D. (2006). *The uses and misuses of the Gender-related Development Index and the Gender Empowerment Measure: A review of the literature*. Journal of Human Development,

skonstruowano wskaźniki, które uwzględniają również aspekty środowiskowe tj. wskaźnik zrównoważonego rozwoju człowieka (SHDI)[112], wskaźnik rozwoju człowieka wrażliwego na zanieczyszczenia

(HDPI)[113] oraz wskaźnik zagrożenia środowiska (EEI)[114].

Konstrukcja miernika syntetycznego uwzględniającego zidentyfikowane aspekty rozwoju była podejmowana wielokrotnie przez wielu badaczy. Mierniki syntetyczne są powszechnie stosowane do oceny rozwoju społeczno-gospodarczego, a dokonywane z ich wykorzystaniem analizy są kompleksowe. Mierniki te umożliwiają wykorzystanie różnorodnych zmiennych (cech diagnostycznych), które są zbieżne z postawionym celem badań, a badaczom dają możliwość ich doboru i nadania im stosowanej wagi. Głównym ograniczeniem w tym względzie jest dostępność danych statystycznych, które mogą zostać wykorzystane w badaniach dotyczących rozwoju w ujęciu międzynarodowym, regionalnym czy lokalnym. Zdaniem Kompa[115] konstruowanie mierników syntetycznych jest otwartym problemem badawczym, a stosowane mierniki należy weryfikować, aktualizować i dostosowywać do tworzonych koncepcji rozwoju społeczno-gospodarczego, dostępnych zasobów danych statystycznych oraz w odniesieniu do posiadanej wiedzy z zakresu ich wykorzystania. Według Jędrzejczak-Gas i in.[116] największą trudnością w konstruowaniu miar syntetycznych jest określenie elementów które, mają je komponować i nadawać im odpowiednią rangę.

W odniesieniu do badań z zakresu oceny zrównoważonego rozwoju wykorzystywane są zmienne, które koncentrują się na danych jakościowych jako elemencie dobrobytu, a zmienne ilościowe wykorzystywane są jako tło tych badań. Idea zazielenienia życia gospodarczego ciesząca się dużą popularnością, stwarza tym samym niebezpieczeństwo, że działania prorozwojowe będą zbytnio

7(2), 161-182.

[112] Constantini, V., Monni, S. (2005). *Sustainable Human Development for European Countries*. Journal of Human Development, 6(3), 329-351.

[113] Florczak W. (2008). *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*. Wiadomości Statystyczne, 3, 14-34.

[114] Neumayer, E. (2004). *Sustainability and Well-being Indicators*. WIDER Research Paper, 23.

[115] Kompa K. (2009). *Budowa mierników agregatowych do oceny poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego*. Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie – Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, 74, 5-26.

[116] Jędrzejczak-Gas J., Barska A., Siničáková M. (2019). *Level of development of e-commerce in EU countries*. Management, 23(1), 209-224.

koncentrować się na aspektach środowiskowych, ograniczając rolę innych aspektów bogactwa narodowego[117].

Ważnym aspektem w ocenie rozwoju społeczno-gospodarczego jest czynnik czasu, który pozwala określić obecne zróżnicowania strukturalne oraz tendencje zachodzących zmian w określonym układzie terytorialnym. Uwzględnienie czynnika czasu skutkuje znaczącym rozszerzeniem możliwości wnioskowania.

Na podstawie dostępnej literatury w niniejszym opracowaniu wykorzystano syntetyczny miernik rozwoju Hellwiga i zmienne diagnostyczne, które najczęściej miały charakter relatywny. W opinii autora wybór takich zmiennych determinował uzyskanie miarodajnych i porównywalnych wyników badań w zakresie oceny poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województw, a także zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce. W kolejnym etapie zaplanowanych kompleksowo badań dokonano porządkowania województw pod względem rozwoju społeczno-gospodarczego, który w pewnym zakresie miał charakter subiektywny. Jak podaje Czyżycki[118] duże znaczenie dla uzyskanych wyników końcowych ma nie tylko początkowy wybór zmiennych diagnostycznych, lecz także zastosowana metodyka badania.

1.5. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich

Postępujący w latach 70. XX wieku wzrost ekonomiczny i demograficzny z równoczesnym zwiększeniem antropopresji i zmniejszających się zasobów naturalnych spowodował zapoczątkowanie rozważań na zrównoważonym rozwojem. W 1972 roku podczas Konferencji ONZ w Sztokholmie użyto po raz pierwszy terminu *zrównoważony rozwój*. Z kolei w 1987 roku Komisja ds. Środowiska ONZ przedstawiła raport Brundtland, gdzie zrównoważony rozwój zdefiniowano jako „rozwój odpowiadający obecnym potrzebom bez uszczerbku dla możliwości spełnienia swoich potrzeb przez przyszłe pokolenia". Jego celem jest zapewnienie roz-

---

[117] Cieślik E. (2008). *Wybrane alternatywne sposoby mierzenia poziomu rozwoju gospodarczego (Selected Alternative Methods of Measuring Economic Development)*. Equilibrium, 1-2(1), 145-160.

[118] Czyżycki, R. (2012). *Badanie rozwoju społeczno-gospodarczego województw – wpływ metodyki badań na uzyskane wyniki*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, 42, 22-23.

woju gospodarczego przy jednoczesnej ochronie równowagi społecznej i środowiskowej[119]. Według Goodlanda[120] strategia zrównoważonego rozwoju rozpoznaje i rozwiązuje współczesne problemy gospodarcze, społeczne i ekologiczne, a także zapewnia trwałą poprawę jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń.

W Polsce zasadę zrównoważonego rozwoju zdefiniowano w ustawie ogólnej Prawo ochrony środowiska i podniesiono do rangi konstytucyjnej obok fundamentalnych praw i wartości, jakimi kieruje się społeczeństwo[121]. Według Żylicza[122] zrównoważony rozwój ma wyłącznie charakter deklaratywno-normatywny, a ludzie nie postępują zgodnie z zasadami tej koncepcji rozwoju. W naukach społecznych rozwój zrównoważony uznawany jest jako paradygmat – wzorzec, model postępowania, światopogląd współczesnej cywilizacji[123], który powinien zaspokajać potrzeby społeczeństwa bez ich ograniczenia dla przyszłych pokoleń.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju w zakresie obszarów wiejskich i rolnictwa priorytetowo traktuje środowisko przyrodnicze przy realizacji strategicznych celów rozwojowych. Wyniki działalności rolniczej szczególnie uzależnione są od przyrody, a dbałość i ochrona środowiska na obszarach wiejskich ma szczególne znaczenie[124]. Zrównoważony rozwój rolnictwa ma istotny wpływ i determinuje zrównoważony rozwój obszarów wiejskich.

---

[119] Brutland, G.H. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development.* Accessed 10/06/2022 https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pd

[120] Goodland R. (1995). *The Concept of Environmental Sustainability*. Annual Review of Ecology and Systematics, 1-24.

[121] Sztumski W. (2006). *Idea zrównoważonego rozwoju a możliwości jej urzeczywistnienia*. Problemy Ekorozwoju, 1(2), 73-76.

[122] Żylicz T. (2010). *Czy studentów ekonomii należy uczyć o trwałym rozwoju?* W: B. Poskrobko (red.*). Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Zarys problemów badawczych i dydaktyki.* Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Białystok, 84-94.

[123] Zadroga A. (2016). *Sustainable development jako paradygmat rozwoju społeczno-gospodarczego.* W: R. Tabaszewski, K. Sawicki, A. Błachut (red.). *Przestrzenie badawcze młodych naukowców. Inspiracje – Innowacje – Wdrożenia.* Wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin, 11-24.

[124] Adamowicz M. (2000). *Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*. Roczniki Naukowe SERiA, 2(1), 69.

Jak podaje Żmija[125] koncepcja zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich ukierunkowana jest na poprawę warunków życia ludności wiejskiej oraz rozwoju przedsiębiorczości na tych obszarach, bez negatywnego oddziaływania na specyficzne zasoby wsi tj. środowisko naturalne, krajobraz i dziedzictwo kulturowe. Według cytowanego autora, warunkiem koniecznym rozwoju zrównoważonego jest utrzymywanie w stanie nienaruszonym z równoczesną ochroną zasobów środowiskowych, kapitału ekonomicznego i społecznego, który determinował będzie dochody i poziom jakości życia obecne i przyszłe pokolenia rolników i mieszkańców wsi.

W zrównoważonym rozwoju dąży się do pogodzenia praw przyrody i ekonomii oraz realizacji kierunku rozwoju obszarów wiejskich, który odpowiada istniejącym uwarunkowaniom przyrodniczym i społecznym[126]. Wdrożenie i realizacja zrównoważonego rozwoju rolnictwa ogranicza negatywne oddziaływanie działalności rolniczej na środowiska, a także umożliwia wykorzystanie przyjaznych środowisku technologii oraz ochronę gleby, zasobów wodnych, roślin i zwierząt. Zdaniem Sydorovych i Wossink[127] rozwój zrównoważony zapewnia żywotność ekonomiczną gospodarstw rolnych i społeczną akceptowalność przy równoczesnej realizacji celów produkcyjnych i ekologicznych.

Zdaniem Runowskiego[128] koncepcja rozwoju zrównoważonego postrzega różne zjawiska w sposób holistyczny, a zmiana jednej składowej systemu, bez zmian innych składowych, zaburza funkcjonowanie tej struktury i zakłóca wytworzony stan równowagi, którego przywrócenie wymaga czasu oraz nakładu środków finansowych. Utrzymanie stanu równowagi w systemie społecznym, ekonomicznym i przyrodniczym jest szczególne istotne dla prowadzenia działalności rolniczej i rozwoju obszarów wiejskich, w których środowisko przyrodnicze determinuje rodzaj działalności rolniczej i jego wyniki.

---

[125] Żmija D. (2014). *Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce. Studia Ekonomiczne*. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, 166, 149-158.

[126] Urban S. (2003). *Rola ziemi w rolnictwie zrównoważonym a aktualne jej zasoby w Polsce.* Acta Agraria et Silvestria, Series Agraria, Sekcja Ekonomiczna, 40, 25-36.

[127] Sydorovych O., Wossink A. (2008). *The Meaning of Agricultural Sustainability: Evidence From a Conjoint Choice Survey*. Agricultural Systems, 98, 10-20.

[128] Runowski H. (2002). *Rozwój zrównoważony rolnictwa i gospodarstw rolniczych*. W: *Wieś i rolnictwo. Perspektywy rozwoju. Publikacja poświęcona uhonorowaniu dorobku naukowego profesorów: I. Frenkla, T. Hunka, F. Tomczaka*. IERiGŻ, IRWiR PAN, SGH-Katedra Agrobiznesu, Warszawa, 142.

Według Bedrunka i Malik[129] rozwój zrównoważony (*sustainable development*) jest zarówno koncepcją rozwoju, jak i polityką kompleksowego i odpowiedzialnego rozwoju, realizowaną zgodnie z zasadą harmonii w wymiarach: społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym. W koncepcji tej polityka rozwoju zaplanowana jest w perspektywie długookresowej i w wymiarze zintegrowanym tj. traktującym każdy wymiar równo i wzajemnie od siebie zależnie. Celem strategii zrównoważonego rozwoju jest poprawa jakości życia, przy równoczesnym zachowaniu trwałości regionalnego kapitału rozwoju. Ponadto zdaniem autorów, skuteczność polityki zrównoważonego rozwoju determinowana jest przez możliwość wykorzystania czynników rozwojowych regionu do realizacji założonych celów tej polityki.

Przedmiotem badań niniejszego opracowania są także obszary wiejskie, w których szczególną uwagę poświęcono terenom górskim i podgórskim, które w Polsce znajdują się w obrębie Karpat i położone są równoleżnikowo w południowej części województwa podkarpackiego, małopolskiego i śląskiego. Według Guzik[130] w Polsce regiony górskie stanowią około 8% powierzchni kraju. Problemy rozwojowe i specyficzne znaczenie tych terenów warunkują przygotowanie dedykowanej dla tych obszarów polityki rozwoju oraz uruchomienia narzędzi stymulujących ich rozwój[131].

Tereny górskie i podgórskie w Polsce mają charakter wiejski i ze względu na charakterystyczne dla tych terenów niekorzystne warunki klimatyczne i uwarunkowania społeczne, ekonomiczne i kulturowe, możliwość rozwoju rolnictwa i gospodarstw rolnych jest znacząco ograniczona. Słuszną i ekonomicznie uzasadnioną ścieżką rozwoju dla tych terenów jest koncepcja zrównoważonego rozwoju, która uwzględnia równoczesny rozwój funkcji społecznych, ekonomicznych i przyrodniczych. Realizacja tej koncepcji rozwoju może wpłynąć na

---

[129] Bedrunka K., Malik K. (2014). *Multi-dimensional effectiveness of regional development policy. Implementation: evaluation scheme for the Opole Voivodeship*. Studia Regionalia, Polish Academy of Sciences, Committee for Spatial Economy and Regional Planning, Warsaw, 40.

[130] Guzik C. (1995). *Rolnicze użytkowanie ziemi* W: J. Warszyńska (red.). *Karpaty Polskie, przyroda, człowiek i jego działalność*. Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 239-252.

[131] Musiał W. (2018). *Przyrodnicze, ekonomiczne i społeczne uwarunkowania przemian w rolnictwie obszarów górzystych na przykładzie polskich Karpat*. PTE, Warszawa.

zahamowanie negatywnych trendów demograficznych z równoczesnym zapoczątkowaniem rozwoju ekonomicznego i społecznego[132] [133].

Przedsiębiorczość jest kluczową determinantą rozwoju regionalnego, a znalezienie perspektywicznej niszy na rynku spożywczym pozwala na rozwój działalności rolniczej lub rozwój różnych form działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, efektywnie wykorzystujących walory przyrodnicze i kulturowe terenów górskich i podgórskich[134]. Zdaniem autorów, realizacja koncepcji zrównoważonego rozwoju korzystnie wpływa na rozwój terenów górskich i pogórskich w Polsce. Zachodząca transformacja polityki rolnej typu sektorowego na rzecz zintegrowanej polityki rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich jest zbieżna z kierunkiem rozwoju zrównoważonego. Koncepcja zrównoważonego rozwoju wpływa na wielofunkcyjny rozwój wsi z równoczesną dywersyfikacją form działalności gospodarczej indywidualnych gospodarstw, jak i całościowo traktowanej gospodarki na obszarach wiejskich. Kluczowe znaczenie dla rozwoju terenów górskich i podgórskich w Polsce ma zachowanie miejscowego dziedzictwa (materialnego i niematerialnego) jako elementu lokalnego krajobrazu kulturowego.

Wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju terenów górskich i podgórskich powinno być realizowane w oparciu o przyjętą politykę rozwoju tych terenów i poprzez wdrożenie skutecznych instrumentów prorozwojowych. Zdaniem Koulova[135] zrównoważony rozwój jest najbardziej efektywny, gdy jego polityka obejmuje wszystkie istotne elementy naturalne i antropogeniczne, od których zależy trwałość zarządzanego systemu. Założenia te odnoszą się także do równoważonego rozwoju obszarów górskich. Ochrona zasobów naturalnych może ograniczać ich wykorzystanie wpływając tym samym na ograniczenie rozwoju gospodarczego i społecznego ludności zamieszkującej obszary górskie[136].

---

[132] Chudy-Hyski D. (2009). *Uwarunkowania turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich*. Polska Akademia Nauk, Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi, Warszawa.

[133] Mazurek J. (2010). *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce – przegląd koncepcji teoretycznych*. Zeszyty Naukowe Wydziału Ekonomicznego Politechniki Koszalińskiej, 14, 61-81.

[134] Cembruch-Nowakowski M., Dorocki S., Faracik R., Zdon-Korzeniowska M., Żemła M. (2021). *Rozwój górskich i podgórskich terenów wiejskich w oparciu o potencjał obszaru i produkty markowe – analiza dobrych przykładów przedsiębiorczości*. Wyd. CDR w Brwinowie / Wyd. Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, 3-5.

[135] Koulov B. (2012). *Sustainable Environmental Management of Marine Regions: The Black Sea Case Study*. Geoadria, 17(1), 3-11.

[136] Koulov B. (2013). *Mountains between Sustainability and Development. Managing Sustainable Development in Mountain Areas*, Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi 5(1), 87-93.

2. Założenia metodologiczne badań własnych

Pomiar rozwoju społeczno-gospodarczego województw wymaga doboru odpowiednich mierników lub wskaźników. Na podstawie literatury przedmiotu nie można zastosować uniwersalnych i powszechnie uznanych rozwiązań w tym zakresie.

Celem głównym monografii była ocena rozwoju społeczno-gospodarczego regionów i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce w latach 2007-2019.

W monografii sformułowano pięć celów szczegółowych, których weryfikacji dokonano z wykorzystaniem metod ekonometrycznych, statystycznych i badań ankietowych. Cele szczegółowe dotyczyły:

1. Oceny rozwoju społeczno-gospodarczego w ujęciu regionalnym w Polsce w latach 2007-2019.
2. Oceny zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce w latach 2007-2019.
3. Oceny wpływu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich na rozwój społeczno-gospodarczy województw.
4. Oceny wpływu innowacji i działalności badawczo-rozwojowej na rozwój społeczno-gospodarczy województw.
5. Oceny wpływu przyjętej przez UE Wspólnej Polityki Rolnej i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na zrównoważony rozwój terenów górskich i podgórskich w Polsce.

W badaniach zweryfikowano cele szczegółowe korzystając z następujących metod badawczych:

1. Oceny rozwoju społeczno-gospodarczego województw w Polsce dokonano z wykorzystaniem syntetycznego miernika rozwoju Hellwiga[1].
2. Oceny zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce dokonano z wykorzystaniem syntetycznego miernika rozwoju Hellwiga.
3. Oceny wpływu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich na rozwój społeczno-gospodarczy województw dokonano z wykorzystaniem danych statystycznych dostępnych w Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego oraz z wykorzystaniem współczynnika korelacji Pearsona.
4. Oceny wpływu innowacji i działalności badawczo-rozwojowej na rozwój społeczno-gospodarczy województw dokonano z wykorzystaniem danych statystycznych dostępnych w Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego oraz z wykorzystaniem współczynnika korelacji Pearsona.
5. Oceny wpływu realizacji Wspólnej Polityki Rolnej i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na zrównoważony rozwój terenów górskich i podgórskich w Polsce dokonano z wykorzystaniem autorskiego kwestionariusza ankietowego, który respondenci wypełniali internetowo z wykorzystaniem aplikacji Google Forms.

Teza główna monografii zakłada, że **rozwój społeczno-gospodarczy regionów i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce w latach 2007-2019 był zróżnicowany terytorialnie i determinowany przez czynniki oraz bariery rozwoju.**

Celem weryfikacji tezy głównej opracowania sformułowano następujące szczegółowe hipotezy badawcze:

1. Rozwój społeczno-gospodarczy województw w Polsce w latach 2007-2019 był zróżnicowany terytorialnie i determinowany przez czynniki oraz bariery rozwoju.

---

[1] Hellwig Z. (1968). *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*. Przegląd Statystyczny, 15(4), 307-326.

2. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w ujęciu regionalnym w Polsce w latach 2007-2019 był zróżnicowany terytorialnie i determinowany przez czynniki oraz bariery rozwoju.
3. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w Polsce w latach 2007-2019 determinował rozwój społeczno-gospodarczy województw.
4. Działalność innowacyjna i badawczo-rozwojowa wpływała stymulująco na rozwój społeczno-gospodarczy województw.
5. Realizacja Wspólnej Polityki Rolnej oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 i 2014-2020 stymulowała zrównoważony rozwój terenów górskich i podgórskich w Polsce.

Ponadto w monografii sformułowano dodatkowe pytania badawcze:

1. Czy regiony w Polsce w latach 2007-2019 rozwijały się w porównywalnym tempie?
2. Czy obszary wiejskie w latach 2007-2019 rozwijały się według założeń zrównoważonego rozwoju?
3. Czy zrównoważony rozwój obszarów wiejskich determinował rozwój społeczno-gospodarczy regionów?
4. Czy innowacje i działalność badawczo-rozwojowa wpływała na tempo rozwoju regionalnego?
5. Czy Wspólna Polityka Rolna oraz Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 i 2014-2020 sprzyjały dynamicznemu i zrównoważonemu rozwojowi obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce?

Istotnym zagadnieniem dotyczącym zróżnicowania rozwoju regionalnego jest wybór czynników rozwoju regionalnego. Postawiony cel badań oraz zastosowana metodologia badań determinują dobór mierników rozwoju regionów i są wypadkową dostępności danych, jak i arbitralnych decyzji badacza[2]. Do najbardziej ogólnych grup kryteriów doboru czynników rozwoju regionalnego należą: merytoryczne, formalne i statystyczne[3] [4].

---

[2] Stanny M. (2012). *Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce – pomiar zjawiska złożonego*. W: A. Rosner (red.). *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. Aspekty przestrzenne i regionalne*, IRWiR PAN, Warszawa, 93-116. Stanny.qxd (irwirpan.waw.pl).

[3] Strahl D. (2006). *Metody oceny rozwoju regionalnego*. Wyd. AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław, 33.

[4] Markowska M., Sobczak E. (2002). *Metody identyfikacji czynników rozwoju regionalnego*. W: E. Sobczak (red. nauk.) *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*. Prace Naukowe, 239. Wyd.

W badaniach własnych dotyczących oceny poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w Polsce, a także zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich wykorzystano zestaw zmiennych (wskaźników) charakteryzujących uwarunkowania społeczno-gospodarcze i stan infrastruktury w ujęciu regionalnym, a następnie przeprowadzono właściwą analizę, której rezultatem było porównanie i klasyfikacja województw pod względem diagnozowanego problemu badawczego. Do oceny zróżnicowania przestrzennego województw uwzględniono 7 kategorii (dziedzin życia), które były reprezentowane przez 47 zmiennych diagnozujących rozwój społeczno-gospodarczy regionów oraz 35 zmiennych diagnozujących poziom rozwoju obszarów wiejskich.

Narzędziem wykorzystanym w badaniach do porównania województw i ich klasyfikacji w wielowymiarowej przestrzeni cech była metoda porządkowania liniowego Hellwiga (1968)[5]. Hellwig jest twórcą wielowymiarowej analizy porównawczej, przynależącej do dyscypliny nauki klasycznie znanej jako taksonomia. Metoda ta pozwala na ustalenie rankingu obiektów opisanych w wielowymiarowej przestrzeni cech przy uwzględnieniu wyselekcjonowanych kryteriów porządkowania. W metodzie tej tworzony jest abstrakcyjny obiekt wzorcowy o pożądanych wartościach zmiennych diagnostycznych (maksymalnych dla stymulant i minimalnych dla destymulant). Badane obiekty porządkowane są ze względu na odległość od wzorca, co pozwala ocenić poziom ich rozwoju (od „najlepszego" do „najsłabszego"). Miara syntetyczna rozwoju (zwana też miernikiem rozwoju Hellwiga) obliczana jest na podstawie pomiaru odległości pomiędzy obiektem wzorcowym a obiektami obserwowanymi i wykorzystywana jest do liniowego porządkowania obiektów opisanych przez wiele zmiennych diagnostycznych, które zastępowane są przez jedną zmienną syntetyczną[6].

AE im Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław.

[5] Hellwig Z. (1968). *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*. Przegląd Statystyczny, 15(4), 307-326.

[6] Panek T., Zwierzchowski J. (2013). *Statystyczne metody wielowymiarowej analizy porównawczej. Teoria i zastosowania*. Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.

Konstrukcja syntetycznego miernika prowadzona jest w kilku etapach[7] [8] [9]:

- ✓ wybór cech diagnostycznych i określenie sposobu ich oddziaływania na badane zjawisko,
- ✓ normalizacja zmiennych, mająca na celu doprowadzenie zmiennych, wyrażonych w różnych skalach i różnych mianach, do wzajemnej porównywalności,
- ✓ wybór typu miernika (miernik ze wzorcem lub bez wzorca),
- ✓ określenie funkcji agregującej i wyznaczenie wartości miernika syntetycznego,
- ✓ uporządkowanie obiektów według wartości miernika,
- ✓ ustalenie typologicznych grup obiektów.

W metodzie Hellwiga odległość każdego elementu od wzorca obliczana jest zgodnie z metryką euklidesową:

$$d_{i0} = \sqrt{\sum_{j}^{m} \left(z_{ij} - z_{0j}\right)^2} \tag{1.1}$$

gdzie z_{ij} oraz z_{oj} są to standaryzowane wartości zmiennych diagnostycznych dla i-tego obiektu oraz obiektu wzorcowego (i=1,…,n; j=1,…, m). Standaryzacja cech przebiega zgodnie z formułą:

$$z_{ij} = \frac{x_{ij} - \bar{x}_j}{s_j} \tag{1.2}$$

gdzie:

z_{ij} – standaryzowana wartość j-tej zmiennej dla i-tego obiektu,

x_{ij} – wartość j-tej zmiennej dla i-tego obiektu,

$\bar{x}_j$ – średnia arytmetyczna zmiennej X_j,

---

[7] Malina A., Zeliaś A. (1998). *On Building Taxonometric Measures of Living Conditions*. Statistic in Transition, 3(3), 523-544.

[8] Młodak A. (2006). *Analiza taksonomiczna w statystyce regionalnej*. Wyd. Difin, Warszawa.

[9] Panek T., Zwierzchowski J. (2013). *Statystyczne metody wielowymiarowej analizy porównawczej. Teoria i zastosowania*. Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.

s_j – odchylenie standardowe zmiennej X_j .

W wyniku tego przekształcenia uzyskano zmienną Z_j o wartości średniej równej 0 i odchyleniu standardowym równym 1.

Dla każdego obiektu obliczono syntetyczną miarę rozwoju s_j, według wzoru:

$$s_i = 1 - \frac{d_{i0}}{d_0} \tag{1.3}$$

przy czym:

$$d_0 = \bar{d} + 2s_d \tag{1.4}$$

gdzie đ jest średnią arytmetyczną odległości obiektów od wzorca, zaś s_d – odchyleniem standardowym odległości między obiektami i średnią odległością od wzorca.

Obliczona miara rozwoju s_i przyjmuje z reguły wartości z przedziału [0, 1]. Wartości miernika zbliżone do wartości 1 oznaczają większe podobieństwo do obiektu wzorcowego. Dla obiektów bardziej oddalonych od obiektu wzorcowego wartość miary syntetycznego rozwoju przyjmuje niższe wartości. W uzasadnionych przypadkach, gdy obiekt wyraźnie różni się od pozostałych pod względem rozwoju, wówczas wartość miernika rozwoju może wykraczać poza przedział [0,1].

Na podstawie wartości taksonomicznego miernika rozwoju s_i obliczonego dla wszystkich obiektów badawczych, utworzono ranking województw na podstawie ich uszeregowania według wartości tego miernika. Województwa o najwyższej wartości syntetycznego miernika rozwoju charakteryzują się wysokim poziomem działalności badawczo-rozwojowej.

W badaniach wykorzystując wartości miernika rozwoju pogrupowano obiekty na klasy o zbliżonym poziomie rozwoju w poszczególnych kategoriach (dziedzinach życia). Obiekty (województwa) podzielono na cztery klasy zgodnie

z regułą opartą na średniej i odchyleniu standardowym syntetycznej miary rozwoju[10] [11]:

Gr. I (najwyższy poziom rozwoju): $s_i \geq s(śr) + s(s)$;

Gr. II (wysoki poziom rozwoju): $s(śr) \leq si < s(śr) + s(s)$;

Gr. III (średni poziom rozwoju) : $s(śr) - s(s) \leq si < s(śr)$;

Gr. IV (niski poziom rozwoju): $s_i < s(śr) - s(s)$.

Przeprowadzenie badań na podstawie danych z roku 2007, 2015 i 2019 umożliwiło dokonanie oceny zmian w rozwoju społeczno-gospodarczym regionów i obszarów wiejskich w dwóch okresach programowania tj. w latach 2007-2013 i 2014-2020. Dane wejściowe wykorzystane w badaniach pozyskano z Banku Danych Lokalnych[12]. W monografii przyjęto, iż badania wykonane zostaną w pierwszym roku realizacji programów finansowanych ze środków Unii Europejskiej (rok 2007) oraz na podstawie danych z ostatniego roku realizacji programów zaplanowanych w okresie programowania uwzględniających zasadę finansowania projektów „N+2"[13] tj. rok 2015. Ponadto dokonano analizy rozwoju społeczno-gospodarczego regionów Polski i obszarów wiejskich, dla których możliwe było zgromadzenie pełnego zestawu danych niezbędnych do porównania i klasyfikacji województw z wykorzystaniem metody porządkowania liniowego Hellwiga (1968).

---

[10] Nowak E. (1990). *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*. PWE, Warszawa.

[11] Malina A. (2004). *Wielowymiarowa analiza przestrzennego zróżnicowania struktury gospodarki Polski według województw*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.

[12] https://bdl.stat.gov.pl/BDL dostęp dnia 27.06.2021.

[13] Zasada „N+2" dotyczy reguł finansowania w ramach rocznego przydziału środków z europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych. Jeżeli dane finansowanie nie zostało wykorzystane w określonym terminie, Komisja może „anulować" przyszłe przydziały budżetowe. Automatyczne anulowanie stosuje się, jeżeli środki finansowe nie zostały wydane lub wnioski o płatność nie zostały złożone do końca drugiego roku po roku dokonania zobowiązania (n +2). https://ec.europa.eu/regional_policy/pl/policy/what/glossary/n/nplus2 dostęp dnia 27.06.2021

3. Ocena zróżnicowania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego w odniesieniu do samorządów regionalnych

3.1. Dobór i charakterystyka zmiennych wykorzystanych w metodzie porządkowania liniowego

Mając na uwadze współcześnie występujące uwarunkowania rozwoju, a także dysproporcje w potencjale gospodarczym regionów, podjęto badania empiryczne, których celem była ocena poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego Polski w ujęciu regionalnym oraz dokonanie porządkowania i klasyfikacji województw według syntetycznego miernika rozwoju. Uzyskane rezultaty badań wykorzystano do zdiagnozowania trudności i barier gospodarczych oraz społecznych, które determinują występowanie regionalnych dysproporcji rozwojowych w Polsce.

W opracowaniu zastosowano wzorcową metodę porządkowania liniowego w oparciu o syntetyczny miernik rozwoju Hellwiga. Miernik ten wykorzystano do porządkowania województw od najlepszego do najgorszego w latach 2007, 2015 i 2019.

Podstawą do obliczenia syntetycznego miernika rozwoju Hellwiga były dane pozyskane z Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego w Polsce. W badaniach wyodrębniono dwie grupy kategorii (dziedzin życia) tj. diagnozujące poziom rozwoju społeczno-gospodarczego województw oraz grupa kategorii (dziedzin życia), które charakteryzowały poziom rozwoju obszarów wiejskich. Do budowy miernika syntetycznego charakteryzującego rozwój

społeczno-gospodarczy województw wykorzystano wstępnie 47 zmiennych diagnostycznych oraz 35 zmiennych diagnostycznych, które uwzględniały poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich. Ze względu na kryteria merytoryczne i formalne (znaczenie i reprezentatywność poszczególnych dziedzin, dostępność danych dla województw) zmienne diagnostyczne poddano wstępnej weryfikacji. W badaniach uwzględniono 14 kategorii (dziedzin życia), dla których przypisano zmienne diagnostyczne charakteryzujące 16 województw w Polsce.

Rozwój społeczno-gospodarczy województw w Polsce

1) Demografia i rynek pracy

X_1 – ludność na 1 km^2 powierzchni (S),

X_2 – saldo migracji wewnętrznych i zagranicznych na pobyt stały na 1 tys. ludności (S),

X_3 – saldo migracji międzywojewódzkich na pobyt stały (współczynnik salda migracji) (S),

X_4 – przyrost naturalny na 1000 ludności według miejsca zamieszkania (S),

X_5 – ludność w wieku poprodukcyjnym na 100 osób w wieku przedprodukcyjnym (D),

X_6 – ludność w wieku nieprodukcyjnym (przed i po produkcyjnym) na 100 osób w wieku produkcyjnym (D),

X_7 – ludność w wieku produkcyjnym jako % ludności ogółem (S),

X_8 – stopa bezrobocia ogółem (Polska=100) (D),

2) Przedsiębiorczość regionalna

X_9 – pracujący na 1 tys. mieszkańców (S),

X_{10} – liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON w przeliczeniu na 1 tys. mieszkańców w wieku produkcyjnym (S),

X_{11} – jednostki nowo zarejestrowane w rejestrze REGON na 10 tys. ludności (S),

X_{12} – podmioty z udziałem kapitału zagranicznego na 10 tys. mieszkańców (S)

X_{13} – osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności (S),

X_{14} – nakłady inwestycyjne w sektorze prywatnym w % nakładów inwestycyjnych ogółem (S),

3) Struktura gospodarki regionu – przemysł, budownictwo

X_{15} – udział województwa w krajowej produkcji sprzedanej przemysłu na 1 mieszkańca (Polska=100) (S),

X_{16} – produkcja budowlano-montażowa w zł na 1 mieszkańca (S),

X_{17} – nakłady inwestycyjne w przemyśle i budownictwie w % nakładów inwestycyjnych ogółem (S),

X_{18} – wartość brutto środków trwałych w przemyśle i budownictwie w % w wartości brutto środków trwałych ogółem (S),

X_{19} – nakłady inwestycyjne w przedsiębiorstwach na 1 mieszkańca w wieku produkcyjnym (S),

4) Działalność innowacyjna i badawczo-rozwojowa

X_{20} – zatrudnieni w działalności B+R na 1 tys. osób aktywnych zawodowo (S),

X_{21} – nakłady na działalność B+R na 1 mieszkańca w zł (S),

X_{22} – udział nakładów w % na działalność B+R w relacji do PKB (S),

X_{23} – udział przedsiębiorstw (od 50 do 249 pracowników) w działalności innowacyjnej w % ogółu przedsiębiorstw (S),

X_{24} – udzielone patenty na 100 tys. mieszkańców (S),

5) Infrastruktura techniczna

X_{25} – drogi publiczne w km o twardej nawierzchni na 100 km^2 (S),

X_{26} – linie kolejowe w km na 100 km^2 (S),

X_{27} – liczba samochodów osobowych na 1000 mieszkańców (S),

X_{28} – ludność korzystająca z oczyszczalni ścieków w % ogólnej liczby ludności (S),

X_{29} – ludność korzystająca z sieci wodociągowej w % ogółu ludności (S),

X_{30} – ludność korzystająca z sieci kanalizacyjnej w % ogółu ludności (S),

X_{31} – ludność korzystająca z sieci gazowej w % ogółu ludności (S),

X_{32} – wypadki drogowe na 100 tys. ludności (S),

6) Infrastruktura społeczna

X_{33} – liczba lekarzy na 10 tys. ludności (S),

X_{34} – liczba pielęgniarek i położnych na 10 tys. ludności (S),

X_{35} – liczba łóżek szpitalnych na 10 tys. ludności (S),

X_{36} – osoby korzystające z pomocy społecznej na 10 tys. ludności (D),

X_{37} – liczba studentów na 10 tys. ludności (S),

X_{38} – liczba dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego na 1 tys. dzieci w wieku 3-5 lat (S),

X_{39} – liczba uczniów w liceach ogólnokształcących w % ludności w wieku 16-18 lat (S),

X_{40} – przeciętna powierzchnia użytkowa mieszkania w m^2 na 1 osobę (S),

X_{41} – wypożyczenia księgozbioru w woluminach na 1 czytelnika (S),

X_{42} – ludność przypadająca na 1 miejsce w teatrach i instytucjach muzycznych (S),

7) Ochrona środowiska

X_{43} – nakłady na środki trwałe na 1 mieszkańca służące ochronie środowiska (S),

X_{44} – nakłady na środki trwałe na 1 mieszkańca służące gospodarce wodnej (S),

X_{45} – emisja zanieczyszczeń pyłowych w t na 1 km^2 (D),

X_{46} – zanieczyszczenia gazowe zatrzymane lub zneutralizowane w urządzeniach do redukcji zanieczyszczeń w % zanieczyszczeń wytworzonych (S),

X_{47} – ścieki oczyszczane w % ścieków wymagających oczyszczania (S).

Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w Polsce

1) Demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich

Y_1 – przeciętny miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie w relacji do przeciętnego miesięcznego dochodu na 1 osobę z pracy na własny rachunek (S),

Y_2 – przeciętna miesięczna emerytura i renta brutto rolników indywidualnych (S),

Y_3 – wskaźnik aktywności zawodowej w % – wieś (S),

Y_4– stopa bezrobocia według miejsca zamieszkania – wieś (D),

Y_5 – wskaźnik zatrudnienia w wieku produkcyjnym – wieś (S),

2) Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich

Y_6 – pracujący w % w sektorze rolniczym (S),

Y_7 – turystyczne obiekty noclegowe ogółem na 10 tys. ludności (S),

Y_8 – miejsca noclegowe na 1000 ludności (S),

Y_9 – dynamika liczby miejsc noclegowych całorocznych (rok poprzedni = 100) (S),

Y_{10} – przeciętne ceny 1 ha gruntów ornych w obrocie prywatnym (S),

3) Struktura gospodarki regionu – rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo

Y_{11} – nakłady inwestycyjne w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie w % nakładów inwestycyjnych ogółem (S),

Y_{12} – wartość brutto środków trwałych w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie w % wartości brutto środków trwałych ogółem (S),

Y_{13} – udział województwa w towarowej produkcji rolniczej w końcowej produkcji rolniczej (S),

4) Infrastruktura techniczna obszarów wiejskich

Y_{14} – ludność zamieszkująca wieś korzystająca z oczyszczalni ścieków w % ogólnej liczby ludności (S),

Y_{15} – zużycie wody w województwie na potrzeby rolnictwa i leśnictwa w ciągu roku (D),

Y_{16} – ludność zamieszkująca wieś korzystająca z sieci wodociągowej w % ogółu ludności (S),

Y_{17} – ludność zamieszkująca wieś korzystająca z sieci kanalizacyjnej w % ogółu ludności (S),

Y_{18} – powierzchnia użytków rolnych przypadająca na 1 ciągnik (S),

5) Ochrona środowiska na obszarach wiejskich

Y_{19} – udział obszarów prawnie chronionych w % powierzchni ogółem (S),

Y_{20} – udział gruntów zdewastowanych i zdegradowanych wymagających rekultywacji w % powierzchni ogółem (D),

Y_{21} – lesistość w % (S),

Y_{22} – obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO) w % powierzchni ogólnej (S),

Y_{23} – specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO) w % powierzchni ogólnej (S),

6) Produkcja roślinna

Y_{24} – udział województwa w towarowej produkcji roślinnej w % towarowej produkcji ogólnej (S),

Y_{25} – udział województwa w zbiorach zbóż ogółem w % (S),

Y_{26} – udział województwa w zbiorach ziemniaków ogółem w % (S),

Y_{27} – skup zbóż na 1 ha użytków rolnych w kg (S),

Y_{28} – skup ziemniaków na 1 ha użytków rolnych w kg (S),

Y_{29} – udział ekologicznych gospodarstw rolnych z certyfikatem w % powierzchni użytków rolnych ogółem (S),

7) Produkcja zwierzęca

Y_{30} – udział województwa w towarowej produkcji zwierzęcej w % towarowej produkcji ogólnej (S),

Y_{31} – udział województwa w produkcji żywca rzeźnego ogółem w % (S),

Y_{32} – udział województwa w produkcji mleka krowiego ogółem w % (S),

Y_{33} – skup mleka krowiego w l na 1 ha użytków rolnych (S),

Y_{34} – udział województwa w pogłowiu zwierząt w % w sztukach przeliczeniowych w LSU (S),

Y_{35} – obsada zwierząt w sztukach dużych na 1 hektar użytków rolnych (S).

Pierwszym etapem analizy było określenie skorelowania zmiennych w obrębie poszczególnych dziedzin. Na podstawie analizy korelacji liniowej Pearsona obliczonej dla cech diagnostycznych w poszczególnych latach badań, stwierdzono silne zależności korelacyjne między zmiennymi reprezentującymi daną dziedzinę. W wyniku weryfikacji dokonano eliminacji zmiennych charakteryzujących się silną korelacją. Z zestawu zmiennych usunięto następujące zmienne: ludność w wieku nieprodukcyjnym (przed i po produkcyjnym) na 100 osób w wieku produkcyjnym (X_6), osoby fizyczne prowadzące działalność gospodarczą na 1000 ludności (X_{13}), udział nakładów w % na działalność B+R w relacji do PKB (X_{22}), udział województwa w towarowej produkcji roślinnej w % towarowej produkcji ogólnej (Y_{24}), udział województwa w towarowej produkcji zwierzęcej w % towarowej produkcji ogólnej (Y_{30}), udział województwa w produkcji żywca rzeźnego ogółem w % (Y_{31}).

3.2. Ocena rozwoju społeczno-gospodarczego województw w Polsce w latach 2007, 2015 i 2019 według syntetycznej miary rozwoju Hellwiga

Demografia i rynek pracy

Demografia i rynek pracy odzwierciedlają stan, jak również perspektywy rozwoju gospodarki regionów. W tym celu obliczono syntetyczną miarę rozwoju województw w oparciu o siedem zmiennych charakteryzujących między innymi saldo migracji, przyrost naturalny, liczbę ludności i stopę bezrobocia (jedna zmienna została usunięta ze względu na wysoką korelację wewnętrzną). Na podstawie uzyskanych danych stwierdzono duże przestrzenne zróżnicowanie demografii i rynku pracy województw w Polsce, co ma istotne konsekwencje dla

wszystkich sfer życia społeczno-gospodarczego. W analizowanej perspektywie czasowej najwyższą pozycję w rankingu zajmowało województwo małopolskie, a najniższą województwo świętokrzyskie. W grupie województw o najwyższym poziomie rozwoju pod względem demografii i rynku pracy w 2019 roku zaklasyfikowano także województwo pomorskie, a województwa łódzkie, lubelskie i warmińsko-mazurskie charakteryzowały się niskim poziomem rozwoju w tym zakresie (tab. 2).

W 2019 roku, w porównaniu do roku 2007, województwo podkarpackie uplasowało się o 2 pozycje wyżej w klasyfikacji, a województwo łódzkie o 3 pozycje niżej w rankingu. Poziom rozwoju regionów w zakresie demografii i rynku pracy w analizowanym okresie czasu ulegał zmianom, co stwierdzono na podstawie wartości syntetycznej miary rozwoju województw.

Tabela 2. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem demografii i rynku pracy w latach 2007, 2015 i 2019

Rok 2007			Rok 2015			Rok 2019		
Lp.	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**
Grupa I								
(0,458; 1)			(0,462; 1)			(0,492; 1)		
1	małopolskie	0,551	1	małopolskie	0,610	1	małopolskie	0,702
2	wielkopolskie	0,517	2	pomorskie	0,500	2	pomorskie	0,526
3	pomorskie	0,516	3	wielkopolskie	0,480			
4	mazowieckie	0,467						
Grupa II								
<0,303; 0,458>			<0,306; 0,462>			<0,327; 0,492>		
5	śląskie	0,377	4	mazowieckie	0,437	3	wielkopolskie	0,488
6	dolnośląskie	0,372	5	dolnośląskie	0,416	4	mazowieckie	0,464
7	lubuskie	0,326	6	śląskie	0,377	5	dolnośląskie	0,398
8	kujawsko-pomorskie	0,324	7	podkarpackie	0,310	6	śląskie	0,383
						7	podkarpackie	0,334
Grupa III								
<0,148; 0,303>			<0,150; 0,306>			<0,161; 0,327>		
9	podkarpackie	0,276	8	lubuskie	0,302	8	lubuskie	0,295
10	zachodniopomorskie	0,273	9	kujawsko-pomorskie	0,286	9	kujawsko-pomorskie	0,287
11	opolskie	0,175	10	Zachodniopomorskie	0,257	10	opolskie	0,257

12	łódzkie	0,167	11	opolskie	0,227	11	zachodniopomorskie	0,251
			12	podlaskie	0,206	12	podlaskie	0,246
Grupa IV								
(0; 0,148)			(0; 0,150)			(0; 0,161)		
13	podlaskie	0,143	13	lubelskie	0,126	13	warmińsko-mazurskie	0,160
14	warmińsko- mazurskie	0,133	14	łódzkie	0,116	14	lubelskie	0,151
15	lubelskie	0,103	15	warmińsko-mazurskie	0,114	15	łódzkie	0,145
16	świętokrzyskie	0,100	16	świętokrzyskie	0,086	16	świętokrzyskie	0,063

Źródło: Kaczmarski, Frączek 2021[1]

Zachodzące w Polsce procesy demograficzne odpowiadają tzw. drugiej fazie przejścia demograficznego związanego ze starzeniem się społeczeństw, a które są ściśle związane ze zmianami obserwowanymi w krajach europejskich[2]. Zmiany demograficzne mają swoje implikacje ekonomiczno-społeczne i dotyczą zmian w strukturze konsumpcji i dystrybucji dochodów, dostępności siły roboczej, funkcjonowania gospodarstw domowych, a także ochrony zdrowia i sprawowania opieki nad osobami starszymi. Zdaniem Wolańskiej[3] zmiany w strukturze demograficznej wymagają właściwego prowadzenia polityki społecznej. Autorka wykazała iż syntetyczny miernik struktury wieku w latach 1995 – 2035 zwiększał się i trend ten będzie kontynuowany w kolejnych latach, jednoznacznie wskazując na nieodwracalny proces starzenia się ludności Polski. Ponadto w badaniach wykazano przestrzenne w ujęciu regionalnym zróżnicowanie procesu starzenia się ludności, które w szerszym zakresie będzie dotyczyło zbiorowości miejskiej.

---

1 Kaczmarski M., Frączek P. (2021). *The level of voivodeship development in Poland and its impact on financing the social assistance system*. Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research, 11(2), 101-106, www.doi.org/10.33543/1102.

2 Kotowska I. E. (red.). (1999). *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*. Wyd. SGH, Warszawa.

3 Wolańska W. (2013). *Przestrzenne zróżnicowanie starzenia się ludności Polski w latach 1995-2035*. Acta Universitatis Lodziensis Folia Oeconomica, 291, 249-263.

Według Drela[4] zmiany demograficzne, w tym proces depopulacji, ujemny przyrost naturalny, migracje i starzejące się społeczeństwo będą miały istotny wpływ na rynek pracy w Polsce. Opracowane przez autorkę prognozy wskaźników obciążenia demograficznego Polski dotyczące odetka osób niepracujących do ludności w wieku produkcyjnym w 2025 roku wynosić będą 63% i 78% w roku 2050. Zachodzące zmiany demograficzne mają negatywny wpływ na rynek pracy, a wzrost i przyrost ludności, w tym zwiększenie liczby ludności w wieku produkcyjnym, spowodowałoby odwrócenie tego negatywnego procesu[5] [6].

Barierami ograniczającymi dynamiczny rozwój społeczno-ekonomiczny regionów w Europie są zmiany demograficzne i klimatyczne, a także zachodzące procesy globalizacji oraz potrzeba zwiększenia wykorzystania odnawialnych źródeł energii[7] [8] [9]. Spadek tempa wzrostu ludności w wieku produkcyjnym, starzenie się społeczeństwa są głównymi zmianami demograficznymi zachodzącymi w dobie XXI wieku, a zastępowanie przyrostu naturalnego przyrostem migracyjnym jest głównym czynnikiem wzrostu populacji mieszkańców Europy [10]. Starzenie się społeczeństw determinuje potrzebę rozwoju senioralnych usług medycznych[11] [12],

---

[4] Drela K. (2017). *Zmiany demograficzne a rynek pracy w Polsce*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 489, 78-89. doi: 10.15611/pn.2017.489.07.

[5] Héran F. (2014). *Demographic Trends, Labour Market Needs and Migration*. Matching Economic Migration with Labour Market Needs, Paris: OECD Publishing, 23-35.

[6] Lisiankova, K., Wright, R. E. (2005). *Demographic Change and the European Union Labour Market*. National Institute Economic Review, 194(1), 74-81.

[7] Fésüs G., Rillaers, A., Poelman, H., Gáková, Z. (2008). *Regions 2020. Demographic Challenges for European Regions. Brussels: Commission of the European Communities*.

[8] Cripps F., Wolleb E., Ciffolilli A., Khurasee N. (2009). *Regional Challenges in the Perspective of 2020*. Regional Disparities and Future Challenges. Ismeri Europa.

[9] Maurer O., Wytrzens H. K. (2012). *Demographic Challenges in the Alpine Space. The Search for Transnational Answers. Monastero Bormida*: Free University of Bozen-Bolzano, School of Economics and Management, TOMTE.

[10] DEMIFER (2010). *Demographic and Migratory Flows affecting European Regions and Cities*. Luxembourg: Espon.

[11] Shah T. I., Milosavljevic S., Bath B. (2017). *Determining Geographic Accessibility of Family Physician and Nurse Practitioner Services in Relation to the Distribution of Seniors within Two Canadian Prairie Provinces*. Social Science & Medicine, 194, 96-104.

[12] Padeiro M. (2018). *Geographical Accessibility to Community Pharmacies by the Elderly in Metropolitan Lisbon*. Research in Social and Administrative Pharmacy, 14(7), 653-662.

które mogą wpływać na rozwój przedsiębiorczości wpisując się w strategię zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Przemiany demograficzne i związane z tym potrzeby osób starszych mogą wpłynąć na rozwój specyficznej kategorii gospodarstw rolnych tzw. gospodarstw opiekuńczych, które mogą stać się podstawowym źródłem dochodu dla gospodarstw rolnych, zwłaszcza zlokalizowanych w terenach górskich i podgórskich.

Przedsiębiorczość regionalna

W literaturze przedmiotu przedsiębiorczość traktowana jest jako determinanta rozwoju regionalnego[13]. Według Valliere i Peterson[14] przedsiębiorczość wpływa na rozwój regionów poprzez efektywne wykorzystywanie dostępnych zasobów, innowacyjne działania, a także rozwój konkurencyjności. Efekty te zauważalne są w dłuższej perspektywie czasowej i charakteryzują się długofalowością. W analizowanej perspektywie czasu najwyższym poziomem rozwoju przedsiębiorczości regionalnej charakteryzowało się województwo mazowieckie i dolnośląskie. Natomiast w ostatnim roku badań do grupy województw o niskim poziomie rozwoju przedsiębiorczości zaklasyfikowano województwa: podlaskie, świętokrzyskie, lubelskie (tab. 3).

Na podstawie wartości syntetycznej miary rozwoju stwierdzono zróżnicowanie przestrzenne rozwoju przedsiębiorczości regionalnej w Polsce. W roku 2019 województwo małopolskie, w porównaniu do roku 2007, uplasowało się aż o 4 pozycje wyżej w rankingu województw, co świadczy o dynamicznym rozwoju przedsiębiorczości. Ponadto województwo podkarpackie i opolskie uplasowały się o 2 miejsca wyżej w rankingu, a województwo pomorskie, kujawsko-pomorskie i świętokrzyskie spadły w klasyfikacji o 2 miejsca.

---

[13] Zygmunt J. (2015). *Przedsiębiorczość jako czynnik rozwoju regionalnego na przykładzie województwa opolskiego*. W: M. Markowska, D. Głuszczuk (red.), *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, Wyd. UE, Wrocław, 185.

[14] Valliere D., Peterson R. (2009). *Entrepreneurship and Economic Growth: Evidence from Emerging and Developed Countries*, Entrepreneurship & Regional Development, 25(5), https://doi.org/10.1080/08985620802332723.

Tabela 3. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem przedsiębiorczości regionalnej w latach 2007, 2015 i 2019

Rok 2007			Rok 2015			Rok 2019		
Lp.	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**
Grupa I								
(0,628; 1)			(0,549; 1)			(0,576; 1)		
1	mazowieckie	0,902	1	mazowieckie	0,769	1	mazowieckie	0,870
2	dolnośląskie	0,657	2	dolnośląskie	0,598	2	dolnośląskie	0,630
			3	wielkopolskie	0,576			
Grupa II								
<0,413; 0,628>			<0,361; 0,549>			<0,379; 0,576>		
3	pomorskie	0,617	4	pomorskie	0,471	3	wielkopolskie	0,554
4	wielkopolskie	0,615	5	lubuskie	0,450	4	małopolskie	0,473
5	lubuskie	0,584	6	zachodniopomorskie	0,427	5	pomorskie	0,458
6	zachodniopomorskie	0,450	7	małopolskie	0,416	6	lubuskie	0,440
			8	śląskie	0,410	7	zachodniopomorskie	0,430
			9	łódzkie	0,375	8	śląskie	0,404
						9	łódzkie	0,386
Grupa III								
<0,199; 0,413>			<0,173; 0,361>			<0,182; 0,379>		
7	śląskie	0,407	10	opolskie	0,342	10	opolskie	0,309
8	małopolskie	0,401	11	kujawsko-pomorskie	0,253	11	kujawsko-pomorskie	0,283
9	kujawsko-pomorskie	0,385	12	podkarpackie	0,183	12	warmińsko-mazurskie	0,216
10	łódzkie	0,373				13	podkarpackie	0,214
11	warmińsko-mazurskie	0,278						
12	opolskie	0,270						
13	świętokrzyskie	0,236						
14	podlaskie	0,203						
Grupa IV								
(0; 0,199)			(0; 0,173)			(0; 0,182)		
15	podkarpackie	0,197	13	świętokrzyskie	0,150	14	podlaskie	0,167
16	lubelskie	0,073	14	lubelskie	0,142	15	świętokrzyskie	0,162
			15	podlaskie	0,141	16	lubelskie	0,119
			16	warmińsko-mazurskie	0,138			

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Przedsiębiorczość obok konkurencyjności i innowacyjności stała się w ostatnich latach jednym z istotniejszych zagadnień związanych ze wzrostem ekonomicznym regionów, poprawą konkurencyjności gospodarki, tworzeniem nowych miejsc pracy oraz wzrostem dobrobytu społeczności lokalnych. Rozwój przedsiębiorczości jest jedną z głównych determinant wpływających na dynamiczny rozwój regionów, równocześnie powodując powstawanie dysproporcji rozwojowych. Kluczowymi czynnikami decydującymi o wzroście ekonomicznym regionów są właśnie przedsiębiorczość i innowacyjność[15]. Jak podaje Reynolds[16] wraz ze wzrostem rozwoju przedsiębiorczości zwiększa się stopień rozwoju regionalnego. Doniesienie to zostało zweryfikowane na podstawie badań dotyczących 382 regionów w Stanach Zjednoczonych w latach 1986-1988. Zależność ta została także zweryfikowana przez P. Braunerhjelma i B. Borgmana[17] na podstawie danych z 70 regionów w Szwecji w latach 1975-1999 oraz przez B. Ashcrofta i J.H. Love'a[18] w oparciu o dane z 64 regionów Wielkiej Brytanii w latach osiemdziesiątych XX wieku.

Zdaniem Jędrzejewskiego[19] aktualnie do podstawowych czynników produkcji: pracy, ziemi, kapitału, uwzględnić należy także postawy przedsiębiorcze, które poprzez tworzenie i wdrażanie nowych produktów, stymulują rozwój gospodarki regionu. Innowacyjne środowisko, wyposażenie instytucjonalne i odpowiedni klimat społeczny są głównymi elementami otoczenia przedsiębiorczości, mającymi istotny wpływ na rozwój regionu. Według Zygmunt[20] przedsiębiorczość należy traktować zatem jako determinantę rozwoju regionalnego.

---

[15] Huggins R., Thompson P. (2015). *Entrepreneurship, innovation and regional growth: a network theory*. Small Business Economics, 45(1), 103-128.

[16] Reynolds P.D. (1994). *Autonomous firm dynamics and economic growth in the United States, 1986–90*, Regional Studies, 27, 429-442.

[17] Braunerhjelm P., Borgman B. (2004). *Geographical concentration, entrepreneurship and regional growth: evidence from regional data in Sweden 1975-99*, Regional Studies 38(8), 929-947.

[18] Ashcroft B., Love J.H. (1996). *Firm births and employment change in the British counties: 1981-1989*. Papers in Regional Science, 25(4), 483-500.

[19] Jędrzejewski L. (2015). *Przedsiębiorczość jako stymulator rozwoju regionalnego*. Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace, 3, 56.

[20] Zygmunt J. (2015). *Przedsiębiorczość jako czynnik rozwoju regionalnego na przykładzie województwa opolskiego*. W: M. Markowska, D. Głuszczuk (red.), *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, Wyd. UE, Wrocław, 185.

Jak podaje Miłek i Kantarek[21] wpływ przedsiębiorczości na rozwój regionalny jest obserwowany w obszarze efektywnego wykorzystania zasobów, podejmowania innowacyjnych działań oraz w podniesieniu konkurencji na rynku. Efekty tego procesu widoczne i mierzalne są z opóźnieniem czasowym. Wspieranie i otwartość władz na innowacyjne działania i nowe idee stymuluje powstawanie nowych przedsiębiorstw.

Struktura gospodarki regionu

Oceniając strukturę gospodarki regionów uwzględniono produkcję sprzedaną przemysłu, produkcję budowlano-montażową, nakłady inwestycyjne w przemyśle, budownictwie i w przedsiębiorstwach oraz wartość środków trwałych w przemyśle i budownictwie. W badaniach stwierdzono, iż w 2019 roku województwo dolnośląskie charakteryzowało się najwyższym poziomem rozwoju przemysłu i budownictwa, do grupy tej zaklasyfikowano także województwo śląskie. Do grupy II o wysokim poziomie rozwoju przyporządkowano 4 województwa, w grupie III o średnim poziomie rozwoju umiejscowiono 8 województw, do grupy IV o niskim poziomie rozwoju sklasyfikowano województwo lubelskie i mazowieckie (tab. 4).

Tabela 4. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem struktury gospodarki regionu (przemysł, budownictwo) w latach 2007, 2015 i 2019

Rok 2007			Rok 2015			Rok 2019		
Lp.	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**
Grupa I								
(0,454; 1)			(0,474; 1)			(0,525; 1)		
1	śląskie	0,626	1	dolnośląskie	0,600	1	dolnośląskie	0,790
2	dolnośląskie	0,507	2	śląskie	0,535	2	śląskie	0,622
Grupa II								
<0,300; 0,454>			<0,312; 0,474>			<0,349; 0,525>		
3	wielkopolskie	0,434	3	opolskie	0,473	3	opolskie	0,518
4	pomorskie	0,415	4	wielkopolskie	0,457	4	wielkopolskie	0,468
5	łódzkie	0,378	5	lubuskie	0,442	5	łódzkie	0,371
6	świętokrzyskie	0,344	6	łódzkie	0,413	6	lubuskie	0,353

[21] Miłek D., Kantarek I. (2017). *Przedsiębiorczość w rozwoju polskich regionów*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 50, 315-328.

7	kujawsko-pomorskie	0,332	7	zachodniopomorskie	0,340			
			8	kujawsko-pomorskie	0,335			
Grupa III								
<0,145; 0,300>			<0,150; 0,312>			<0,173; 0,349>		
8	opolskie	0,296	9	pomorskie	0,291	7	małopolskie	0,316
9	zachodniopomorskie	0,285	10	małopolskie	0,272	8	kujawsko-pomorskie	0,308
10	lubuskie	0,277	11	warmińsko-mazurskie	0,184	9	pomorskie	0,306
11	warmińsko-mazurskie	0,238	12	podkarpackie	0,176	10	podkarpackie	0,269
12	małopolskie	0,232	13	podlaskie	0,168	11	zachodniopomorskie	0,259
13	mazowieckie	0,147	14	świętokrzyskie	0,168	12	świętokrzyskie	0,219
						13	podlaskie	0,211
						14	warmińsko-mazurskie	0,195
Grupa IV								
(0; 0,145)			(0; 0,150)			(0; 0,173)		
14	podkarpackie	0,132	15	mazowieckie	0,098	15	lubelskie	0,156
15	podlaskie	0,099	16	lubelskie	0,065	16	mazowieckie	0,139
16	lubelskie	0,042						

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Stwierdzono, iż wartość syntetycznej miary rozwoju struktury gospodarki regionu była zróżnicowana regionalnie i w analizowanym przedziale czasu dynamicznie zmieniała się, co potwierdzono zmianami w zajmowanych miejscach w klasyfikacji województw. W 2019 roku, w porównaniu do roku bazowego, województwo opolskie uplasowało się o 5 pozycji wyżej w rankingu, a województwo lubuskie i podkarpackie awansowało w klasyfikacji o 4 miejsca. W badaniach aż o 6 pozycji niżej znalazło się województwo świętokrzyskie, pomorskie o 5 pozycji, a mazowieckie i warmińsko-mazurskie o 3 miejsca niżej.

Jędrzejczak-Gas i Barska[22], oceniając zróżnicowanie rozwoju gospodarczego regionów w Polsce w latach 2010-2017, wykazały poprawę sytuacji gospodarczej większości regionów. Zdiagnozowane tempo rozwoju regionów było

[22] Jędrzejczak-Gas J., Barska A. (2019). *Assessment of the Economic Development of Polish Regions in the Context of the Implementation of the Concept of Sustainable Development – Taxonomic Analysis.* European Journal of Sustainable Development, 8(5), 222-233. doi: 10.14207/ejsd.2019.v8n5p222.

zróżnicowane, a poziom spójności regionalnej nie zmienił się w okresie objętym kontrolą – współczynnik zmienności określający poziom rozwoju nie uległ znaczącej zmianie. Autorki badań wykazały iż w 2017 roku województwo mazowieckie, dolnośląskie i małopolskie charakteryzowały najwyższym poziomem rozwoju gospodarczego, a większość regionów zaliczono do grupy o średnim poziomie rozwoju. W badaniach własnych do oceny poziomu rozwoju w kategorii struktura gospodarki regionu wykorzystano wyłącznie 5 zmiennych diagnostycznych, natomiast cytowane autorki wykorzystały 29 zmiennych diagnostycznych, co miało istotny wpływ na klasyfikację poszczególnych województw w rankingu. Wyniki własne badań, jak i wyniki Jędrzejczak-Gas i Barskiej wykazały stały wzrost wartości taksonomicznej miary rozwoju Hellwiga obliczonej dla poszczególnych regionów w Polsce, co świadczy o ich nieprzerwanym i stałym rozwoju gospodarczym, pomimo wystąpienia w latach 2008-2011 globalnego kryzysu gospodarczego.

Na podstawie uzyskanych wyników badań stwierdzić należy, iż województwa podkarpackie i małopolskie, charakteryzujące się znacznym udziałem terenów górskich i podgórskich, w analizowanym przedziale czasu zanotowały dynamiczny wzrost poziomu rozwoju struktury gospodarki regionu, co można utożsamiać z dynamicznym rozwojem gospodarczym tych regionów.

Według Wójtowicz[23] optymalne wykorzystanie potencjału rozwojowego województw istotnie wpływa na zwiększenie ich konkurencyjności, zapewniając tym samym zrównoważony i stabilny rozwój regionu. Polityka spójności UE stanowi finansowe i organizacyjne wsparcie polityki rozwoju regionalnego. W przyjętej „*Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*”[24] określono nowy model rozwoju regionalnego Polski. W Strategii rozwój Polski rozumiany jest „jako społecznie i terytorialnie zrównoważony, dzięki któremu efektywnie będą rozwijane oraz wykorzystywane miejscowe zasoby i potencjały wszystkich regionów. Celem takiego modelu jest wspomaganie w szczególności obszarów, które nie mogą w pełni rozwinąć swojego potencjału rozwojowego, bo utraciły swoje funkcje społeczno-gospodarcze (np. przestały

[23] Wójtowicz A. (2016). *Zróżnicowanie rozwoju regionalnego w Polsce*. Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze, 4, 302-311.

[24] https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego, dostęp dnia 22.04.2022 r.

być miastami wojewódzkimi) przez co stały się mniej odporne na różne zjawiska kryzysowe (np. negatywne skutki procesów demograficznych)".

Działalność innowacyjna i badawczo-rozwojowa

Na podstawie uzyskanych wyników stwierdzono, iż występuje duże przestrzenne zróżnicowanie regionalne poziomu działalności badawczo-rozwojowej i innowacyjności. W analizowanym przedziale czasu najwyższy poziom rozwoju stwierdzono w województwie mazowieckim, małopolskim i dolnośląskim. Wartość miernika rozwoju województwa mazowieckiego była najwyższa we wszystkich latach badań, natomiast drugie w rankingu województwo małopolskie w ostatnim roku badań znacząco zmniejszyło różnicę w stosunku do województwa mazowieckiego. Najniższym poziomem rozwoju (w różnej kolejności) charakteryzowały się województwa: warmińsko-mazurskie, lubuskie i świętokrzyskie (tab. 5).

W 2019 roku, w porównaniu do roku bazowego, zaobserwowano pozytywną zmianę w przypadku województw podkarpackiego i podlaskiego (4 pozycje w górę) oraz lubelskiego, pomorskiego i warmińsko-mazurskiego, które uplasowały się o 3 pozycje wyżej w rankingu województw pod względem działalności B+R. Województwo wielkopolskie w 2019 roku odnotowało spadek aż o 4 pozycje, a województwo opolskie, świętokrzyskie i zachodniopomorskie znalazły się niżej w rankingu aż o 3 miejsca. Stwierdzono, iż poziom rozwoju działalności badawczo-rozwojowej województw w analizowanym przedziale czasowym był zróżnicowany, co stwierdzono na podstawie uzyskanego w badaniach taksonomicznego miernika rozwoju.

Na podstawie danych stwierdzono, iż stopień zróżnicowania poziomu działalności innowacyjnej i badawczo-rozwojowej województw jest wysoki. Istotny wpływ na rozwój regionu mają czynniki wewnętrzne (endogeniczne) i zewnętrzne (egzogeniczne), a determinantą rozwoju jest także zdolność regionu do reagowania na zmiany w jego makrootoczeniu. Stwierdzić należy, iż dysproporcje rozwoju województw wynikają ze zróżnicowanego oddziaływania tych czynników w poszczególnych regionach i odmiennej charakterystyki przestrzennej, demograficznej, ekonomicznej, infrastrukturalnej, społecznej itp. Zależności te są wzajemnie powiązane, a zmiana jednego z czynników generuje zmiany w pozostałych czynnikach o różnym kierunku i sile pogłębiając tym samym różnice w poziomie rozwoju działalności badawczo-rozwojowej i innowacyjności regionów. Istotną rolę w rozwoju regionu odgrywa zatem

innowacyjność, która pojawia się w trzech grupach czynników wpływających na rozwój regionu.

Problematyka innowacji i innowacyjności gospodarki jest czynnikiem decydującym o poziomie rozwoju regionu i powinna być wpisana w szeroko rozumianą politykę regionalną. Szansą na wyjście z kryzysu związanego z pandemią COVID-19 może być stworzenie warunków rozwoju państwa opartych na wiedzy, a polityka rozwoju państwa powinna koncentrować się na wykorzystaniu potencjału swych regionów (*regional assets*). Zmniejszanie różnic regionalnych wpisane jest w politykę regionalną Unii Europejskiej, a polityka rozwoju regionalnego ukierunkowana na regionalną działalność innowacyjną i wykorzystanie lokalnego potencjału może zostać wykorzystana jako siła napędowa wzrostu gospodarczego gospodarki kraju. Koncepcja ta wpisuje się w najnowsze teorie wzrostu gospodarczego, które rozwój wiedzy i innowacyjności postrzegają jako zmienną mającą istotny wpływ na rozwój społeczno-ekonomiczny. Stwierdzić należy, iż potencjał innowacyjny jest kluczowym elementem warunkującym konkurencyjność przedsiębiorstw, regionów i gospodarki narodowej.

Według Janasz i Janasz (2015) skomplikowane procedury i konkurencja ze strony programów operacyjnych utrudniają pozyskanie środków finansowych z Unii Europejskiej na działalność innowacyjną z grupy technologicznej. Innymi ograniczeniami działalności badawczo rozwojowej jest niedostateczna współpraca sektora B+R i sektora biznesu, brak w pełni ukształtowanego rynku B+R, nadmierna liczba aktów normatywnych ich częste modyfikacje, a także nadmierna formalizacja i biurokratyzacja[25].

Utrzymanie dynamicznego wzrostu gospodarczego i rozwoju polskich przedsiębiorstw możliwe jest z wykorzystaniem modelu finansowego wspierającego działalność innowacyjną. Inwestycje w innowacje, wspieranie przedsiębiorstw o dużym potencjale rozwoju oraz tworzenie nowych, innowacyjnych firm jest szansą dla pobudzenia gospodarki i wyjścia z pułapki „średniego rozwoju". Skuteczny model finansowania działalności innowacyjnej może być jednym z głównych motorów napędzających polską gospodarkę niwelując tym samym różnice w poziomie rozwoju przemysłowego w stosunku do krajów Europy. Szansą dla

[25] Janasz W., Janasz K. (2015). *Restrukturyzacja kreatywna współczesnych inteligentnych organizacji w świetle globalnych przepływów kapitału, wiedzy i wartości*. Przegląd Organizacji, 9, 14-15.

przedsiębiorstw poszukujących źródeł finansowania na innowacje jest stworzenie skutecznej polityki innowacyjnej państwa.

Tabela 5. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem działalności innowacyjnej i badawczo-rozwojowej w latach 2007, 2015 i 2019

Rok 2007			Rok 2015			Rok 2019		
Lp.	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**
Grupa I								
(0,554; 1)			(0,486; 1)			(0,587; 1)		
1	mazowieckie	0,915	1	mazowieckie	0,654	1	mazowieckie	0,913
2	małopolskie	0,590	2	małopolskie	0,616	2	małopolskie	0,699
			3	dolnośląskie	0,488			
Grupa II								
<0,367; 0,544>			<0,323; 0,486>			<0,392; 0,587>		
3	dolnośląskie	0,467	4	podkarpackie	0,419	3	dolnośląskie	0,501
4	śląskie	0,445	5	wielkopolskie	0,348	4	pomorskie	0,438
5	wielkopolskie	0,402	6	śląskie	0,347	5	lubelskie	0,437
6	pomorskie	0,395	7	lubelskie	0,34	6	śląskie	0,411
						7	łódzkie	0,406
Grupa III								
<0,181; 0,367>			<0,160; 323>			<0,196; 0,392>		
7	lubelskie	0,367	8	pomorskie	0,306	8	podkarpackie	0,375
8	łódzkie	0,323	9	łódzkie	0,295	9	wielkopolskie	0,331
9	opolskie	0,297	10	opolskie	0,279	10	podlaskie	0,299
10	zachodniopomorskie	0,296	11	zachodniopomorskie	0,249	11	kujawsko-pomorskie	0,284
11	kujawsko-pomorskie	0,29	12	podlaskie	0,215	12	opolskie	0,278
12	podkarpackie	0,256	13	kujawsko-pomorskie	0,209	13	zachodniopomorskie	0,261
13	świętokrzyskie	0,241				14	warmińsko-mazurskie	0,209
14	podlaskie	0,212						
Grupa IV								
(0; 0,181)			(0; 0,160)			(0; 0,196)		
15	lubuskie	0,164	14	świętokrzyskie	0,125	15	lubuskie	0,172
16	warmińsko-mazurskie	0,147	15	warmińsko-mazurskie	0,121	16	świętokrzyskie	0,125
			16	lubuskie	0,080			

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Infrastruktura techniczna

Stan infrastruktury technicznej oceniono na podstawie długości dróg publicznych i linii kolejowych na 100 km^2, liczby samochodów, ludności korzystającej z oczyszczalni ścieków oraz sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i gazowej, jak również liczby wypadków drogowych. W klasyfikacji w 2019 roku najlepszą infrastrukturą techniczną charakteryzowało się województwo śląskie i dolnośląskie, do grupy województw o wysokim poziomie rozwoju zaklasyfikowano 8 województw, do grupy o średnim poziomie rozwoju 4 województwa oraz 2 województwa umiejscowiono w grupie o niskim poziomie rozwoju (tab. 6).

W badaniach stwierdzono, iż występowało istotne zróżnicowanie regionalne poziomu rozwoju infrastruktury technicznej, natomiast w analizowanym okresie przedziały wartości syntetycznej miary rozwoju dla poszczególnych grup nie podlegały dużym wahaniom, co należy interpretować, iż infrastruktura techniczna nie rozwijała się w dynamicznie. Znaczącą poprawę o 4 pozycje w klasyfikacji w 2019 roku, w porównaniu do roku 2007, zanotowało województwo lubelskie oraz województwo zachodniopomorskie, które sklasyfikowano o 3 pozycje wyżej. Niżej w rankingu o 4 miejsca uplasowało się województwo łódzkie i o 3 pozycje województwo kujawsko-pomorskie.

Tabela 6. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem infrastruktury technicznej w latach 2007, 2015 i 2019

Rok 2007			Rok 2015			Rok 2019		
Lp.	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**
Grupa I								
(0,432; 1)			(0,438; 1)			(0,440; 1)		
1	śląskie	0,648	1	śląskie	0,617	1	Śląskie	0,565
2	dolnośląskie	0,433	2	dolnośląskie	0,469	2	dolnośląskie	0,460
Grupa II								
<0,287; 0,432>			<0,289; 0,438>			<0,290; 0,440>		
3	pomorskie	0,402	3	pomorskie	0,410	3	wielkopolskie	0,432
4	wielkopolskie	0,385	4	opolskie	0,354	4	pomorskie	0,396
5	łódzkie	0,355	5	łódzkie	0,336	5	Opolskie	0,355
6	opolskie	0,320	6	wielkopolskie	0,322	6	Lubuskie	0,326
			7	mazowieckie	0,307	7	mazowieckie	0,320
			8	małopolskie	0,301	8	Zachodniopomorskie	0,292

			9	zachodniopomorskie	0,297	9	małopolskie	0,291
			10	lubuskie	0,294	10	Łódzkie	0,280
Grupa III								
<0,141; 0,287>			<0,139; 0,289>			<0,140; 0,290>		
7	małopolskie	0,284	11	kujawsko-pomorskie	0,253	11	kujawsko-pomorskie	0,265
8	kujawsko-pomorskie	0,276	12	warmińsko-mazurskie	0,227	12	podkarpackie	0,212
9	mazowieckie	0,260	13	podkarpackie	0,215	13	warmińsko-mazurskie	0,205
10	lubuskie	0,259	14	świętokrzyskie	0,201	14	świętokrzyskie	0,196
11	zachodniopomorskie	0,236						
12	warmińsko-mazurskie	0,234						
13	świętokrzyskie	0,172						
Grupa IV								
Grupa IV (0; 0,141)			(0; 0,139)			Grupa IV (0; 0,140)		
14	podkarpackie	0,141	15	lubelskie	0,017	15	Lubelskie	0,003
15	podlaskie	0,065	16	podlaskie	0,006	16	Podlaskie	-0,005
16	lubelskie	0,063						

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Zdaniem Kapusty[26] infrastruktura techniczna zaspokaja różne potrzeby, a wpływ na jej funkcjonowanie ma nie tylko jej ilość, ale również jakość oraz dostępność w czasie i przestrzeni. W opinii wielu badaczy z tego zakresu, infrastruktura techniczna służy działalności gospodarczej w sposób bezpośredni i determinuje tą działalność. Autor w badaniach wykazał, iż w miarę wzrostu poziomu infrastruktury wzrasta poziom PKB na 1 mieszkańca i wskaźnik przedsiębiorczości. W badaniach stwierdzono także występowanie wzrostu nominalnych dochodów na 1 mieszkańca.

Zdaniem Salamon i Łukasiewicz[27] czynnikiem wpływającym na poziom zrównoważenia rozwoju jest infrastruktura techniczna, czynnik nieuwzględniany w zestawie wskaźników opisujących poziom zrównoważenia rozwoju. Autorzy

[26] Kapusta F. (2012). *Poziom infrastruktury technicznej i społecznej jako indykator i stymulator rozwoju regionalnego*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 29, 315-325.

[27] Salamon J., Łukasiewicz M. (2018). *Rola infrastruktury w rozwoju zrównoważonym województw – analiza porównawcza*. Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, 2(1), 517-531.

wykazali, iż infrastruktura techniczna, do której zaliczyli infrastrukturę związaną z zaopatrzaniem w wodę i gaz oraz usuwaniem ścieków, ma istotny wpływ na ład społeczny i gospodarczy. Natomiast autorzy nie stwierdzili istotnego statystycznie oddziaływania infrastruktury na ład przyrodniczy i polityczno-instytucjonalny. Infrastruktura techniczna rozwijana nieracjonalnie, nieuwzględniająca konieczności równomiernego i równoległego rozwoju jej poszczególnych elementów, może powodować szkody środowiskowe.

Konkludując rozwój infrastruktury technicznej wpływa stymulująco na rozwój regionów. Po akcesji Polski do Unii Europejskiej na rozwój infrastruktury technicznej przeznaczono środki finansowe w ramach programów realizowanych w perspektywie finansowej 2004-2006, 2007-2013 i 2014-2020. Finansowano przede wszystkim środki finansowe na budowę i modernizację dróg oraz poprawę bezpieczeństwa ich użytkowników, budowę sieci wodociągowych i kanalizacyjnych. W konsekwencji spowodowało to poprawę warunków życia ludności, a także miało istotny wpływ na ochronę środowiska przyrodniczego. Inwestycje te wpisywały się w strategię zrównoważonego rozwoju regionów.

Stwierdzić należy, iż rozwój infrastruktury technicznej miał znaczący udział w procesach rozwoju społeczno-gospodarczego i był jednym z czynników determinujących dynamikę rozwoju regionów. Zdaniem Rosik i Komornicki[28] impulsy inwestycyjne, powiązane z nakładami na infrastrukturę techniczną przyczyniają się przede wszystkim do zdynamizowania sytuacji finansowej i poziomu zamożności tych obszarów, co należy traktować jako bezpośredni efekt interwencji o charakterze popytowym.

Infrastruktura społeczna

Poziom rozwoju infrastruktury społecznej województw w Polsce oceniono na podstawie liczby zatrudnionego personelu medycznego, beneficjentów pomocy społecznej, liczby studentów, uczniów w liceach ogólnokształcących i dzieci w placówkach wychowania przedszkolnego, powierzchni mieszkań, wypożyczeń księgozbioru oraz miejsc w teatrach i instytucjach muzycznych. W ostatnim roku badań najwyższy poziom rozwoju infrastruktury społecznej stwierdzono w województwie lubelskim, łódzkim i mazowieckim, natomiast województwa: war-

[28] Rosik P., Komornicki T. (2013). *Wpływ budowy autostrad i dróg ekspresowych na rozwój społeczno-gospodarczy i terytorialny Polski*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, 215.

mińsko-mazurskie, lubuskie, pomorskie i kujawsko-pomorskie zaklasyfikowano do grupy o niskim poziomie rozwoju (tab. 7).

Na podstawie uzyskanych wyników badań stwierdzono istotne przestrzenne zróżnicowanie rozwoju infrastruktury społecznej w Polsce. Wartość syntetycznej miary rozwoju Hellwiga dla poszczególnych grup rozwoju zwiększyła się w 2015 roku w porównaniu do roku 2007, a w 2019 wartość miernika była niższa w porównaniu do roku 2015. Można wnioskować, iż zmiany te odzwierciedlają negatywne zmiany demograficzne, jak również wdrożenie programów socjalnych, które ograniczały liczbę beneficjentów pomocy społecznej. W roku 2019 w porównaniu do 2007 roku wyższe pozycje w rankingu zajęły województwa: podkarpackie (+4 pozycje), lubelskie i mazowieckie (+3 pozycje). Natomiast województwo śląskie, zachodniopomorskie i pomorskie uplasowały się o 3 miejsca niżej w klasyfikacji regionów (tab. 7).

Infrastruktura społeczna w gospodarkach krajowych głównie zaspokaja potrzeby społeczne i kulturalne, a tylko pośrednio służy rozwojowi przedsięwzięć gospodarczych. Według Kroszel[29] infrastruktura społeczna rozumiana jest jako urządzenia i instytucje świadczące usługi jednostkowe w sposób zorganizowany w zakresie oświaty i wychowania, upowszechnienia kultury, ochrony zdrowia, opieki społecznej, kultury fizycznej i turystyki.

Zdaniem Kapusty[30] infrastruktura społeczna w sposób pośredni służy działalności gospodarczej i jest ważnym indykatorem rozwoju danego regionu oraz poziomu zaspokajania niematerialnych potrzeb społeczeństwa. Autor wykazał, iż poziom rozwoju infrastruktury społecznej w Polsce jest zróżnicowany regionalnie, co jest zbieżne z wynikami badań własnych.

Według Wawrzyniak[31] zgodnie z wynikami porządkowania krajów UE uzyskanymi metodą Hellwiga, czołowe miejsca ze względu na poziom rozwoju infrastruktury społeczno-technicznej zajmują: Austria, Niemcy i Grecja, zaś ostatnie Cypr, Malta i Rumunia. W badaniach tych Polska uplasowała się na odległej 24 pozycji.

---

[29] Kroszel A. (1990). *Infrastruktura społeczna w polityce społecznej*. Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, Opole, 190.

[30] Kapusta F. (2012). *Poziom infrastruktury technicznej i społecznej jako indykator i stymulator rozwoju regionalnego*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 29, 315-325.

[31] Wawrzyniak D. (2015). *Infrastruktura społeczno-techniczna w krajach Unii Europejskiej – analiza taksonomiczna*. Ekonomia Międzynarodowa, 11, 145-156.

Tabela 7. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem infrastruktury społecznej w latach 2007, 2015 i 2019

Rok 2007			Rok 2015			Rok 2019		
Lp.	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**
Grupa I								
(0,430; 1)			(0,477; 1)			(0,463; 1)		
1	łódzkie	0,504	1	lubelskie	0,565	1	lubelskie	0,529
2	śląskie	0,456	2	łódzkie	0,515	2	łódzkie	0,502
3	dolnośląskie	0,440	3	mazowieckie	0,478	3	mazowieckie	0,494
Grupa II								
<0,285; 0,430>			<0,316; 0,477>			<0,307; 0,463>		
4	lubelskie	0,417	4	dolnośląskie	0,477	4	dolnośląskie	0,456
5	podlaskie	0,402	5	śląskie	0,466	5	śląskie	0,432
6	mazowieckie	0,387	6	podlaskie	0,393	6	podlaskie	0,395
7	wielkopolskie	0,373	7	wielkopolskie	0,373	7	wielkopolskie	0,340
Grupa III								
<0,140; 0,285>			<0,156; 0,316>			<0,152; 0,307>		
8	małopolskie	0,267	8	świętokrzyskie	0,313	8	świętokrzyskie	0,284
9	zachodniopomorskie	0,231	9	podkarpackie	0,260	9	podkarpackie	0,276
10	świętokrzyskie	0,211	10	opolskie	0,255	10	małopolskie	0,269
11	pomorskie	0,202	11	zachodniopomorskie	0,254	11	opolskie	0,258
12	opolskie	0,198	12	małopolskie	0,239	12	zachodniopomorskie	0,237
13	podkarpackie	0,171	13	kujawsko-pomorskie	0,156			
14	lubuskie	0,141						
Grupa IV								
(0; 0,140)			(0; 0,156)			(0; 0,152)		
15	kujawsko-pomorskie	0,090	14	pomorskie	0,143	13	kujawsko-pomorskie	0,139
16	warmińsko-mazurskie	0,016	15	lubuskie	0,071	14	pomorskie	0,126
			16	warmińsko-mazurskie	0,045	15	lubuskie	0,075
						16	warmińsko-mazurskie	0,036

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Stwierdzić należy, iż poziom rozwoju infrastruktury społecznej w Polsce na tle krajów UE jest niekorzystny i w perspektywie finansowej w latach 2023-2027 konieczne jest dalsze wspieranie i finansowanie jej rozwoju. W badaniach wykazano zróżnicowanie regionalnej infrastruktury społecznej w Polsce, co jest wynikiem uwarunkowań historycznych i gospodarczych regionów. Zróżnicowanie to nie jest zbieżne z koncepcją zrównoważonego rozwoju i należy ten stan w perspektywie kolejnych lat zmienić, wpisując rozwój infrastruktury społecznej w strategie i polityki rozwoju jednostek samorządu terytorialnego oraz w strategie i polityki dotyczące kształtowania rozwoju Polski w kolejnych latach.

Ochrona środowiska

Istotną kwestią w polityce zrównoważonego rozwoju Polski jest wdrażanie rozwiązań mających na celu ochronę środowiska. W badaniach uwzględniono następujące zmienne diagnostyczne, które odzwierciedlają politykę państwa w tym zakresie: nakłady na ochronę środowiska i gospodarkę wodną, emisja i redukcja zanieczyszczeń do atmosfery, oczyszczanie ścieków. W 2019 roku do grupy o najwyższym poziomie rozwoju w zakresie ochrony środowiska zaklasyfikowano województwa opolskie, dolnośląskie i mazowieckie, a w grupie o niskim poziomie rozwoju umiejscowiono województwa kujawsko-pomorskie, śląskie i warmińsko mazurskie (tab. 8).

Na podstawie syntetycznej miary rozwoju stwierdzono przestrzenne zróżnicowanie województw w Polsce w działalności ukierunkowanej na ochronę środowiska. W badaniach wykazano bardzo duże zmiany w rankingu województw w roku 2019 w porównaniu do roku bazowego. Województwo mazowieckie i lubelskie poprawiły pozycje w rankingu aż o 7 miejsc, natomiast województwo kujawsko-pomorskie znalazło się o 8 pozycji niżej, małopolskie o 7 pozycji i zachodniopomorskie o 4 pozycje niżej w klasyfikacji województw (tab. 8).

Jak podaje Mazur-Wierzbicka[32] w Polsce w latach 1990-2013 największe nakłady inwestycyjne na ochronę środowiska ponosiły przedsiębiorstwa, które po okresie transformacji w latach dziewięćdziesiątych XX wieku były zmuszone do dostosowania się do nowych wymagań rynkowych i nowego prawa. Dostępność środków przedakcesyjnych od 1998 dla gmin spowodowała zwiększenie nakła-

[32] Mazur-Wierzbicka E. (2015). *Nakłady inwestycyjne w ochronie środowiska w Polsce*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 395, 252-262.

dów finansowych na ochronę środowiska, głównie w zakresie oczyszczania ścieków i systemów unieszkodliwiania odpadów. Uruchomienie tych środków zainicjowało tendencję wzrostową finansowania przez gminy inwestycji ochrony środowiska.

Tabela 8. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem ochrony środowiska w latach 2007, 2015 i 2019

Rok 2007			Rok 2015			Rok 2019		
Lp.	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**
Grupa I								
(0,459; 1)			(0,571; 1)			(0,534; 1)		
1	opolskie	0,643	1	opolskie	0,706	1	opolskie	0,631
2	dolnośląskie	0,551	2	dolnośląskie	0,697	2	dolnośląskie	0,582
3	małopolskie	0,512				3	mazowieckie	0,564
Grupa II								
<0,302; 0,459>			<0,376; 0,571>			<0,352; 0,534>		
4	zachodniopomorskie	0,383	3	małopolskie	0,553	4	podkarpackie	0,473
5	pomorskie	0,318	4	pomorskie	0,497	5	lubelskie	0,456
6	kujawsko-pomorskie	0,307	5	mazowieckie	0,481	6	pomorskie	0,445
			6	wielkopolskie	0,472	7	wielkopolskie	0,409
			7	lubuskie	0,471	8	zachodniopomorskie	0,364
			8	zachodniopomorskie	0,429			
			9	łódzkie	0,377			
Grupa III								
<0,145; 0,302>			<0,181; 0,376>			<0,170; 0,352>		
7	podkarpackie	0,299	10	kujawsko-pomorskie	0,370	9	łódzkie	0,350
8	wielkopolskie	0,292	11	lubelskie	0,270	10	małopolskie	0,349
9	lubuskie	0,284	12	podkarpackie	0,216	11	lubuskie	0,311
10	mazowieckie	0,271	13	podlaskie	0,216	12	podlaskie	0,285
11	łódzkie	0,263				13	świętokrzyskie	0,247
12	lubelskie	0,257						
13	podlaskie	0,227						
14	warmińsko-mazurskie	0,206						

Grupa IV								
(0; 0,145)			(0; 0,181)			(0; 0,170)		
15	śląskie	0,052	14	świętokrzyskie	0,136	14	kujawsko-pomorskie	0,150
16	świętokrzyskie	0,045	15	warmińsko-mazurskie	0,113	15	śląskie	0,028
			16	śląskie	0,065	16	warmińsko-mazurskie	0,002

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Zdaniem Kożuch[33] w strukturze źródeł finansowania ochrony środowiska w Polsce oprócz środków własnych przedsiębiorstw i samorządów, znaczny udział mają środki publiczne z budżetu Unii Europejskiej, a także finansowanie z funduszy ekologicznych. Autorka podaje, że inwestycje mające na celu ochronę środowiska w dalszym ciągu będą realizowane z udziałem subsydiów publicznych i stanowić to będzie ważne dopełnienie montażu finansowego uruchamiającego proces inwestycyjny w naszym kraju.

Po akcesji Polski do UE w 2004 roku dostępność funduszy strukturalnych w ramach Funduszu Spójności wpłynęła na dynamiczny rozwój inwestycji ukierunkowanych na ochronę środowiska. Kolejne perspektywy finansowe w latach 2007-2013 i w latach 2014-2020 angażowały znaczne środki na rozwój infrastruktury służącej ochronie środowiska i racjonalnego jego gospodarowania. Zwiększenie środków finansowych pozwoliło na realizację zadań z zakresu ochrony środowiska i gospodarki wodnej, co miało istotny wpływ na poprawę jakości środowiska determinując tym samym poprawę warunków życia i zdrowia mieszkańców regionu, w którym realizowano te przedsięwzięcia. Należy podkreślić, iż środki finansowe wydatkowane na ochronę środowiska i gospodarkę wodną odgrywały także kluczową rolę i wpisywały się w koncepcję zrównoważonego rozwoju regionalnego.

[33] Kożuch M. (2018). *Zmiany w finansowaniu przedsięwzięć ochrony środowiska przyrodniczego w Polsce*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 1, 61-78.

3.3. Klasyfikacja województw według poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego

W badaniach przyjęto, iż na podstawie syntetycznej miary rozwoju Hellwiga województwa podzielono na 4 grupy: o najwyższym poziomie rozwoju (I), wysokim poziomie rozwoju (II), średnim poziomie rozwoju (III) i niskim poziomie rozwoju (IV). Wartości graniczne miernika Hellwiga dla poszczególnych grup rozwoju były zróżnicowane w latach i miały wpływ na liczebność poszczególnych grup. Wartości graniczne taksonomicznego miernika rozwoju (TMR) w roku 2007, 2015 i 2019 przestawiono w tabelach od 2 do 8.

Ryciny przedstawiające grupy kwartylowe województw w Polsce dla wszystkich kategorii badań w roku 2007 i 2015 zamieszczono w źródłach danych statystycznych.

Demografia i rynek pracy

Na podstawie wartości miernika rozwoju w 2019 roku w kategorii demografia i rynek pracy do grupy I o najwyższym poziomie zakwalifikowano 2 województwa, w grupie II umiejscowiono 5 województw, w grupie III znalazło się 5 województw, do grupy o niskim poziomie rozwoju (IV) przyporządkowano 4 województwa (ryc. 1). W porównaniu do roku 2007 województwo podlaskie i podkarpackie zaklasyfikowano do wyższej grupy rozwoju, natomiast województwo łódzkie, kujawsko-pomorskie, lubuskie, mazowieckie i wielkopolskie umiejscowiono w niższej grupie rozwoju[34]. Niekorzystną sytuację demograficzną i na rynku pracy stwierdzono natomiast w województwie świętokrzyskim, łódzkim, lubelskim i warmińsko-mazurskim.

Zdaniem Hrynkiewicza i in.[35] oraz Śleszyńskiego[36] w 2050 roku na rynku pracy deficyt pracowników wynosił będzie od 3 do 7 mln osób. Największy brak podaży pracowników na rynku pracy dotyczyć będzie województw: lubelskiego, opolskiego, śląskiego i świętokrzyskiego.

---

[34] Szerzej zob. źródła danych statystycznych ryc. 15 i 16

[35] Hrynkiewicz J., Witkowski J., Potrykowska A. (red.). (2018). *Demograficzne i systemowe uwarunkowania polityki zatrudnienia*. Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.

[36] Śleszyński P. (2018). *Demograficzne wyzwania rozwoju regionalnego Polski*. Studia KPZK PAN, 183, 225-247.

Rycina 1. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (demografia i rynek pracy) województw w Polsce w 2019 roku

Źródło: Kaczmarski, Frączek 2021[37]

Przedsiębiorczość regionalna

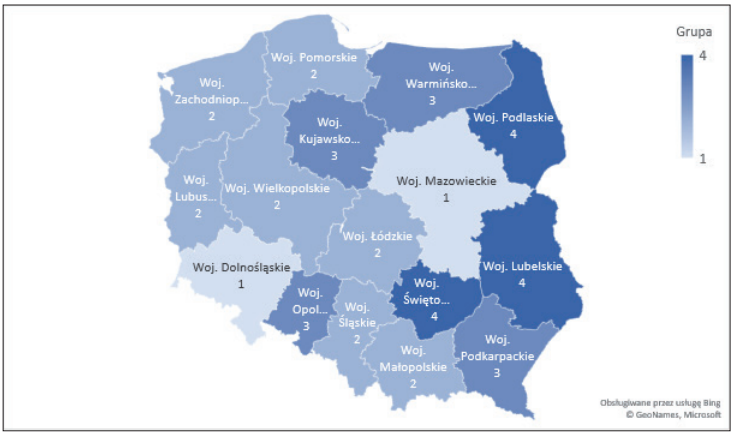
W kategorii przedsiębiorczość regionalna do grupy o najwyższym poziomie rozwoju zaklasyfikowano województwo mazowieckie i dolnośląskie, w grupie o wysokim poziomie rozwoju umiejscowiono 7 województw, w grupie o średnim poziomie rozwoju 4 województwa, a do grupy o niskim poziomie rozwoju zaliczono województwo lubelskie, świętokrzyskie i podlaskie (ryc. 2).

W odniesieniu do grup kwartylowych z 2007 roku województwo małopolskie, śląskie, łódzkie i podkarpackie zaliczono do wyższych grup rozwojowych, a województwo podlaskie i świętokrzyskie zostało zaklasyfikowane do niższej grupy rozwoju[38]. Poziom rozwoju przedsiębiorczości w województwach Polski wschodniej jest niższy aniżeli województw w zachodniej części kraju.

---

[37] Kaczmarski M., Frączek P. (2021). *The level of voivodeship development in Poland and its impact on financing the social assistance system*. Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research, 11(2), 101-106, www.doi.org/10.33543/1102.

[38] Szerzej zob. źródła danych statystycznych ryc. 17 i 18

Rycina 2. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (przedsiębiorczość regionalna) województw w Polsce w 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Zdaniem Jabłońskiej i in.[39] rozwój przedsiębiorczości w Polsce jest silnie zróżnicowany regionalnie, co stwierdzono na podstawie liczby funkcjonujących w poszczególnych województwach przedsiębiorstw oraz ich udziału w PKB. Na podstawie danych statystycznych autorzy dowiedli, że województwa zlokalizowane w bezpośrednim sąsiedztwie wschodniej granicy kraju (lubelskie, podkarpackie, podlaskie i warmińsko-mazurskie) oraz województwo świętokrzyskie, charakteryzowały się najniższym poziomem przedsiębiorczości.

Realizacja Programu Operacyjnego Polska Wschodnia 2014-2020 (POPW) wpłynęła znacząco na rozwój społeczno-gospodarczy pięciu województw: lubelskiego, podlaskiego, podkarpackiego, świętokrzyskiego i warmińsko-mazurskiego. W instrumencie tym środki w kwocie 2 mld euro pochodzące z Europejskiego Funduszu Rozwoju Regionalnego, kierowane były m.in. na rozwój innowacyjnej przedsiębiorczości[40].Województwa Polski Wschodniej, ze względu na lokalizację, borykają się z licznymi problemami strukturalnymi, które hamują rozwój efektywnej przedsiębiorczości na tych terenach[41].

---

[39] Jabłońska M, Dziuba R., Hurak I. (2018). *Czynniki rozwoju przedsiębiorczości w Polsce Wschodniej*. Wiadomości Statystyczne, 63-10(689), 56-73.

[40] https://www.polskawschodnia.gov.pl/ dostęp dnia 15.11.2021.

[41] Jabłońska M, Dziuba R., Hurak I. (2018). *Czynniki rozwoju przedsiębiorczości w Polsce Wschodniej*. Wiadomości Statystyczne, 63-10(689), 56-73.

Dynamiczny rozwój przedsiębiorczości w regionach z deficytami rozwojowymi, wymusza potrzebę wdrażania oraz realizację strategii i polityk rozwojowych, ściśle odzwierciedlających uwarunkowania endogeniczne regionu. Odpowiednia diagnoza barier ograniczających rozwój regionu i określenie kierunków jego rozwoju, jak również ich konsekwentna realizacja, przeciwdziałała będzie negatywnym skutkom emigracji ludności do innych regionów. Rozwój przedsiębiorczości, obok ograniczenia negatywnych skutków starzenia się społeczeństwa, powinien być jedną z kluczowych polityk rozwoju społeczno-ekonomicznego regionów.

Struktura gospodarki regionu

W kategorii struktura gospodarki regionu (przemysł, budownictwo) w grupie o najwyższym poziomie rozwoju wyróżniono 2 województwa tj. dolnośląskie i śląskie, do grupy II zaklasyfikowano 4 województwa, natomiast najliczniej reprezentowaną grupą była grupa o średnim poziomie rozwoju (8 województw). Do grupy o niskim poziomie rozwoju przyporządkowano województwo lubelskie i mazowieckie (ryc. 3).

W 2019 roku, w porównaniu do roku 2007, województwo opolskie, lubuskie, podkarpackie i podlaskie zaliczono do wyższej grupy kwartylowej, a województwo kujawsko-pomorskie, pomorskie, świętokrzyskie i mazowieckie sklasyfikowano w niższych grupach rozwojowych[42]. Struktura gospodarek regionów Polski wschodniej i północnej charakteryzuje się średnim i niskim poziomem rozwoju w tym zakresie. Regiony Polski centralnej i południowo-zachodniej zaliczyć należy do strefy o wysokim poziomie rozwoju przemysłu i budownictwa.

Miłek i Paluch[43] oceniając w latach 2009-2013 poziom rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w Polsce wykazały wzrost wskaźnika Hellwiga w 10 województwach. W badaniach autorki wykazały zróżnicowane tempo zachodzących procesów rozwojowych oraz umacnianie się silnych gospodarczo regionów (mazowieckiego, dolnośląskiego i śląskiego). Według cytowanych autorek, zróżnicowanie potencjału społeczno-gospodarczego regionów wynika m.in. z położenia

[42] Szerzej zob. źródła danych statystycznych ryc. 19 i 20.

[43] Miłek D., Paluch P. (2016). *Rozwój społeczno-gospodarczy polskich regionów*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 48, 90-103.

geograficznego, historycznych uwarunkowań rozwoju, wielkości oraz odmiennych struktur gospodarczych.

Rycina 3. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (struktura gospodarki regionu – przemysł, budownictwo) województw w Polsce w 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Jak podaje Kola-Bezka[44] zróżnicowanie przestrzenne gospodarki rynkowej jest zjawiskiem naturalnym. Tworzenie powiązań pomiędzy regionami Europy Środkowo-Wschodniej (EŚW) oraz wykorzystanie ich endogenicznych potencjałów rozwojowych jest utrudnione przez duże międzyregionalne dysproporcje w rozwoju społeczno-gospodarczym. Zdaniem cytowanej autorki w nielicznych regionach (NUTS 3) w EŚW w latach 1999-2011 stwierdzono obniżenie realnego PKB *per capita,* co można interpretować jako pogorszenie się poziomu rozwoju i związanego z tym poziomu życia ich mieszkańców.

Zdiagnozowane dysproporcje regionalne poziomu rozwoju struktury gospodarki regionu z uwzględnieniem przemysłu i budownictwa są zarówno zjawiskiem naturalnym i niekorzystnym dla rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w Polsce. Na podstawie literatury stwierdzono, iż zróżnicowanie regionalne występuję także w regionach EŚW, stwarzając tym samym bariery ograniczające rozwój tych regionów. Kluczowe znaczenie dla rozwoju potencjału regionów

[44] Kola-Bezka M. (2015). *Zmiany w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego regionów NUTS 3 w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1999–2011*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy 43, 102-113.

EŚW ma szlak Via Carpatia, który liczy kilka tysięcy kilometrów i komunikuje regiony europejskie na osi północ-południe. Jest to kluczowy korytarz transportowy łączący Europę Północną i Południową, dzięki któremu uwolniony zostanie potencjał rozwojowy regionów EŚW. Ukończenie tej strategicznej dla tej części Europy inwestycji wpłynie na zmniejszenie skali przestrzennego zróżnicowania rozwoju społeczno-gospodarczego regionów, polepszając tym samym poziom życia mieszkańców regionów EŚW, a także przeciwdziałając ich marginalizacji.

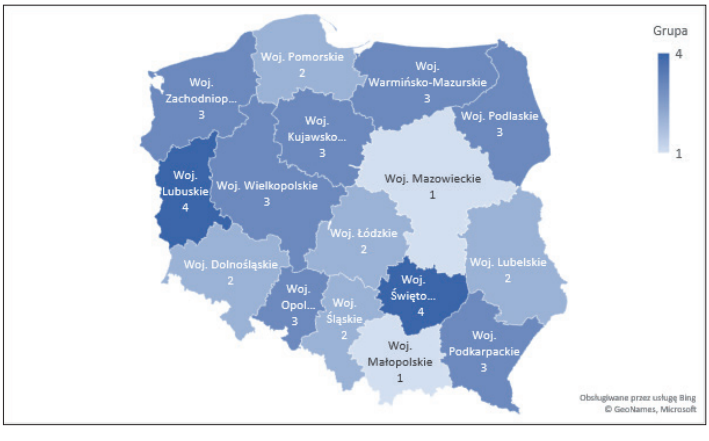
Via Carpatia na terenie Polski to trasa, której łączną długość szacuje się na około 700 km. W eksploatacji jest nieco ponad 205 km, a w realizacji ponad 280 km. Szlak Via Carpatia integruje systemy transportowe wielu krajów – Litwy, Polski, Ukrainy, Białorusi, Słowacji, Węgier, Rumunii, Bułgarii, Grecji, Chorwacji i Turcji. Przyczynia się do integracji krajów, przez które przebiega i usuwania barier w podróżowaniu pomiędzy nimi. Sprzyja również nadrabianiu opóźnień w rozwoju nowoczesnego systemu infrastruktury transportowej, wynikających z trudnej historii naszej części Europy. W Polsce szlak Via Carpatii przyczyni się do rozwoju wschodniej części kraju. Trasa połączy polskie i litewskie porty nadbałtyckie z portami Morza Czarnego, Egejskiego i Adriatyku oraz leżącymi wewnątrz tego obszaru centrami dystrybucyjno-logistycznymi. W dłuższej perspektywie szlak pozytywnie wpłynie na zwiększenie atrakcyjności Europy Środkowo-Wschodniej jako miejsca do lokowania inwestycji. Efektem tego będzie wzrost zatrudnienia, a także na zwiększenie się wymiany handlowej i mobilności obywateli[45].

Działalność innowacyjna i badawczo-rozwojowa

Na podstawie wyników z 2019 roku stwierdzono, iż w grupie o najwyższym poziomie rozwoju działalności badawczo-rozwojowej umieszczono 2 województwa, w grupie o wysokim poziomie rozwoju znalazło się 5 województw, w grupie o średnim poziomie rozwoju zidentyfikowano 7 województw, natomiast do grupy o niskim poziomie rozwoju przyporządkowano 2 województwa (ryc. 4). Najlepiej rozwiniętym województwem pod względem działalności badawczo-rozwojowej i innowacyjności, zweryfikowanym przez taksonomiczną miarę rozwoju, było województwo mazowieckie i małopolskie. Najsłabszym poziomem rozwoju charakteryzowało się województwo lubuskie i warmińsko-mazurskie.

[45] https://www.gov.pl/web/gddkia/via-carpatia---stan-realizacji, dostęp dnia 23.04.2022 r.

W 2019 roku, w odniesieniu do roku 2007, trzy województwa zaklasyfikowano do wyższej grupy kwartylowej tj. łódzkie, warmińsko-mazurskie i lubelskie, a województwo opolskie i świętokrzyskie umiejscowiono w grupach kwartylowych charakteryzujących się niższym poziomem rozwoju działalności innowacyjnej i badawczo-rozwojowej[46]. W badaniach wykazano, że województwa zlokalizowane w północnej części Polski (z wyjątkiem regionu pomorskiego) charakteryzowały się niskim lub średnim poziomem rozwoju działalności badawczo-rozwojowej.

Rycina 4. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (działalność innowacyjna i badawczo-rozwojowa) województw w Polsce w 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS.

Polska na europejskiej mapie innowacyjności w 2021 według rankingu *European Innovation Scoreboard 2021*[47] zajęła 24 miejsce pośród wszystkich krajów należących do Unii Europejskiej, wyprzedzając jedynie Łotwę, Bułgarię i Rumunię i znalazła się w grupie wschodzących innowatorów. W ujęciu regionalnym według powyższego rankingu tylko dwa województwa (mazowieckie i małopolskie) znalazły się w grupie umiarkowanych innowatorów, a pozostałe regiony zaliczono do grupy wschodzących innowatorów.

[46] Szerzej zob. źródła danych statystycznych ryc. 21 i 22.

[47] https://ec.europa.eu/research-and-innovation/en/statistics/performance-indicators/european-innovation-scoreboard/eis dostęp dnia 15.11.2021.

Na podstawie badań stwierdzono, iż województwa wykazują silne zróżnicowanie ze względu na poziom rozwoju działalności badawczo-rozwojowej i innowacyjnej. W badaniach wykazano, że potencjał innowacyjny polskich regionów ulega ciągłym zmianom. Przyczyną tego stanu są zarówno uwarunkowania historyczne, położenie geograficzne, jak również dostęp do ważnych gospodarczo surowców. Jak ukazują dane w krajach rozwiniętych, zagwarantowanie regionom stałego rozwoju możliwe jest dzięki budowaniu przewagi konkurencyjnej opartej na wiedzy i innowacjach.

Regiony jako określone obszary coraz częściej partycypują w procesach rynkowych, w których podlegają działaniu procesów gospodarczych[48]. Innowacyjność jest czynnikiem wywierającym silny wpływ na zwiększenie lub zmniejszenie konkurencyjności regionów, a tym samym kształtującym jego rozwój. Według definicji konkurencyjność regionów rozumiana jest jako zdolność produkowania dóbr i usług, które znajdują konsumentów na rynkach międzynarodowych, co zapewnia wysoki i trwały poziom dochodów[49]. Rozwój innowacyjności nierozerwalnie związany jest z budowaniem przewagi konkurencyjnej regionu, która zapewni w perspektywie długofalowej trwały i skuteczny sposób osiągania większych dochodów i stopnia zatrudnienia w warunkach międzynarodowej konkurencji. Stwierdzić należy, iż innowacje stanowią istotny czynnik stymulujący proces rozwoju i postępu społeczno-gospodarczego, a także są nieodłącznym warunkiem dynamicznego i efektywnego rozwoju gospodarki regionu.

Niski poziom innowacyjności w Polsce wynika przede wszystkim z relatywnie niskich nakładów na działalność innowacyjną. Niedostateczna koncentracja środków na innowacje i ich rozproszenie na wiele dziedzin nauki i technologii powoduje ich rozdrobnienie i brak oczekiwanego efektu synergistycznego. Największym ograniczeniem dla przedsiębiorców, zwłaszcza dla małych przedsiębiorstw innowacyjnych, jest brak wystraczających nakładów finansowych na innowacje i ograniczone możliwości ich pozyskania. Ponadto krajowy system podatkowy poprzez system zachęt i rozwiązań prawnych nie wpływa stymulująco na rozwój działalności badawczo-rozwojowej, a istniejące preferencje

---

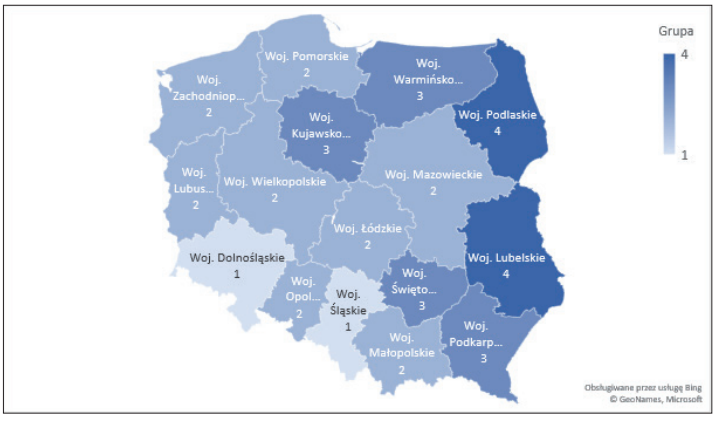
[48] Korenik S., Zakrzewska-Półtorak A. (2011). *Teorie rozwoju regionalnego – ujęcie dynamiczne*. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 21.

[49] Piotrowska-Trybull M. (2004). *Istota i czynniki konkurencyjności regionu*. W: W. Kosiedowski (red.). *Konkurencyjność regionów w okresie przechodzenia do gospodarki rynkowej. Międzynarodowa analiza porównawcza: Białoruś, Litwa, Łotwa i Polska*, Toruń, 17, 20.

podatkowe są nieskuteczne. Finasowanie zewnętrzne działalności B+R w przedsiębiorstwach, zwłaszcza małych i średnich, jest ograniczone. Zdaniem Drewsa (2018) tylko 53% badanych małych przedsiębiorstw i około 44% przedsiębiorstw średnich korzystało wyłącznie ze środków własnych w procesie finansowania innowacji. Według autora, w ogólnej liczbie przedsiębiorstw tylko co trzecia organizacja finansowała działalność innowacyjną ze źródeł zewnętrznych tj. kredytu bankowego lub funduszy unijnych[50].

Infrastruktura techniczna

Oceniając poziom rozwoju infrastruktury technicznej stwierdzono, iż województwo śląskie i dolnośląskie charakteryzowało się najwyższym poziomem rozwoju, w grupie o wysokim poziomie rozwoju wykazano aż 8 województw, w grupie o średnim poziomie rozwoju było 4 regiony, a województwo lubelskie i podlaskie zaliczono do grupy o niskim poziomie rozwoju (ryc. 5).

Rycina 5. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura techniczna) województw w Polsce w 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

W badaniach wykazano, iż w województwie lubuskim, mazowieckim, zachodniopomorskim, małopolskim i podkarpackim w latach 2007-2019 znacząco rozwinięto infrastrukturę techniczną, co potwierdzono zaklasyfikowaniem tych

[50] Drews A. (2018). *Finansowanie działalności innowacyjnej małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*. Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice, 359, 263.

województw do wyższych grup rozwojowych[51]. Ponadto stwierdzić należy, iż regiony Polski wschodniej, w tym także województwo warmińsko-mazurskie, kujawsko-pomorskie i świętokrzyskie charakteryzują się średnim i niskim poziomem rozwoju infrastruktury technicznej.

Według Łaźniewska i Gorynia[52] kraje, regiony lub miasta, ukierunkowane na osiągnięcie sukcesu w nowej przestrzeni ekonomicznej tworzonej wskutek globalizacji i poprzez nowe technologie informacyjno-telekomunikacyjne, muszą być ukierunkowane na osiągniecie przewag konkurencyjnych. Poziom konkurencyjności krajów czy regionów ma istotne znaczenie dla oceny ich ekonomicznego rozwoju, a wdrażanie polityk i strategii ukierunkowanych na konkurencyjność jest kluczowym zadaniem dla wielu samorządów.

Infrastruktura techniczna jest jednym z elementów składowych determinujących konkurencyjność regionów, a także stymuluje ich rozwój. Środki finansowe ukierunkowane na poprawę infrastruktury technicznej mają istotny wpływ na wzrost gospodarczy całego kraju polepszając tym samym warunki życia dla mieszkańców poszczególnych regionów.

Zdaniem Podlińskiej[53] na podstawie analizy konkurencyjności polskich regionów w porównaniu z regionami UE, z uwzględnieniem wyłącznie infrastruktury technicznej, regiony polskie plasowały się na niekorzystnej pozycji wśród wszystkich regionów Unii Europejskiej. Województwo mazowieckie było najbardziej konkurencyjnym polskim województwem, a także charakteryzowało się najwyższym poziomem rozwoju infrastruktury technicznej. Kolejne pozycje w rankingu zajmowały województwa śląskie i małopolskie. Region o najniższym wskaźniku infrastruktury było województwo podlaskie, które zaklasyfikowano także do regionów najsłabiej rozwiniętych w całej UE.

Konkludując infrastruktura techniczna ma istotne znaczenie na rozwój regionu, a strategie i polityki regionalne powinny uwzględniać rozwój sieci wodociągowej, kanalizacyjnej, gazowej, drogowej, kolejowej. Mając na uwadze bieżące problemy z zaopatrzeniem w surowce energetyczne krajów europejskich

---

[51] Szerzej zob. źródła danych statystycznych ryc. 23 i 24.

[52] Łaźniewska E., Gorynia M. (2012). *Konkurencyjność regionalna. Koncepcje-strategie-przykłady*, Wyd. PWN, Warszawa, 13-15.

[53] Podlińska O. (2015). *Infrastruktura jako czynnik konkurencyjności polskich regionów na tle Unii Europejskiej*. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 17(5), 213-218.

z powodu wojny na Ukrainie, należy w kolejnej perspektywie finansowej Unii Europejskiej zwrócić szczególną uwagę na modernizację sieci energetycznych. Rozwój infrastruktury technicznej wpływa także na utrzymanie integralności terytorialnej regionów europejskich. Dla utrzymania potencjału rozwojowego gospodarek krajów Unii Europejskiej, zwłaszcza krajów Europy Środkowo-Wschodniej, po zakończeniu pandemii COVID-19, a także w wyniku trwającej wojny na Ukrainie, jednym z kierunków rozwoju powinien być rozwój infrastruktury technicznej, zwłaszcza energetycznej i transportowej, która zapewni integralność terytorialną i bezpieczeństwo energetyczne krajów Europy Środkowo-Wschodniej. Rozwój infrastruktury transportowej w tej części Europy wpłynie także na utrzymanie dostępności i eksportu żywności na rynki światowe poprzez wykorzystanie portów morskich w Polsce, Rumunii i Bułgarii, co przyczyni się do ograniczenia głodu na świecie w perspektywie roku 2022 i 2023.

Infrastruktura społeczna

Poziom rozwoju infrastruktury społecznej w 2019 roku był najwyższy (I grupa) w trzech województwach, wysoki (II grupa) w czterech województwach, średni (III grupa) w pięciu województwach i niski (IV grupa) w czterech województwach (ryc. 6).

Rycina 6. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura społeczna) województw w Polsce w 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

W roku 2019, w porównaniu do roku 2007, województwo lubelskie i mazowieckie z II grupy kwartylowej dzięki rozwinięciu infrastruktury społecznej zostało zaklasyfikowane do grupy kwartylowej o najwyższym poziomie rozwoju (I grupa). W analogicznym okresie województwo dolnośląskie i śląskie zostało zdegradowane do drugiej grupy kwartylowej, a województwo pomorskie i lubuskie do grupy charakteryzującej się niskim poziomem rozwoju (IV grupa) infrastruktury społecznej[54].

Na podstawie przeprowadzonych badań wykazano wyraźną strefowość rozwoju infrastruktury społecznej w Polsce. Województwa Polski centralnej (mazowieckie i łódzkie) oraz Lubelszczyzna charakteryzowały się najwyższym poziomem rozwoju, a województwa Polski północnej (pomorskie, warmińsko-mazurskie, kujawsko-pomorskie) oraz województwo lubuskie niskim poziomem rozwoju w tym zakresie.

Zdaniem Lęcznar[55] infrastruktura społeczna, wraz z infrastrukturą gospodarczą i instytucjonalną, pełni istotną rolę w procesach zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich i jest jednym z najistotniejszych wyznaczników determinujących poziom wykształcenia, zdrowotności czy kultury społeczeństwa. Infrastruktura społeczna ściśle związana jest z polityką społeczną państwa i utożsamiana z wyrazem postępu społecznego. Autor podaje, że uregulowania prawne, instytucje i sposoby finansowania infrastruktury społecznej zaspokajają kluczowe potrzeby społeczne, głównie o charakterze niematerialnym, z celami państwa, samorządów terytorialnych i organizacji pozarządowych.

Konkludując rozwój infrastruktury społecznej wpisuje się w założenia zrównoważonego rozwoju w wymiarze ekonomicznym, społecznym i ekologicznym oraz determinuje procesy rozwojowe. Poprzez zapewnianie niematerialnych funkcji ma istotne znaczenie dla społeczeństwa, a także korzystnie wpływa na rozwój kapitału ludzkiego. Wysoki poziom rozwoju infrastruktury społecznej warunkuje odpowiednio wysoki poziom i jakość życia mieszkańców regionu, a także może wywierać istotny wpływ na akumulację kapitału ludzkiego w regionie lub przeciwdziałać odpływowi mieszkańców do innych regionów czy emigracji zagranicznej.

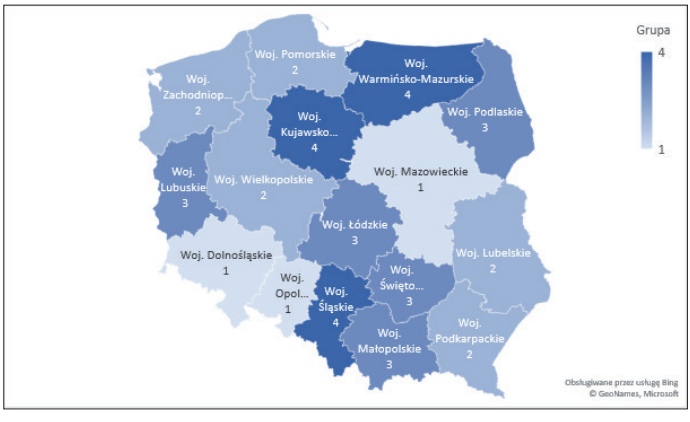
---

[54] Szerzej zob. źródła danych statystycznych ryc. 25 i 26.

[55] Lęcznar M. (2008). *Taksonomiczna analiza regionalnego zróżnicowania infrastruktury społecznej w Polsce*. W: M.G. Woźniak (red.). *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej*, Uniwersytet Rzeszowski, 11, Rzeszów, 113.

Ochrona środowiska

W kategorii ochrona środowiska do grupy kwartylowej o najwyższym poziomie rozwoju zaliczono województwo opolskie, dolnośląskie i mazowieckie, do grupy o wysokim i średnim poziomie rozwoju zaklasyfikowano po pięć województw, a w grupie o niskim poziomie rozwoju wykazano województwo śląskie, kujawsko-pomorskie i warmińsko mazurskie (ryc. 7).

Rycina 7. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (ochrona środowiska) województw w Polsce w 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Na podstawie syntetycznej miary rozwoju województw w kategorii ochrona środowiska w latach 2007-2019 wykazano, iż województwo mazowieckie z grupy kwartylowej trzeciej zaklasyfikowano do grupy pierwszej, a województwo podkarpackie, lubelskie, wielkopolskie, świętokrzyskie przypisano do wyższych grup kwartylowych. W badaniach wykazano, iż trzy województwa zaliczono do niższych grup kwartylowych – małopolskie (z grupy I do III), kujawsko-pomorskie (z grupy II do IV) oraz warmińsko-mazurskie (z grupy III do IV)[56].

Pomimo występującego przestrzennego zróżnicowania rozwoju w zakresie ochrony środowiska wykazano istotne pozytywne zmiany, których celem była ochrona powietrza, wody oraz inwestowanie w ochronę środowiska i gospodarkę wodną.

[56] Szerzej zob. źródła danych statystycznych ryc. 27 i 28.

Kukuła[57] prowadząc badania z wykorzystaniem metody podziału obiektów (województw) na grupy o zbliżonych wartościach zmiennej syntetycznej oraz porównań międzyrankingowych wykazał, iż województwa sklasyfikowane ze względu na stopień zanieczyszczenia środowiska charakteryzowały relatywnie duże zróżnicowanie obiektów w zakresie tej zmiennej syntetycznej. Oznacza to, że województwo śląskie sklasyfikowane na pierwszym miejscu w rankingu największych trucicieli środowiska przewyższało prawie dziewięciokrotnie woj. warmińsko-mazurskie (stosunkowo mało skażone), które w rankingu zajmowało ostatnie miejsce. Zdaniem autora, województwa działające wyraźnie na szkodę środowiska nie podejmują w odpowiedniej skali czynności zmierzających do jego ochrony. Ponadto autor stwierdził, że w Polsce obserwowana jest rosnąca świadomość społeczna o konieczności ochrony środowiska, natomiast działania proekologiczne w tym zakresie nie są adekwatnie do potrzeb.

Konkludując, inwestycje ukierunkowane na ochronę środowiska i gospodarkę wodną są zbieżne z koncepcją zrównoważonego rozwoju terytorialnego i mają istotny wpływ na poprawę jakości życia i zapewnienia podstawowych potrzeb bytowych jego mieszkańców. W dobie XXI wieku społeczeństwa, zwłaszcza pokolenie urodzone w nowym tysiącleciu szczególną uwagę zwraca na jakość środowiska i jego ochronę. Pandemia COVID-19 spowodowała wdrożenie pracy zdalnej, która dzięki rozwojowi technologii internetowych zmieniła na trwałe sposób pracy wielu zatrudnionych, zwłaszcza w zawodach, które mogą być wykonywane zdalnie. Zmiana ta może wpłynąć na preferencje pracownicze pokolenia tzw. Z czyli urodzonego w trzecim tysiącleciu. Dla tego pokolenia ważne są kwestie związane z życiem w miastach i regionach charakteryzujących się wysoką jakością środowiska.

Przykładem może być województwo podkarpackie, które w strategii rozwoju wdraża priorytet ukierunkowany na zachowanie pełnej różnorodności biologicznej i krajobrazu województwa jako elementu budowania marki regionu. Województwo podkarpackie posiada bardzo różnorodne środowisko przyrodnicze, które ze względu na cenne walory przyrodnicze, chronione jest licznymi formami ochrony przyrody o różnym reżimie. Zachowanie tych zasobów jest głównym

[57] Kukuła K. (2017). *Zanieczyszczenia środowiska a działalność proekologiczna w Polsce w 2015 roku w świetle wielowymiarowej analizy porównawczej*. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Problemy Rolnictwa Światowego, 17(3), 226-238. doi: 10.22630/PRS.2017.17.3.69.

celem i będzie realizowane m.in. przez spójny system działań ochronnych i inwentaryzacyjnych, zmniejszenie antropopresji, lokalizację przedsięwzięć inwestycyjnych zgodnie z zasadami zrównoważonego rozwoju, wspieranie ekstensywnej produkcji rolniczej wpływającej na bioróżnorodność. Zarządzanie oparte na zasadzie ochrony przez zrównoważone użytkowanie będzie sprzyjać zachowaniu zasobów dziedzictwa przyrodniczego regionu dla przyszłych pokoleń i budowaniu marki regionu[58].

3.4. Ocena zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w latach 2007, 2015 i 2019 według syntetycznej miary rozwoju Hellwiga

Rozwój obszarów wiejskich jest procesem złożonym i determinowanym przez czynniki endogeniczne i egzogeniczne. Koncepcje rozwoju obszarów wiejskich opierają się na idei wielofunkcyjności wsi oraz zrównoważonego rozwoju. Koncepcje te wdrażane są poprzez działania ukierunkowane na wspieranie przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, promowanie pozarolniczych źródeł dochodu mieszkańców wsi, jak również na wdrażanie integrowanej produkcji rolnej[59]. Celem tych działań jest zapewnienie trwałego rozwoju gospodarczego i aktywizacja obszarów wiejskich[60].

W badaniach, wykorzystując wskaźnik syntetycznej miary rozwoju, dokonano oceny poziomu zróżnicowania rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w ujęciu wojewódzkim. Oceny poziomu rozwoju obszarów wiejskich dokonano z wykorzystaniem metody Hellwiga, w której uwzględniono 7 kategorii (dziedzin życia) tj. demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich, przedsiębiorczość na obszarach wiejskich, struktura gospodarki regionu (rolnictwo, łowiectwo i rybactwo),

---

[58] Kaczmarski M., Kilar J., Szewczyk M. (2021). *Program aktywizacji gospodarczo-turystycznej województwa podkarpackiego poprzez promocję cennych przyrodniczo i krajobrazowo terenów łąkowo-pastwiskowych z zachowaniem bioróżnorodności w oparciu o naturalny wypas zwierząt gospodarskich i owadopylność – Podkarpacki Naturalny Wypas III*, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, 1-129.

[59] Dacko A. (2006). *Tworzenie warunków do rozwoju terenów wiejskich poprzez scalanie gruntów: Aspekt teoretyczny*. Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, 2(2), 29-39.

[60] Adamowicz M., Zwolińska-Ligaj M. (2009). *Koncepcja wielofunkcyjności jako element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*. Zeszyty Naukowe SGGW. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing, 2(51), 11-38.

infrastruktura techniczna obszarów wiejskich, ochrona środowiska na obszarach wiejskich, produkcja roślinna i produkcja zwierzęca.

Jednym z celów badań była ocena poziomu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w ujęciu wojewódzkim oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce, a także określenie ich potencjału i możliwych kierunków rozwoju. Dobór okresu badań był celowy i uwzględniał dwa okresy programowania i wsparcia rozwoju obszarów wiejskich w Polsce ze środków Unii Europejskiej. Rozwój obszarów wiejskich realizowany i finansowany był w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2007-2013 oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2014-2020. W badaniach uwzględniono rok 2007, który był rokiem bazowym oraz rok 2015, w którym zaplanowano zakończenie wszelkich przedsięwzięć finansowanych z perspektywy finansowej 2007-2013, zgodnie z zasadą N+2 [61]. Ponadto dokonano oceny zróżnicowania poziomu rozwoju obszarów wiejskich w roku 2019, dla którego możliwe było zgromadzenie pełnego zestawu danych niezbędnych do porównania i klasyfikacji województw z wykorzystaniem metody porządkowania liniowego Hellwiga (1968).

Demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich

W badaniach dokonano oceny poziomu rozwoju obszarów wiejskich w dziedzinie demografia i rynek pracy, dla których uwzględniono zmienne diagnostyczne odnoszące się do: dochodu z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie, przeciętnej emerytury i renty rolników indywidualnych, wskaźnika aktywności zawodowej na wsi, stopy bezrobocia i zatrudnienia na wsi. Problematyka demografii i rynku pracy na obszarach wiejskich jest uwzględniona w koncepcji zrównoważonego rozwoju wsi. W 2019 roku w grupie o najwyższym poziomie rozwoju sklasyfikowano województwa zlokalizowane w zachodniej i północnej części Polski tj. zachodniopomorskie, lubuskie, kujawsko-pomorskie i dolnośląskie. Do grupy województw o wysokim poziomie rozwoju zaliczono 2 województwa,

[61] Zasada „N+2" dotyczy reguł finansowania w ramach rocznego przydziału środków z europejskich funduszy strukturalnych i inwestycyjnych. Jeżeli dane finansowanie nie zostało wykorzystane w określonym terminie, Komisja może „anulować" przyszłe przydziały budżetowe. Automatyczne anulowanie stosuje się, jeżeli środki finansowe nie zostały wydane lub wnioski o płatność nie zostały złożone do końca drugiego roku po roku dokonania zobowiązania (n +2). https://ec.europa.eu/regional_policy/pl/policy/what/glossary/n/nplus2 dostęp dnia 27.06.2021 r.

natomiast w grupie o średnim poziomie rozwoju umiejscowiono 8 województw, a województwo podkarpackie i mazowieckie zaliczono do województw o niskim poziomie rozwoju (tab. 9).

Tabela 9. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem demografii i rynku pracy na obszarach wiejskich w latach 2007, 2015 i 2019

Rok 2007			Rok 2015			Rok 2019		
Lp.	Województwo	Miernik	Lp.	Województwo	Miernik	Lp.	Województwo	Miernik
Grupa I								
(0,262; 1)			(0,299; 1)			(0,284; 1)		
1	śląskie	0,296	1	zachodniopomorskie	0,416	1	zachodniopomorskie	0,422
2	podlaskie	0,263	2	lubuskie	0,360	2	lubuskie	0,385
			3	warmińsko-mazurskie	0,335	3	kujawsko-pomorskie	0,335
			4	śląskie	0,321	4	dolnośląskie	0,316
Grupa II								
<0,172; 0,262>			<0,201; 0,299>			<0,193; 0,284>		
3	opolskie	0,253	5	świętokrzyskie	0,266	5	lubelskie	0,266
4	świętokrzyskie	0,247	6	pomorskie	0,255	6	warmińsko-mazurskie	0,240
5	warmińsko-mazurskie	0,243	7	kujawsko-pomorskie	0,242			
6	zachodniopomorskie	0,223	8	dolnośląskie	0,214			
7	lubuskie	0,213						
8	pomorskie	0,202						
9	kujawsko-pomorskie	0,199						
10	dolnośląskie	0,192						
Grupa III								
<0,082; 0,172>			<0,104; 0,201>			<0,103; 0,193>		
11	lubelskie	0,162	9	podlaskie	0,201	7	świętokrzyskie	0,178
12	wielkopolskie	0,133	10	lubelskie	0,182	8	podlaskie	0,171
13	małopolskie	0,100	11	łódzkie	0,181	9	opolskie	0,166
			12	wielkopolskie	0,174	10	pomorskie	0,153
			13	mazowieckie	0,113	11	łódzkie	0,144
			14	opolskie	0,110	12	śląskie	0,140
						13	wielkopolskie	0,130
						14	małopolskie	0,103

Grupa IV								
(0; 0,082)			(0; 0,104)			(0; 0,103)		
14	łódzkie	0,076	15	podkarpackie	0,062	15	podkarpackie	0,086
15	mazowieckie	0,024	16	małopolskie	0,006	16	mazowieckie	0,085
16	podkarpackie	-0,022						

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Porównując ranking województw w 2007 i 2019 roku stwierdzono iż województwa kujawsko-pomorskie, dolnośląskie i lubelskie poprawiły pozycje w klasyfikacji aż o 6 pozycji, natomiast województwo zachodniopomorskie i lubuskie uplasowały się o 5 miejsc wyżej. Województwo śląskie zajęło aż 11 pozycji niżej w rankingu, a województwo podlaskie i opolskie zajęły odpowiednio o 6 miejsc niżej (tab. 10). Na podstawie uzyskanych danych stwierdzić należy, iż przemiany w zakresie demografii i rynku pracy zachodzące na obszarach wiejskich w Polsce w latach 2007-2019 miały dynamiczny charakter i odzwierciedlają endogeniczne uwarunkowania poszczególnych województw, jak również realizację Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2007-2013 i 2014-2020.

W Polsce obszary wiejskie i tereny rolne zajmują odpowiednio 85% i 52% powierzchni kraju, a wieś zamieszkuje ok. 15 milionów osób, czyli 38% ogółu ludności Polski. W całym kraju jest ok. 1,4 mln gospodarstw rolnych[62]. Zachodzące od kilkudziesięciu lat w Polsce negatywne zmiany demograficzne mają niezwykle istotny wpływ na funkcjonowanie wielu dziedzin życia społeczno-ekonomicznego. Zmniejszenie liczby urodzeń z równoczesnym wydłużaniem się życia powodują zwiększanie się udziału ludzi starych w ogólnej liczbie ludności[63].

Zdaniem Trzpiot[64] procesy demograficzne zachodzą w różnym tempie w regionach Polski, a obserwowane zróżnicowanie regionalne będzie występowało także w przyszłości. Ponadto zmiany liczby ludności postrzegane są jako czynnik lub efekt określonych procesów gospodarczych i będą wpływały na społe-

---

62 https://www.gov.pl/web/wprpo2020/plan-strategiczny-dla-wpr-na-lata-2023-2027-wersja-40--przyjety-przez-rade-ministrow, dostęp dnia 8.06.2022 r.

63 Urbaniak B., Gładzicka-Janowska A., Żyra J., Kaliszczak L., Piekutowska A., Rollnik-Sadowska E., Sobolewska-Poniedziałek E., Niewiadomska A., Gagacka M. (2015). *Socjoekonomika starzenia się współczesnych społeczeństw*. Wyd. CeDeWu, Warszawa, 111-127.

64 Trzpiot G. (2016). *Dynamika zróżnicowania wybranych procesów demograficznych w regionach Polski*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 290, 13-26.

czeństwo, gospodarkę i rynek pracy na poziomie lokalnym. Jak podaje autorka migracja potęguje zmiany demograficzne, zwłaszcza na biedniejszych obszarach wiejskich, a także wpływa na wzrost popytu na nowe usługi społeczne, w tym skierowane do osób starszych oraz usługi publiczne realizowane przez instytucje publiczne. W badaniach Wasilewskiej[65] stwierdzono postępujący w latach 2000-2015 proces starzenia obszarów wiejskich i miejskich, przy czym na wsi natężenie tego procesu było niższe. Proces starzenia się ludności jest wyraźnie zróżnicowany przestrzennie (regionalnie) oraz na obszarach wiejskich i miejskich.

Procesu starzenia mieszkańców Polski, Europy i krajów wysoko rozwiniętych, których problem ten dotyczy, nie można zatrzymać, a jedynie odpowiednio zarządzać tym procesem i tworzyć uwarunkowania do jego ograniczenia. Polityka państwa, strategie rozwoju regionalnego, a także założenia Wspólnej Polityki Rolnej i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2023-2027 powinny odzwierciedlać bieżącą sytuację demograficzną regionów Polski, a zwłaszcza obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich. Instrumenty te powinny być ukierunkowane na przeciwdziałanie występowaniu negatywnych procesów demograficznych i tworzenie rozwiązań stymulujących rozwój społeczno-gospodarczy w wymiarze regionalnym.

Powiększające się różnice społeczno-gospodarcze determinowane są niekorzystnymi procesami demograficznymi. Depopulacja i nieodpowiednia struktura wieku ludności wpływa negatywnie na rynek pracy. Według Hrynkiewicz i in.[66] oraz Śleszyńskiego[67] do 2050 roku, zakładając brak migracji z zagranicy, na rynku pracy w Polsce brakować będzie od 3 do 7 mln osób. Zdaniem Dreli[68] imigracja zarobkowa pracowników z zagranicy jest szansą na wyrównanie stanu nierównowagi na rynku pracy. Stworzenie odpowiednich warunków dla imigrantów, w tym dla rodaków zza granicy (np. Kazachstan, Ukraina, Białoruś), poprawiłoby sytu-

---

[65] Wasilewska E. (2017). *Starość demograficzna obszarów wiejskich i jej zróżnicowanie*. Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 104(3), 75-85. doi: 10.22630/RNR.2017.104.3.23.

[66] Hrynkiewicz J., Witkowski J., Potrykowska A. (red.). (2018). *Demograficzne i systemowe uwarunkowania polityki zatrudnienia*. Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa

[67] Śleszyński P. (2018). *Demograficzne wyzwania rozwoju regionalnego Polski*. Studia KPZK PAN, 183, 225-247.

[68] Drela K. (2017). *Zmiany demograficzne a rynek pracy w Polsce*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 489, 78-89. doi: 10.15611/pn.2017.489.07.

ację na polskim rynku pracy. Dynamiczny rozwój gospodarki narodowej wraz z coraz lepszymi warunkami pracy skłonić może migrantów zarobkowych do powrotu do Polski z Norwegii, Niemiec, Holandii czy Wielkiej Brytanii.

Ponadto należy dodać, iż po wybuchu wojny na Ukrainie w kwietniu 2022 roku do Polski przyjechało ponad 2,3 mln uchodźców. Problemy związane z brakiem pracowników zostaną zniwelowane imigracją związaną z wojną, a około 500-600 tysięcy osób rynek pracy wchłonie w perspektywie kilku kolejnych miesięcy. Według szacunków specjalistów rynku pracy, znacząca liczba uchodźców znajdzie pracę w polskim rolnictwie przy zbiorach owoców, w usługach, hotelarstwie, gastronomii, ale też w usługach dla biznesu i IT. Problem z brakiem pracowników dotknie przede wszystkim branżę budowlaną, a duże inwestycje kolejowe i drogowe mogą być zagrożone z powodu powrotu na Ukrainę mężczyzn pracujących w Polsce[69].

Rynek pracy i negatywne procesy demograficzne będą czynnikami powodującymi zmiany w strukturze społeczno-gospodarczej regionów w Polsce. Tempo tych zmian będzie determinowane przez występujące uwarunkowania regionalne, w tym lokalnego rynku pracy i potencjału rozwojowego regionu. Stwierdzić należy, iż obszary peryferyjne, w tym obszary wiejskie, zagrożone będą odpływem zasobów ludzkich, które koncentrowane będą w dynamicznie rozwijających się i atrakcyjnych dla młodych ludzi aglomeracjach miejskich. Zdaniem Śleszyńskiego i in.[70] niekorzystne procesy demograficzne i niskie tempo wzrostu będą wpływały negatywnie na rozwój tych obszarów, a w konsekwencji skutkować to może ich marginalizacją. Natomiast na niewielkich obszarach Polski, na których występuje dodatnie saldo migracji, obserwowany będzie stopniowy rozrost tych obszarów rekompensujący niekorzystne zmiany demograficzne w skali kraju.

Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich

Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich realizowane jest w oparciu o zaprogramowane, długotrwałe działania ukierunkowane na aktywizację społeczno-gospodarczą tych terenów, które uwzględniają zasady zrówno-

---

[69] https://businessinsider.com.pl/gospodarka/makroekonomia/wielka-migracja-ukraincow-jedne-branze-zyskaja-pracownikow-inne-juz-traca/l87t0xp, dostęp dnia 4.04.2022 r.

[70] Śleszyński P., Bański J., Degórski M., Komornicki T. (2017). *Delimitacja Obszarów Strategicznej Interwencji Państwa: obszarów wzrostu i obszarów problemowych*. Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, Warszawa, 260.

ważonego rozwoju[71]. Zdaniem Wilkina[72] w planach i strategiach rozwojowych obszarów wiejskich szczególną uwagę należy zwrócić na zapewnienie żywotności ekonomiczno-społecznej tych obszarów. Funkcje obszarów wiejskich ulegają ciągłemu rozszerzaniu na rzecz społeczeństwa. Mając na uwadze zmiany zachodzące na obszarach wiejskich Europy zachodniej, a także obserwując zmiany zachodzące w Polsce, stwierdzić należy, iż efektem tych zmian będzie stopniowe ograniczanie funkcji związanych z rolnictwem i produkcją żywności na rzecz funkcji pozarolniczych, w tym związanych z rozwojem przedsiębiorczości. W badaniach uwzględniono następujące zmienne diagnostyczne: pracujący w sektorze rolniczym, obiekty i miejsca noclegowe, dynamika miejsc noclegowych oraz ceny gruntów rolnych.

W ostatnim roku badań do grupy województw o najwyższym poziomie rozwoju zaklasyfikowano województwo pomorskie, zachodniopomorskie i małopolskie, w grupie o wysokim poziomie rozwoju umiejscowiono 4 województwa, w grupie o średnim poziomie rozwoju znajdowało się 8 województw, a najniższym poziomem rozwoju charakteryzowało się województwo opolskie (tab. 10).

W roku 2019, w porównaniu do roku 2007, stwierdzono następujące zmiany w klasyfikacji województw: małopolskie (+5 pozycji), lubelskie (+4 pozycje), śląskie, wielkopolskie, mazowieckie (+3 pozycje), kujawsko-pomorskie, łódzkie (+2 pozycje), opolskie (-10 pozycji), podlaskie (-7 pozycji), lubuskie (-4 pozycje), świętokrzyskie (-2 pozycje). Pozostałe województwa uplasowały się o jedną pozycję wyżej lub niżej w rankingu (tab. 10).

Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich kształtowany jest przez różnorodne czynniki egzogeniczne, prawne, ekonomiczne, polityczne. Istotne znaczenie dla rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w Polsce ma Wspólna Polityka Rolna, która wdrażana jest i realizowana poprzez Program Rozwoju Obszarów Wiejskich[73]. Obszary wiejskie przy wsparciu instrumentów WPR i środków finansowych przeznaczonych na jej realizację, korzystnie wpływają na poprawę konkurencyjności rolnictwa oraz zrównoważonego roz-

---

[71] Kłodziński M. (2012). *Bariery wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*. Wieś i Rolnictwo, 2, 40-56.

[72] Wilkin J. (2011). *Jak zapewnić rozwój wsi w warunkach zmniejszającej się roli rolnictwa?* W: *Wieś jako przedmiot badań naukowych na początku XXI wieku*. Wyd. Scholar, Warszawa.

[73] Weiss E., Bitkowska A. (2014). *Rolnictwo w Polsce w świetle zmian polityki Unii Europejskiej*. J. Agribus. Rural Dev., 2(32), 203-212.

woju gospodarczego i społecznego tych terenów. Zdaniem Stanny[74] oraz Stanny i Strzelczyk[75] zaistniałe szanse na dynamiczny rozwój poszczególnych systemów terytorialnych mogą nie zostać w pełni wykorzystane, a barierą ograniczającą jest silne zróżnicowanie warunków społeczno-gospodarczych rozwoju wsi w Polsce.

Tabela 10. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w latach 2007, 2015 i 2019

Rok 2007			Rok 2015			Rok 2019		
Lp.	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**
Grupa I								
(0,233; 1)			(0,336; 1)			(0,339; 1)		
1	zachodniopomorskie	0,344	1	pomorskie	0,545	1	pomorskie	0,519
2	pomorskie	0,334	2	zachodniopomorskie	0,388	2	zachodniopomorskie	0,469
3	lubuskie	0,251				3	małopolskie	0,361
Grupa II								
<0,159; 0,233>			<0,223; 0,336>			<0,228; 0,339>		
4	dolnośląskie	0,227	3	kujawsko-pomorskie	0,323	4	warmińsko-mazurskie	0,338
5	warmińsko-mazurskie	0,189	4	małopolskie	0,304	5	dolnośląskie	0,305
6	opolskie	0,175	5	opolskie	0,272	6	śląskie	0,263
7	podlaskie	0,174	6	warmińsko-mazurskie	0,272	7	lubuskie	0,243
8	małopolskie	0,167	7	dolnośląskie	0,245			
Grupa III								
<0,084; 0,159>			<0,110; 0,223>			<0,118; 0,228>		
9	śląskie	0,155	8	świętokrzyskie	0,206	8	kujawsko-pomorskie	0,213
10	kujawsko-pomorskie	0,147	9	podkarpackie	0,203	9	wielkopolskie	0,203
11	świętokrzyskie	0,145	10	podlaskie	0,188	10	lubelskie	0,183

[74] Stanny M. (2014). *Zróżnicowanie terytorialne wybranych problemów ludnościowych w kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego polskiej wsi*. W: A. Rączaszek, W. Koczur (red.). *Polityka społeczna wobec przemian demograficznych*. Stud. Ekon. Zesz. Nauk. Uniw. Ekon. Katowice, 167, 9-21.

[75] Stanny M., Strzelczyk W. (2015). *Zróżnicowanie przestrzenne sytuacji dochodowej gmin a rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich w Polsce*. Rocz. Nauk. SERiA, 17, 4.

12	wielkopolskie	0,144	11	lubuskie	0,185	11	łódzkie	0,168
13	łódzkie	0,111	12	śląskie	0,177	12	mazowieckie	0,150
14	lubelskie	0,088	13	wielkopolskie	0,162	13	świętokrzyskie	0,143
						14	podlaskie	0,133
						15	podkarpackie	0,121
Grupa IV								
(0; 0,084)			(0; 0,110)			(0; 0,118)		
15	mazowieckie	0,049	14	łódzkie	0,090	16	opolskie	0,083
16	podkarpackie	0,023	15	mazowieckie	0,090			
			16	lubelskie	0,078			

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Zróżnicowanie przestrzenne rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w Polsce uwarunkowane jest występującymi czynnikami endogenicznymi i egzogenicznymi. W ujęciu regionalnym istotny wpływ na rozwój przedsiębiorczości mają uwarunkowania historyczne i przyrodniczo-kulturowe, a także występujące wewnątrzregionalne zróżnicowania rozwoju. Obszary wiejskie charakteryzujące się bardzo wysokim poziomem rozwoju zlokalizowane są przede wszystkim wokół miast wojewódzkich i mniejszych miast pełniących funkcję ośrodka rozwoju. Trafne zdiagnozowanie barier ograniczających rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w Polsce powinno zostać uwzględnione we wdrażanych politykach i strategiach rozwoju regionalnego i lokalnego.

Szczególnymi ograniczeniami rozwojowymi charakteryzują się tereny górskie i podgórskie w Polsce, dla których nie wdrożono dotychczas skutecznej i holistycznej polityki rozwoju tych terenów. Dla zrównoważonego rozwoju terenów górskich i podgórskich kluczowe znaczenie ma rozwój przedsiębiorczości. Zdaniem Cymanowa[76] celem ograniczenia barier rozwojowych gmin górskich zlokalizowanych w polskiej części Karpat należałoby zwiększyć bazę noclegową z równoczesnym rozwojem infrastruktury społecznej, technicznej i turystycznej, a także dodatkową akumulacją prywatnych i publicznych środków inwestycyjnych na ten cel. Według autora efekt mnożnikowy, który powinien zaistnieć na większą skalę w nieodległej perspektywie, wpłynie na poprawę funkcjono-

[76] Cynamow P. (2018). *Bariery zarządzania rozwojem obszarów górskich Karpat Polskich*. Przedsiębiorczość i Zarządzanie, 19(4.1), 31-44.

wania lokalnych rynków i poprawę jakości życia mieszkańców tych terenów. Zainicjowany proces rozwoju terenów górskich i podgórskich trwale wpłynie na rozwój przedsiębiorczości i zrównoważonego modelu obszarów wiejskich, ograniczając tym samym emigrację ludności do centrów rozwoju regionalnego (np. miasta wojewódzkie), a także stabilizując sytuację demograficzną i gospodarczą tych terenów. Tereny górskie i podgórskie w Polsce ze względu na swój charakter dla wielu osób są atrakcyjnym miejscem do życia i aktywnego spędzania wolnego czasu. Rozwój przedsiębiorczości na tych terenach, w tym przedsiębiorstw z grupy wysokich technologii, mogłoby skłonić osoby wchodzące na rynek pracy tzw. pokolenia Z, do rozpoczęcia pracy i zmiany dotychczasowego miejsca zamieszkania.

Struktura gospodarki regionu – rolnictwo, łowiectwo i rybactwo

Rozwój obszarów wiejskich w Polsce ukierunkowany jest na poprawę konkurencyjności rolnictwa, zrównoważone zarządzanie zasobami naturalnymi i działania w dziedzinie klimatu oraz zrównoważony rozwój terytorialny obszarów wiejskich. Podstawą utrzymania konkurencyjności rolnictwa oraz zmniejszania różnic rozwojowych w stosunku do innych działów gospodarki krajowej jest zapewnienie stałego i dynamicznego rozwoju tych obszarów. Inwestycje w nowoczesne rozwiązania techniczne, technologiczne, organizację produkcji i metod zarządzania są katalizatorami rozwoju rolnictwa, a tym samym budowania przewagi konkurencyjnej[77]. Celem oceny struktury gospodarki na obszarach wiejskich ze szczególnym uwzględnieniem rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa wykorzystano zmienne diagnostyczne, które charakteryzowały wielkość nakładów inwestycyjnych, wartość brutto środków trwałych oraz towarową produkcję rolniczą.

W grupie województw o najwyższym poziomie rozwoju umiejscowiono województwo warmińsko-mazurskie, wielkopolskie, opolskie, zachodniopomorskie, natomiast do grupy o niskim poziomie rozwoju zaklasyfikowano województwo małopolskie, podkarpackie i mazowieckie (tab. 11). Na podstawie wartości syntetycznej miary rozwoju stwierdzono przestrzenne zróżnicowanie struktury gospodarki obszarów wiejskich w ujęciu regionalnym.

---

[77] Musiał W., Otoliński E. (2009). *Rozważania nad potrzebą przemian gospodarstw rolniczych w regionach rozdrobnionych agrarnie*. Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G, Ekonomika Rolnictwa 96(4), 147-154.

Tabela 11. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem struktury gospodarki regionu (rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo) w latach 2007, 2015 i 2019

Rok 2007			Rok 2015			Rok 2019		
Lp.	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**
Grupa I								
(0,682; 1)			(0,614; 1)			(0,541; 1)		
1	warmińsko-mazurskie	0,908	1	warmińsko-mazurskie	0,873	1	warmińsko-mazurskie	0,756
2	opolskie	0,838	2	lubuskie	0,674	2	wielkopolskie	0,597
3	zachodniopomorskie	0,793	3	opolskie	0,639	3	opolskie	0,568
						4	zachodniopomorskie	0,556
Grupa II								
<0,453; 0,682>			<0,404; 0,614>			<0,357; 0,541>		
4	lubuskie	0,673	4	wielkopolskie	0,601	5	lubuskie	0,477
5	wielkopolskie	0,662	5	zachodniopomorskie	0,579	6	kujawsko-pomorskie	0,434
6	kujawsko-pomorskie	0,563	6	kujawsko-pomorskie	0,457	7	podlaskie	0,404
7	pomorskie	0,490	7	podlaskie	0,431	8	lubelskie	0,388
8	podlaskie	0,464	8	pomorskie	0,406	9	pomorskie	0,381
Grupa III								
<0,223; 0,453>			<0,194; 0,404>			<0,173; 0,357>		
9	dolnośląskie	0,435	9	dolnośląskie	0,390	10	świętokrzyskie	0,291
10	lubelskie	0,416	10	lubelskie	0,345	11	dolnośląskie	0,282
11	łódzkie	0,292	11	podkarpackie	0,314	12	łódzkie	0,197
12	podkarpackie	0,250	12	łódzkie	0,280	13	śląskie	0,193
			13	świętokrzyskie	0,214			
			14	śląskie	0,201			
Grupa IV								
(0; 0,223)			(0; 0,194)			(0; 0,173)		
13	mazowieckie	0,223	15	mazowieckie	0,142	14	mazowieckie	0,168
14	świętokrzyskie	0,206	16	małopolskie	0,093	15	podkarpackie	0,125
15	śląskie	0,201				16	małopolskie	0,090
16	małopolskie	0,168						

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

W badaniach stwierdzono, iż wartość miernika charakteryzująca poziom rozwoju struktury gospodarki regionów w latach 2007-2019 ulegała stałemu zmniejszaniu. Ponadto wartość syntetycznej miary rozwoju dla poszczególnych grup

rozwoju zmniejszała się w analizowanym okresie czasu. W roku 2019 w porównaniu do 2007 roku województwo świętokrzyskie uplasowało się o 4 pozycje wyżej w rankingu, wielkopolskie (+3 pozycje), lubelskie i śląskie (+2 pozycje), pomorskie i dolnośląskie (-2 pozycje) i podkarpackie (-3 pozycje). Należy podkreślić, iż we wszystkich latach badań województwo warmińsko-mazurskie uplasowało się na 1 miejscu w klasyfikacji województw (tab. 11).

Według Rzeszutko[78] po akcesji Polski do UE struktury wytwórcze oraz zasoby i relacje między czynnikami produkcji nie spowodowały zmniejszenia zróżnicowania regionalnego polskiego rolnictwa. Rozkład potencjału produkcyjnego rolnictwa jest zróżnicowany, a województwa północno-zachodnie Polski w stosunku do województw wschodniej i południowej części naszego kraju charakteryzują się wyższym poziomem konkurencyjności i związanej z tym uzyskiwanej produktywności. Zdaniem autorki, niekorzystna struktura rolnictwa regionów Polski południowo-wschodniej determinuje niską wydajność pracy w ujęciu sektorowym, a niewielka intensyfikacja produkcji oddziałuje na niską produktywność ziemi. Posiadany potencjał produkcyjny w ujęciu regionalnym zmieniał się, a w siedmiu województwach autorka stwierdziła wzrastający stopień jego wykorzystania. W części województw stwierdzono obniżenie potencjału produkcyjnego, co interpretowano jako niekorzystny wzrost dysproporcji przestrzennych rolnictwa w Polsce.

Według Chudzik[79] miejsce i rola rolnictwa w bilansie ekonomicznym w latach 2015-2019 uległa zmianie, jednak nadal jego znaczenie było zdecydowanie wysokie. Autor podaje, że liczba zatrudnionych w rolnictwie była wysoka, zasoby pracy nie były w pełni wykorzystane i charakteryzowały się niskim poziomem wydajności pracy. Ponadto zmniejszeniu uległ udział użytków rolnych w ogólnej powierzchni kraju i czynnych zawodowo w rolnictwie, a wartość środków trwałych brutto, nakładów inwestycyjnych produkcyjnych oraz produkcji globalnej zwiększyła się. Zdaniem autora, w analizowanym przedziale czasu stwierdzono wzrost udziału rolnictwa w krajowej wartości dodanej i eksporcie.

---

[78] Rzeszutko A. (2015). *Regionalne zróżnicowanie wykorzystania potencjału produkcyjnego w rolnictwie polskim w warunkach wspólnej polityki rolnej*. Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 102(1), 46-58.

[79] Chudzik A. (2020). *Znaczenie ekonomiczne rolnictwa w Polsce w latach 2015-2019*. Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A, Nauki humanistyczne, społeczne i techniczne, 1-2, 44-60.

Konkludując, struktura gospodarki regionu w ujęciu regionalnym jest zróżnicowana przestrzennie i ulega ciągłym przeobrażeniom. Determinantą tych zmian są środki finansowe z UE skierowane w ramach Wspólnej Polityki Rolnej. Programy mające na celu wsparcie inwestycyjne gospodarstw rolnych spowodowały zwiększenie produkcji rolniczej, co w dobie toczącej się wojny na Ukrainie i związanym z tym możliwym niedoborem żywności w kolejnych latach, może zapewnić bezpieczeństwo żywnościowe Polski i krajów, które importowały surowce żywnościowe z Ukrainy i Rosji. Proces zmian w polskim rolnictwie wymaga nadal realizacji działań, których celem, oprócz zrównoważonego rozwoju obszaru wiejskich, będzie także poprawa struktury gospodarki regionu. Szczególnych działań w tym zakresie wymagają tereny górskie i podgórskie, dla których nieosiągalne jest tempo i kierunek rozwoju, jakie występuje w województwach zlokalizowanych w zachodniej, północno-zachodniej i północnej części Polski. Zasadne zatem jest wsparcie działań i inwestycji, które będą zapewniały osiągnięcie przewag konkurencyjnych gospodarstw rolnych zlokalizowanych w terenach górskich i podgórskich.

Infrastruktura techniczna obszarów wiejskich

W dobie XXI wieku wieś podlega ciągłej transformacji, co tym samym wiąże się z przejmowaniem nowych funkcji wyznaczających kierunek zmian w różnych dziedzinach życia na wsi. Rozwój obszarów wiejskich determinowany jest przez stan infrastruktury, która w regionach Polski podlega zmianom w różnym tempie. Infrastruktura ma istotny wpływ na zwiększenie efektywności i konkurencyjności działalności rolniczej i pozarolniczej. Rozwój infrastruktury stanowi podstawę różnorodnej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich, warunkując tym samym poziom życia ludzi i życia gospodarczego regionu. Zdaniem Krakowiak-Bal[80] stan rozwoju infrastruktury może decydować o atrakcyjności obszarów wiejskich, determinując szanse lub bariery ich dalszego rozwoju. Wyznacznikiem poziomu życia na wsi jest postęp społeczno-gospodarczy, na który istotny wpływ ma poziom rozwoju infrastruktury.

[80] Krakowiak-Bal A. (2004). *Infrastruktura techniczna wiejskich gmin górskich w aspekcie ich wielofunkcyjnego rozwoju*. Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, seria: rozprawy 3, Kraków.

W badaniach nad poziomem rozwoju infrastruktury technicznej obszarów wiejskich wykorzystano zmienne diagnostyczne charakteryzujące ludność zamieszkującą wieś na podstawie: korzystania z sieci wodociągowej, kanalizacyjnej i oczyszczalni ścieków, zużycia wody na potrzeby rolnictwa i leśnictwa oraz powierzchni użytków rolnych na 1 ciągnik. Stwierdzono, iż w 2019 roku województwa zachodniopomorskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie, lubuskie i opolskie charakteryzowały się najwyższym poziomem rozwoju infrastruktury technicznej, do grupy o wysokim poziomie rozwoju zaklasyfikowano 3 województwa, w grupie o średnim poziomie rozwoju 6 województw, a do grupy o niskim poziomie rozwoju 2 województwa (tab. 12).

Tabela 12. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem infrastruktury technicznej obszarów wiejskich w latach 2007, 2015 i 2019

Rok 2007			Rok 2015			Rok 2019		
Lp.	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**
Grupa I								
Grupa I (0,540; 1)			(0,584; 1)			Grupa I (0,593; 1)		
1	pomorskie	0,689	1	zachodniopomorskie	0,907	1	zachodniopomorskie	0,857
2	zachodniopomorskie	0,687	2	pomorskie	0,708	2	pomorskie	0,729
3	warmińsko-mazurskie	0,587	3	warmińsko-mazurskie	0,649	3	warmińsko-mazurskie	0,659
			4	lubuskie	0,627	4	lubuskie	0,656
			5	opolskie	0,611	5	opolskie	0,619
Grupa II								
<0,361; 0,540>			<0,400; 0,584>			<0,402; 0,593>		
4	lubuskie	0,536	6	kujawsko-pomorskie	0,480	6	kujawsko-pomorskie	0,471
5	kujawsko-pomorskie	0,503	7	śląskie	0,470	7	śląskie	0,462
6	opolskie	0,469	8	wielkopolskie	0,450	8	wielkopolskie	0,435
7	wielkopolskie	0,421						
8	śląskie	0,416						
9	dolnośląskie	0,406						

Grupa III								
<0,182; 0,361>			<0,217; 0,400>			<0,211; 0,402>		
10	podlaskie	0,360	9	dolnośląskie	0,338	9	mazowieckie	0,347
11	łódzkie	0,288	10	podkarpackie	0,311	10	dolnośląskie	0,313
12	podkarpackie	0,252	11	mazowieckie	0,307	11	podkarpackie	0,313
			12	łódzkie	0,298	12	łódzkie	0,298
			13	podlaskie	0,279	13	podlaskie	0,267
			14	świętokrzyskie	0,257	14	świętokrzyskie	0,248
Grupa IV								
(0; 0,182)			(0; 0,217)			(0; 0,211)		
13	świętokrzyskie	0,175	15	małopolskie	0,156	15	małopolskie	0,160
14	mazowieckie	0,146	16	lubelskie	0,062	16	lubelskie	0,052
15	małopolskie	0,097						
16	lubelskie	0,070						

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Na podstawie wartości syntetycznej miary rozwoju województw stwierdzono, iż poziom rozwoju infrastruktury technicznej w Polsce był zróżnicowany przestrzennie. Ponadto w roku 2015 tj. w wyniku zakończenia realizacji programów finansowanych ze środków Unii Europejskiej zaplanowanych do realizacji w latach 2007-2013, wartość miernika Hellwiga zwiększyła się dla poszczególnych grup rozwoju. W roku 2019 tendencja ta utrzymywała się co świadczy o dalszym rozwoju infrastruktury technicznej na obszarach wiejskich. W roku 2019, w porównaniu do roku 2007, województwo mazowieckie uplasowało się aż o 5 pozycji wyżej w klasyfikacji, a województwa podlaskie zajęło 3 pozycje niżej w rankingu (tab. 12).

Według Szymańskiej i Biegańskiej[81] obszary wiejskie w Polsce są przestrzennie zróżnicowane pod względem poziomu rozwoju gospodarczego, rozwoju infrastruktury społecznej i technicznej, jakości życia i osiąganych przez mieszkańców dochodów, a także pod względem poziomu zamożności samorządów. Poziom rozwoju infrastruktury obszarów wiejskich jest niezbędnym czynnikiem

[81] Szymańska D., Biegańska J. (2011). *Obszary wiejskie w Polsce w świetle analizy wybranych elementów infrastruktury i mieszkalnictwa*. W: E. Kacprzak, A. Kołodziejczak (red.) *Regionalne zróżnicowanie rozwoju społeczno-gospodarczego na obszarach wiejskich*, Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 14, 57-74.

determinującym zrównoważony rozwój obszarów wiejskich. Szczególne znaczenie dla dynamicznego rozwoju tych obszarów ma infrastruktura ochrony środowiska, której stała rozbudowa i modernizacja wpisuje się w koncepcję zrównoważonego rozwoju. Barierą dla dynamicznego rozwoju obszarów wiejskich jest nieodpowiedni stan infrastruktury technicznej, która ma wpływ na jakość życia mieszkańców i rozwój przedsiębiorczości. Jak wymienia Rutkowska[82], infrastrukturę techniczną stanowią różnego rodzaju systemy transportowe, energetyczne, łączności i wodno-sanitarne, w których skład wchodzą: drogi, przystanki autobusowe, koleje, stacje, porty rzeczne i morskie, sieć gazowa, energetyczna, melioracyjna, obiekty telekomunikacji i poczty. Rozwinięta infrastruktura techniczna wsi pozytywnie wpływa na inwestycje kapitału z zewnątrz, zwiększenie produkcji rolniczej, rozwoju przetwórstwa artykułów rolno-spożywczych, poprawę warunków życia mieszkańców, a także stymuluje zrównoważony rozwój rozwoju gmin wiejskich[83].

Zdaniem Dolaty[84] słabo rozwinięta gospodarczo infrastruktura może stanowić istotny impuls rozwojowy dla obszarów wiejskich. Po przekroczeniu dla danego regionu poziomu rozwoju infrastruktury tzw. minimum infrastrukturalnego dalszy wzrost nakładów na inwestycje infrastrukturalne może być ekonomicznie nieuzasadniony, a nawet stać się barierą rozwoju. Jak podaje cytowana autorka, nowoczesna infrastruktura obszarów wiejskich jest jednym z podstawowych czynników determinujących trwały i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich na każdym poziomie ich agregacji terytorialnej. Rozwój infrastruktury technicznej wsi wpisuje się w koncepcje zrównoważonego rozwoju w obszarach: ochrona środowiska i racjonalna gospodarka zasobami naturalnymi, wzrost gospodarczy i sprawiedliwy podział korzyści z niego wynikających oraz rozwój społeczny.

Konkludując, rozwój infrastruktury technicznej obszarów wiejskich ma istotne znaczenie dla utrzymania potencjału rozwojowego regionu, warunkuje odpowiedni poziom i jakość życia jego mieszkańców oraz determinuje zrównoważony

---

[82] Rutkowska G. (2007). *Analiza porównawcza infrastruktury technicznej i społecznej w wybranej gminie z wymogami UE*. Przegląd Naukowy Inżynieria i Kształtowanie Środowiska, 2(36), 64-72.

[83] Kołodziejczyk D. (2014). *Infrastruktura w rozwoju społeczno-gospodarczym gmin w Polsce*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 360, 198-207.

[84] Dolata M. (2015). *Znaczenie infrastruktury w koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*. Studia i Prace WNEIZ US 40(2), 45-55.

rozwój tych obszarów. W terenach górskich i podgórskich, ze względu na niekorzystne ukształtowanie terenu, zaangażowanie środków finansowych na rozwój infrastruktury technicznej powinno być znacznie większe, co należałoby uwzględnić w budżecie na działania związane z rozwojem infrastruktury technicznej na tych terenach.

Ochrona środowiska na obszarach wiejskich

Jakość i zasoby środowiska przyrodniczego obszarów wiejskich w połączeniu z odpowiedzialnym zarządzaniem zasobami środowiska mogą być czynnikiem wpływającym na poprawę konkurencyjności obszarów wiejskich. Postrzeganie środowiska przyrodniczego jako determinantę rozwoju tych obszarów wpisuje się zarówno w koncepcję zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich. Zdaniem H. Pondel[85] presja ludności miast na korzystanie z dóbr publicznych oraz rosnące znaczenia funkcji pozarolniczych polskiej wsi może wpływać negatywnie na stan środowiska przyrodniczego. Czynnikiem podnoszącym konkurencyjność obszarów wiejskich w realizacji funkcji społecznych, gospodarczych i ekologicznych powinno być także środowisko przyrodnicze.

W badaniach z zakresu ochrony środowiska na obszarach wiejskich uwzględniono zmienne diagnostyczne charakteryzujące udział obszarów prawnie chronionych, udział gruntów zdewastowanych i zdegradowanych wymagających rekultywacji, lesistość, obszary specjalnej ochrony ptaków (OSO) i specjalne obszary ochrony siedlisk (SOO).

Na podstawie syntetycznej miary rozwoju stwierdzono, iż w latach 2007-2019 poziom rozwoju województw pod względem ochrony środowiska był najwyższy w województwie podkarpackim, lubuskim i podlaskim, natomiast województwo opolskie i łódzkie charakteryzowało sią niskim poziomem rozwoju w tym zakresie (tab. 13).

W badaniach wykazano, iż w Polsce występuje przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju województw w zakresie ochrony środowiska.

W 2019 roku, w porównaniu do roku 2007, nie stwierdzono zmian w klasyfikacji województw na pierwszym, drugim i trzecim miejscu rankingu. Ponadto

---

[85] Pondel H. (2015). *Środowisko przyrodnicze obszarów wiejskich – czynnik konkurencyjności czy bariera ograniczająca rozwój?* Studia i prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, 41(2), 65-74, doi:10.18276/sIp.2015.41/2-06.

województwo warmińsko-mazurskie zostało sklasyfikowane o dwie pozycje wyżej w rankingu, a województwo małopolskie o dwie pozycje niżej (tab. 13).

Tabela 13. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem ochrony środowiska na obszarach wiejskich w latach 2007, 2015 i 2019

Rok 2007			Rok 2015			Rok 2019		
Lp.	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**
Grupa I								
(0,485; 1)			(0,518; 1)			(0,517; 1)		
1	podkarpackie	0,649	1	podkarpackie	0,684	1	podkarpackie	0,682
2	lubuskie	0,585	2	lubuskie	0,631	2	lubuskie	0,621
3	podlaskie	0,531	3	podlaskie	0,526	3	podlaskie	0,522
Grupa II								
<0,319; 0,485>			<0341,; 0,518>			<0,340; 0,517>		
4	zachodniopomorskie	0,462	4	warmińsko-mazurskie	0,487	4	warmińsko-mazurskie	0,497
5	małopolskie	0,415	5	zachodniopomorskie	0,475	5	zachodniopomorskie	0,476
6	warmińsko-mazurskie	0,400	6	pomorskie	0,459	6	pomorskie	0,459
7	pomorskie	0,390	7	małopolskie	0,415	7	małopolskie	0,412
8	świętokrzyskie	0,321	8	świętokrzyskie	0,348			
Grupa III								
<0,154; 0,319>			<0,164; 0,341>			<0,163; 0,340>		
9	dolnośląskie	0,258	9	dolnośląskie	0,249	8	świętokrzyskie	0,336
10	wielkopolskie	0,250	10	wielkopolskie	0,244	9	dolnośląskie	0,295
11	mazowieckie	0,226	11	mazowieckie	0,242	10	mazowieckie	0,239
12	lubelskie	0,208	12	lubelskie	0,222	11	wielkopolskie	0,229
13	śląskie	0,185	13	kujawsko-pomorskie	0,209	12	lubelskie	0,219
14	kujawsko-pomorskie	0,180	14	śląskie	0,176	13	kujawsko-pomorskie	0,214
						14	śląskie	0,168
Grupa IV								
(0; 0,154)			(0; 0,164)			(0; 0,163)		
15	opolskie	0,111	15	opolskie	0,152	15	opolskie	0,150
16	łódzkie	0,081	16	łódzkie	0,071	16	łódzkie	0,064

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Według Kruk[86] środowisko przyrodnicze jest elementem potencjalnej przewagi konkurencyjnej, a wdrażane rozwiązania prośrodowiskowe uwzględniane są w strategiach rozwoju i konkurencyjności gospodarek regionalnych. Autor definiuje przyrodniczą konkurencyjność regionu jako „właściwość związaną z pozyskiwaniem i/lub przetwarzaniem zasobów środowiska przyrodniczego przez podmioty istniejące w regionie (władze lokalne i regionalne, instytucje publiczne, podmioty gospodarcze, społeczność lokalną oraz różne organizacje) w celu osiągnięcia poprawy jakości życia".

Z kolei Pondel[87] podaje, że czynnikiem podnoszącym konkurencyjność obszarów wiejskich w realizacji funkcji społecznych, gospodarczych i ekologicznych są elementy środowiska przyrodniczego. Przez funkcję społeczną rozumiane jest wiejskie środowisko naturalne wraz z jego bogactwem naturalnym i kulturowym, a funkcja ekonomiczna obszarów wiejskich jest ściśle związana z działalnością gospodarczą prowadzoną na tych terenach, w tym także z rolnictwem. Według Kołoszko-Chomentowskiej[88] funkcję ekologiczną obszarów wiejskich spełniają ekosystemy rolne i leśne tj. lasy i zbiorowiska trawiaste. Ekosystemy w krajobrazie pełnią funkcję dekoracyjną i rekreacyjną oddziałując na zmysły i nastrój psychiczny człowieka i zwierząt, wpływając jednocześnie na podniesienie atrakcyjności turystycznej i mieszkaniowej terenu.

Jak podaje Eftekhari i Hamdollah[89] czynniki środowiskowe i ekologiczne determinują rozwój obszarów wiejskich, a zasoby biologiczne wymagają ochrony dla zaspokojenia potrzeb przyszłych pokoleń. Autorzy podają, że rozwój przedsiębiorczości jak i rolnictwa nie może odbywać się kosztem środowiska naturalnego. W rezultacie czynniki środowiskowe pełnią rolę czynników rozwoju

---

[86] Kruk H. (2007). *Znaczenie przyrodniczej konkurencyjności regionu dla trwałego i zrównoważonego rozwoju*. W: K. Michałowski (red.). *Ekologiczne aspekty zrównoważonego rozwoju regionalnego i lokalnego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, 17.

[87] Pondel H. (2015). *Środowisko przyrodnicze obszarów wiejskich – czynnik konkurencyjności czy bariera ograniczająca rozwój?* Studia i prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, 41(2), 65-74, doi:10.18276/sIp.2015.41/2-06.

[88] Kołoszko-Chomentowska Z. (2006). *Środowisko lokalne w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*. W: M. Adamowicz (red.), *Samorządy i społeczności lokalne w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 94.

[89] Eftekhari A.R., Hamdollah S.G. (2011). *Rural Development with Emphasis on Entrepreneurship (Definitions, Viewpoints and Experiences)*, Samt Publication, Tehran.

przedsiębiorczości wiejskiej generując tym samym zagrożenia i obciążenia dla środowiska poprzez nieodpowiedzialne wykorzystanie zasobów.

Zdaniem Kata i Zając[90] położenie gospodarstwa rolnego na cennych przyrodniczo obszarach wiejskich z rozdrobnioną strukturą agrarną stwarza bariery dla rozwoju i funkcjonowania gospodarstw rolnych. W regionach tych rolnicy uzyskują niskie dochody z produkcji rolnej, skłaniając do rozwoju wielofunkcyjności gospodarstw rolnych, a występowanie obszarów chronionych charakteryzujących się dużą różnorodnością biologiczną stwarza ograniczenia dla prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej. Biologiczne i ekonomiczne kryteria definiowania obszarów przyrodniczo cennych wskazują, że mogą one determinować rozwój społeczno-gospodarczy. Zachowanie trwałości walorów środowiskowych kierunkuje jednak system produkcji funkcjonujących tam gospodarstw rolniczych[91] [92], co nie zawsze zapewnia dochody pozwalające zaspokoić potrzeby bytowe właścicieli i ich rodzin[93]. Zdaniem Dobrzańskiej[94], na obszarach przyrodniczo cennych powinna występować podstrefa powiązań społeczno-gospodarczych, umożliwiająca właściwe włączenie obszaru chronionego w szerszy kontekst gospodarczy, co będzie miało istotne znaczenie dla kompensowania utraconych korzyści. W tym względzie duże znaczenie mogą mieć predystynowane dla terenów górskich i podgórskich programy w zadaniach publicznych samorządów. Przykładem takiego programu jest „Podkarpacki Naturalny Wypas", którego celem nadrzędnym jest zachowanie, ochrona oraz odtworzenie różnorodności biologicznej charakterystycznego krajobrazu, a także ochrona środowiska przyrodniczego w oparciu o wypas na terenie atrakcyjnym krajobrazowo i turystycznie [95].

---

[90] Kata R., Zając D. (2016). *Wielofunkcyjność rolnictwa na cennych przyrodniczo obszarach wiejskich o rozdrobnionej strukturze agrarnej*. Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych, 1, 15-31.

[91] Czudec A. (2013). *Wielofunkcyjność rolnictwa górskiego i podgórskiego (na przykładzie Bieszczadów i Beskidu Niskiego)*. Polish Journal of Agronomy, 13, 3-9.

[92] Cassandro M. (2014). *Ekstensywna produkcja zwierzęca i jej wartość dodana w łańcuchach produkcyjnych i środowiskowych: studia nad bydłem mlecznym*. Prz. Hod., 82(5), 1-4.

[93] Bałtromiuk A. (2012). *Natura 2000 – możliwości i dylematy rozwoju obszarów wiejskich objętych europejską siecią ekologiczną*. Problemy Ekorozwoju, 7(1), 117-128.

[94] Dobrzańska B.M. (2007). *Planowanie strategiczne zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.

[95] Ruda M., Kilar J., Zając S., Kilar M. (2019). *Hodowcy bydła w Programie „Podkarpacki Naturalny Wypas"*. Wiadomości Zootechniczne, 57(1), 39-47.

Trzecia edycja „*Programu aktywizacji gospodarczo-turystycznej województwa podkarpackiego poprzez promocję cennych przyrodniczo i krajobrazowo terenów łąkowo-pastwiskowych z zachowaniem bioróżnorodności w oparciu o naturalny wypas zwierząt gospodarskich i owadopylność – Podkarpacki Naturalny Wypas III*" zatwierdzona została przez Samorząd Województwa Podkarpackiego w 2021 roku, a jego realizację zaplanowano w latach 2021-2025. Głównym celem *Programu* jest utrzymanie i poprawa różnorodności biologicznej cennych przyrodniczo terenów łąkowo-pastwiskowych w ramach prowadzonej na nich ekstensywnej gospodarki pasterskiej oraz produkcji rolniczej, wsparcie działań związanych z prowadzeniem gospodarki pasiecznej, ochrona różnorodności krajobrazowej oraz funkcji ekosystemów, a w sposób pośredni także zwalczanie roślin inwazyjnych[96]. Ponadto wypas korzystnie wpływa na bioróżnorodność łąk i pastwisk (zgryzanie, nawożenie i rozsiewanie roślin endo- i egzozoochoryczne). Uważa się, że duża różnorodność biologiczna jest ważna, ponieważ zwiększa stabilność większości rodzajów ekosystemów[97] i zwiększa zrównoważony rozwój zasobów[98]. Stwierdzić należy, iż stan ten powstał w wyniku wielowiekowej gospodarki na terenie Karpat polskich oraz w Karpatach zlokalizowanych w innych krajach EŚW.

Środowisko przyrodnicze może być zarówno determinantą jak i barierą dla dynamicznego rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich. Szczególnie w terenach górskich i podgórskich, które oprócz walorów przyrodniczych charakteryzują się atrakcyjnością krajobrazu i dużym potencjałem turystycznym. Ponadto tereny górskie i podgórskie, uznawane są jako cenne obszary wodonośne i wodochronne, które kształtują ilość i jakość wody w nizinnych strefach rzek, zapewniając tym samym utrzymanie przepływu biologicznego[99]. Z kolei rozdrob-

---

[96] Kaczmarski M., Kilar J., Szewczyk M. (2021). *Program aktywizacji gospodarczo-turystycznej województwa podkarpackiego poprzez promocję cennych przyrodniczo i krajobrazowo terenów łąkowo-pastwiskowych z zachowaniem bioróżnorodności w oparciu o naturalny wypas zwierząt gospodarskich i owadopylność – Podkarpacki Naturalny Wypas III*, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, 1-129.

[97] Balvanera P., Pfisterer A.B., Buchmann N., Nakashizuka T., Raffaelli D., Schmid B. (2006). *Quantifying the evidence for biodiversity effects on ecosystem functioning and services*. Ecology Letters, 9(10), 1146.

[98] Klaus G., Schmlll J., Schmld B., Edwards P. L. (2001). *Biologische Vielfalt. Perspektiven fur das neue Jahrhundert*. Basel, Switzerland: Birkhauser Verlag.

[99] Przepływ nienaruszalny (biologiczny) jest to przepływ minimalnej ilości wody, niezbędnej do utrzymania życia biologicznego w cieku wodnym. (https://pl.wikipedia.org/wiki/

nienie agrarne gospodarstw rolnych w terenach górskich i podgórskich, które jest efektem uwarunkowań historycznych i kulturowych, determinuje wielkość produkcji rolnej i przychodów z pracy w rolnictwie. Środowisko przyrodnicze obszarów wiejskich powinno być uwzględnione w politykach i strategiach zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, w tym także terenów górskich i podgórskich. Zwiększenie konkurencyjności gospodarstw rolnych jest szansą dla utrzymania ich potencjału rozwojowego oraz zahamowania negatywnych zjawisk demograficznych i marginalizacji obszarów wiejskich, zwłaszcza oddalonych od biegunów rozwoju regionalnego.

Produkcja roślinna

Obszary wiejskie w ujęciu regionalnym są zróżnicowane przyrodniczo, ekonomicznie i strukturalnie, co wpływa na regionalizację rozwoju rolnictwa w Polsce. Rolnictwo w Polsce po akcesji do Unii Europejskiej ulega ciągłym przemianom w odniesieniu do struktury agrarnej, poziomu i struktury produkcji rolniczej, jak i stopnia zaawansowania jej koncentracji i specjalizacji. Przyczyną zachodzących zmian jest rozwój cywilizacyjny i kulturowy, który wyraża się w poziomie i jakości życia mieszkańców wsi. Rozwój obszarów wiejskich zachodzi w różnych wymiarach, a zachodzące zmiany w tym zakresie są składową procesu rozwoju. Zmiany te zachodzą w różnych wymiarach i są nieodłącznym elementem procesu rozwojowego[100] [101]. Zdaniem Kopińskiego ocena skutków zachodzących zmian i procesów w produkcji rolniczej w odniesieniu do celów produkcyjno-ekonomicznych i środowiskowych, ze względu na ich złożoność, jest mocno zróżnicowana i niejednoznaczna[102].

Oceniając poziom rozwoju obszarów wiejskich pod względem produkcji roślinnej w ujęciu regionalnym uwzględniono zmienne diagnostyczne odnoszące

Przep%C5%82yw_nienaruszalny – dostęp dnia 26.04.2022 r.

[100] Niedzielski E. (2015). *Funkcje obszarów wiejskich i ich rozwój*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 2(343), 84-93.

[101] Kopiński J., Matyka M. (2016). *Ocena regionalnego zróżnicowania współzależności czynników przyrodniczych i organizacyjno-produkcyjnych w polskim rolnictwie*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 1(346), 57-79.

[102] Kopiński J. (2018). *Regional differentiation of changes in agricultural production in Poland in agrienvironmental context*. Economic and Regional Studies. Wyd. PSW im. JPII, Biała Podlaska, 11(1), 59-75.

się do: udziału województwa w zbiorach zbóż i ziemniaków, skupu zbóż i ziemniaków na 1 ha użytków rolnych oraz udziału ekologicznych gospodarstw rolnych z certyfikatem. Ze względu na wysoką korelację danych statystycznych dotyczących produkcji roślinnej w badaniach nie uwzględniono danych dotyczących udziału województwa w towarowej produkcji roślinnej.

Na podstawie syntetycznej miary rozwoju stwierdzono, iż w 2019 roku województwo pomorskie, zachodniopomorskie, dolnośląskie, wielkopolskie i kujawsko-pomorskie charakteryzowało się najwyższym poziomem rozwoju pod względem produkcji roślinnej. Niski poziom rozwoju produkcji roślinnej stwierdzono w województwie małopolskim, świętokrzyskim i śląskim (tab. 14).

W badaniach wykazano, iż poziom rozwoju produkcji roślinnej w ujęciu regionalnym był zróżnicowany i w analizowanym przedziale czasu ulegał stałemu rozwojowi, co potwierdzono zwiększaniem się wartości miernika dla poszczególnych grup rozwojowych w latach 2007, 2015 i 2019.

Ponadto w badaniach wykazano, iż w roku 2019 w porównaniu do roku 2007 województwo pomorskie i warmińsko-mazurskie uplasowało się o 3 pozycje wyżej w klasyfikacji, opolskie i lubuskie o 2 pozycje wyżej, a województwo dolnośląskie, wielkopolskie, lubelskie, łódzkie i podkarpackie zajęły o 2 pozycje niżej w rankingu województw (tab. 13).

Według Szymańskiej[103] na potencjał rolniczej przestrzeni produkcyjnej działalność człowieka ma ograniczony wpływ, natomiast uwarunkowania ekonomiczne rolnictwa są kształtowane przez krajową politykę rolną i wspólną politykę rolną Unii Europejskiej. Cele i priorytety tych polityk mają istotny wpływ na sytuację społeczno-ekonomiczną producentów rolnych, determinują rozwój obszarów wiejskich, a także zapewniają bezpieczeństwo żywnościowe kraju. Z kolei Kołodziejczak[104] wykazała, iż poziom specjalizacji gospodarstw rolnych warunkowany jest przez jakość rolniczej przestrzeni produkcyjnej, warunki pogodowe, poziom kultury rolnej oraz wysokość środków finansowych WPR.

---

[103] Szymańska J. (2014). *Ubytek ziemi rolniczej w województwie dolnośląskim w długim okresie (wybrane problemy za lata 1998-2012)*. W: A. Olszańska (red.). *Agrobiznes w teorii i w praktyce*. Wyd. UE, Wrocław, 100-110.

[104] Kołodziejczak A. (2020). *Regionalna specjalizacja produkcji rolnej w Polsce (Regional specjalization of agricultural production in Poland)*. Studia Obszarów Wiejskich 57, 77.

Tabela 14. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem produkcji roślinnej w latach 2007, 2015 i 2019

Rok 2007			Rok 2015			Rok 2019		
Lp.	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**
Grupa I								
(0,358; 1)			(0,392; 1)			(0,417; 1)		
1	dolnośląskie	0,496	1	zachodniopomorskie	0,507	1	pomorskie	0,537
2	wielkopolskie	0,423	2	dolnośląskie	0,505	2	zachodniopomorskie	0,495
3	zachodniopomorskie	0,419	3	wielkopolskie	0,498	3	dolnośląskie	0,481
			4	pomorskie	0,423	4	wielkopolskie	0,466
						5	kujawsko-pomorskie	0,430
Grupa II								
<0,238; 0,358>			<0,262; 0,392>			<0,277; 0,417>		
4	pomorskie	0,328	5	kujawsko-pomorskie	0,369	6	mazowieckie	0,308
5	kujawsko-pomorskie	0,302	6	lubelskie	0,278	7	warmińsko-mazurskie	0,301
6	lubelskie	0,296	7	mazowieckie	0,263	8	lubelskie	0,285
7	mazowieckie	0,287						
8	łódzkie	0,252						
Grupa III								
<0,117; 0,238>			<0,133; 0,262>			<0,137; 0,277>		
9	podkarpackie	0,227	8	łódzkie	0,255	9	opolskie	0,260
10	warmińsko-mazurskie	0,224	9	opolskie	0,249	10	łódzkie	0,243
11	opolskie	0,190	10	warmińsko-mazurskie	0,241	11	podkarpackie	0,189
12	podlaskie	0,164	11	lubuskie	0,197	12	lubuskie	0,187
13	małopolskie	0,153	12	podlaskie	0,193	13	podlaskie	0,182
14	lubuskie	0,121	13	podkarpackie	0,173			
Grupa IV								
(0; 0,117)			(0; 0,133)			(0; 0,137)		
15	świętokrzyskie	0,082	14	małopolskie	0,129	14	małopolskie	0,129
16	śląskie	0,025	15	świętokrzyskie	0,092	15	świętokrzyskie	0,091
			16	śląskie	0,072	16	śląskie	0,072

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

W badaniach Kubały[105], z wykorzystaniem taksonomicznej metody analizy wielkości produkcji rolnej pochodzenia roślinnego w Polsce, wykazano silne zróżnicowanie przestrzenne wielkości produkcji rolnej pochodzenia roślinnego w roku 2016. Najwyższy wskaźnik syntetycznej miary poziomu rozwoju produkcji roślinnej stwierdzono w województwie lubelskim (wartość wskaźnika była czterokrotnie wyższa od miary uzyskanej dla województwa małopolskiego). Zdaniem autora, większość województw cechuje niski lub średni poziom produkcji rolnej pochodzenia roślinnego – w III i IV grupie kwartylowej zaklasyfikowano aż 11 województw.

Jak podaje Kołodziejczak[106] w Polsce występuje zmienna w czasie regionalna specjalizacja produkcji rolnej, a poziom produkcji towarowej (roślinnej i zwierzęcej) jest zróżnicowany regionalnie. W badaniach autorka wykazała wysoki poziom specjalizacji roślinnej w województwach zachodnich oraz południowo-wschodnich Polski, który determinowany jest strukturą agrarną rolnictwa, sposobem gospodarowania, a także zwiększeniem liczby gospodarstw bezinwentarzowych na tych obszarach.

Produkcja roślinna w Polsce jest silnie zróżnicowana regionalnie i determinowana przez warunki terenowe, klimatyczne i glebowe. Barierą ograniczającą rozwój produkcji roślinnej na obszarach górskich i podgórskich są przede wszystkim niekorzystne warunki terenowe oraz struktura agrarna tych obszarów, która kształtowała się w wyniku uwarunkowań historycznych (zabór austro-węgierski) i kulturowych.

Najkorzystniejszą formą gospodarowania w terenach górskich i podgórskich, zwłaszcza na terenach o dużym nachyleniu stoku, są użytki zielone i produkcja paszy dla zwierząt gospodarskich. Wypas zwierząt na tych terenach wpływa korzystnie na zachowanie różnorodności biologicznej, a użytki zielone podobnie jak lasy, ograniczają występowanie erozji wodnej i spełniają funkcje wodochronne. Ponadto należy podkreślić, iż tereny górskie i podgórskie charakteryzują się wyższą, w porównaniu do terenów nizinnych, sumą opadów atmosferycznych, determinując tym samym objętość wód podziemnych. Tereny górskie i podgórskie

---

[105] Kubała S. (2019). *Zastosowanie metod taksonomicznych w analizie porównawczej wielkości produkcji surowców rolnych pochodzenia roślinnego w Polsce*. Problems of Economics and Law, 3, 1-13.

[106] Kołodziejczak A. (2020). *Regionalna specjalizacja produkcji rolnej w Polsce (Regional specjalization of agricultural production in Poland)*. Studia Obszarów Wiejskich 57, 77.

są obszarami wodonośnymi i wodotwórczymi i mają szczególne znaczenie dla kształtowania gospodarki wodnej kraju.

Doskonałym rozwiązaniem w terenach górskich i podgórskich jest budowa zbiorników retencyjnych, które oprócz funkcji przeciwpowodziowych, mają strategiczne znaczenie dla zaspokajania potrzeb bytowych mieszkańców regionu, a także są ośrodkiem rozwoju turystycznego regionu. Budowa zbiorników retencyjnych wiąże się nierozerwalnie z budową hydroelektrowni wodnych, które mogą wytwarzać duże ilości odnawialnej energii. Elektrownie wodne mają istotną przewagę nad wiatrakami i panelami fotowoltaicznymi, ponieważ nie są uzależnione od siły wiatru czy promieniowania słonecznego. Zmagazynowana w zbiornikach retencyjnych woda może zostać w każdym momencie wykorzystana do produkcji energii odnawialnej. Proces rozwoju odnawialnych źródeł energii musi być związany z budową nowych zbiorników retencyjnych i nowych hydroelektrowni, które powinny pełnić funkcję stabilizującą sieć energetyczną kraju. Szczególnym rozwiązaniem są elektrownie szczytowo-pompowe, które podczas nadmiaru produkcji energii mogą tłoczyć wodę do górnego zbiornika, a podczas niedoboru energii w sieci wykorzystuje się siłę grawitacyjną wody i produkuje energię w hydroelektrowni. Rozwiązanie to zabezpiecza i stabilizuje sieć energetyczną kraju przed możliwością wystąpienia zjawiska *blackout*, czyli nagłej i niespodziewanej awarii sieci elektroenergetycznej na dużym obszarze np. miasta, regionu lub nawet kraju.

Produkcja zwierzęca

Regionalne zróżnicowanie wielkości produkcji rolnej, w tym produkcji zwierzęcej, jest konsekwencją zróżnicowanych naturalnych warunków prowadzenia produkcji rolnej. Istotny wpływ na produkcję rolną mają uwarunkowania ekonomiczne i historyczne, których konsekwencją jest struktura gospodarstw rolnych[107]. Produkcja zwierzęca w Polsce ma strategiczne znaczenie dla bezpieczeństwa żywnościowego kraju i pozostaje dominującym działem w strukturze całkowitej rolniczej produkcji towarowej. Do głównych kierunków produkcji zwierzęcej zalicza się produkcję mleka krowiego oraz żywca rzeźnego[108].

---

[107] Witczak A. (2006). *Analysis of Regional Differentiation of Hog Livestock Production in Poland in 2004*. Electronic Journal of Polish Agricultural Universities, 9, 2. www. ejpau.media.pl [6.05.2022].

[108] Tłuczak A. *Przestrzenna metoda przesunięć udziałów w ocenie zróżnicowania produkcji zwierzęcej w Polsce*. Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych, 4, 171-180.

Intensyfikacja produkcji zwierzęcej wywiera presję na zasoby naturalne środowiska stanowiąc tym samym zagrożenie dla bezpośredniego otoczenia ferm, jak również dla wszystkich komponentów środowiska przyrodniczego. Negatywny wpływ produkcji zwierzęcej może skutkować zagrożeniem dla różnorodności biologicznej oraz dynamizować proces zmiany klimatu[109] [110].

W badaniach nad poziomem rozwoju produkcji zwierzęcej w ujęciu regionalnym wykorzystano następujące zmienne diagnostyczne: udział województwa w produkcji mleka krowiego, skup mleka krowiego, udział województwa w pogłowiu zwierząt oraz obsada zwierząt w sztukach dużych na 1 hektar użytków rolnych. W analizie ze względu na wysoką korelację w obrębie tej kategorii nie wykorzystano zmiennych diagnostycznych odnoszących się do udziału województwa w towarowej produkcji zwierzęcej oraz udziału województwa w produkcji żywca rzeźnego.

W roku 2019 do grupy o najwyższym poziomie rozwoju produkcji zwierzęcej zaklasyfikowano województwo podlaskie, wielkopolskie i mazowieckie, w grupie województw o wysokim poziomie rozwoju umiejscowiono 3 województwa, w grupie o średnim poziomie rozwoju 7 województw, a w grupie o niskim poziomie rozwoju znalazło się województwo zachodniopomorskie, podkarpackie i dolnośląskie (tab. 15).

Na podstawie wartości syntetycznej miary rozwoju wykazano, iż w Polsce występuje przestrzenne zróżnicowanie rozwoju produkcji zwierzęcej. Ponadto zdiagnozowano, iż w analizowanym przedziale czasu produkcja zwierzęca w ujęciu regionalnym nie ulegała dużym zmianom. W badaniach wykazano, iż w roku 2019 w porównaniu do roku 2007 województwo pomorskie uplasowało się o 2 pozycje wyżej w klasyfikacji, natomiast województwo podkarpackie i opolskie zanotowało spadek o 2 pozycje w rankingu (tab. 15).

---

[109] Qian Y, Song K, Hu T, Ying T. (2018). *Environmental status of livestock and poultry sectors in China under current transformation stage*. Sci Total Environ. 622-623:702-709. doi: 10.1016/j.scitotenv.2017.12.045.

[110] Wang LZ, Xue B, Tianhai Y. (2017). *Greenhouse gas emissions from pig and poultry production sectors in China from 1960 to 2010*. J Integr Agr., 16(1), 221-228. doi: 10.1016/S2095-3119(16)61372-2.

Jak podaje Ziętara[111] w Polsce od 2004 roku wystąpił dynamiczny wzrost towarowej produkcji rolniczej, który w latach 2005-2017 wynosił 97,8%. Według cytowanego autora produkcja roślinna charakteryzowała się większym wzrostem produkcji w porównaniu do produkcji zwierzęcej. W strukturze towarowej produkcji zwierzęcej autor wykazał zmniejszenie udziału produkcji żywca wieprzowego z 31,7 do 22,9% oraz zwiększenie udziału produkcji drobiarskiej z 24,5 do 32,2% i produkcji żywca wołowego z 9,8 do 12,8% przy stabilnym udziale produkcji mleka wynoszącym około 31%.

Zdaniem Olszańskiej[112] w latach 1999-2013 produkcja żywca mięsnego charakteryzowała się tendencją wzrostową z jednoczesną zmianą jej struktury. W analizowanym okresie dynamicznie rozwijała się produkcja drobiu, a także zwiększało się spożycie wewnętrzne i eksport mięsa drobiowego. Na rynku wołowiny zdiagnozowano niskie spożycie wewnętrzne, a głównymi odbiorcami były rynki zewnętrzne. Autorka badań wykazała niekorzystną sytuację dla producentów żywca wieprzowego. Po akcesji do UE polscy producenci żywca wieprzowego nie są konkurencyjni w stosunku do producentów w Danii, Holandii czy Niemiec. Spowodowało to ograniczenie produkcji żywca wieprzowego w Polsce, a szczególnie dotyczyło to gospodarstw, które nie podjęły inwestycji związanych z ukierunkowaniem produkcji. Autorka podaje, iż tendencje te obserwowane są także w Bułgarii i na Litwie, a determinantami zachodzących zmian są przewagi organizacyjne, instytucjonalne i koszty produkcji w wymienionych wyżej krajach.

Produkcja zwierzęca, oprócz zaspokajania potrzeb gospodarki żywnościowej kraju, może być także źródłem zagrożenia dla środowiska naturalnego. Według Augustyńskiej-Prejsnar i in.[113] Polska jest istotnym producentem żywca wieprzowego i drobiu w Europie, a produkcja drobiarska charakteryzuje się dynamicznym tempem rozwoju. Fermy przemysłowe (IPPC), na których utrzymywane jest

---

[111] Ziętara W. (2019). *Problemy rozwoju gospodarstw prowadzących produkcję zwierzęcą w Polsce [Problems of development of animal production farms in Poland]*. Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings, 2, 51-76. doi: http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2019.2.51.

[112] Olszańska A. (2015). *Zróżnicowanie regionalne w produkcji zwierzęcej w Polsce w latach 1999-2013 – tendencje zmian, obszary koncentracji*. Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, 8, 311-323.

[113] Augustyńska-Prejsnar A., Ormian M., Sokołowicz Z., Topczewska J., Lechowska J. (2018). *Oddziaływanie ferm trzody chlewnej i drobiu na środowisko*. Proceedings of ECOpole, 12(1), 117-129. doi:10.2429/Proc.2018.12(1)011.

Tabela 15. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem produkcji zwierzęcej w latach 2007, 2015 i 2019

Rok 2007			Rok 2015			Rok 2019		
Lp.	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**	**Lp.**	**Województwo**	**Miernik**
Grupa I								
(0,528; 1)			(0,550; 1)			(0,549; 1)		
1	wielkopolskie	0,675	1	podlaskie	0,700	1	podlaskie	0,686
2	podlaskie	0,631	2	wielkopolskie	0,700	2	wielkopolskie	0,686
3	mazowieckie	0,609	3	mazowieckie	0,656		mazowieckie	0,670
Grupa II								
<0,358; 0,528>			<0,371; 0,550>			<0,370; 0,549>		
4	łódzkie	0,466	4	łódzkie	0,465	4	łódzkie	0,471
5	kujawsko-pomorskie	0,464	5	kujawsko-pomorskie	0,439	5	warmińsko-mazurskie	0,445
6	warmińsko-mazurskie	0,423	6	warmińsko-mazurskie	0,420	6	kujawsko-pomorskie	0,434
Grupa III								
<0,189; 0,358>			<0,193; 0,371>			<0,191; 0,370>		
7	lubelskie	0,318	7	śląskie	0,301	7	śląskie	0,306
8	śląskie	0,268	8	lubelskie	0,287	8	lubelskie	0,287
9	opolskie	0,260	9	pomorskie	0,286	9	pomorskie	0,287
10	świętokrzyskie	0,260	10	opolskie	0,259	10	świętokrzyskie	0,249
11	pomorskie	0,259	11	świętokrzyskie	0,254	11	opolskie	0,248
12	małopolskie	0,258	12	małopolskie	0,244	12	małopolskie	0,222
			13	lubuskie	0,206	13	lubuskie	0,219
Grupa IV								
(0; 0,189)			(0; 0,193)			(0; 0,191)		
13	podkarpackie	0,186	14	podkarpackie	0,188	14	zachodniopomorskie	0,183
14	lubuskie	0,155	15	zachodniopomorskie	0,174	15	podkarpackie	0,172
15	zachodniopomorskie	0,142	16	dolnośląskie	0,164	16	dolnośląskie	0,170
16	dolnośląskie	0,141						

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

od kilku do kilkudziesięciu tysięcy zwierząt, są uciążliwym źródłem zanieczyszczania środowiska. Wraz ze wzrostem skali produkcji zwierzęcej zwiększa się poziom zanieczyszczeń emitowanych do środowiska, stwarzając zagrożenie nie tylko dla bezpośredniego sąsiedztwa ferm, ale również dla środowiska przyrodniczego (powietrza, gleby oraz wód powierzchniowych, gruntowych i opadowych).

Konkludując produkcja zwierzęca w Polsce jest zróżnicowana regionalnie, a województwa charakteryzują się specyficznymi uwarunkowaniami, które warunkują tempo i kierunek rozwoju produkcji rolnej, w tym produkcji zwierzęcej. Głównymi czynnikami determinującymi rozwój produkcji zwierzęcej są uwarunkowania endogeniczne gospodarstw rolnych, które poprzez stosowane nowoczesnych i przyjaznych środowisku technologii produkcji, metod organizacji i zarządzania, poprzez rozwój wiedzy i innowacji, w tym także prowadzone inwestycje i postępującą specjalizację produkcji mogą rozwijać się dynamicznie. W ten sposób zaplanowany i realizowany rozwój gospodarstw rolnych specjalizujących się w produkcji zwierzęcej może wpływać na ograniczenie kosztów produkcji, zdobycie nowych rynków zbytu osiągając tym samym przewagi konkurencyjne tych gospodarstw.

Tereny górskie i podgórskie są szczególnie predystynowane do produkcji zwierzęcej, a żywienie pastwiskowe jest najtańszym i ekonomicznie uzasadnionym sposobem żywienia zwierząt. Pastwiskowy sposób użytkowania łąk i pastwisk ma istotny wpływ na ochronę i zachowanie różnorodności biologicznej, sprzyja kultywowaniu tradycji pasterskich wzbogacając tym samym krajobraz tych terenów. Wypas zwierząt w terenach górskich i podgórskich wpisuję się w koncepcję zrównoważonego rozwoju tych obszarów i dostarcza różnorodne usługi ekosystemowe. W czasie trwającej od lutego 2022 roku wojny w Ukrainie i obserwowanym drastycznym wzrostom cen produktów spożywczych, wykorzystanie użytków zielonych na cele paszowe jest rozwiązaniem znacznie ograniczającym koszty produkcji surowców spożywczych pochodzenia zwierzęcego (mleka i mięsa). W dobie zagrożenia utrzymania poziomu produkcji żywności w Europie i na świecie, dla której Ukraina była i jest „spiżarnią Europy", intensyfikacja produkcji zwierzęcej będzie kluczowym wyzwaniem przed możliwością wystąpienia deficytów żywności na rynkach globalnych. Wykorzystanie zapomnianych i niewykorzystywanych od końca XX wieku użytków zielonych w polskich Karpatach do produkcji zwierzęcej może stać się alternatywą dla zwiększenia produkcji zwierzęcej i zaspokojenia potrzeb żywnościowych mieszkańców Europy, Azji czy Afryki. W terenach górskich i podgórskich ze względu na ograniczenia środowiskowe, glebowe i terenowe opłacalność produkcji jest znacznie mniejsza w porównaniu do terenów charakteryzujących się korzystniejszymi warunkami dla produkcji rolnej. Z tego względu potencjał produkcyjny terenów górskich i podgórskich w Karpatach nie jest w pełni wykorzystany, a stając przed

problemem deficytu produkcji żywności i drastycznie zwiększających się kosztów materiałów do produkcji rolnej (nawozy, środki ochrony roślin, olej napędowy) tereny te mogą stać się miejscem, gdzie produkcja żywności, zwłaszcza produkcja zwierzęca będzie coraz bardziej opłacalna. Powrót chowu zwierząt gospodarskich w Karpaty bez wątpienia może wpłynąć wyłącznie korzystnie na zrównoważony rozwój tych terenów.

Na podstawie wartości syntetycznej miary rozwoju Hellwiga dla 14 ocenianych kategorii w analizowanym okresie stwierdzono silne przestrzenne zróżnicowanie województw (regionów) w Polsce. Istotny wpływ na rozwój regionu mają czynniki wewnętrzne (endogeniczne) i zewnętrzne (egzogeniczne), a determinantą rozwoju jest także zdolność regionu do reagowania na zmiany w jego makrootoczeniu. Stwierdzić należy, iż dysproporcje rozwoju województw wynikają ze zróżnicowanego oddziaływania tych czynników w poszczególnych regionach i odmiennej charakterystyki przestrzennej, demograficznej, ekonomicznej, infrastrukturalnej, społecznej. Zależności te są wzajemnie powiązane, a zmiana jednego z czynników generuje zmiany w pozostałych czynnikach o różnym kierunku i sile, co pogłębia tym samym różnice w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego województw oraz obszarów wiejskich w Polsce.

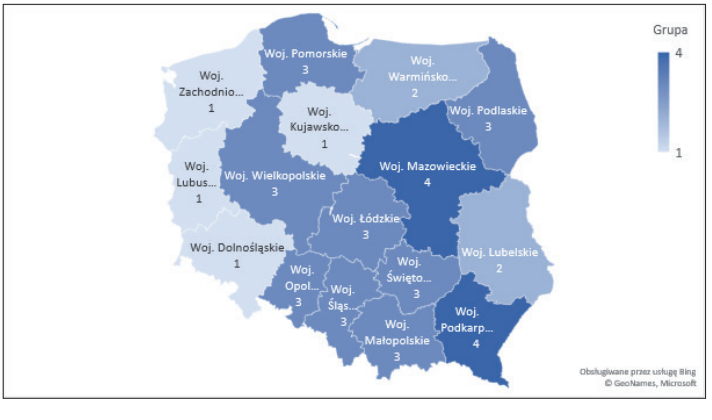
Utrzymanie dynamicznego rozwoju gospodarczego Polski po wyjściu z pandemii COVID-19 będzie wymagało stworzenia odpowiednich warunków rozwojowych, które powinny także uwzględniać koncepcje i strategie rozwoju regionalnego. Założenia transformacji rolnictwa w nowej perspektywie finansowej UE, zaplanowane w ramach działania Europejski Zielony Ład, powinny uwzględniać również uwarunkowania regionalne obszarów wiejskich w Polsce. Na skuteczną realizację i osiągnięcie założonych wskaźników w ramach tego działania istotny wpływ będą miały czynniki endo- i egzogeniczne regionów. Szansą na wyjście z kryzysu związanego z pandemią COVID-19 może być stworzenie warunków rozwoju państwa opartych na wiedzy i innowacjach, a polityka rozwoju państwa powinna koncentrować się na wykorzystaniu potencjału swych regionów (*regional assets*). Zmniejszanie różnic regionalnych wpisane jest w politykę regionalną Unii Europejskiej, a polityka rozwoju regionalnego ukierunkowana na regionalną działalność innowacyjną i wykorzystanie lokalnego potencjału może zostać wykorzystana jako siła napędowa wzrostu gospodarczego kraju. Koncepcja ta wpisuje się w najnowsze teorie wzrostu gospodarczego, które rozwój wiedzy i innowacyjności postrzegają jako zmienną mającą istotny wpływ na

rozwój społeczno-ekonomiczny. Polityka zrównoważonego rozwoju jest zbieżna z koncepcjami rozwoju regionów, a usługi środowiskowe świadczone i dostarczane przez obszary wiejskie powinny być uwzględnione w tworzonych politykach i strategiach rozwojowych. Stwierdzić należy, iż odpowiednio zaplanowany rozwój regionów, w tym obszarów wiejskich, jest kluczowym elementem polityki państwa i utrzymania dynamicznego rozwoju po wyjściu z pandemii COVID-19.

3.5. Klasyfikacja województw według zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce

Demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich

W grupie kategorii diagnozujących poziom rozwoju obszarów wiejskich uwzględniono demografię i rynek pracy. Do grupy kwartylowej o najwyższym poziomie rozwoju zaklasyfikowano cztery województwa, do grupy o wysokim poziomie rozwoju przyporządkowano wyłącznie dwa województwa, do grupy o średnim poziomie zaliczono osiem województw, a w grupie o niskim poziomie rozwoju znalazły się dwa województwa (ryc. 8).

Rycina 8. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

W ostatnim roku badań w porównaniu do roku bazowego województwa zachodniopomorskie, lubuskie, kujawsko-pomorskie, dolnośląskie, lubelskie i łódzkie zaszeregowano do wyższych grup kwartylowych, a województwa

świętokrzyskie, podlaskie, opolskie, pomorskie i śląskie zaliczono do niższych grup kwartylowych. Należy podkreślić, iż województwo śląskie i podlaskie zostało zaklasyfikowane z grupy o najwyższym poziomie rozwoju do grupy o średnim poziomie rozwoju w kategorii demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich[114].

W badaniach stwierdzono, że sytuacja demograficzna i rynku pracy na obszarach wiejskich w analizowanym przedziale czasu uległa pogorszeniu, co wykazano w istotnym zwiększeniu liczebności grupy kwartylowej trzeciej i czwartej. W roku 2007 do tych grup zaklasyfikowano wyłącznie sześć województw, a w roku 2019 liczba województw zwiększyła się do dziesięciu. Wykazane w latach 2007-2019 zmiany obrazują niekorzystne zjawiska demograficzne i na rynku pracy zachodzące na obszarach wiejskich.

Według Wasilewskiej[115] proces starzenia się ludności wiejskiej w latach 2000-2015 zachodził najszybciej w województwach: opolskim, podkarpackim, warmińsko-mazurskim oraz zachodniopomorskim. Należy podkreślić, iż regiony te charakteryzują się wysokim potencjałem przyrodniczym, a obszary wiejskie tych województw stanowią wysokiej jakości przestrzeń do zamieszkania. Autorka wykazała, iż proces starzenia najwolniej zachodził w województwach środkowo-wschodnich i wschodnich.

Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich

Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich jest zjawiskiem korzystnym, które wpisuje się w strategię zrównoważonego rozwoju wsi. W 2019 roku w kategorii przedsiębiorczość na obszarach wiejskich do grupy kwartylowej I zaliczono trzy województwa, do grupy II – cztery województwa, do grupy III – osiem województw i jedno województwo do grupy IV (ryc. 9).

W odniesieniu do 2007 roku województwo małopolskie, śląskie, mazowieckie i podkarpackie zaklasyfikowano do wyższych grup kwartylowych, a województwo lubuskie, podlaskie i opolskie do niższych grup kwartylowych. W badaniach wykazano, iż województwo opolskie, które w 2007 roku było zaklasyfikowane do grupy o wysokim poziomie rozwoju (grupa II), w ostatnim roku badań

---

[114] Szerzej zob. źródła danych statystycznych ryc. 29 i 30.

[115] Wasilewska E. (2017). *Starość demograficzna obszarów wiejskich i jej zróżnicowanie*. Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 104(3), 75-85. doi: 10.22630/RNR.2017.104.3.23.

umiejscowiono w grupie o niskim poziomie rozwoju (grupa IV)[116]. Województwa zlokalizowane w bezpośrednim sąsiedztwie Morza Bałtyckiego, Niemiec, Czech i Słowacji (z wyjątkiem Opolszczyzny) charakteryzowały się najwyższym i wysokim poziomem rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Natomiast w województwach Polski wschodniej i centralnej rozwój ten był na średnim poziomie.

Rycina 9. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (przedsiębiorczość na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Jak podaje Sieminski[117] w latach 2007-2011 na obszarach wiejskich w Polsce na wsparcie rozwoju mikrofirm (z wyłączeniem działań innowacyjnych) przeznaczono 2,4 mld zł podpisując 10 926 umów na realizację zadań z tym związanych. Według autora najwyższe kwoty udzielonych subwencji były w województwach: wielkopolskim – 380 mln zł, małopolskim – 200 mln zł, mazowieckim – 202 mln zł i podkarpackim – 221 mln zł. Najniższe środki finansowe na rozwój mikrofirm przeznaczono w województwach wschodnich: świętokrzyskie – 83 mln zł, podlaskie – 89 mln zł, lubuskie – 88 mln zł, a także łódzkie – 90 mln zł.

Istotne znaczenie dla rozwoju postaw przedsiębiorczych ma system kształcenia i związany z tym kapitał ludzki. Obszary wiejskie, w tym zwłaszcza

[116] Szerzej zob. źródła danych statystycznych ryc. 31 i 32.

[117] Sieminski P. (2012). *Obowiązek zwiększenia i utrzymania zatrudnienia: bariera czy czynnik efektywnego wykorzystania środków UE w rozwoju mikroprzedsiębiorstw na obszarach wiejskich*. W: A. Wasilewski (red). *Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej 2010*. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 43-65.

tereny górskie i podgórskie o trudnych warunkach rozwojowych celem pobudzenia rozwoju społeczno-gospodarczego wymagają dodatkowego finansowania. Według Roszkowskiej-Mądra[118] i Halamskiej[119] często społeczności obszarów wiejskich z ograniczeniami rozwojowymi nie prezentują postaw przedsiębiorczych, dlatego stymulowanie rozwoju kapitału ludzkiego i społecznego jest tam niezwykle istotne. Kluczowe dla rozwoju tych terenów jest zarówno rozwój postaw przedsiębiorczych i przygotowanie społeczności lokalnych do aktywnego rozwoju różnych form aktywności przedsiębiorczych. Nowopowstałe podmioty gospodarcze wpływają na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich, tym samym rozwijają lokalny rynek pracy i przeciwdziałają emigracji mieszkańców.

Struktura gospodarki regionu – rolnictwo, łowiectwo i rybactwo

W kategorii struktura gospodarki regionu (rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo) do grupy kwartylowej o najwyższym poziomie rozwoju zaliczono województwo warmińsko-mazurskie, wielkopolskie, opolskie i zachodniopomorskie, do grupy II zaklasyfikowano pięć województwo, do grupy III cztery województwa i do grupy o niskim poziomie rozwoju trzy województwa (ryc. 10).

W badaniach wykazano, iż w 2019 roku w porównaniu do 2007 roku województwo wielkopolskie, lubelskie, świętokrzyskie i śląskie zaliczono do wyższych grup kwartylowych, a województwo podkarpackie z grupy III zostało zaklasyfikowane do grupy IV o niskim poziomie rozwoju pod względem struktury gospodarki regionu[120]. Wykazano, iż część Polski południowo-wschodniej i centralnej, w tym także województwo dolnośląskie, charakteryzuje się niższym poziomem rozwoju w porównaniu do regionów Polski zlokalizowanych na zachodzie, północnym-zachodzie i północy kraju.

---

[118] Roszkowska-Mądra B. (2012). *Wsparcie dla transferu wiedzy informacji oraz usług doradczych dla mikroprzedsiębiorstw działających na obszarach wiejskich*. W: A. Wasilewski (red.). *Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej 2010*. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 95-117.

[119] Halamska M. (2013). *Wiejska Polska na początku XXI wieku. Rozważania o gospodarce i społeczeństwie*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa, 1-236.

[120] Szerzej zob. źródła danych statystycznych ryc. 33 i 34.

Zróżnicowaniem przestrzennym poziomu rozwoju struktury regionu w swoich badaniach zajmowała się Anna Rzeszutko[121]. Autorka wykazała duże zróżnicowanie przestrzenne polskiego rolnictwa, które oceniono z uwzględnieniem posiadanego potencjału produkcyjnego i stopnia jego wykorzystania. Potencjał produkcyjny opisywany jest jako ilość i jakość zasobów czynników produkcji, definiuje poziom produktywności, a także stanowi o zdolności konkurencyjnej sektora. Skuteczne wykorzystanie potencjału produkcyjnego gospodarstw rolnych oraz wsparcie procesu transformacji struktury tych gospodarstw determinuje konkurencyjność rolnictwa, a także stymuluje rozwój sektora rolnego[122] [123].

Rycina 10. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (struktura gospodarki regionu – rolnictwo, łowiectwo i rybactwo) województw w Polsce w 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Zdaniem Karwat-Woźniak[124] wdrożenie instrumentów WPR stworzyło dla polskiego rolnictwa nową jakość rozwojową, która spowodowała zdynamizowanie

[121] Rzeszutko A. (2015). *Regionalne zróżnicowanie wykorzystania potencjału produkcyjnego w rolnictwie polskim w warunkach wspólnej polityki rolnej*. Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 102(1), 46-58.

[122] Niewiadomska A. (2013). Konkurencyjność w rolnictwie – wybrane aspekty. W: A.Z. Nowak (red.). *Wpływ funduszy strukturalnych na poprawę konkurencyjności polskiego rolnictwa*, PWE, Warszawa, 66-84.

[123] Nosecka B., Pawlak K., Poczta W. (2011). *Wybrane aspekty konkurencyjności rolnictwa*, Wyd. IERiGŻ PIB, Warszawa, 77.

[124] Karwat-Woźniak B. (2019). *Wpływ wybranych instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej na umacnianie i spowalnianie procesów rozwojowych w polskim rolnictwie*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 57, 304-315.

procesów modernizacji gospodarstw rolnych, a rolnicy skutecznie je wykorzystali. Autorka donosi, iż wejście Polski do UE wpłynęło korzystnie na polskie rolnictwo, a WPR przyspieszyła procesy rozwojowe w sektorze rolnym co uwidoczniło się w postaci pozytywnych zmian w strukturach polskiego rolnictwa. Według Rzeszutko[125] wzrost konkurencyjności sektora rolnego, szczególnie w stosunkowo do nowych krajów członkowskich, jest jednym z głównych celów WPR.

Stwierdzone w badaniach zróżnicowanie regionalne struktury gospodarki w zakresie rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa ma istotny wpływ na dochodowość gospodarstw rolnych, możliwości inwestycyjne, a także stosowanie nowoczesnych i przyjaznych dla środowiska technologii. Jak podaje Kusz i Misiak[126] kluczowym elementem poprawy dochodowości rolnictwa w Polsce jest zwiększenie efektywności produkcji rolniczej. Uzyskaniu poprawy efektywności gospodarstw rolnych sprzyja postęp techniczny, który warunkuje zwiększenie potencjału produkcyjnego, a także zmniejszenie jednostkowych kosztów produkcji i ilościowego wzrostu produkcji. Zdaniem autorów, postęp techniczny skutecznie przeciwdziała spadkowej tendencji produktywności czynników produkcji, a jego rezultatem może być wzrost relacji kapitału rzeczowego do czynnika pracy.

Infrastruktura techniczna obszarów wiejskich

Najwyższym poziomem rozwoju w kategorii infrastruktura techniczna obszarów wiejskich w roku 2019 charakteryzowały się województwa: zachodniopomorskie, pomorskie, warmińsko-mazurskie, lubuskie i opolskie. Do grupy kwartylowej o wysokim poziomie rozwoju zaklasyfikowano trzy województwa, do grupy o średnim poziomie rozwoju sześć województw, a do grupy o niskim poziomie rozwoju zaliczono województwo małopolskie i lubelskie (ryc. 11).

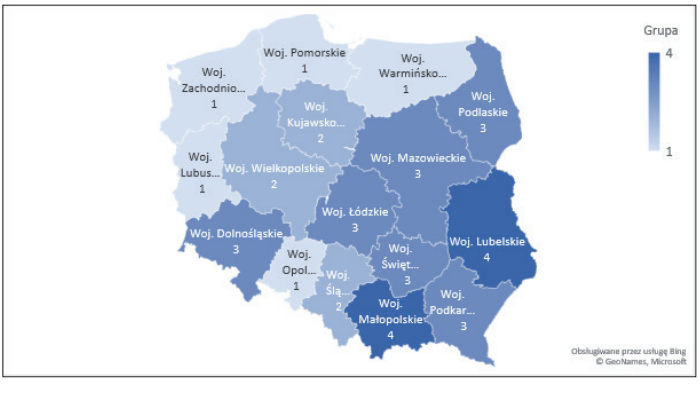
W analizowanej perspektywie czasu 2007-2019 dowiedziono, iż infrastruktura techniczna obszarów wiejskich rozwijała się, co stwierdzono nas podstawie syntetycznej miary rozwoju województw. W badaniach wykazano, iż województwo lubuskie, opolskie, mazowieckie i świętokrzyskie w roku 2019 w odniesieniu

---

[125] Rzeszutko A. (2014). *Regionalne zróżnicowanie przemian struktury rolnictwa w Polsce w warunkach integracji z Unią Europejską*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań, 231.

[126] Kusz D., Misiak T. (2017). *Wpływ technicznego uzbrojenia pracy i postępu technicznego na wydajność pracy w rolnictwie*. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 19(2), 145-150.

do 2007 roku zaklasyfikowano do wyższych grup kwartylowych, a województwo dolnośląskie zaliczono do niższej grupy kwartylowej[127]. Województwa Polski wschodniej, południowo-wschodniej, częściowo centralnej wraz z województwem dolnośląskim charakteryzowały się średnim i niskim poziomem rozwoju infrastruktury technicznej. W badaniach wykazano, że zróżnicowanie przestrzenne rozwoju infrastruktury technicznej w Polsce pokrywa się poziomem rozwoju w kategorii struktura gospodarki regionu (rolnictwo, łowiectwo i rybactwo).

Rycina 11. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura techniczna obszarów wiejskich) województw w Polsce w 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Jak podaje Sompolska-Rzechuła[128] regiony w Polsce charakteryzowały się silnym lub bardzo silnym stopniem zróżnicowania przestrzennego w zakresie rozwoju infrastruktury wodno-sanitarnej. Najmniejszą zmienność wykazano dla udziału sołectw ze zbiorczą siecią wodociągową w ogólnej liczbie sołectw w województwie, a cechą diagnostyczną o najwyższym poziomie zróżnicowania był wskaźnik dotyczący długości sieci kanalizacyjnej w km na km^2 powierzchni województwa. Autorka w badaniach z wykorzystaniem metody Hellwiga wykazała, iż województwo podkarpackie charakteryzowało się najwyższym poziomem

[127] Szerzej zob. źródła danych statystycznych ryc. 35 i 36.

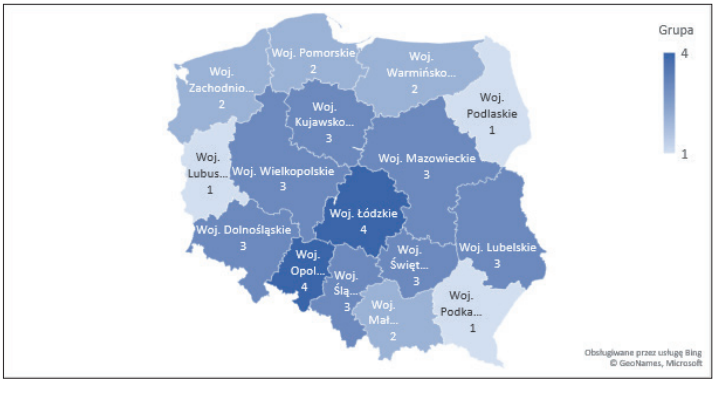
[128] Sompolska-Rzechuła A. (2016). *Infrastruktura wodno-sanitarna na obszarach wiejskich a rozwój gospodarczy w ujęciu regionalnym*. Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 103(2), 41-54.

rozwoju infrastruktury technicznej, a województwo podlaskie w klasyfikacji tej zajęło ostatnie miejsce w rankingu.

W badaniach nad znaczeniem infrastruktury w koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w latach 2000-2013, stwierdzono systematyczny rozwój wyposażenia obszarów wiejskich w podstawowe elementy infrastruktury ekologicznej. Zdaniem Dolaty[129] występujący na obszarach wiejskich rozwój elementów infrastruktury ekologicznej jest niesymetryczny w ujęciu regionalnym, co ma istotny wpływ na ochronę środowiska.

Ochrona środowiska na obszarach wiejskich

W kategorii ochrona środowiska na obszarach wiejskich do grupy kwartylowej I zaklasyfikowano województwo podkarpackie, lubuskie, podlaskie, do grupy II – warmińsko-mazurskie, zachodniopomorskie, pomorskie i małopolskie, do grupy III – świętokrzyskie, dolnośląskie, mazowieckie, wielkopolskie, lubelskie, kujawsko-pomorskie i śląskie, a do grupy IV – opolskie i łódzkie (ryc. 12).

Rycina 12. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (ochrona środowiska na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Na podstawie badań stwierdzono, iż w 2019 roku w porównaniu do roku 2007 wyłącznie województwo świętokrzyskie zostało umiejscowione w niższej grupie kwartylowej. Pomimo mało znaczących zmian w klasyfikacji województw

[129] Dolata M. (2015). *Znaczenie infrastruktury w koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*. Studia i Prace WNEIZ US 40(2), 45-55.

w kategorii ochrona środowiska, grupy kwartylowe charakteryzujące poziom rozwoju w tym zakresie nie uległy znaczącym zmianom[130]. Województwa Polski północnej, zachodniej i południowo-wschodniej charakteryzowały się najwyższym i wysokim poziomem rozwoju ochrony środowiska na obszarach wiejskich.

Zdaniem Pondel[131] obszary wiejskie funkcjonujące według zasad zrównoważonego rozwoju i wykorzystujące zasoby środowiska mogą osiągnąć przewagi konkurencyjne, które mogą indukować dynamiczny rozwój społeczno-gospodarczy. Czynnikami stymulującymi regionalny i lokalny rozwój obszarów wiejskich są specyficzne uwarunkowania środowiska przyrodniczego, kultura społeczności wiejskiej, a także uwarunkowania pozaekonomiczne. Jak podaje Kata i Zając[132], rolnicy gospodarujący na obszarach wiejskich objętych ochroną przyrody częściej w działalności rolniczej (mniejsze wykorzystanie nawozów sztucznych i środków ochrony roślin) oraz pozarolniczej uwzględniają walory środowiska przyrodniczego. W działalności pozarolniczej na obszarach cennych przyrodniczo dominuje działalność łącząca funkcje ekonomiczne, środowiskowe, społeczne i kulturowe, tj. agroturystyczna, a także produkcja wyrobów tradycyjnych i regionalnych lub ekologicznych.

Współczesne podejście do zasady zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich odnosi się do koncepcji usług ekosystemów (*Ecosystem Servies* – ES). Usługi ekosystemowe (ES) to usługi jakie świadczą ekosystemy i są interpretowane jako dochód wypływający z kapitału naturalnego[133]. Usługi ekosystemów stanowią korzyści, które mogą być czerpane przez gospodarkę i społeczeństwo ze środowiska, a także mogą determinować jakość życia człowieka i zwiększyć jego dobrobyt[134]. Ocenę stanu ekosystemów i analizę skutków działań człowieka

---

[130] Szerzej zob. źródła danych statystycznych ryc. 37 i 38.

[131] Pondel H. (2015). *Środowisko przyrodnicze obszarów wiejskich – czynnik konkurencyjności czy bariera ograniczająca rozwój?* Studia i prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, 41(2), 65-74, doi:10.18276/sIp.2015.41/2-06.

[132] Kata R., Zając D. (2016). *Wielofunkcyjność rolnictwa na cennych przyrodniczo obszarach wiejskich o rozdrobnionej strukturze agrarnej*. Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych, 1, 15-31.

[133] Winpenny J. (1995). *Wartość środowiska – metody wyceny wartości środowiska*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, 1-374.

[134] Pearson S., Lynch A.J.J., Plant R., et al. (2015). *Increasing the understanding and use of natural archives of ecosystem services, resilience and thresholds to improve policy, science and practice*. The Holocene, 25(2), 366-378.

na ich funkcjonowanie przedstawiono w raporcie Millennium Ecosystem Assessment[135]. Według raportu MEA ekosystemy i ludzie są traktowani jako integralne części tej samej struktury, będącej przedmiotem wspólnej i sprawiedliwej polityki. Według UNEP[136] ekosystemy i różne formy zarządzania nimi wpływają na dobrobyt ludzi, a także mają istotny wpływ na funkcjonowanie środowiska w aspekcie zarówno gospodarczym jaki społecznym. W raporcie przedstawiono również koncepcje przywrócenia, poprawy i zachowania siedlisk.

Według Zhang i in.[137], De Groot i in.[138], Segura i in.[139] usługi ekosystemowe klasyfikowane powinny być w czterech grupach:

- ✓ usługi regulujące – klimat, powodzie, regulacja obiegu wody i występowania chorób, oczyszczanie wody, zapylanie,
- ✓ usługi produkcyjne – pożywienie, woda pitna, paliwa, drewno, włókna, związki chemiczne, zasoby genetyczne,
- ✓ usługi przestrzeni życiowej tzw. siedliskowe (funkcje ekosystemowe) – obieg pierwiastków, ewolucja, tworzenie gleby, struktura przestrzenna, produkcja pierwotna,
- ✓ usługi kulturowe – duchowe, religijne, rekreacja, ekoturystyka, estetyczne, inspiracja, edukacyjne, poczucie miejsca, dziedzictwo kulturowe.

Powszechny dostęp do różnorodnych usług ekosystemowych wpływa korzystnie na dobrobyt zarówno w wymiarze społecznym jak i indywidualnym[140] [141].

---

[135] MEA: Millennium Ecosystem Assessment (2005). *Ecosystems and Human Well-Being: Global Assessment Reports*. Island Press, Washington, DC. http://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf, dostęp dnia 15.04.2022 r.

[136] UNEP (2010). *Green Economy: Driving a Green Economy Through Public Finance and Fiscal Policy Reform* (UNEP, Nairobi, 2010).

[137] Zhang W., Ricketts T.H., Kremen C., Carney K., Swinton S.M. (2007). *Ecosystem services and dis-services to agriculture*. Ecological economics, 64(2), 253-260.

[138] De Groot R.S., Alkemade R., Braat L., Hein L., Willemen L. (2010). *Challenges in integrating the concept of ecosystem services and values in landscape planning, management and decision making*. Ecological Complexity 7(3), 260-272.

[139] Segura M., Maroto,C., Belton V., Ginestar C. (2015). *A new collaborative methodology for assessment and management of ecosystem services*. Forests, 6(5), 1696-1720.

[140] Kronenberg J., Bergier T., (red.). (2010). *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce*. Fundacja Sendzimira. Kraków.

[141] Gissi E., Gaglio M., Reho M. (2016). *Sustainable energy potential from biomass through ecosystem services trade-off analysis: The case of the Province of Rovigo (Northern Italy)*. Ecosystem Services, 18, 1-19.

Usługi ekosystemowe charakteryzują się i posiadają określoną wartość ekonomiczną, a realizując zadania w zakresie zrównoważonego rozwoju usługi te winny być uwzględnione w różnorodnych procesach decyzyjnych i ekonomicznych wskaźnikach dobrobytu.

Konkludując, rozwój obszarów wiejskich, zwłaszcza na terenach górskich i podgórskich, musi uwzględniać założenia zrównoważonego rozwoju. Cenne przyrodniczo obszary mogą być zarówno barierą i determinantą rozwoju obszarów wiejskich. Środowisko przyrodnicze wraz z funkcjonującą w danym terenie swoistą kulturą społeczności lokalnej powinny zostać wykorzystane w procesie rozwoju regionalnego i lokalnego, a także stać się źródłem rozwoju pozarolniczych form aktywności gospodarczej celem osiągnięcia przewag konkurencyjnych. Bariery rozwoju gospodarczego, które występują na obszarach cennych przyrodniczo, a także w terenach górskich i podgórskich o znacznej powierzchni obszarów chronionych, wymagają realizacji działań i programów kompensujących występowanie tych ograniczeń rozwojowych. Wsparcie finansowe gospodarstw rolnych z wykorzystaniem mechanizmu usług ekosystemowych, uwzględnia zarówno zasady zrównoważonego rozwoju i ochronę przyrody, a także może rekompensować utracone przez gospodarstwa rolne przychody z tytułu występowania cennych przyrodniczo obszarów. Wdrożenie programów ukierunkowanych na realizację usług ekosystemowych, przy adekwatnym ich oszacowaniu, może wpłynąć na zwiększenie konkurencyjności gospodarstw rolnych zlokalizowanych na obszarach cennych przyrodniczo, tym samym ograniczając negatywne zjawisko marginalizacji obszarów wiejskich. Zasadnym zatem jest uruchomienie w ramach PROW 2023-2027 działań, które finansować będą świadczenie tzw. usług ekosystemowych przez gospodarstwa rolne.

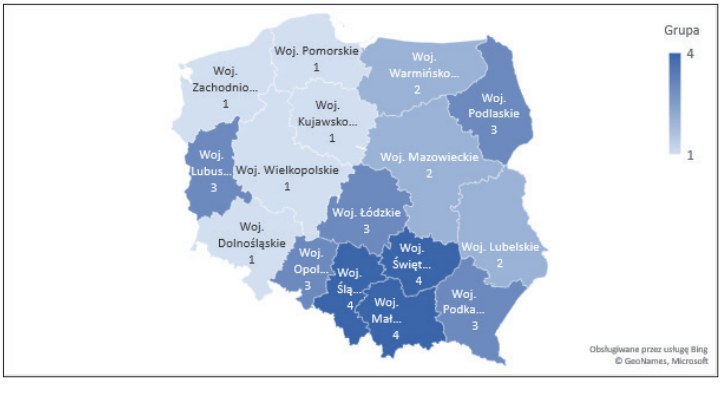
Produkcja roślinna

Czynnikami warunkującymi rozwój rolnictwa jest kapitał i praca, a szczególnym czynnikiem produkcji jest ziemia. Uwarunkowania środowiska przyrodniczego oraz czynniki społeczno-ekonomiczne tj. struktura agrarna rolnictwa, organizacja pracy, mechanizacja, rodzaj stosowanych technologii produkcji i związana

z nią wydajność czynników produkcji, kultura rolna oraz polityka rolna mają istotny wpływ na produkcję rolną[142].

Oceniając poziom zróżnicowania przestrzennego produkcji roślinnej w Polsce w badaniach uwzględniono udział województwa w zbiorach oraz skup zbóż i ziemniaków, a także udział ekologicznych gospodarstw rolnych z certyfikatem. W kategorii produkcja roślinna do grupy kwartylowej I zaklasyfikowano pięć województw, do grupy II trzy województwa, do grupy III pięć województw i do grupy IV trzy województwa (ryc. 13).

W analizowanym przedziale czasu (2007-2019) do wyższej grupy kwartylowej zaliczono województwo pomorskie i kujawsko-pomorskie (grupa I), a także warmińsko-mazurskie (grupa II). Analogicznie województwo łódzkie i małopolskie umiejscowiono w niższej grupie kwartylowej[143]. W badaniach wykazano, iż województwa Polski południowej i południowo-wschodniej, w tym także województwo podlaskie, łódzkie i lubuskie charakteryzowały się średnim i niskim poziomem produkcji roślinnej. Uzyskane rezultaty badań odzwierciedlają występowanie niekorzystnych warunków terenowych, klimatycznych i glebowych dla produkcji roślinnej, które są charakterystyczne dla obszarów górskich i podgórskich.

Rycina 13. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (produkcja roślinna) województw w Polsce w 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

[142] Kołodziejczak A. (2020). *Regionalna specjalizacja produkcji rolnej w Polsce (Regional specjalization of agricultural production in Poland)*. Studia Obszarów Wiejskich 57, 67-87.

[143] Szerzej zob. źródła danych statystycznych ryc. 39 i 40.

Zdaniem Matyki i in.[144] rolnictwo w Polsce podlega procesowi ciągłych i zróżnicowanych pod względem dynamiki i kierunków zmian ekonomicznych i strukturalnych. Zmiany te, jak podają autorzy, dotyczą zarówno struktury agrarnej, poziomu i struktury produkcji rolniczej, jak i stopnia zaawansowania jej koncentracji i specjalizacji, są pochodną funkcji upływającego czasu. Produkcja roślinna i zwierzęca jest silnie zróżnicowana przestrzennie, co wykazano w badaniach własnych, a zachodzące w sektorze tym zmiany wykazują tendencję pogłębiających się różnic pomiędzy regionami w Polsce. Według Krasowicza[145] czynnikami warunkującymi zachodzące w rolnictwie polskim procesy przemian są czynniki organizacyjno-ekonomiczne, których siła odziaływania jest obecnie większa niż warunków przyrodniczych określających potencjał rolniczej przestrzeni produkcyjnej, w waloryzacji której szczególne znacznie mają warunki glebowe.

Produkcja zwierzęca

Intensyfikacja produkcji zwierzęcej w Polsce jest zróżnicowana regionalnie. Najwyższy poziom rozwoju w tym zakresie zdiagnozowano w województwie podlaskim, wielkopolskim i mazowieckim, wysoki poziom rozwoju w województwie łódzkim, warmińsko-mazurskim i kujawsko-pomorskim. Do grupy kwartylowej o średnim poziomie rozwoju zaliczono aż siedem województw, a do grupy o niskim poziomie rozwoju trzy województwa (ryc. 14).

W latach 2007-2019 wyłącznie w województwie lubuskim stwierdzono istotne zwiększenie produkcji zwierzęcej, co spowodowało zmianę klasyfikacji tego województwa z grupy województw o niskim do grupy o średnim poziomie rozwoju[146]. W badaniach wykazano, iż województwa zlokalizowane w centralnej i północno-wschodniej części Polski charakteryzują się wysokim poziomem rozwoju produkcji zwierzęcej.

---

[144] Matyka M., Krasowicz S., Kopiński J., Kuś J. (2013). *Regionalne zróżnicowanie zmian produkcji rolniczej w Polsce*. Studia i Raporty IUNG-PIB, 32(6), 143-165.

[145] Krasowicz S., Górski T., Budzyńska K., Kopiński J. (2012). *Agricultural characteristics of the territory of Poland*. W: J. Igras i M. Pastuszak (red.) *Temporal and spatial differences in emission of nitrogen and phosphorus from Polish territory to the Baltic Sea*. Wyd. IUNG-PIB Puławy – MIR Gdynia, 45-108.

[146] Szerzej zob. źródła danych statystycznych ryc. 41 i 42.

Rycina 14. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (produkcja zwierzęca) województw w Polsce w 2019 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Zdaniem Olszańskiej[147] województwo wielkopolskie należy do regionów o dobrze rozwiniętej produkcji trzody, drobiu i bydła. Autorka wykazała, iż w województwach skoncentrowanych w środkowej części Polski stwierdzono wyższy od średniej skup żywca wieprzowego i drobiowego. W badaniach wykazano zmniejszający się udział w produkcji zwierzęcej województw zlokalizowanych w południowej części Polski.

Z kolei Ziętara[148] w latach 1996-2016 wykazał wzrost terytorialnego zróżnicowania pogłowia krów. Jak podaje autor, w 1990 r. aż 51% pogłowia krów utrzymywane było w pięciu województwach, a w roku 2016 udział pogłowia krów w tych województwach zwiększył się do 67,5%. Zdecydowanie największe pogłowie krów stwierdzono w województwach: mazowieckim, podlaskim i wielkopolskim. Natomiast największe zmniejszenie liczby krów wykazano w województwach podkarpackim, śląskim, dolnośląskim, małopolskim i lubuskim.

---

[147] Olszańska A. (2015). *Zróżnicowanie regionalne w produkcji zwierzęcej w Polsce w latach 1999-2013 – tendencje zmian, obszary koncentracji*. Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, 8, 311-323.

[148] Ziętara W. (2019). *Problemy rozwoju gospodarstw prowadzących produkcję zwierzęcą w Polsce [Problems of development of animal production farms in Poland]*. Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings, 2, 51-76. doi: http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2019.2.51.

Wypas owiec stanowi istotny element kultury łączący ludzi i kultywujący tradycje pasterskie. W krajach wysoko rozwiniętych szczególną uwagę zwraca się na ochronę krajobrazu. Zdaniem Molik i Błasiak[149] krajobraz traktowany jest jako dobro nieodwracalne i w związku z tym musi podlegać racjonalnej ochronie. Gospodarka pasterska jest najlepszym przykładem prowadzenia produkcji zwierzęcej z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju. Zwiększenie pogłowia owiec lub innych gatunków zwierząt gospodarskich w terenach górskich i podgórskich może zatem wpłynąć na zwiększenie atrakcyjności turystycznej regionu.

Regiony południowe Polski charakteryzują się znacznie gorszymi warunkami do prowadzenia produkcji rolnej, co wykazano także w badaniach własnych. Związane jest to ściśle z występowaniem terenów górskich i podgórskich, które posiadają ograniczenia środowiskowo-klimatyczne wpływające tym samym na osiągnięcie przez te gospodarstwa wysokiej specjalizacji w produkcji zwierzęcej.

Tereny górskie i podgórskie charakteryzują się występowaniem swoistych barier ograniczających rozwój gospodarstw rolnych, a tym samym osiągnięcia przewag konkurencyjnych. Produkcja zwierzęca w terenach górskich i podgórskich oprócz funkcji związanej z produkcją surowców pochodzenia zwierzęcego, spełnia istotne funkcje środowiskowe (ochrona różnorodności biologicznej) oraz kulturowe. Utrzymywanie zwierząt gospodarskich na tych terenach od wieków związane było z rozwojem kultury pasterskiej, która jest ważnym elementem dziedzictwa kulturowego Karpat i Sudetów. Produkcja zwierzęca w terenach górskich i podgórskich wpływa na ochronę, niezwykle cennego krajobrazu tych terenów, a także wpisuję się w koncepcję zrównoważonego rozwoju terenów górskich i podgórskich. Brak wypasu zwierząt gospodarskich na użytkach zielonych w terenach górskich i podgórskich wpływał będzie negatywnie na zachowanie różnorodności biologicznej, ochronę krajobrazu, a także pielęgnowanie dziedzictwa kulturowego regionu. Zmniejszenie pogłowia zwierząt gospodarskich w konsekwencji może ograniczyć atrakcyjność turystyczną regionu, na którą istotny wpływ miała kultura pasterska.

---

[149] Molik E., Błasiak M. (2015). *Alternatywne kierunki użytkowania owiec szansą na przetrwanie drobnych gospodarstw na terenach gór i pogórza*. Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych, 1, 29-41.

4. Ocena wpływu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w ujęciu regionalnym

4.1. Ocena zależności demografii i rynku pracy na obszarach wiejskich i aktywności zawodowej mieszkańców wsi w latach 2007-2019

Od końca XX wieku w Polsce obserwowany jest regresyjny trend absolutnej liczby ludności. W 2019 roku ludność obszarów miejskich wynosiła 23,1 mln wobec 23,5 mln w 2005 roku, a mieszkańców obszarów wiejskich w 2019 roku było 15,3 mln wobec 14,7 mln w 2005 roku[1]. W Polsce obserwowany jest trend wzrostowy liczby ludności wiejskiej, który odzwierciedla zachodzące zmiany demograficzne. Według Stanny[2] wyzwaniem dla obszarów wiejskich są zmiany demograficzne i efektywniejsze wykorzystanie zasobów pracy, dzięki realizacji polityk regionalnych, polityki rozwoju obszarów wiejskich, polityki wspierającej konkurencyjność regionów, zapewniających tym samym spójność terytorialną kraju. Celem realizacji polityk i strategii rozwoju obszarów wiejskich powinny być zatem zmiany w strukturze zatrudnienia i utrzymania mieszkańców wsi, a także rozwój pozarolniczych funkcji gospodarczych.

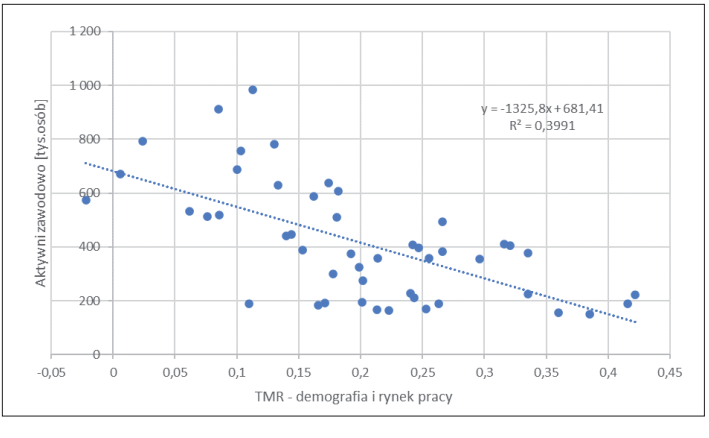
---

[1] *Rocznik Statystyczny Rolnictwa* (2020). GUS. https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rolnictwa-2020,6,14.html, dostęp dnia 15.02.2022 r.

[2] Stanny M. (2010). *Ludność i jej aktywność zawodowa-tendencje zmian na obszarach wiejskich*. W: M. Stanny, M. Drygas (red.). *Przestrzenne, społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce*, 29-60.

W województwach o wysokim poziomie rozwoju w dziedzinie demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich stwierdzono mniejszą liczbę aktywnych zawodowo mieszkańców wsi. Analogicznie w województwach, w których warunki demograficzne i rynku pracy były mniej korzystne dla mieszkańców wykazano większą aktywność zawodową mieszkańców wsi (wyk. 1). W badaniach wykazano średni stopień współzależności ($R^2 = 0{,}3991$) poziomu rozwoju województw i aktywności zawodowej mieszkańców wsi, co tłumaczyć należy procesami demograficzno-społecznymi występującymi na obszarach wiejskich w Polsce. Rozwój obszarów wiejskich nierozerwalnie związany jest ze zmieniającymi się funkcjami pełnionymi przez wieś i zrównoważonym rozwojem tych obszarów. Zmieniają się funkcje gospodarcze pełnione przez wieś, a obszary wiejskie stają się coraz bardziej wielofunkcyjne[3]. Zmiany zachodzące na polskiej wsi są wynikiem zróżnicowania aktywności zawodowej mieszkańców wsi, zachodzących przemian strukturalnych w rolnictwie, rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, a także są odzwierciedleniem rozwoju gospodarczego regionu i zwiększonego zapotrzebowania na pracowników.

Wykres 1. Zależność aktywnych zawodowo mieszkańców wsi i taksonomicznej miary rozwoju w zakresie demografii i rynku pracy na obszarach wiejskich

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

[3] Zając D. (2014). *Znaczenie pozarolniczej działalności gospodarczej rolników w procesie rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa i obszarów wiejskich*. Prace Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Monografie i Opracowania, Rzeszów, 17.

Według Karwat-Woźniak[4] po akcesji do UE na obszarach wiejskich nastąpiły dynamiczne zmiany w alokacji czynnika pracy ludności wiejskiej, a zwłaszcza ludności rolniczej. Nierozerwalnie związane było to z przyśpieszeniem procesu dezagraryzacji zatrudnienia. Zdaniem autorki w latach 2004-2017 liczba pracujących w sektorze rolniczym zmniejszyła się o 37%, przy równoczesnym zmniejszeniu ogółu pracujących z 18% do około 10%, osiągając poziom maksymalnego rolniczego zatrudnienia określonego dla wysokorozwiniętych gospodarek. Według Frenkiel[5] zatrudnienie w rolnictwie w Polsce na tle Unii Europejskiej jest ponad dwukrotnie wyższe (4,5% w 2016 r.) i wnioskować należy, iż w najbliższych latach wraz rozwojem obszarów wiejskich będzie się zmniejszało i osiągnie poziom obserwowany w krajach wysokorozwiniętych.

Zdaniem Adamczyk-Łojewskiej[6] zmniejszający się udział rolnictwa w gospodarce narodowej (w relacji do PKB) powoduje zwiększenie znaczenia alternatywnych (pozarolniczych) funkcji i miejsc pracy dla ludności zamieszkującej obszary wiejskie. W efekcie na wsi rozwijają się, oprócz działalności rolniczej lub leśnej, nowe funkcje tych terenów: pozarolnicza działalność produkcyjna, budowlana, handlowa i inne usługi rynkowe, w tym rekreacyjno-turystyczne, usługi społeczne, funkcje osiedleńcze, ekologiczne. Zdaniem autorki udział poszczególnych funkcji obszarów wiejskich jest ściśle związany z uwarunkowaniami społeczno-ekonomicznymi i przyrodniczo-technicznymi.

---

[4] Karwat-Woźniak B. (2018). *Rynek pracy dostępny dla ludności wiejskiej a Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej*. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria: Organizacja i Zarządzanie, 129, 201-2019.

[5] Frenkiel, I. (2018). *Ludność wiejska*. W: J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2018. Raport o stanie wsi*. Wyd. Scholar, Warszawa.

[6] Adamczyk-Łojewska G., Bujarkiewicz A. (2016). *Przedsiębiorczość czynnikiem rozwoju obszarów wiejskich – wyniki badań w ujęciu lokalnym i regionalnym*. Journal of Agribusiness and Rural Development, 1(39), 5-16.

4.2. Ocena zależności przedsiębiorczości na obszarach wiejskich i liczby nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarki narodowej w sektorze prywatnym w latach 2007-2019

Warunki rozwojowe regionów w Polsce, a tym samym zrównoważony ich rozwój są przestrzennie silnie zróżnicowane, co wykazano w poprzednim rozdziale. Wpływ na tempo rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich mają uwarunkowania regionalne, w tym odległość od dużych aglomeracji miejskich oraz zachodzące procesy dezagraryzacji. Regionalne bariery rozwojowe obszarów wiejskich powinny być uwzględnione w politykach i strategiach rozwoju regionalnego, a także w programach finansowanych ze środków Unii Europejskiej, ukierunkowanych na rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich powinien być realizowany w oparciu o dokładnie rozpoznanie potrzeb i barier rozwojowych.

Na podstawie danych dla województw z lat 2007, 2015 i 2019 dotyczących nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarki narodowej w sektorze prywatnym na 10 tys. mieszkańców i taksonomicznej miary rozwoju w zakresie przedsiębiorczości, na obszarach wiejskich stwierdzono średni stopień współzależności tych dwóch danych statystycznych (wyk. 2). Wykazano, iż poziom rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ograniczonym stopniu wpływał na liczbę nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarki narodowej. Program Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2007-2013 i w latach 2014-2020 ukierunkowany był na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich, w tym na *Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw*[7] oraz *Pomoc na rozpoczęcie pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich*[8]. Udzielone wsparcie w tym zakresie zapewne miało wpływ na utworzenie nowych podmiotów gospodarczych na obszarach wiejskich. Należy jednak podkreślić, iż na podstawie wykorzystanych w badaniach danych statystycznych nie można wyróżnić nowych podmiotów gospodarki narodowej zarejestrowanych wyłącznie na obszarach wiejskich, co miało determinować precyzyjną ocenę badanych zależności.

---

[7] Działanie w ramach PROW 2007-2013 – *Oś 3 Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej – Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw*.

[8] Działanie w ramach PROW 2014-2020 – Poddziałanie 6.2 *Pomoc na rozpoczęcie pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich*.

Według Weiss i Bitkowskiej[9] w ramach Wspólnej Polityki Rolnej przeznaczono znaczące środki finansowe dla sektora rolnego i obszarów wiejskich na rozwój przedsiębiorczości i stymulowanie przekształceń strukturalnych w polskim rolnictwie, które pomimo kierowanych działań w ramach PROW przebiegają wolno. Rolnictwo w Polsce, szczególnie w regionach gdzie niedorozwój strukturalny wynika z uwarunkowań historycznych, charakteryzuje się niekorzystną strukturą agrarną oraz nadmiarem ludności rolniczej, co warunkuje poziom społecznej wydajności pracy, a tym samym wpływa na dochodowość gospodarstw rolnych[10].

Według Ślusarza[11] obszary cenne przyrodniczo są czynnikiem ograniczającym rozwój działalności gospodarczej i mogą stanowić zagrożenie marginalizacją tych terenów i ich mieszkańców. Jak podaje autor na terenach cennych przyrodniczo wskaźnik małych i średnich przedsiębiorstw (MSP) przypadających na 10 tyś. mieszkańców jest bardzo wysoki, natomiast w strukturze podmiotów gospodarczych dominują przedsiębiorstwa zatrudniające do 10 osób, ze znaczną przewagą firm samozatrudniających i słabych ekonomicznie.

Zdaniem Adamczyk-Łojewskiej[12] obserwowany od 2004 roku (po akcesji Polski do UE) systematyczny wzrost liczby zakładów osób fizycznych rejestrowanych na obszarach wiejskich w odniesieniu do liczby mieszkańców świadczy rozwoju przedsiębiorczości na tych terenach i upowszechnianiu się przedsiębiorczych postaw wśród mieszkańców wsi. Jak podaje autorka zwiększenie aktywności ekonomicznej ludności wiejskiej miało zróżnicowany terytorialnie charakter.

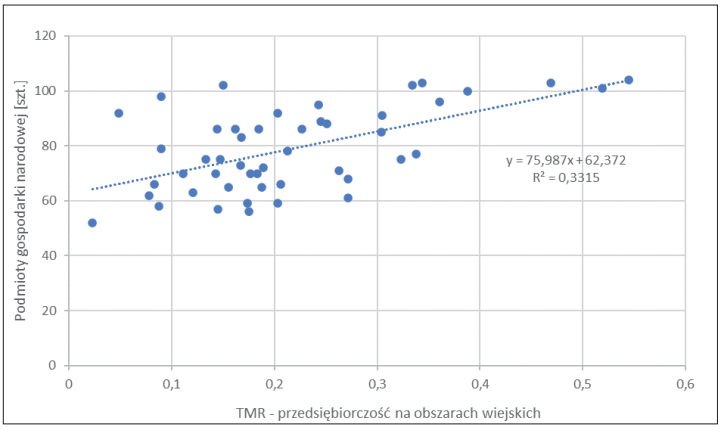
[9] Weiss E., Bitkowska A. (2014). *Rolnictwo w Polsce w świetle zmian polityki Unii Europejskiej*. J. Agribus. Rural Dev., 2(32), 203-212.

[10] Adamczyk-Łojewska G. (2013). *Work productivity as an economic growth and prosperity factor in Poland from 2004-2010*. Stud. Mater. PSZW, 67, 38-53.

[11] Ślusarz G. (2018). *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich cennych przyrodniczo*. Roczniki Naukowe SERiA, 20(6), 249-254. doi: 10.5604/01.3001.0012.7769.

[12] Adamczyk-Łojewska G., Bujarkiewicz A. (2016). *Przedsiębiorczość czynnikiem rozwoju obszarów wiejskich – wyniki badań w ujęciu lokalnym i regionalnym*. Journal of Agribusiness and Rural Development, 1(39), 5-16.

Wykres 2. Zależność nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarki narodowej w sektorze prywatnym na 10 tys. mieszkańców i taksonomicznej miary rozwoju w zakresie przedsiębiorczości na obszarach wiejskich

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Stwierdzić należy, iż zasadne jest prowadzenie polityki wspierającej rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, zwłaszcza w terenach górskich i podgórskich. Zarówno struktura agrarna, jak również niekorzystne warunki dla rozwoju rolnictwa na tych terenach, ograniczają możliwości osiągnięcia przewag konkurencyjnych przez rodzinne gospodarstwa rolne. Zmiana profilu lub rozszerzenie zakresu działalności gospodarstw rolnych zlokalizowanych w polskich Karpatach może wpłynąć na zwiększenie ich dochodowości, tym samym przeciwdziałając marginalizacji tych terenów, a także ograniczając wpływ negatywnych zjawisk demograficznych. Należy podkreślić, że rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich wpisuje się także w koncepcję zrównoważonego rozwoju i jest jednym z głównych wyzwań mających na celu rozwój terenów górskich i podgórskich w Polsce.

Podobne wyzwania, zagrożenia, a także szanse istnieją dla terenów górskich w Karpatach: słowackich, czeskich, ukraińskich, węgierskich, austriackich, serbskich, rumuńskich i bułgarskich. Dla terenów górskich i podgórskich w Karpatach powinna zatem zostać opracowana, adekwatna do uwarunkowań regionalnych, polityka i strategia zrównoważonego rozwoju, której jednym z głównych celów powinien być rozwój przedsiębiorczości z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju.

4.3. Ocena zależności struktury gospodarki regionu i przeciętnej powierzchni gospodarstwa indywidualnego w latach 2007-2019

Zróżnicowanie regionalne rolnictwa polskiego wynika z uwarunkowań historycznych, które są rezultatem rozbiorów Polski w XVIII wieku. W okresie zaborów na ziemiach polskich wykształciły się trzy różne systemy gospodarcze[13]. Zdaniem Kopińskiego[14] zróżnicowanie to wynika z różnorodności warunków przyrodniczych, organizacyjno-ekonomicznych oraz środowiskowych. Na przestrzeni lat rolnictwo ewoluowało wykształcając dwa podstawowe modele gospodarstw rolnych: rodzinne i wielkotowarowe. Gospodarstwa rodzinne ukierunkowane są na sprzedaż produktów wytworzonych w gospodarstwie, zapewniających tym samym utrzymanie rodziny oraz gospodarstwa o funkcjach socjalnych wytwarzających żywność na własne potrzeby[15]. Według Klepackiego[16] w polskim rolnictwie wyróżnić można trzy grupy gospodarstw o zróżnicowanej wielkości, skali produkcji żywności i powiązania z rynkiem:

- ✓ gospodarstwa drobne, które są miejscem życia dla właścicieli i nie są ukierunkowane na towarową produkcję rolną,
- ✓ gospodarstwa intensywne, o zwiększającej się powierzchni gospodarstwa i rozwoju produkcji, wykazujące wysoki stopień integracji z rynkiem,
- ✓ gospodarstwa wielkoobszarowe, o uproszczonej i wysoce zmechanizowanej produkcji wielkotowarowej.

Możliwości produkcyjne rolnictwa, a tym samym osiąganie przewagi konkurencyjnej gospodarstw rolnych na rynku, są uzależnione od struktury agrarnej. Zwiększanie powierzchni gospodarstw rolnych jest jednym ze wskaźników dostosowywania się rolnictwa do warunków ekonomicznych w Unii Europejskiej oraz na globalnym rynku produktów żywnościowych. W badaniach wykazano

---

[13] Kukuła K. (red.). (2010). Statystyczne *studium struktury agrarnej w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.

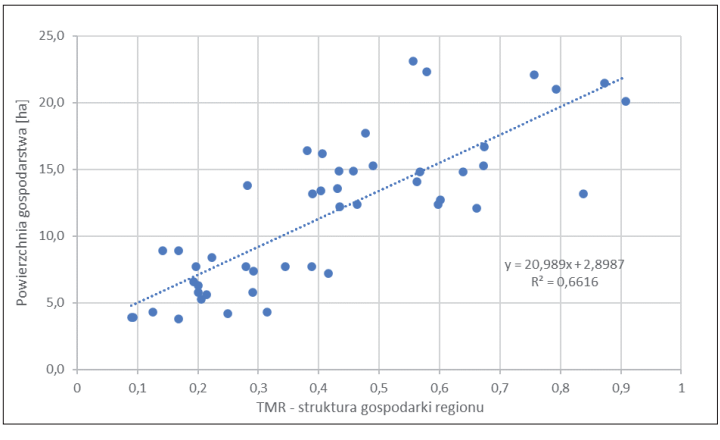
[14] Kopiński J., Matyka M. (2016). *Ocena regionalnego zróżnicowania współzależności czynników przyrodniczych i organizacyjno-produkcyjnych w polskim rolnictwie*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 1(346), 57-79.

[15] Sadowski A., Poczta W., Szuba-Barańska E., Beba P. (2015*). Modele gospodarstw rolnych w państwach Unii Europejskiej*. Wieś i Rolnictwo 3:43-62.

[16] Klepacki B. (2005). *Tendencje zmian w ekonomicznej i społecznej strukturze wsi*. W: *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, J. Wilkin (red.). IRWiR PAN, Warszawa, 85-89.

znaczny stopień współzależności (R^2 = 0,6616) przeciętnej powierzchni gospodarstwa rolnego indywidualnego o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych oraz taksonomicznej miary rozwoju w zakresie struktury gospodarki regionu[17] (wyk. 3). Na podstawie wyników badań wykazano, iż zwiększenie powierzchni gospodarstw indywidualnych pośrednio wpływa na zwiększenie wielkości nakładów inwestycyjnych i wartości brutto środków trwałych w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie oraz na zwiększenie udziału województwa w towarowej produkcji rolniczej w końcowej produkcji rolniczej.

Wykres 3. Zależność przeciętnej powierzchni gospodarstwa indywidualnego o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych i taksonomicznej miary rozwoju w zakresie struktury gospodarki regionu

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Zdaniem Sadowskiego i in.[18] w krajach Europy Środkowo-Wschodniej gospodarstwa rolne mają przeważnie charakter socjalny, co warunkuje kształt polityki spójności, która ukierunkowana powinna być na rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich. Efektem tego powinno być „uwolnienie" zasobów ziemi,

[17] Z uwagi na brak danych statystycznych w BDL GUS o przeciętnej powierzchni gospodarstwa indywidualnego o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych w latach 2007, 2015 i 2019 w badaniach wykorzystano dane statystyczne z roku 2010, 2013 i 2016 i skorelowano z taksonomiczną miarą rozwoju w zakresie struktury gospodarki regionu – rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo.

[18] Sadowski A., Poczta W., Szuba-Barańska E., Beba P. (2015). *Modele gospodarstw rolnych w państwach Unii Europejskiej*. Wieś i Rolnictwo 3, 43-62.

które przyczynią się do ekonomicznego wzmocnienia i rozwoju gospodarstw rodzinnych. Według Baer-Nawrockiej i Poczta[19] struktura obszarowa gospodarstw warunkuje osiągane wyniki ekonomiczne oraz determinuje charakter i potencjał rozwojowy gospodarstw rolnych. Ponadto powierzchnia gospodarstw wpływa na warunki gospodarowania, a także na wydajność pozostałych czynników produkcji tj. pracy i kapitału.

W badaniach wykazano, iż zwiększająca się powierzchnia gospodarstw wpływała korzystnie na zachodzące zmiany w strukturze polskich gospodarstw rolnych. Jak podaje Stańko i Mikuła[20] zwiększenie powierzchni gospodarstw powoduje zmniejszenie liczby małych gospodarstw, tym samym zwiększając areał użytkowania pozostałych gospodarstw. Zachodzące procesy zmian wynikają przede wszystkim z konieczności dostosowania do zmieniających się warunków gospodarowania i osiągania wyższych dochodów przez gospodarstwa rolne. Konsekwencją tego stanu jest dążenie do zwiększania powierzchni gospodarstw, produkcji artykułów rolno-spożywczych oraz uzyskania przewagi konkurencyjnej gospodarstw rolnych. W efekcie zmiany te generują zwiększenie przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie.

4.4. Ocena zależności produkcji zwierzęcej i przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie w latach 2007-2019

Występujące w Polsce różnice w dochodach gospodarstw indywidualnych w rolnictwie są rezultatem zróżnicowanego poziomu rozwoju obszarów wiejskich, a także czynników endogenicznych i egzogenicznych wpływających na rozwój rolnictwa. Według Hunek[21] czynniki te można podzielić na dwie grupy:

---

[19] Baer-Nawrocka, A., Poczta, W. (2014). *Przemiany w rolnictwie*. W: I. Nurzyńska, W. Poczta (red. nauk.), *Polska wieś 2014. Raport o stanie wsi*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa, 85-124.

[20] Stańko S., Mikuła A. (2016). *Zmiany struktury obszarowej gospodarstw rolnych w krajach UE-15 i w Polsce*. Zeszyty Naukowe Szkoły SGGW w Warszawie, Problemy Rolnictwa Światowego, 16,31(1), 234-244.

[21] Hunek, T. (1998). *Rozwój obszarów wiejskich i agrobiznesu*. Encyklopedia Agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa, 735-739.

- ✓ o charakterze endogenicznym, wynikające z potencjału produkcyjnego tj. zasobów czynników produkcji ziemi pracy i kapitału, ich jakości i sposobów wykorzystania,
- ✓ o charakterze egzogenicznym, wynikające z oddziaływania zewnętrznego na rolnictwo i inne części gospodarki.

Po akcesji Polski do Unii Europejskiej nastąpiło wzmocnienie oddziaływania zewnętrznych sił i procesów rozwojowych na rolnictwo. Wpływ na tempo rozwoju polskiego i europejskiego rolnictwa mają zarówno procesy globalizacji jak i ciągle zmieniające się warunki rozwojowe. Przystąpienie Polski do struktur UE stworzyło możliwości do zmniejszenia nierówności w poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego, w tym także do zwiększenia dochodów gospodarstw domowych i gospodarstw indywidulanych w rolnictwie. Poprawę jakości życia mieszkańców wsi realizowano między innymi poprzez wspólną politykę rolną (WPR) i politykę spójności (PS). Gospodarstwa rolne korzystały z różnorodnych form wsparcia, których celem była poprawa dochodowości gospodarstw rolnych poprzez płatności rolne np. jednolitą płatność obszarową, płatności do obszarów o niekorzystnych warunkach gospodarowania, płatność za zazielenienie itp. Formy wsparcia i ich wielkość były zróżnicowane w kolejnych okresach programowania tj. w Programie Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) na lata 2004-2006, PROW 2007-2013 i PROW 2014-2020. Celem Wspólnej Polityki Rolnej i kolejnych edycji Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW) była poprawa sytuacji finansowej wiejskich gospodarstw domowych i ludności rolniczej, a także zmniejszenie dystansu dzielącego je w stosunku do gospodarstw miejskich[22] [23].

Na wielkość dochodu rozporządzalnego na 1osobę z gospodarstwa indywidualnego z rolnictwa wpływ ma między innymi wskaźnik waloryzacji rolniczej przestrzeni produkcyjnej, poziom wykształcenia członków gospodarstwa rolnego oraz kierunek produkcji rolnej (produkcja roślinna, produkcja zwierzęca, dział specjalny produkcji rolnej). W badaniach wykazano, iż występuje średni stopień współzależności przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę i wskaźnika TMR w zakresie produkcji zwierzęcej (wyk. 4). W związku

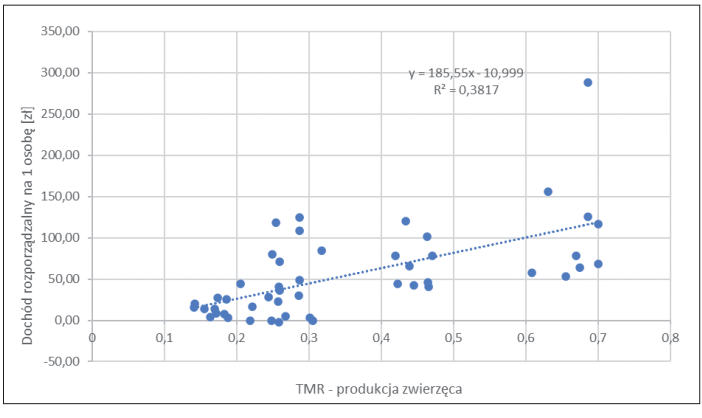
---

[22] Chmielewska B. (2013). *Ekonomiczno-społeczna sytuacja gospodarstw domowych rolników po akcesji Polski do Unii Europejskiej*. Studia i Monografie, IERiGŻ, Warszawa, 242.

[23] Adamczyk-Łojewska G., Bujarkiewicz A. (2016). *Przedsiębiorczość czynnikiem rozwoju obszarów wiejskich – wyniki badań w ujęciu lokalnym i regionalnym*. Journal of Agribusiness and Rural Development, 1(39), 5-16.

z powyższym można domniemywać, iż wraz ze wzrostem udziału województwa w produkcji i skupie mleka krowiego, a także udziału województwa w pogłowiu zwierząt oraz obsadzie zwierząt na 1 hektar użytków rolnych, zwiększał się miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwach indywidulanych w rolnictwie.

Wykres 4. Zależność przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie i taksonomicznej miary rozwoju w zakresie produkcji zwierzęcej

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Według Smędzik[24], w warunkach rozdrobnionej struktury agrarnej, czynnikami rozwoju gospodarstw rolnych i rolnictwa są postępująca specjalizacja gospodarstw rolnych oraz zwiększanie skali produkcji. Istotną kwestią w procesie rozwoju gospodarstw rolnych jest określenie ich determinant rozwojowych, które warunkują dochodowość i opłacalność gospodarstw.

Według Sadowskiego[25] czynniki determinujące opłacalność produkcji rolniczej można podzielić na dwie grupy tj. egzogenne, na które prowadzący gospodarstwo nie ma wpływu oraz endogenne, które mogą być warunkowane przez odpowiednie zarządzanie gospodarstwem. Do grupy pierwszej zaliczono ceny

[24] Smędzik K. (2010). *Problem skali produkcji w różnych typach indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce z zastosowaniem modeli DEA*. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 12(3), 343-348.

[25] Sadowski A. (2008). *Ekonomiczna efektywność nakładów czynników produkcji w kontekście zarządzania kosztami*. Journal of Agribusiness and Rural Devlopment, 10(4), 1-10.

produktów i środków produkcji wykorzystywanych w celu ich wytworzenia oraz instrumenty polityki rolnej (dopłaty, subwencje, dotacje). Czynnikami o charakterze endogennym są struktura produkcji rolniczej i jej jednostkowa wydajność.

W badaniach własnych wykazano, iż istotny wpływ na strukturę produkcji ma powierzchnia gospodarstw indywidualnych, które z kolei są związane z uwarunkowaniami historycznymi. Zdaniem Stępnia[26] na opłacalność produkcji wpływ mają czynniki makroekonomiczne, czyli ceny i koszty środków produkcji oraz czynniki mikroekonomiczne, w których uwzględniono strukturę organizacyjną gospodarstwa wraz ze skalą i specjalizacją produkcji, obszarem jednostki, a także stopniem powiązania z rynkiem. Według autora wiedza, umiejętności i doświadczenie zawodowe rolnika warunkuje wykorzystanie technologii produkcji i postępu technicznego, co ma bezpośredni wpływ na osiągane wskaźniki produkcyjne. Jak podaje Knecht i Środoń[27] opłacalność produkcji rolniczej kształtowana jest poprzez wielkość gospodarstwa, zastosowaną metodę produkcji, sposób łączenia produkcji zwierzęcej z roślinną, a także przez wysokość i strukturę kosztów wynikających z prowadzenia danej działalności.

Zdaniem Czylewskiego i Kryszaka[28] miesięczne dochody rozporządzalne w przeliczeniu na członka gospodarstwa domowego w okresie 1995-2013 wykazywały tendencję wzrostową w ujęciu nominalnym i realnym. Ponadto autorzy donoszą, iż dochody mniejszych ekonomicznie gospodarstw charakteryzują się większą zmiennością w czasie. Z badań Komorowskiej[29] wynika, iż największą powierzchnię użytków rolnych posiadały gospodarstwa specjalizujące się w produkcji mleka, a najmniejszą gospodarstwa prowadzące chów bydła rzeźnego, owiec i kóz. Gospodarstwa mleczne angażowały największe nakłady pracy, a najmniejsze gospodarstwa nastawione na chów bydła rzeźnego, owiec i kóz.

---

[26] Stępień S. (2006). *Mikroekonomiczne determinanty opłacalności produkcji żywca wieprzowego w Polsce*. Zeszyty Studiów Doktoranckich. Wydział Ekonomii, AE w Poznaniu, 29.

[27] Knecht D., Środoń S. (2012). *Opłacalność tuczu trzody chlewnej w cyklu zamkniętym*. Trzoda Chlewna, 2.

[28] Czylewski A., Kryszak Ł. (2015). *Relacje cenowe w rolnictwie polskim a dochodowość gospodarstw rolnych i gospodarstw domowych rolników*. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego, 15(30), 17-29.

[29] Komorowska D. (2019). *Wyniki produkcyjne i ekonomiczne gospodarstw nastawionych na produkcję zwierzęcą*. Problemy Rolnictwa Światowego, 19(1), 68-78; doi: 10.22630/PRS.2019.19.1.6.

5. Ocena wpływu innowacji i działalności badawczo-rozwojowej w województwach w Polsce

5.1. Ocena wpływu działalności B+R na saldo migracji w województwach w latach 2007-2019

Jednym z wymiarów skutecznej polityki regionalnej jest rozwój innowacyjności. Według teorii rozwoju regionalnego trwałą przewagę konkurencyjną uzyskują te województwa, które posiadają zdolność do przyswajania nowych technologii, rozwiązań organizacyjnych i wiedzy. Przedsiębiorstwa charakteryzujące się wysokim potencjałem innowacyjności prowadzą swoją działalność w regionach, w których uzyskują korzystne warunki rozwoju[1]. Regiony atrakcyjne dla przedsiębiorstw prowadzących działalność innowacyjną muszą dysponować wysoko wykwalifikowaną siła roboczą, stosowną infrastrukturą, zapleczem naukowo-badawczym, sprawną władzą publiczną oraz infrastrukturą wspierającą biznes[2].

Prowadzenie działalności badawczo-rozwojowej i innowacyjnej przez podmioty gospodarcze nierozerwalnie związane jest z pozyskiwaniem przez przedsiębiorstwo kapitału, który stanowi odzwierciedlenie źródeł finansowania

---

[1] Wieprow J. (2017). *Źródła finansowania działalności innowacyjnej w Polsce*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie, 4, 21-36.

[2] Gorzelak G., Jałowiecki B. (2000). *Konkurencyjność regionów*. Studia Regionalne i Lokalne, 1, 7-24.

majątku[3]. Wykorzystywanie i podział środków finansowych jest istotną determinantą warunkującą podjęcie działań zmierzających do powstania nowych rozwiązań w przedsiębiorstwie. Konieczność ponoszenia nakładów na innowacje jest związana zarówno ze źródłami finansowania działalności innowacyjnej jak również z etapem rozwoju przedsiębiorstwa. Zdefiniowano cztery podstawowe etapy ekspansji przedsiębiorstwa tj. faza zasiewu, faza startu, faza wczesnego rozwoju, faza ekspansji[4]. Wraz z rozwojem firmy zmieniają się także potrzeby związane z finansowaniem innowacji, czemu towarzyszy zmiana źródeł finansowania oraz ilość potrzebnego kapitału[5]. Dostępność źródeł finansowania dla przedsiębiorstw uzależniona jest m.in. od formy organizacyjno-prawnej, fazy rozwoju, kosztu kapitału czy wielkości przedsiębiorstwa.

Dorocki i Janner (2009) na podstawie analizy regionów we Francji stwierdzili istotną wysoką zależność pomiędzy inwestycjami w wiedzę a wzrostem PKB, tym samym wpływ innowacyjności na wzrost gospodarczy mierzony wielkością PKB może być kilkudziesięciokrotny. Autorzy wykazali także duże zróżnicowanie w nakładach w sektorze B+R na tempo rozwoju Francji[6].

Na podstawie danych dla województw z lat 2007, 2015 i 2019 dotyczących salda migracji w przeliczeniu na 1000 mieszkańców oraz taksonomicznej miary rozwoju działalności badawczo–rozwojowej stwierdzono wysoką dodatnią zależność tych dwóch danych statystycznych (wyk. 5). Oznacza to, iż wraz ze wzrostem poziomu rozwoju działalności B+R saldo migracji jest dodatnie. W województwach o niskim poziomie rozwoju działalności badawczo-rozwojowej i innowacyjności występowało ujemne saldo migracji, czego efektem był odpływ kapitału ludzkiego do innych regionów. Wnioskować można, iż województwa, dla których obliczona miara rozwoju Hellwiga była wyższa oferowały swoim mieszkańcom korzystniejsze warunki do życia, rozwoju i pracy.

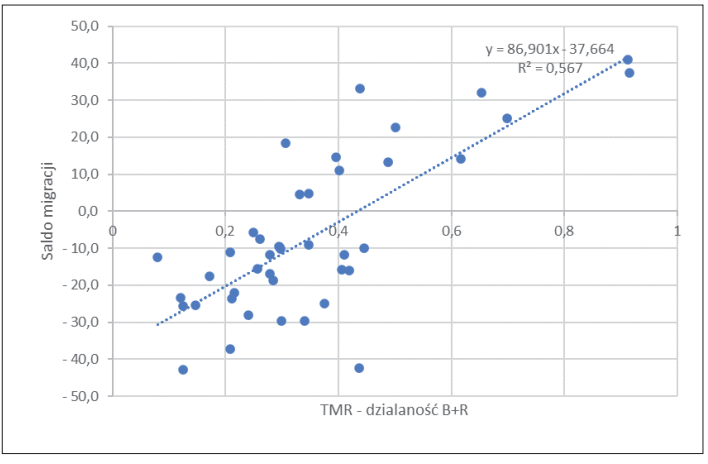
[3] Prystrom J., Wierzbicka K. (2015). *Finansowanie działalności innowacyjnej*, Wyd. Difin, Warszawa, 10.

[4] Głuszczuk D. (2015). *Finansowanie działalności innowacyjnej przedsiębiorstw w regionach Polski*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2015, 75.

[5] Weresa M.A. (2014). *Polityka innowacyjna*, Wyd. PWN, Warszawa, 170.

[6] Dorocki S., Jenner B. (2009). *Wpływ wielkości nakładów inwestycyjnych w sektorze B+R na regionalne zróżnicowanie tempa rozwoju Francji*. Przedsiębiorczość-Edukacja, 5, 188-197.

Wykres 5. Zależność migracji w przeliczeniu na 1000 mieszkańców i taksonomicznej miary rozwoju w zakresie działalności innowacyjnej i badawczo-rozwojowej

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Migracje ludności związane są z przyczynami ekonomicznymi, społecznymi lub też politycznymi. Według teorii ekonomicznych, determinanty o charakterze ekonomicznym mają największy wpływ na procesy migracyjne. Człowiek jest uważany za *homo oeconomicus* – wybiera miejsca migracji, które zaspokoją w oczekiwany sposób jego potrzeby materialne[7].

Rozpatrując przyczyny migracji ludności w Polsce należy zwrócić uwagę na główne współczesne procesy demograficzno-przestrzenne. W Polsce wyróżniono trzy podstawowe grupy procesów demograficzno-osadniczych:

- ✓ depopulacja regionów peryferyjnych (głównie z powodu odpływu ludności);
- ✓ koncentracja w najbardziej atrakcyjnych aglomeracjach (głównie z powodu napływu ludności);
- ✓ wewnętrzna dekoncentracja aglomeracji (suburbanizacja)[8].

---

[7] Janicki W. (2007). *Przegląd teorii migracji ludności.* Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B, Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia, 62, 285-304.

[8] Śleszyński P. (2018). *Mapa przestrzennego zróżnicowania współczesnych procesów demograficznych w Polsce*. W: J. Hrynkiewicz, J. Witkowski, A. Potrykowska (red.). *Sytuacja demograficzna Polski jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej* Wyd. Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa, 84-108.

Województwa charakteryzujące się wysokim poziomem rozwoju działalności badawczo-rozwojowej i innowacyjnej równocześnie generowały czynniki i siły przyciągające ludność na dany obszar. Odwrotną sytuację stwierdzono dla regionów o najniższym poziomie działalności B+R, które tworzyły dla swoich mieszkańców warunki wypychające. Czynniki te mogą mieć charakter społeczny, ekonomiczny, psychologiczny lub demograficzny.

W badaniach wykazano wysoką korelację poziomu rozwoju województw i salda migracji, co tłumaczyć należy procesami demograficzno-społecznymi występującymi w Polsce tj. depopulacją regionów peryferyjnych i koncentracją w aglomeracjach prężnie rozwijających się. Województwa o wysokim poziomie rozwoju działalności B+R i innowacyjnej uzyskują przewagi konkurencyjne, dzięki czemu stają się atrakcyjnym miejscem do migracji. Ponadto wnioskować można, iż najważniejszymi czynnikami migracji były czynniki ekonomiczne (przyciągające), które dostarczały swoim mieszkańcom np. wyższy standard życia materialnego, wyższe płace, a także lepsze warunki pracy i zamieszkania.

Ważnym z punktu widzenia strategii rozwoju województwa są zmiany struktury wieku ludności i ich wpływ na zasoby pracy w Polsce. Według Pająka i in. (2016) w 2030 r. liczba ludności w grupie 15-24 lata będzie niższa o ponad 2,1 mln od tej odnotowanej w 2010 r. Natomiast w prognozowanym okresie nastąpi wzrost odsetka osób w takich grupach wiekowych jak 55-67[9]. Determinantą rozwoju regionalnego są czynniki demograficzne, kapitał ludzki, kształcenie wysoko wykwalifikowanych pracowników, które charakteryzują potencjał ludnościowy regionu, a których potrzebuje rynek pracy. Postępujący proces starzenia się społeczeństwa w regionach, jako destymulanta rozwoju, będzie miał istotny wpływ na budowę przewagi konkurencyjnej regionu, a tym samym utrzymania jego stałego i dynamicznego rozwoju. Utrzymanie wysokiego poziomu rozwoju regionu zależne jest od poziomu rozwoju innowacyjności regionu, które pośrednio będzie wpływało korzystnie na migrację ludności, a tym samym kapitał ludzki i przedsiębiorczość. Według Diebolt i Hippe (2019) innowacyjność gospodarek zależy w dużej mierze od kapitału ludzkiego, który stymuluje kreatywność, generuje i absorbuje nowe technologie[10].

---

[9] Pająk K., Dahlke P., Kvilinskyi O. (2016). *Determinanty Rozwoju Regionalnego – Współczesne Odniesienie.* Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, 9, 109-122.

[10] Diebolt C., Hippe R. (2019). *The long-run impact of human capital on innovation and economic development in the regions of Europe*. Applied Economics, 51(5), 542-563.

5.2. Ocena wpływu działalności B+R na dochody własne w podatku od osób prawnych na mieszkańca w latach 2007-2019

Opodatkowanie CIT reguluje ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. *o podatku dochodowym od osób prawnych*[11]. Jest to rodzaj podatku bezpośredniego obciążającego dochody uzyskiwane przez osoby prawne (spółki, przedsiębiorstwa).

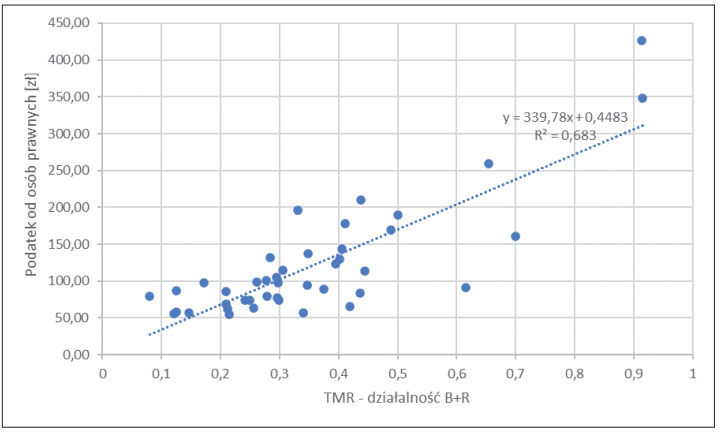
W badaniach poddano analizie korelacji wysokość podatku od osób prawnych w przeliczeniu na 1 mieszkańca w stosunku do miary rozwoju Hellwiga. Stwierdzono wysoką dodatnią zależność danych przyjętych w badaniach, dla których współczynnik korelacji wyniósł 0,683 (wyk. 6). Stwierdzono, iż na wysokość podatku od osób prawnych w budżecie państwa istotny wpływ miał poziom rozwoju działalności badawczo-rozwojowej. W województwie mazowieckim w 2019 roku, dla którego miara rozwoju Hellwiga była najwyższa i wynosiła 0,913, wpływ podatku CIT w przeliczeniu na jednego mieszkańca wynosił 426,04 zł. Natomiast w województwie świętokrzyskim, dla którego miara rozwoju była najniższa i wynosiła 0,125 na 1 mieszkańca, wpływ z podatku CIT wynosił jedynie 86,89 zł.

Na podstawie literatury przedmiotu stwierdzono, iż w chwili obecnej najskuteczniejszym rozwiązaniem wpływającym na postęp gospodarczy są badania naukowe, które powinny być praktycznie wykorzystywane w rozwoju techniki. Stymulacja rozwoju działalności badawczo-rozwojowej i innowacyjnej stanowi przedmiot polityki innowacyjnej państw wysoko rozwiniętych oraz regionów o najwyższym poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego. Konkurencyjność powinna być budowana w oparciu o potencjał innowacyjny regionu, w którym wytwarzane są nowoczesne wyroby oraz udoskonalone produkty będące wynikiem prac badawczo-rozwojowych. Efektem takiej działalności byłaby dynamizacja procesu pozyskiwania inwestorów zewnętrznych, która wpływałaby na tempo rozwoju regionu.

---

[11] Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. *o podatku dochodowym od osób prawnych*. Dz.U. 1992 nr 21 poz. 86.

Wykres 6. Zależność wysokości podatku od osób prawnych i taksonomicznej miary rozwoju w zakresie działalności innowacyjnej i badawczo-rozwojowej

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Zdaniem Dębkowskiej (2012) regiony Unii Europejskiej charakteryzujące się najwyższym poziomem rozwoju innowacyjnego zaliczono równocześnie do kategorii regionów o wysokim wzroście gospodarczym. Poprzez analogię regiony o niskim poziomie rozwoju innowacyjności charakteryzowały się bardzo niskim poziomem wzrostu gospodarczego[12].

Wobec powyższego polityka rozwoju regionalnego powinna być ukierunkowana na rozwój działalności badawczo-rozwojowej i innowacyjności regionu. W badaniach udowodniono, iż wysokość przychodów od osób prawnych jest wysoko skorelowana z poziomem rozwoju innowacyjności województwa. Zwiększenie przychodów budżetu państwa/regionu wpływa na dynamikę rozwoju regionu, a tym samym poprawę jakości życia jego mieszkańców.

[12] Dębkowska K. (2012). *Wzrost gospodarczy regionów UE a ich innowacyjność.* Ekonomia i Zarządzanie, 4(4), 19-26.

6. Ocena zrównoważonego rozwoju terenów górskich i podgórskich w Polsce w opinii mieszkańców

6.1. Opinia o wpływie Wspólnej Polityki Rolnej 2014-2020 i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 na zrównoważony rozwój terenów górskich i podgórskich

Po wejściu Polski do Unii Europejskiej w 2004 roku nastąpiły istotne zmiany uwarunkowań ekonomiczno-społecznych w odniesieniu do produkcji i handlu rolno-spożywczego, co spowodowało potrzebę reorganizacji instytucji związanych z rolnictwem oraz obszarami wiejskimi. W wyniku uruchomienia instrumentów finansowych Wspólnej Polityki Rolnej zmieniły się zasady wspierania rozwoju rolnictwa i funkcjonowania krajowego rynku rolnego. W handlu zagranicznym zniesiono wszelkie ograniczenia, wdrożono nowe mechanizmy interwencji i skupu, wprowadzono limity oraz kwoty produkcyjne wybranych produktów, a także wdrożono dopłaty bezpośrednie, których celem było bezpośrednie wsparcie finansowe producentów rolnych[1]. Funkcjonowanie i realizacja Wspólnej Polityki Rolnej wymusiła powstanie nowej instytucji płatniczej, którą została działająca od 1990 roku Agencja Rynku Rolnego (ANR), a po reformie w 2017 roku Krajo-

[1] Judzińska A., Łopaciuk W. (2011). *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na rolnictwo*. Wyd. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, 8-50.

wy Ośrodek Wsparcia Rolnictwa (KOWR). Powstała nowa instytucja płatnicza, związana z funkcjonowaniem i realizacją WPR, w postaci Agencji Rynku Rolnego. Dodatkowo w wyniku reorganizacji Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) uzyskała szereg nowych uprawnień i realizuje działania w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich (PROW).

Wspólna Polityka Rolna realizowana od pięćdziesięciu lat miała istotny wpływ na kształt i sytuację europejskich wsi i europejskiego rolnictwa. WPR może podzielić na dwa podokresy, które odzwierciedlały sytuację ekonomiczną i społeczną. W okresie pierwszym do początku lat dziewięćdziesiątych XX wieku prowadzona była polityka propodażowa, czego konsekwencją było osiągnięcie wysokiego stopnia samowystarczalności żywnościowej[2].

Wraz z wdrożeniem reformy Mac Sharry'ego w 1992 roku wyróżniono drugi podokres WPR, który miał charakter propopytowy. Celem reformy była stopniowa redukcja cen instytucjonalnych i kreacja zwiększonego popytu wewnętrznego i zewnętrznego na produkty rolnictwa wytworzone we Wspólnocie, a także wyhamowanie niepożądanego wzrostu produkcji, co zostało osiągnięte poprzez wprowadzenie płatności kompensacyjnych dla rolników (odpowiednik teraźniejszych dopłat bezpośrednich)[3]. Kolejne wdrażane reformy i zmiany Wspólnej Polityki Rolnej mają swoje implikacje w założeniach reformy Mac Sharry'ego z 1992 roku[4]. Mechanizmy WPR były dostosowywane do osiągnięcia zakładanych celów i zmieniających się warunków funkcjonowania Unii Europejskiej. Na przestrzeni lat zachodzące zmiany w WPR ukierunkowane były na odchodzenie od polityki sektorowej i wdrażanie założeń kompleksowej polityki zrównoważonego rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich. Zawarte w traktacie rzymskim cele podstawowe WPR powinny służyć ochronie interesów producentów i konsumentów żywności tj.:

- ✓ zwiększać wydajność rolnictwa,
- ✓ wspierać postęp rolniczy,

---

[2] Adamowicz M. (2005). *Przesłanki rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa i zmian we Wspólnej Polityce Rolnej.* Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 1, 45-56.

[3] Małysz J. (2001). *Reorientacja WPR – implikacje dla krajów kandydackich*. Wieś i Rolnictwo, 1.

[4] Poczta W., Pawlak K., Kiryluk-Dryjska E., Siemiński P. (2007). *Perspektywy polskich gospodarstw rolnych w europejskim modelu rolnictwa*. Roczniki Naukowe, 9, 2.

- ✓ optymalizować wykorzystanie czynników produkcji, szczególnie siłę roboczą i ziemię,
- ✓ stabilizować rynki,
- ✓ gwarantować bezpieczeństwo żywnościowe,
- ✓ zapewniać rolnikom odpowiedni dochód[5].

Wspólna Polityka Rolna powinna zatem stwarzać warunki do dynamicznego rozwoju innowacyjnego i zrównoważonego rolnictwa oraz osiągania przewag konkurencyjnych. Ponadto WPR współuczestniczy w kształtowaniu warunków funkcjonowania rolnictwa, a także determinuje procesy rozwojowe w tym sektorze i na obszarach wiejskich[6].

Nowa perspektywa finansowa Wspólnej Polityki Rolnej 2023-2027 skłania do oceny skuteczności realizacji tej polityki w latach 2014-2020. Pojawiające się nowe zjawiska i oczekiwania w stosunku do rolnictwa i gospodarki żywnościowej wymuszają dostosowanie kolejnych perspektyw finansowych do poszerzenia celów stawianych WPR. We wdrażanym nowym modelu struktura WPR oparta została na dwóch filarach tj. uproszczona polityka w skutecznym zarzadzaniu finansami publicznymi oraz ograniczenie biurokracji obciążającej beneficjentów. Zreformowana Wspólna Polityka Rolna jest ukierunkowana na model rolnictwa zrównoważonego, w którym obszary wiejskie rozwijają się dynamicznie, a obciążenia administracyjne ulegają minimalizacji. Przyjęto, iż zamiast przestrzegania zasad i spełniania wymogów, nacisk położony będzie na efektywne realizowanie wyznaczonych celów, co wpłynie na ich realizację w rzeczywistych uwarunkowaniach funkcjonowania jednostek produkcyjnych. Nowa Wspólna Polityka Rolna pozwala państwom członkowskim na decydowanie, jak skutecznie osiągnąć wspólne cele przy zaspokajaniu konkretnych potrzeb rolników i społeczności wiejskiej. Ważnym celem przekrojowym w nowej perspektywie jest wspieranie wiedzy, innowacji i cyfryzacji w rolnictwie i na obszarach wiejskich (EPI). Kraje członkowskie UE mają możliwość kształtowania krajowych planów

---

[5] Drygas M., Nurzyńska I. (2018). *Uwarunkowania dyskusji nad kształtem Wspólnej Polityki Rolnej po 2020 roku*. Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie – Problemy Rolnictwa Światowego, 18(33,2), 57-69. https://doi.org/10.22630/PRS.2018.18.2.34.

[6] Karwat-Woźniak B. (2019). *Wpływ wybranych instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej na umacnianie i spowalnianie procesów rozwojowych w polskim rolnictwie*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 57, 304-315.

strategicznych WPR w ramach podziału kompetencji Unii Europejskiej w dziedzinie rolnictwa[7].

Priorytetem Wspólnej Polityka Rolnej na lata 2023-2027 jest bioróżnorodność oraz zgodność z unijnymi przepisami i zobowiązaniami środowiskowo-klimatycznymi. Według założeń państwa członkowskie będą musiały przeznaczyć 35% budżetu na rozwój obszarów wiejskich oraz co najmniej 25% płatności bezpośrednich na działania środowiskowo-klimatyczne. Ponadto w ramach WPR 10% płatności bezpośrednich ma być skierowanych do małych i średnich gospodarstw rolnych, a co najmniej 3% budżetu WPR trafi w ręce młodych rolników. Zaplanowano, iż nowa Wspólna Polityka Rolna będzie wdrażana od 2023 roku. W 2022 roku krajowe plany strategiczne WPR poszczególnych państw członkowskich będą ocenione pod względem powyższych zobowiązań przez Komisję Europejską. W nowej WPR rolnicy będą musieli realizować praktyki korzystne dla klimatu i środowiska. Ponadto rezerwa kryzysowa w wysokości 450 mln euro rocznie (w bieżących cenach) stanowić będzie stałe wsparcie dla rolników w obliczu niestabilności cen lub rynku. Po 31 grudnia 2020 roku rozszerzono obecne przepisy WPR i zastąpiono je przepisami przejściowymi do końca 2022 roku. Nowe przepisy, po ich zatwierdzeniu przez Radę, zaczną obowiązywać od 1 stycznia 2023 roku. W Wieloletnich Ramach Finansowych na lata 2021-2027 na rolnictwo przeznaczono 386,6 mld euro. Zgodnie z WPR 291,1 mld euro ma trafić na Europejski Fundusz Rolniczych Gwarancji, który zapewnia wsparcie dochodów dla rolników, natomiast 95,5 mld euro na Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich obejmujący finansowanie obszarów wiejskich, działania na rzecz klimatu i zarządzanie zasobami naturalnymi[8].

Projekt Planu Strategicznego dla WPR na lata 2023-2027 został przyjęty przez Radę Ministrów i przekazany do Komisji Europejskiej. Wspólna Polityka Rolna w Polsce oddziałuje na obszary wiejskie i tereny rolne, które zajmują odpowiednio 85% i 52% powierzchni kraju. Wieś zamieszkuje ok. 15 milionów osób, czyli 38% ogółu ludności Polski. W całym kraju jest ok. 1,4 mln gospodarstw rolnych. Budżet Planu Strategicznego na lata 2023-2027 to ponad 25 mld euro, z czego na

---

[7] Wawrzyniak M.B. (2020). *Instrumenty wsparcia Wspólnej Polityki Rolnej w perspektywie finansowej 2021-2027*. Zagadnienia doradztwa rolniczego, 1, 107-121.

[8] https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/cap-introduction/cap-future-2020-common-agricultural-policy-2023-2027/ – dostęp dnia 13.03.2022 r.

płatności bezpośrednie przeznaczonych zostanie ponad 17 mld euro[9]. Przyjęty Projekt Planu Strategicznego będzie wspierać zrównoważony rozwój polskich gospodarstw, sektora przetwórstwa oraz poprawę warunków życia i pracy w małych miejscowościach wiejskich. Pomoc obejmie konkurencyjne rolnictwo zapewniające długoterminowe bezpieczeństwo żywnościowe. Wspierana i wzmacniana będzie ochrona środowiska, w tym różnorodność biologiczna. W ramach Planu Strategicznego wzmacniana będzie także struktura społeczno-ekonomiczna obszarów wiejskich[10].

Rada Ministrów przyjęła uchwałę w sprawie przyjęcia projektu Planu Strategicznego dla Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023-2027 przedłożoną przez ministra rolnictwa i rozwoju wsi. Zakłada się, że w drugiej połowie 2022 roku projekt zostanie zaakceptowany przez KE, a od 2023 roku rozpocznie się jego wdrażanie. Budżet Planu Strategicznego to ponad 25 mld euro[11].

Założeniem Planu Strategicznego jest wspieranie zrównoważonego rozwoju polskich gospodarstw, sektora przetwórstwa oraz poprawy warunków życia i pracy na obszarach wiejskich. Ochrona wody, gleby i powietrza oraz zachowanie bioróżnorodności będą realizowane poprzez wsparcie zrównoważonych metod gospodarowania, które korzystnie wpływać będą na klimat i środowisko. W ramach Planu rozwijana będzie produkcja i wykorzystanie energii odnawialnej. Plan zakłada zwiększenie aktywności zawodowej i społecznej mieszkańców obszarów wiejskich, szczególnie osób z grup wykluczonych. W Planie Strategicznym na lata 2023-2027 upowszechniane i wdrażane będą rozwiązania naukowe i innowacyjne, w tym cyfrowe, usuwające bariery rozwojowe wsi i rolnictwa. Pomoc obejmie także konkurencyjne rolnictwo zapewniające długoterminowe bezpieczeństwo żywnościowe[12].

Tworzenie założeń i koncepcji dla nowej Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023-2027 stało się przyczynkiem do oceny kończącego się okresu programowania WPR na lata 2014-2020. Należy także podkreślić, iż okres realizacji tej

---

[9] https://www.gov.pl/web/wprpo2020/plan-strategiczny-dla-wpr-na-lata-2023-2027-wersja-40--przyjety-przez-rade-ministrow – dostęp dnia 13.03.2022 r.

[10] Projekt Planu Strategicznego dla WPR na lata 2023-2027, 1-783.

[11] https://www.gov.pl/web/wprpo2020/plan-strategiczny-dla-wpr-na-lata-2023-2027-wersja-40--przyjety-przez-rade-ministrow, dostęp dnia 8.06.2022 r.

[12] https://www.gov.pl/web/wprpo2020/plan-strategiczny-dla-wpr-na-lata-2023-2027-wersja-40--przyjety-przez-rade-ministrow, dostęp dnia 8.06.2022 r.

polityki został wydłużony na kolejne lata tj. 2021 i 2022. Uzyskane rezultaty badań pozwolą ocenić skuteczność realizowanej polityki na obszarach górskich i podgórskich w Polsce, które są zróżnicowane przestrzennie, a rozwój tych terenów przebiega w różnym tempie między innymi ze względu na ukształtowanie terenu i odmienne uwarunkowania dla rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich.

Oceny realizacji WPR w latach 2014-2020 dokonano z przy pomocy autorskiej ankiety, która wypełniana była online z wykorzystaniem formularza Google Forms. Ankietę wypełniło 320 respondentów zamieszkujących województwo podkarpackie i małopolskie, gdzie znaczną część obszaru tych regionów pokrywają tereny górskie i podgórskie. Należy podkreślić, iż respondenci, którzy brali udział w ankiecie reprezentowali 65 powiatów i 164 gminy. Charakterystykę respondentów przedstawiono w tabeli 16.

Tabela 16. Charakterystyka respondentów biorących udział w badaniach (ogółem N = 320)

Numer pytania	Cecha	Kategoria	N	%
1.	Województwo	małopolskie	110	34,7
		podkarpackie	209	65,3
2.	Miejsce zamieszkania	wieś	226	70,6
		miasto	93	29,4
3.	Mieszkaniec terenów górskich i podgórskich	nie	129	40,3
		tak	191	59,7
4.	Płeć	mężczyzna	169	52,8
		kobieta	151	47,2
5.	Wiek	20-35 lat	73	22,6
		36-50 lat	150	46,8
		pow. 50 lat	95	29,6
6.	Poziom wykształcenia	≤ zasadnicze zawodowe	52	16,3
		średnie	49	15,4
		wyższe	218	68,3
7.	Miejsce pracy	gospodarstwo rolne	103	32,3
		Jednostka Samorządu Terytorialnego	11	3,4
		Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa	69	21,7
		Ośrodek Doradztwa Rolniczego	136	42,6

8.	Staż pracy w latach	do 5 lat	86	26,0
		6 – 10 lat	58	18,1
		11 – 20 lat	105	32,8
		21 lat i powyżej	71	22,2

Źródło: opracowanie własne

Pytania od numeru 1do 10 charakteryzują dane społeczno-demograficzne tj. miejsce zamieszkania, w tym uwzględniono osoby zamieszkujące tereny górskie i podgórskie, płeć, wiek, poziom wykształcenia, miejsce pracy i staż pracy w latach. W ogólnej liczbie respondentów ponad 70% stanowili mieszkańcy wsi i niespełna 60% mieszkańcy terenów górskich i podgórskich. Ponadto 68% odpowiedzi na pytania udzieliły osoby z wyższym wykształcenie, a także osoby pracujące w gospodarstwach rolnych (32%) oraz pracownicy Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ponad 20%) i Ośrodków Doradztwa Rolniczego (ponad 40%). W ankiecie uwzględniono również staż pracy w latach, który dla 26% respondentów wynosił do 5 lat, dla 18% doświadczenie zawodowe stanowiła praca od 6 do 10 lat, dla 32% staż pracy wynosił od 11 do 20 lat, a dla 22% respondentów okres zatrudnienia liczył ponad 21 lat.

6.1.1. Założenia metodologiczne analizy statystycznej badań ankietowych

Zebrany materiał liczbowy poddano analizie statystycznej z wykorzystaniem pakietu Statistica 13.3. W analizie pominięto odpowiedzi „trudno określić" (znajdują się „poza skalą").

W pierwszym etapie zbadano – testem zgodności χ^2 – zgodność z rozkładem normalnym rozkładów empirycznych wyników odpowiedzi na pytania 11-28. Jest to główny warunek wyboru testu w kolejnych etapach analizy i wykorzystywany w testowaniu hipotez badawczych. Potwierdzenie hipotezy o zgodności z rozkładem normalnym pozwoliło na zastosowanie klasycznej (parametrycznej) analizy wariancji. W wykonanych obliczeniach nie potwierdzono tej hipotezy ponieważ wszystkie wartości „p" były niższe od 0,001. W związku z powyższym testowanie hipotez wykonano testami nieparametrycznymi: Manna-Whitneya,

Kruskala-Wallisa. Dodatkowo w pracy obliczono wartości współczynnika korelacji R-Spearmana[13].

Nieparametryczny test Manna-Whitneya pozwala na weryfikację istotności różnic pomiędzy a = 2 niezależnych prób losowych. Test ten wykorzystano do zbadania zróżnicowania odpowiedzi na pytania od numeru 11 do 28 w zależności od województwa, miejsca zamieszkania (wieś, miasto), zamieszkania na terenach górskich i podgórskich oraz płci. Po postawieniu hipotezy zerowej o braku istotnych różnic pomiędzy wynikami badań uzyskanych na dwóch różnych poziomach oddziaływania czynnika obliczano statystykę testową Z. Stanowiła ona podstawę odrzucenia hipotezy zerowej. Interpretację kierunku zróżnicowania pomiędzy poziomami czynnika wykonywano na podstawie wartości średniej rangi[14].

Nieparametryczny test Kruskala-Wallisa dla układu jednoczynnikowego wykorzystano do zbadania zróżnicowania odpowiedzi na pytania od 11 do 28 w zależności od wieku, poziomu wykształcenia, miejsca pracy oraz stażu pracy respondentów. Test ten pozwala bowiem na weryfikację istotności różnic pomiędzy a > 2 niezależnych prób losowych (poziomów czynnika). Decyzję o odrzuceniu hipotezy podejmowano na podstawie wartości statystyki testowej H i związanej z tym wartości prawdopodobieństwa testowego, a analizę post-hoc wykonano metodą wielokrotnych porównań średnich rang. Weryfikację wszystkich hipotez wykonano przy poziomie istotności $\alpha = 0{,}05$ na podstawie wartości prawdopodobieństwa testowego „p". Przyjęto, że $p \leq 0{,}05$ świadczy o istotnym zróżnicowaniu zmiennej zależnej w zależności od kategorii czynnika jakościowego[15].

Analiza korelacji obejmowała wyznaczenie wartości współczynnika korelacji R-Spearmana i określenie czy jest ona różna od wartości 0 (testem t-Studenta, przy poziomie istotności $\alpha = 0{,}05$). Analizę tę zastosowano do zbadania współzależności pomiędzy odpowiedziami na pytania 11-28.

W badaniach zastosowano także ocenę arbitralną siły związków korelacyjnych według skali:

- ✓ poniżej 0,2 – korelacja słaba (praktycznie brak związku),
- ✓ 0,2 – 0,4 – korelacja niska (zależność wyraźna),

---

[13] Stanisz A. (2006). *Przystępny kurs statystyki z wykorzystaniem programu STATISTICA PL na przykładach z medycyny. T.I. Statystyki podstawowe*. Wyd. Statsoft, Kraków.

[14] ibidem

[15] ibidem

- ✓ 0,4 –0,6 – korelacja umiarkowana (zależność istotna),
- ✓ 0,6 – 0,8 – korelacja wysoka (zależność znaczna),
- ✓ 0,8 – 0,9 – korelacja bardzo wysoka (zależność bardzo duża),
- ✓ 0,9 – 1,0 – zależność praktycznie pełna[16].

Celem badania ankietowego była ocena wpływu Wspólnej Polityki Rolnej i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na zrównoważony rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce. Pytania w ankiecie od numeru 11 do 28 dotyczyły oceny realizacji WPR w latach 2014-2020 i PROW w latach 2014-2020. W tabeli 17 przedstawiono możliwe do wyboru odpowiedzi wraz z przyporządkowaną im skalą wartości. W przypadku braku odpowiedzi na pytanie zadane w ankiecie przyporządkowano odpowiedź trudno określić.

Tabela 17. Skala wartości odpowiedzi na pytania zamieszczone w ankiecie

Odpowiedzi na pytania 11-21	Skala	Odpowiedzi na pytania 22-28	Skala
zdecydowanie niekorzystnie	1	zdecydowanie nie został osiągnięty	1
niekorzystnie	2	nie został osiągnięty	2
raczej niekorzystnie	3	raczej nie został osiągnięty	3
obojętnie	4	obojętnie	4
raczej korzystnie	5	raczej został osiągnięty	5
korzystnie	6	został osiągnięty	6
zdecydowanie korzystnie	7	zdecydowanie został osiągnięty	7
trudno określić	-	trudno określić	-

Źródło: opracowanie własne

6.1.2. Zależność odpowiedzi na pytania od miejsca zamieszkania i płci

Z wykorzystaniem testu Manna-Whitneya oceniono zależności odpowiedzi na pytania zawarte w ankiecie od województwa. W badaniach wykazano, iż opinia o oddziaływaniu czynników wymienionych w pytaniach: 11, 12, 16 i 21 różni się istotnie w zależności od województwa, w którym mieszkają respondenci ($p<0,05$). Wartości średniej rangi w przypadku pytań 11, 12 i 16 są wyższe w grupie ankietowanych z województwa małopolskiego w porównaniu z respondentami z województwa podkarpackiego, co świadczy o bardziej pozytywnej opinii tej grupy na temat oddziaływania tych trzech czynników (tab. 18). Mieszkańcy wojewódz-

[16] ibidem

twa małopolskiego wyrażają opinię, iż PROW 2014-2020 wpływał korzystniej: na transfer wiedzy i innowacji w rolnictwie i leśnictwie oraz na obszarach wiejskich; na zwiększanie rentowności gospodarstw i konkurencyjności wszystkich rodzajów rolnictwa we wszystkich regionach oraz promowanie innowacyjnych technologii w gospodarstwach i zrównoważonej gospodarki leśnej; na wspieranie włączenia społecznego, ograniczenie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich. W badaniach wykazano, iż wartości średniej arytmetycznej są wyższe w grupie mieszkających w województwie małopolskim; wyrażają oni opinię, że te trzy czynniki oddziałują „raczej pozytywnie", podczas gdy mieszkający w województwie podkarpackim uważają, że nie mają one znaczenia („obojętnie") (tab. 19). Wartości średniej rangi w przypadku pytania 21 są wyższe w grupie ankietowanych z województwa podkarpackiego, co świadczy o bardziej pozytywnej opinii tej grupy na temat oddziaływania tego czynnika. W badaniach wykazano, iż mieszkańcy województwa podkarpackiego, w porównaniu do mieszkańców województwa małopolskiego, korzystniej oceniają wspieranie różnicowania działalności, zakładanie i rozwój małych przedsiębiorstw, a także tworzenie miejsc pracy na obszarach górskich i podgórskich w ramach PROW 2014-2020 (tab. 18). Wartość średniej arytmetycznej także jest wyższa w grupie mieszkających w województwie podkarpackim; wyrażają oni opinię, że ten cel został „raczej osiągnięty", podczas gdy mieszkający w województwie małopolskim uważają, że działanie to nie miało znaczenia („obojętnie") (tab. 19).

Tabela 18. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od województwa (wyniki testu Manna-Whitneya)

Numer pytania	małopolskie	podkarpackie	Z*	p*
	Średnia ranga			
11	**156,1**	135,2	**2,03**	**0,042**
12	**166,7**	140,9	**2,46**	**0,014**
13	152,5	148,7	0,36	0,718
14	155,0	146,7	0,79	0,429
15	146,0	136,0	0,99	0,324
16	**162,5**	137,3	**2,39**	**0,017**
17	161,9	146,1	1,48	0,138

18	146,3	147,4	-0,10	0,918
19	156,4	143,7	1,20	0,229
20	169,6	155,0	1,34	0,180
21	168,9	154,6	1,31	0,190
22	170,5	153,8	1,54	0,123
23	142,9	144,6	-0,16	0,870
24	140,9	140,3	0,06	0,953
25	139,8	141,6	-0,18	0,858
26	123,4	**145,1**	**-2,16**	**0,031**
27	132,8	143,7	-1,07	0,283
28	141,3	145,5	-0,40	0,686

* p – wartość prawdopodobieństwa testowego, Z – wartość statystyki testowej

Źródło: opracowanie własne

Opinia o oddziaływaniu czynników wymienionych w pozostałych pytaniach nie różni się w zależności od województwa, w którym mieszkają respondenci (p>0,05) (tab. 18). Można ją w większości przypadków określić jako opinię o „raczej pozytywnym" oddziaływaniu lub, że cel „został raczej osiągnięty" (tab. 19).

Tabela 19. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od województwa (wartości średniej arytmetycznej)

Numer pytania	małopolskie	podkarpackie
	Średnia arytmetyczna	
11	**5,1**	4,3
12	**5,4**	4,4
13	5,0	4,8
14	5,2	4,9
15	4,9	4,6
16	**5,3**	4,2
17	5,2	4,8
18	4,7	4,6
19	5,2	4,8
20	4,9	4,6
21	5,0	4,7

22	4,9	4,6
23	4,3	4,3
24	4,4	4,4
25	4,5	4,5
26	4,1	**4,7**
27	4,4	4,5
28	4,8	4,8

Źródło: opracowanie własne

W badaniach oceniono zależności odpowiedzi na pytania w ankiecie od miejsca zamieszkania. Respondentów mieszkających na wsi a biorących udział w badaniach było 226, co stanowiło 70,6%. Natomiast mieszkańcy miast stanowili 29,4% respondentów (93 osoby) (tab. 16). Opinia o oddziaływaniu czynników wymienionych w pytaniach od 11 do 24 i w pytaniu 28 różni się w zależności od miejsca zamieszkania respondentów ($p<0,05$). Wartości średniej rangi w przypadku tych pytań są wyższe w grupie ankietowanych mieszkających w miastach, co świadczy o bardziej pozytywnej opinii tej grupy na temat oddziaływania tych czynników – w porównaniu z respondentami mieszkającymi na wsi (tab. 20). Na podstawie przeprowadzonych badań wykazano, iż mieszkańcy miast są zdania, że oceniane w ankiecie priorytety PROW 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce, a także interwencje w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich, jak i program w szerokim zakresie działalności korzystnie oddziałuje na obszary wiejskie, w tym na obszary górskie i podgórskie. Ponadto wykazano, iż mieszkańcy miast wyrazili opinię, że cele Wspólnej Polityki Rolnej „zostały raczej osiągnięte" w zakresie wspierania konkurencyjności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich, zapewnienia zrównoważonej gospodarki zasobami naturalnymi na obszarach górskich i podgórskich oraz działań w dziedzinie klimatu, a także w zakresie ochrony krajobrazów i obszarów górskich i podgórskich w Polsce. Wartości średniej arytmetycznej także są wyższe w grupie mieszkających w miastach; wyrażają oni opinię, że czynniki te oddziałują „raczej pozytywnie" lub, że cel „został raczej osiągnięty", podczas gdy mieszkający na wsi uważają, że nie mają one znaczenia („obojętnie") (tab. 21).

Opinia o oddziaływaniu czynników wymienionych w pytaniach 25, 26 i 27 nie różni się w zależności od miejsca zamieszkania respondentów ($p>0,05$) (tab. 20).

Tabela 20. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od miejsca zamieszkania (wyniki testu Manna-Whitneya)

Numer pytania	Wieś	Miasto	Z*	p*
	Średnia ranga			
11	132,2	**170,3**	**-3,48**	**0,001**
12	139,9	**174,5**	**-3,14**	**0,002**
13	142,6	**168,4**	**-2,34**	**0,019**
14	141,2	**170,2**	**-2,62**	**0,009**
15	129,4	**165,3**	**-3,34**	**0,001**
16	135,7	**169,0**	**-3,08**	**0,002**
17	141,8	**174,8**	**-2,99**	**0,003**
18	140,8	**162,3**	**-1,97**	**0,048**
19	141,5	**163,8**	**-2,04**	**0,041**
20	148,1	**189,0**	**-3,60**	**0,000**
21	147,8	**187,8**	**-3,53**	**0,000**
22	147,0	**189,8**	**-3,78**	**0,000**
23	131,7	**175,2**	**-3,99**	**0,000**
24	132,7	**160,4**	**-2,58**	**0,010**
25	137,7	149,1	-1,06	0,287
26	134,1	145,6	-1,10	0,272
27	136,5	148,5	-1,12	0,261
28	133,9	**167,3**	**-3,13**	**0,002**

* p – wartość prawdopodobieństwa testowego, Z – wartość statystyki testowej

Źródło: opracowanie własne

W badaniach wykazano, iż mieszkańcy wsi i miast uważają, że cele Wspólnej Polityki Rolnej „zostały raczej osiągnięte" w zakresie: zrównoważonego rozwoju terytorialnego gospodarek i społeczności wiejskich na obszarach górskich i podgórskich, w tym tworzenia i utrzymywania miejsc pracy; wspierania rolników i poprawy wydajności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich poprzez zapewnienie stabilnych dostaw żywności po przystępnych cenach; wspierania zrównoważonego gospodarowania zasobami naturalnymi na obszarach górskich i podgórskich oraz przeciwdziałania zmianom klimatu. Konkludując, stwierdzić należy, iż w większości przypadków zakładane cele „zostały raczej osiągnięte" (tab. 21).

W badaniach dokonano oceny zależności udzielonej odpowiedzi na pytania zawarte w ankiecie od zamieszkania na terenach górskich i podgórskich. Mieszkańcy terenów górskich i podgórskich stanowili 59,7% respondentów biorących udział w badaniach (191 osób), a 40,3% mieszkało poza tymi obszarami (129 osób) (tab. 16). Opinia o oddziaływaniu Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich w latach 2014-2020 i Wspólnej Polityki Rolnej w latach 2014-2020 na wszystkie wymienione w pytaniach czynniki jest istotnie zróżnicowana w zależności od tego,

Tabela 21. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od miejsca zamieszkania (wartości średniej arytmetycznej)

Numer pytania	Wieś	Miasto
	Średnia arytmetyczna	
11	4,5	**5,2**
12	4,4	**5,5**
13	4,4	**5,2**
14	4,4	**5,3**
15	4,5	**5,2**
16	4,2	**5,3**
17	4,2	**5,4**
18	4,5	**5,0**
19	4,4	**5,2**
20	4,5	**5,2**
21	4,6	**5,2**
22	4,5	**5,1**
23	4,1	**4,9**
24	4,3	4,8
25	4,4	4,6
26	4,3	4,6
27	4,4	4,7
28	4,4	**5,2**

Źródło: opracowanie własne

czy respondenci zamieszkują tereny górskie i podgórskie ($p<0,05$). Wartości średniej rangi dla wszystkich zadanych pytań są wyższe w grupie ankietowanych niemieszkających na terenach górskich i podgórskich, w porównaniu z pozostałymi respondentami, co świadczy o bardziej pozytywnej opinii tej grupy na temat oddziaływania PROW 2014-2020 i WPR na te tereny (tab. 22).

Tabela 22. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od zamieszkania na terenach górskich i podgórskich (wyniki testu Manna-Whitneya)

Numer pytania	Nie	Tak	Z*	p*
	Średnia ranga			
11	**172,9**	124,1	**4,86**	0,000
12	**182,2**	129,0	**5,20**	0,000
13	**177,9**	131,6	**4,53**	0,000
14	**176,5**	131,3	**4,44**	0,000
15	**164,3**	123,0	**4,19**	0,000
16	**168,9**	130,1	**3,85**	0,000
17	**176,2**	135,7	**3,93**	0,000
18	**178,0**	127,5	**4,96**	0,000

19	**170,9**	133,6	**3,66**	0,000
20	**190,7**	139,1	**4,90**	0,000
21	**194,1**	136,2	**5,51**	0,000
22	**188,6**	139,9	**4,63**	0,000
23	**173,9**	125,7	**4,78**	0,000
24	**168,9**	123,2	**4,58**	0,000
25	**165,0**	126,9	**3,80**	0,000
26	**151,2**	129,0	**2,26**	0,024
27	**161,6**	127,4	**3,42**	0,001
28	**167,5**	129,2	**3,81**	0,000

* p – wartość prawdopodobieństwa testowego, Z – wartość statystyki testowej

Źródło: opracowanie własne

W badaniach wykazano, iż mieszkańcy terenów górskich i podgórskich wyrażali opinię, że wszystkie zakładane priorytety i interwencje w ramach PROW 2014-2020 oraz cele WPR na lata 2014-2020 miały „obojętny" wpływ na rozwój obszarów wiejskich w terenach górskich i podgórskich. Uzyskane rezultaty potwierdzają założenia autora o konieczności opracowania celów, priorytetów, interwencji i założeń WPR i PROW, które będą odzwierciedlały specyfikę terenów górskich i podgórskich w Polsce, a także stymulowały ich dynamiczny rozwój. Wydaje się zasadne i celowe, aby założoną hipotezę badawczą poszerzyć o obszar Karpat w pozostałych krajach członkowskich Unii Europejskiej. Obszar Karpat ze względu na zbliżone warunki klimatyczne, kulturowe, ekonomiczno-społeczne, w tym strukturalne, a także na uwarunkowania historyczne podlegał podobnym procesom rozwojowym. Hipotezę tę należałoby potwierdzić lub odrzucić, realizując badania w krajach, w których występują karpackie obszary górskie i podgórskie.

Uzyskane wartości średniej arytmetycznej są wyższe w grupie niemieszkających na terenach górskich i podgórskich; wyrażają oni opinię, że czynniki te oddziałują „raczej pozytywnie" lub, że cel „został raczej osiągnięty", podczas gdy pozostali respondenci uważają, że nie mają one znaczenia („obojętnie") (tab. 23).

W badaniach oceniono także zależność odpowiedzi na pytania ankiety od płci. W badaniach udział wzięło 169 mężczyzn, co stanowiło 52,8% respondentów oraz 151 kobiet tj 47,2% biorących udział w badaniach ankietowych (tab. 24).

Tabela 23. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od miejsca zamieszkania na terenach górskich i podgórskich (wartości średniej arytmetycznej)

Numer pytania	Nie	Tak
	Średnia arytmetyczna	
11	**5,4**	4,3
12	**5,5**	4,6
13	**5,4**	4,6
14	**5,5**	4,6
15	**5,2**	4,4
16	**5,3**	4,5
17	**5,4**	4,6
18	**5,2**	4,3
19	**5,4**	4,5
20	**5,2**	4,4
21	**5,4**	4,4
22	**5,2**	4,3
23	**4,9**	4,0
24	**4,9**	4,1
25	**4,9**	4,2
26	**4,7**	4,2
27	**4,9**	4,2
28	**5,2**	4,5

Źródło: opracowanie własne

Dowiedziono, iż opinia o oddziaływaniu WPR i PROW w latach 2014-2020 na tereny górskie i podgórskie we wszystkich pytaniach była zróżnicowana w zależności od płci respondentów ($p<0,05$). W opinii kobiet, oddziaływanie czynników ujętych w pytaniach było bardziej korzystne w porównaniu do odpowiedzi udzielonych przez mężczyzn, co stwierdzono na podstawie wartości średnich rang dla poszczególnych pytań (tab. 24).

Ponadto wartości średniej arytmetycznej dla odpowiedzi w grupie kobiet były wyższe; wyrażają one opinię, że priorytety i interwencje w ramach PROW 2014-2020 były „raczej pozytywnie" wspierane i realizowane lub, że cele WPR na lata 2014-2020 „zostały raczej osiągnięte". Natomiast zdaniem mężczyzn PROW i WPR nie miały istotnego znaczenia („obojętnie") na osiągniecie zakładanych celów oraz na skuteczną realizację programu i polityki rolnej (tab. 25).

Tabela 24. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od płci (wyniki testu Manna-Whitneya)

Numer pytania	Mężczyźni	Kobiety	Z*	p*
	Średnia ranga			
11	120,6	**168,9**	**-4,93**	0,000
12	126,5	**176,4**	**-4,98**	0,000
13	131,4	**170,5**	**-3,90**	0,000
14	135,1	**166,0**	**-3,09**	0,002
15	122,4	**158,4**	**-3,73**	0,000
16	125,2	**167,8**	**-4,32**	0,000
17	133,9	**171,0**	**-3,69**	0,000
18	135,8	**160,2**	**-2,45**	0,014
19	132,8	**164,8**	**-3,22**	0,001
20	143,8	**178,1**	**-3,31**	0,001
21	143,1	**177,6**	**-3,33**	0,001
22	140,6	**180,4**	**-3,86**	0,000
23	125,6	**165,0**	**-4,02**	0,000
24	124,8	**157,9**	**-3,41**	0,001
25	126,0	**158,2**	**-3,31**	0,001
26	128,5	**147,1**	**-1,99**	0,050
27	127,5	**154,5**	**-2,79**	0,005
28	133,6	**155,1**	**-2,19**	0,028

* p – wartość prawdopodobieństwa testowego, Z – wartość statystyki testowej

Źródło: opracowanie własne

W 2019 roku zrealizowano badania mające na celu ocenę rezultatów wdrażania i oddziaływania Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020 w latach 2014-2018, które to badanie zaplanowano w załączniku V do rozporządzenia wykonawczego Komisji (UE) nr 808/2014[17]. Celem badania była kompleksowa ocena oddziaływania i skuteczności realizacji PROW 2014-2020.

W przeprowadzonych badaniach ewaluacyjnych[18] wykazano wpływ PROW 2014-2020 na zwiększanie stopy zatrudnienia na obszarach wiejskich, który obliczony został w oparciu o wartość wskaźnika zatrudnienia na obszarach wiejskich (wspólny wskaźnik kontekstowy) i modelowanie makroekonomiczne wpływu PROW 2014-2020 na wartość tego wskaźnika. Ponadto stwierdzono, iż

[17] Rozporządzenie Wykonawcze Komisji (UE) Nr 808/2014 z dnia 17 lipca 2014 r. ustanawiające zasady stosowania rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW)

[18] *Roczne sprawozdanie z wdrażania Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2022* – rok 2019. https://www.gov.pl/web/rolnictwo/ewaluacja, dostęp dnia 10.06.2022 r.

zwiększenie wypłat z PROW na mieszkańca wsi w relacji do średniej krajowej w województwie w latach 2015-2017 o 1 p.p. przekładało się na wyższy o 0,03% wskaźnik zatrudnienia na wsi. W oparciu o model można szacować, że w 2015 r. wskaźnik zatrudnienia na wsi w Polsce bez PROW byłby niższy o 2,26%, w 2016 r. o 2,38%, a w 2017 r. o 2,36%. W 2017 r. wskaźnik zatrudnienia na obszarach wiejskich w Polsce wyniósł 69,9%.

Tabela 25. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od płci (wartości średniej arytmetycznej)

Numer pytania	Mężczyźni	Kobiety
	Średnia arytmetyczna	
11	4,2	**5,3**
12	4,6	**5,5**
13	4,6	**5,3**
14	4,4	**5,3**
15	4,4	**5,1**
16	4,4	**5,3**
17	4,6	**5,3**
18	4,4	**4,9**
19	4,6	**5,3**
20	4,4	**5,0**
21	4,5	**5,1**
22	4,4	**5,0**
23	4,0	**4,7**
24	4,1	**4,7**
25	4,2	**4,8**
26	4,2	**4,6**
27	4,3	**4,7**
28	4,6	**5,0**

Źródło: opracowanie własne

W badaniach ewaluacyjnych wpływ PROW 2014-2020 na wzrost PKB *per capita* na obszarach wiejskich Programu estymowano poprzez oszacowanie udziału w PKB poszczególnych województw podawanym przez GUS (dla 2017 r. są to szacunki GUS). Posłużono się wpływami gmin z PIT i podatku rolnego, które stanowią przybliżenie dochodów ludności, przedsiębiorstw rozliczających się według reguł PIT i rolników na danym terenie. Na podstawie przyjętych założeń, wyliczono iż zwiększenie wypłat z PROW 2014-2020 w latach 2015-2017

w województwie o 1 mln zł zwiększało PKB na wsi w tym województwie o 0,016%. Zmienne kontrolne wykorzystane w modelu, które także przyczyniały się do wzrostu PKB na obszarach wiejskich, to nowe podmioty rejestrowane w REGON na wsi i wskaźnik zatrudnienia osób w wieku 18-59/64 lata na wsi. W oparciu o model można szacować, że w 2015 r. PKB na wsi byłoby niższe bez PROW o 1,3%, w 2016 roku o 3,4%, a w 2017 roku o 2%. W badaniach tych wykazano, iż wystąpił około poczwórny efekt mnożnikowy z PROW 2014-2020, gdyż alokacja płatności z PROW wynosząca około 0,5% PKB na wsi w latach 2015-2017 dała średnio przyrost PKB na obszarach wiejskich o około 2% w latach 2015-2017[19].

6.1.3. Zależność odpowiedzi respondentów na pytania od wieku, poziomu wykształcenia, miejsca i stażu pracy

Zależność odpowiedzi respondentów na pytania zawarte w ankiecie od wieku oceniono z wykorzystaniem testu Kruskala-Wallisa. Respondentów w badaniu podzielono na trzy grupy wiekowe. Respondenci w wieku od 20 do 35 lat stanowili 22,6% (73 osoby), w wieku od 36 do 50 lat udział w badaniach wzięło 150 osób (46,8%), a respondenci w wieku powyżej 50 lat stanowili 29,6% (95 osób) wszystkich, którzy uzupełnili ankietę (tab. 16).

W badaniach wykazano, iż opinia na temat priorytetów PROW 2014-2020 dotycząca: wspierania transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie i leśnictwie oraz na obszarach wiejskich; odtwarzania, ochrony i wzmacniania ekosystemów powiązanych z rolnictwem i leśnictwem; wspierania efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach rolnym, spożywczym i leśnym, była istotnie zróżnicowana w zależności od wieku respondentów. Podobnie ocena dotycząca osiągnięcia celów Wspólnej Polityki Rolnej polegającej na zapewnieniu zrównoważonej gospodarki zasobami naturalnymi na obszarach górskich i podgórskich oraz działań w dziedzinie klimatu, różniła się w zależności od wieku respondentów ($p<0,05$) (tab. 26).

Wartości średniej rangi dotyczącej priorytetu PROW 2014-2020 w zakresie wspierania transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie i leśnictwie oraz na obszarach wiejskich były najniższe w grupie osób w wieku 20-35 lat. Ta grupa

---

[19] *Roczne sprawozdanie z wdrażania Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014–2022* – rok 2019. https://www.gov.pl/web/rolnictwo/ewaluacja, dostęp dnia 10.06.2022 r.

respondentów wyraziła najmniej pozytywną opinię na temat oddziaływania PROW na transfer wiedzy i innowacje w rolnictwie.

W grupie osób w wieku powyżej 50 lat opinia o wspieraniu tego priorytetu była najbardziej pozytywna. Wyniki badań potwierdzono także poprzez obliczone wartości średniej arytmetycznej, w której respondenci najstarsi wyrazili opinię, że transfer wiedzy i innowacji w rolnictwie i leśnictwie oraz na obszarach wiejskich był „raczej pozytywnie" realizowany, podczas gdy respondenci najmłodsi uważali, że priorytet ten nie miał istotnego znaczenia („obojętnie") dla obszarów górskich i podgórskich w Polsce (tab. 26).

Tabela 26. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od wieku (wyniki testu Kruskala-Wallisa)

Numer pytania	20-35 lat	36-50 lat	Powyżej 50 lat	H*	p*
	Średnia ranga				
11	125,5 [a]	141,8 [ab]	154,3 [b]	**6,75**	**0,028**
12	130,9	152,5	158,8	4,53	0,104
13	134,0	156,2	150,9	3,26	0,196
14	128,3 [a]	155,6 [b]	144,5 [ab]	**6,36**	**0,039**
15	119,6 [a]	146,1 [b]	133,1 [ab]	**6,20**	**0,044**
16	129,4	150,7	148,1	3,20	0,201
17	137,2	158,1	149,6	2,79	0,247
18	144,9	152,1	139,2	1,37	0,504
19	138,5	154,8	142,6	2,19	0,335
20	143,9	168,2	157,7	3,73	0,154
21	154,8	166,9	149,7	2,40	0,301
22	150,2	162,3	160,4	0,95	0,621
23	138,5	151,9	135,0	2,72	0,256
24	121,1 [a]	154,5 [b]	133,3 [ab]	**8,72**	**0,013**
25	136,2	146,7	133,9	1,65	0,438
26	144,1	138,7	129,3	1,48	0,478
27	145,5	144,8	127,2	3,14	0,208
28	137,2	151,9	135,0	2,90	0,235

* p – wartość prawdopodobieństwa testowego, H – wartość statystyki testowej, $\alpha = 0,05$

Źródło: opracowanie własne

W badaniach wykazano, iż wartości średniej rangi były najniższe w grupie osób w wieku 20-35 lat. Oznacza to, że opinia dla priorytetu PROW: w zakresie odtwarzania, ochrony i wzmacniania ekosystemów powiązanych z rolnictwem i leśnictwem; wspierania efektywnego gospodarowania zasobami

i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach rolnym, spożywczym i leśnym; celu WPR w zakresie zapewnienia zrównoważonej gospodarki zasobami naturalnymi na obszarach górskich i podgórskich oraz działań w dziedzinie klimatu była najmniej pozytywna w najmłodszej grupie badanych, a najwyższe wartości rang uzyskano w grupie osób w wieku 35-50 lat (tab. 26). Uzyskane rezultaty badań potwierdzono także wartością średniej arytmetycznej dla respondentów w wieku powyżej 35 lat, którzy wyrazili opinię, że priorytety PROW zostały „raczej pozytywnie" wdrożone lub, że cel WPR „został raczej osiągnięty", podczas gdy respondenci najmłodsi byli zdania, że nie miały one znaczenia („obojętnie") dla obszarów górskich i podgórskich w Polsce (tab. 27).

Ponadto w badaniach wykazano, że wiek badanych nie różnicował opinii o oddziaływaniu priorytetów i interwencji w ramach PROW 2014-2020 oraz celów WPR na lata 2014-2020, o które pytano respondentów w pozostałych pytaniach ($p>0,05$) (tab. 27).

Tabela 27. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od wieku (wartości średniej arytmetycznej)

Numer pytania	20-35 lat	36-50 lat	powyżej 50 lat
	Średnia arytmetyczna		
11	**4,3**	4,7	5,0
12	4,6	5,1	5,3
13	4,5	5,0	5,0
14	**4,4**	5,1	5,2
15	**4,3**	4,9	4,8
16	4,4	5,0	4,9
17	4,6	5,1	4,9
18	4,6	4,7	4,5
19	4,7	5,1	4,8
20	4,4	4,9	4,7
21	4,7	4,9	4,6
22	4,5	4,8	4,7
23	4,1	4,5	4,2
24	**4,0**	4,7	4,4
25	4,3	4,6	4,4
26	4,5	4,5	4,3
27	4,5	4,6	4,3
28	4,6	4,9	4,7

Źródło: opracowanie własne

W ankiecie pytano respondentów o poziom wykształcenia. Poziom wykształcenia przyporządkowano do trzech grup tj. zasadnicze zawodowe i niższe, średnie (ogólne i zawodowe) oraz wyższe. Respondenci biorący udział w badaniach posiadający wykształcenie zasadnicze zawodowe i niższe stanowili 16,3% (52 osoby), średnie 15,4% (49 osób) oraz wyższe 68,3% (218 osób). Respondenci z wyższym wykształceniem stanowi najliczniejszą grupę badawczą (tab. 16).

Uzyskane odpowiedzi, przy pomocy testu Kruskala – Wallisa, wykorzystano do oceny zależności na pytania w ankiecie od poziomu wykształcenia. W badaniach wykazano istotne zróżnicowanie opinii o wpływie PROW 2014-2020 i WPR w latach 2014-2020 na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce, w zależności od poziomu wykształcenia respondentów ($p<0,05$) (tab. 28).

Tabela 28. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od poziomu wykształcenia (wyniki testu Kruskala-Wallisa)

Numer pytania	≤ zasadnicze zawodowe	średnie	wyższe	H*	p*
	Średnia ranga				
11	70,1 [a]	105,9 [b]	171,0 [c]	**73,74**	**0,000**
12	74,7 [a]	105,3 [b]	178,9 [c]	**76,22**	**0,000**
13	89,8 [a]	111,5 [b]	173,6 [c]	**50,83**	**0,000**
14	86,9 [a]	113,0 [b]	172,6 [c]	**50,04**	**0,000**
15	81,5 [a]	118,8 [b]	158,1 [c]	**37,71**	**0,000**
16	75,8 [a]	118,7 [b]	169,3 [c]	**56,78**	**0,000**
17	82,0 [a]	121,0 [b]	175,4 [c]	**55,85**	**0,000**
18	79,1 [a]	125,8 [b]	168,5 [c]	**49,16**	**0,000**
19	77,0 [a]	122,9 [b]	169,5 [c]	**51,36**	**0,000**
20	89,4 [a]	137,8 [b]	181,8 [c]	**48,93**	**0,000**
21	73,5 [a]	131,7 [b]	185,9 [c]	**71,21**	**0,000**
22	81,7 [a]	124,1 [b]	185,7 [c]	**66,80**	**0,000**
23	87,6 [a]	121,2 [b]	163,3 [c]	**37,78**	**0,000**
24	91,9 [a]	124,3 [b]	156,2 [c]	**26,66**	**0,000**
25	89,0 [a]	125,3 [b]	157,5 [c]	**30,80**	**0,000**
26	102,7 [a]	128,4 [b]	147,9 [c]	**13,02**	**0,001**
27	92,1 [a]	117,8 [b]	157,2 [c]	**30,24**	**0,000**
28	85,8 [a]	116,3 [b]	163,9 [c]	**40,64**	**0,000**

* p – wartość prawdopodobieństwa testowego, H – wartość statystyki testowej, $\alpha = 0,05$

Źródło: opracowanie własne

Wartości średniej rangi w przypadku wszystkich pytań są najniższe w grupie osób z wykształceniem co najwyżej zasadniczym zawodowym. Opinia respondentów w tej grupie o wpływie PROW i WPR na rozwój terenów górskich i podgórskich była najmniej pozytywna, a najwyższe wartości średniej rangi uzyskano w grupie osób z wykształceniem wyższym, którzy wyrazili najbardziej pozytywną opinię o oddziaływaniu czynników (tab. 28). Otrzymane rezultaty badań ankietowych odzwierciedlają także wartości średniej arytmetycznej zamieszczone w tabeli 29. Respondenci z wykształceniem wyższym wyrażali opinię, że zarówno priorytety i interwencje PROW oddziałują „raczej korzystnie", jak również cele WPR „zostały raczej osiągnięte", podczas gdy respondenci z wykształceniem co najwyżej zasadniczym zawodowym uważają, że czynniki oddziałują „raczej niekorzystnie" lub, że cel „raczej nie został osiągnięty". Natomiast respondenci z wykształceniem średnim odpowiadając na pytania, twierdzili że PROW jak i WPR oddziałują „obojętnie" na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce. Należy podkreślić, iż opinie na wszystkie pytania w ankiecie były istotnie zróżnicowane w zależności od poziomu wykształcenia, a wraz ze wzrostem poziomu wykształcenia wyrażane opinie były bardziej pozytywne.

Tabela 29. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od poziomu wykształcenia (wartości średniej arytmetycznej)

Numer pytania	≤ zasadnicze zawodowe	średnie	wyższe
	Średnia arytmetyczna		
11	3,1	3,9	**5,3**
12	3,6	4,1	**5,6**
13	3,8	4,2	**5,3**
14	3,8	4,2	**5,4**
15	3,5	4,3	**5,1**
16	3,4	4,2	**5,3**
17	3,5	4,3	**5,4**
18	3,2	4,3	**5,1**
19	3,5	4,6	**5,4**
20	3,5	4,4	**5,1**
21	3,3	4,3	**5,2**
22	3,4	4,2	**5,1**
23	3,2	4,0	**4,7**
24	3,6	4,1	**4,7**
25	3,6	4,2	**4,8**
26	3,7	4,3	**4,6**
27	3,5	4,0	**4,8**
28	3,7	4,2	**5,1**

Źródło: opracowanie własne

W badaniach, z wykorzystaniem testu Kruskala-Wallisa, oceniono zależność odpowiedzi na pytania zawarte w ankiecie od miejsca pracy (tab. 30).

Respondenci biorący udział w badaniach ankietowych reprezentowali gospodarstwa rolne, jednostki samorządu terytorialnego, Agencję Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa (ARiMR) oraz Ośrodki Doradztwa Rolniczego (ODR). Wszyscy respondenci w związku z miejscem pracy czy wykonywanym zawodem byli beneficjentami lub byli bezpośrednio związani z wdrażaniem założeń Wspólnej Polityki Rolnej i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020. W badaniach udział wzięło 103 respondentów prowadzących własne gospodarstwa rolne co stanowiło 32,3%, 11 respondentów związanych było z jednostką samorządu terytorialnego (3,4%), 69 pracowników ARiMR (21,7%) oraz 136 pracowników z Małopolskiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego i Podkarpackiego Ośrodka Doradztwa Rolniczego (42,6%) (tab. 16).

Opinia o wpływie WPR na lata 2014-2020 oraz PROW 2014-2020 na rozwój obszarów górskich i podgórskich we wszystkich pytaniach była zróżnicowana w zależności od miejsca pracy respondentów ($p<0,05$) (tab. 30).

Tabela 30. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od miejsca pracy (wyniki testu Kruskala-Wallisa)

Numer pytania	Gospodarstwo rolne	Jednostka Samorządu Terytorialnego	ARiMR	ODR	H*	p*
	Średnia ranga					
11	70,1 [a]	74,8 [a]	193,4 [b]	185,4 [b]	**143,9**	**0,000**
12	74,6 [a]	72,4 [a]	190,1 [b]	195,9 [b]	**139,9**	**0,000**
13	85,9 [a]	88,5 [a]	195,0 [b]	183,9 [b]	**101,1**	**0,000**
14	82,9 [a]	92,4 [a]	195,2 [b]	180,5 [b]	**100,57**	**0,000**
15	81,5 [a]	77,7 [a]	176,4 [b]	170,9 [b]	**86,81**	**0,000**
16	77,1 [a]	72,6 [a]	190,8 [b]	182,1 [b]	**116,94**	**0,000**
17	87,1 [a]	81,6 [a]	198,8 [b]	183,3 [b]	**102,82**	**0,000**
18	94,8 [a]	93,8 [a]	192,7 [b]	171,6 [b]	**73,43**	**0,000**
19	89,6 [a]	97,6 [a]	189,1 [b]	174,9 [b]	**79,62**	**0,000**
20	98,5 [a]	104,8 [a]	201,8 [b]	189,8 [b]	**83,99**	**0,000**
21	90,5 [a]	115,2 [a]	216,3 [b]	186,9 [b]	**104,88**	**0,000**
22	90,4 [a]	144,9 [ab]	214,9 [b]	185,3 [b]	**101,96**	**0,000**
23	96,7 [a]	91,5 [a]	197,1 [b]	159,2 [b]	**68,86**	**0,000**
24	97,6 [a]	106,4 [a]	179,1 [b]	157,5 [ab]	**48,62**	**0,000**

25	103,6 [a]	86,0 [a]	178,5 [b]	156,8 [b]	**45,44**	**0,000**
26	117,5 [a]	80,4 [a]	174,6 [b]	139,4 [a]	**23,70**	**0,000**
27	102,3 [a]	122,5 [ab]	174,1 [b]	155,5 [b]	**37,87**	**0,000**
28	92,3 [a]	93,8 [a]	187,9 [b]	163,5 [b]	**66,78**	**0,000**

* p – wartość prawdopodobieństwa testowego, H – wartość statystyki testowej, α = 0,05

Źródło: opracowanie własne

W badaniach wykazano, iż wartości średniej rangi w przypadku większości pytań były niższe w grupie osób pracujących w gospodarstwie rolnym lub w jednostce samorządu terytorialnego. Ta grupa pracowników wyrażała mniej pozytywną opinię o wpływie WPR i PROW na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce, w przeciwieństwie do grupy osób pracujących w ARiMR lub ODR, którzy wyrażali bardziej pozytywną opinię o korzystnym wpływie na rozwój tych obszarów. Jedyną stwierdzoną różnicą w ankiecie w grupie pracowników ARiMR oraz ODR była odpowiedź na pytanie 26: dotyczące osiągnięcia celu Wspólnej Polityki Rolnej w zakresie wspierania rolników i poprawy wydajności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich poprzez zapewnienie stabilnych dostaw żywności po przystępnych cenach. Pracownicy ODR wyrazili „obojętną" opinię o wpływie tego celu WPR na rozwój obszarów górskich i podgórskich (tab. 30).

Uzyskane rezultaty badań potwierdzono wartością średniej arytmetycznej. Stwierdzono, że respondenci pracujący w ARiMR lub ODR wyrazili opinię, że priorytety i interwencje w ramach PROW 2014-2020 oddziałują „korzystnie" na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce lub, że cele WPR na lata 2014-2020 „zostały osiągnięte", podczas gdy respondenci prowadzący gospodarstwa rolne i pracujący w jednostkach samorządu terytorialnego uważają, że PROW na lata 2014-2020 oddziałuje „raczej niekorzystnie" lub, że cel WPR „raczej nie został osiągnięty". W nielicznych odpowiedziach respondenci uważali, że PROW i WPR oddziałuje „obojętnie" na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce (tab. 31).

W badaniach oceniono zależność odpowiedzi na pytania zawarte w ankiecie od stażu pracy w latach. Respondenci posiadający do 5 lat doświadczenia zawodowego stanowili 26,0% (86) osób biorących udział w ankiecie, staż pracy od 6 lat do 10 posiadało 18,1% (58) ankietowanych, dla 32,8% (105) respondentów staż pracy wynosił od 11 do 20 lat, a dla 22,2% (71) staż pracy był równy lub wyższy od 21 lat (tab. 16).

Tabela 31. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od miejsca pracy wartości średniej arytmetycznej)

Numer pytania	Gospodarstwo rolne	Jednostka Samorządu Terytorialnego	ARiMR	ODR
	Średnia arytmetyczna			
11	3,1	3,1	**5,8**	**5,7**
12	3,5	3,3	**5,8**	**6,0**
13	3,7	3,4	**5,7**	**5,6**
14	3,7	3,4	**5,9**	**5,7**
15	3,5	3,3	**5,5**	**5,4**
16	3,4	3,0	**5,8**	**5,6**
17	3,7	3,4	**5,8**	**5,6**
18	3,6	3,5	**5,5**	**5,1**
19	3,8	3,6	**5,7**	**5,5**
20	3,7	3,6	**5,4**	**5,2**
21	3,6	3,9	**5,7**	**5,3**
22	3,6	4,3	**5,5**	**5,1**
23	3,5	3,2	**5,3**	**4,7**
24	3,7	3,5	**5,1**	**4,7**
25	3,8	3,2	**5,1**	**4,8**
26	4,0	3,2	**5,1**	4,5
27	3,7	4,2	**5,1**	**4,8**
28	3,8	3,7	**5,6**	**5,1**

Źródło: opracowanie własne

W badaniach wykazano, iż opinia o wpływie PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce była zróżnicowana w zależności od stażu pracy respondentów w prawie wszystkich pytaniach ($p<0,05$). W badaniach wykazano, iż opinia o osiągnieciu celów WPR w zakresie: wspierania konkurencyjności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich; zapewnienia zrównoważonej gospodarki zasobami naturalnymi na obszarach górskich i podgórskich oraz działań w dziedzinie klimatu; osiągnięcia zrównoważonego rozwoju terytorialnego gospodarek i społeczności wiejskich na obszarach górskich i podgórskich, w tym tworzenia i utrzymywania miejsc pracy oraz w zakresie wspierania rolników i poprawy wydajności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich poprzez zapewnienie stabilnych dostaw żywności po przystępnych cenach, nie różniła się w zależności od stażu pracy respondentów (tab. 32).

Tabela 32. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od stażu pracy w latach (wyniki testu Kruskala-Wallisa)

Numer pytania	Do 5 lat	6-10 lat	11-20 lat	21 lat i więcej	H*	p*
	Średnia ranga					
11	133,2 [b]	93,8 [a]	153,0 [bc]	180,0 [c]	**37,37**	**0,000**
12	142,9 [b]	97,1 [a]	159,1 [bc]	188,3 [c]	**37,74**	**0,000**
13	139,1 [b]	110,5 [a]	163,3 [bc]	178,0 [c]	**22,85**	**0,000**
14	139,6 [ab]	107,3 [a]	163,6 [b]	173,1 [b]	**22,27**	**0,000**
15	135,1 [ab]	102,3 [a]	150,9 [b]	158,6 [b]	**17,63**	**0,000**
16	135,4 [ab]	111,2 [a]	154,0 [b]	174,6 [b]	**19,55**	**0,000**
17	146,8 [ab]	111,2 [a]	160,2 [b]	177,3 [b]	**19,79**	**0,000**
18	151,0 [b]	114,1 [a]	150,3 [b]	163,8 [b]	**11,59**	**0,009**
19	147,5 [b]	110,2 [a]	157,2 [b]	165,7 [b]	**15,11**	**0,002**
20	154,6 [ab]	125,3 [a]	171,0 [b]	178,2 [b]	**13,56**	**0,004**
21	163,6 [b]	108,8 [a]	171,8 [b]	177,0 [b]	**23,33**	**0,000**
22	150,1 [ab]	115,2 [a]	172,6 [b]	186,9 [b]	**24,52**	**0,000**
23	143,1	124,9	155,4	144,3	4,90	0,179
24	135,3	120,9	148,4	149,7	5,11	0,164
25	140,1	122,7	152,0	140,8	4,63	0,201
26	137,2	126,6	144,5	136,7	1,73	0,629
27	139,3 [ab]	113,2 [a]	149,5 [b]	148,0 [b]	**7,80**	**0,050**
28	135,3 [ab]	111,3 [a]	164,4 [b]	150,9 [b]	**16,16**	**0,001**

* p – wartość prawdopodobieństwa testowego, H – wartość statystyki testowej, α = 0,05

Źródło: opracowanie własne

Wartości średniej rangi dla pytań od numeru 11 do 22 oraz 27 i 28 były najniższe w grupie osób ze stażem pracy wynoszącym od 6 do 10 lat. Ta grupa respondentów wyraziła najmniej pozytywną opinię o wpływie PROW i WPR na rozwój obszarów górskich i podgórskich, natomiast w grupie osób ze stażem powyżej 10 lat opinie te były najbardziej pozytywne (tab. 32).

Stwierdzone za pomocą testu Kruskala – Wallisa zależności potwierdzono wartością średniej arytmetycznej. Respondenci ze stażem pracy powyżej 10 lat wyrazili opinię, że PROW 2014-2020 oddziaływał „raczej korzystnie" lub, że cele WPR w latach 2014-2020 „zostały raczej osiągnięte", podczas gdy osoby ze stażem pracy od 6 do 10 lat stwierdziły, że PROW i WPR nie miały znaczenia („obojętnie") na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce. Wszyscy respondenci, niezależnie od stażu pracy, wyrazili opinię, iż cele WPR w zakresie: wspierania konkurencyjności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich;

zapewnienia zrównoważonej gospodarki zasobami naturalnymi na obszarach górskich i podgórskich oraz działań w dziedzinie klimatu; osiągnięcia zrównoważonego rozwoju terytorialnego gospodarek i społeczności wiejskich na obszarach górskich i podgórskich, w tym tworzenia i utrzymywania miejsc pracy oraz w zakresie wspierania rolników i poprawy wydajności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich poprzez zapewnienie stabilnych dostaw żywności po przystępnych cenach, „zostały raczej osiągnięte" lub mieli „obojętną" opinię w tej kwestii (tab. 33).

W badaniach ewaluacyjnych PROW 2014-2020, w ramach diagnozy sytuacji i zmian w obszarze środowiska i klimatu w latach 2013-2018 na podstawie analizowanych wskaźników stwierdzono, że wdrażanie PROW 2014-2020 w zróżnicowany sposób przyczyniło się do poprawy jakości tego obszaru. Pozytywnym i istotnym z punktu widzenia środowiska i klimatu wnioskiem płynącym z diagnozy jest wskazanie na malejącą emisję gazów cieplarnianych z rolnictwa. Analiza dostępnych danych wykazała, że konstrukcja działań realizowanych w PROW 2014-2020 pozytywnie przyczynia się do przeciwdziałania zmianom klimatu i przystosowania się do nich[20].

W 2019 roku w ramach działań dotyczących zapewnienia skutecznej realizacji PROW 2014-2020 instytucja zarządzająca wydała rozporządzenia nowelizujące dotychczasowe przepisy dotyczące wdrażania poszczególnych działań, poddziałań lub typów operacji oraz trzykrotnie nowelizowana była Ustawa o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich z udziałem środków Europejskiego Funduszu Rolnego na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2020.

Tabela 33. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od stażu pracy w latach (wartości średniej arytmetycznej)

Numer pytania	Do 5 lat	6-10 lat	11-20 lat	21 lat i więcej
	Średnia arytmetyczna			
11	**4,5**	3,5	**4,9**	**5,6**
12	**4,8**	3,9	**5,3**	**5,8**
13	**4,6**	4,1	**5,2**	**5,5**
14	4,7	4,1	**5,3**	**5,5**

[20] *Roczne sprawozdanie z wdrażania Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2022* – rok 2019. https://www.gov.pl/web/rolnictwo/ewaluacja, dostęp dnia 10.06.2022 r.

15	4,6	3,9	**5,0**	**5,1**
16	4,6	4,1	**5,1**	**5,5**
17	4,8	4,1	**5,1**	**5,4**
18	**4,7**	3,9	**4,7**	**5,0**
19	**4,9**	4,2	**5,1**	**5,4**
20	4,6	4,1	**4,9**	**5,1**
21	**4,9**	3,9	**5,0**	**5,1**
22	4,6	3,9	**4,9**	**5,1**
23	4,3	4,0	4,5	4,4
24	4,3	4,0	4,6	4,6
25	4,4	4,1	4,7	4,6
26	4,4	4,2	4,6	4,5
27	4,4	3,9	**4,7**	**4,7**
28	4,6	4,2	**5,2**	**4,9**

Źródło: opracowanie własne

Instytucja Zarządzająca w 2019 roku opracowała i przedstawiła szereg propozycji zmian PROW 2014-2020, które zostały przyjęte przez Komitet Monitorujący PROW 2014-2020. Najbardziej istotne propozycje modyfikacji PROW 2014-2020 objęły:

1) wprowadzenie nowego działania M14 Dobrostan zwierząt;
2) przesunięcie dostępnych środków pomiędzy poszczególnymi działaniami, w celu optymalizacji możliwości ich wykorzystania;
3) złagodzenie dostępu do wsparcia w ramach działania M02 Usługi doradcze, usługi z zakresu zarządzania gospodarstwem i usługi z zakresu zastępstw, w poddziałaniu 2.3 Wsparcie dla szkolenia doradców w zakresie doświadczenia w realizacji studiów podyplomowych;
4) zwiększenie limitu pomocy w ramach poddziałania 19.3 Przygotowanie i realizacja działań w zakresie współpracy z lokalną grupą działania z 5% do 10% środków przeznaczonych na realizację poddziałania 19.2 Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność;
5) wprowadzenie nowej delimitacji ONW, na podstawie kryteriów biofizycznych oraz zwiększenie wsparcia ONW typ górski i specyficzny dla gospodarstw utrzymujących odpowiednią obsadę zwierząt.

Ewaluacja PROW 2014-2020 wykazała, iż wystąpiła potrzeba dodatkowego wsparcia dla producentów zwierząt, zwiększenie środków finansowych na

realizację poddziałania 19.2 Wsparcie na wdrażanie operacji w ramach strategii rozwoju lokalnego kierowanego przez społeczność oraz zaproponowano wprowadzenie nowej delimitacji Obszarów o Niekorzystnych Warunkach (ONW) z równoczesnym zwiększeniem wsparcia dla obszarów ONW typ górski i specyficzny dla gospodarstw utrzymujących odpowiednią obsadę zwierząt. Wprowadzone zmiany wpisują się w koncepcję zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, a także przekierowują środki finansowe w ramach PROW 2014-2020 na obszary górskie i podgórskie, które charakteryzują się specyficznymi uwarunkowania i barierami rozwojowymi. Dla terenów górskich i podgórskich, w kolejnym okresie programowania należałoby wdrożyć programy, które będą determinować i wspierać zrównoważony rozwój tych obszarów.

6.2. Współczynniki korelacji Spearmana wyników badań ankietowych

6.2.1. Współczynniki korelacji wszystkich respondentów

W badaniach statystycznych w analizie wyników pomiaru rangowego stosuje się współczynnik korelacji Spearmana, zwany także współczynnikiem korelacji kolejnościowej lub współczynnikiem korelacji rang. Współczynnik korelacji Spearmana oblicza się w wyniku przekształcenia współczynnika korelacji Pearsona dla przypadku pary szeregów szczegółowych, o obserwacjach w postaci ciągów liczb naturalnych. Współczynnik korelacji Spearmana wykorzystuje się wyłącznie do analizy związku między badanymi zjawiskami i nie pozwala on wnioskować na temat przyczynowości między nimi[21].

W tabeli 34 przedstawiono współzależności pomiędzy odpowiedziami wszystkich respondentów na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020. Na podstawie wartości współczynnika korelacji Spearmana wykazano, iż wszystkie wartości wskazują na istotną współzależność między odpowiednimi parami odpowiedzi na pytania. Wykazano, iż wszystkie wartości są dodatnie, co oznacza współzależność wprost proporcjonalną. Zdecydowana większość wartości współczynnika korelacji przekracza 0,5, a niektóre są wyższe niż 0,7, co oznacza, iż poszczególne odpowiedzi na pytania z zakresu wpływu PROW 2014-2020

[21] Wiśniewski J. W. (2014). *Dylematy stosowania współczynnika korelacji Spearmana. Studia Ekonomiczne*, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, 181, 174-184.

i WPR 2014-2020 na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce wykazały korelację umiarkowaną lub wysoką. Jedynie niektóre wartości dotyczące współzależności z odpowiedziami na pytanie dotyczące osiągnięcia celu Wspólnej Polityki Rolnej polegającej na wspieraniu rolników i poprawie wydajności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich poprzez zapewnienie stabilnych dostaw żywności po przystępnych cenach (pytanie 26) są niższe lub (w zaokrągleniu) równe 0,4, co oznacza korelację niską (tab. 34).

Najniższą korelację (0,352) wykazano dla pary pytań numer 11 i 26 tj. dotyczącą wpływu priorytetu PROW 2014-2020 na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – wspieranie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie i leśnictwie oraz na obszarach wiejskich i pytania odnoszącego się do celu WPR w zakresie wspierania rolników i poprawy wydajności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich poprzez zapewnienie stabilnych dostaw żywności po przystępnych cenach. Stwierdzić należy, iż w opinii 320 respondentów biorących udział w badaniach innowacje i transfer wiedzy nie wpływały istotnie na wsparcie i poprawę wydajności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich w Polsce. Ponadto najwyższą wartość współczynnika korelacji wynoszącą 0,844 obliczono dla pary pytań 11 i 12, dotyczącą wpływu priorytetów PROW 2014-2020 w zakresie wspierania transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie, leśnictwie i na obszarach wiejskich oraz zwiększania rentowności i konkurencyjności gospodarstw rolnych i rolnictwa. Uzyskane rezultaty wskazują, iż w opinii wszystkich respondentów transfer wiedzy i innowacji ma istotny wpływ na poprawę rentowności i konkurencyjności gospodarstw rolnych w terenach górskich i podgórskich w Polsce, a także wpływa stymulująco na promocję innowacyjnych technologii w gospodarstwach rolnych i prowadzenia zrównoważonej gospodarki leśnej (tab. 34).

W opinii wszystkich respondentów, zarówno pracowników ARiMR, ODR jak również właścicieli gospodarstw rolnych prace badawczo rozwojowe (B + R) i innowacje mają istotne znaczenie dla osiągania przewag konkurencyjnych na rynku i poprawy dochodowości gospodarstw rolnych na obszarach górskich i podgórskich w Polsce. W obliczu zmieniających się warunków społeczno-ekonomicznych obszarów wiejskich, w tym także zmian klimatu, rozwój i transfer wiedzy oraz innowacje będą kluczową determinantą rozwoju rolnictwa i obszarów górskich i podgórskich w Polsce. Mając na uwadze prowadzone prace związane z przygotowaniem założeń i koncepcji nowej Wspólnej Polityki Rolnej na

Tabela 34. Współzależności pomiędzy odpowiedziami wszystkich respondentów na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 – macierz współczynnika korelacji Spearmana

Numer pytania	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
11	1,000	**0,844**	0,748	0,765	0,730	0,747	0,658	0,594	0,605	0,594	0,557	0,592	0,592	0,535	0,476	**0,352**	0,515	0,527
12		1,000	0,763	0,764	0,726	0,780	0,682	0,556	0,574	0,606	0,527	0,604	0,574	0,534	0,484	**0,379**	0,483	0,509
13			1,000	0,827	0,769	0,746	0,682	0,582	0,613	0,561	0,508	0,555	0,569	0,542	0,516	**0,416**	0,498	0,517
14				1,000	0,839	0,775	0,676	0,638	0,608	0,542	0,523	0,566	0,597	0,585	0,505	**0,401**	0,525	0,484
15					1,000	0,803	0,723	0,667	0,595	0,563	0,494	0,526	0,587	0,596	0,499	**0,418**	0,519	0,460
16						1,000	0,685	0,610	0,622	0,590	0,532	0,598	0,590	0,578	0,538	**0,392**	0,471	0,478
17							1,000	0,709	0,704	0,623	0,595	0,615	0,639	0,620	0,544	**0,451**	0,557	0,612
18								1,000	0,679	0,613	0,527	0,504	0,590	0,586	0,522	0,501	0,594	0,536
19									1,000	0,655	0,610	0,584	0,598	0,574	0,501	**0,445**	0,568	0,643
20										1,000	0,617	0,607	0,621	0,579	0,577	0,509	0,567	0,602
21											1,000	0,710	0,532	0,526	0,513	**0,412**	0,493	0,542
22												1,000	0,590	0,565	0,515	**0,431**	0,516	0,556
23													1,000	0,730	0,659	0,532	0,626	0,638
24														1,000	0,718	0,572	0,621	0,550
25															1,000	0,627	0,534	0,540
26																1,000	0,584	0,520
27																	1,000	0,650
28																		1,000

** wszystkie wartości w macierzy są istotnie zróżnicowane od wartości 0 w teście t-Studenta; α = 0,05*

Źródło: opracowanie własne

lata 2023-2027 i Programu Rozwoju Obszaru Wiejskich na lata 2023-2027, należy położyć szczególny nacisk na finansowanie prac badawczo-rozwojowych i innowacji, które powinny zostać wykorzystane do stymulacji rozwoju obszarów wiejskich, w tym także obszarów górskich i podgórskich w Polsce.

6.2.2. Współczynniki korelacji według wybranych segmentów respondentów

W tabelach poniżej ukazano fragmenty macierzy korelacji, w których zanotowano wartości nieistotne statystycznie w teście t-Studenta. Wartości nieistotne oznaczają, że opinie na temat czynników wymienionych w danej parze pytań nie są skorelowane ze sobą. Bardziej korzystnej opinii na zadane w ankiecie pytanie nie towarzyszy wyższa opinia na pytanie z danej pary. W badaniach wykazano, iż w pozostałych segmentach mieszkańców województwa podkarpackiego: w wieku poniżej 50 lat, kobiet i mężczyzn, z wykształceniem wyższym, pracowników Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Ośrodków Doradztwa Rolniczego i jednostek samorządu terytorialnego oraz respondentów ze stażem pracy poniżej 20 lat, wszystkie obliczone wartości współczynnika korelacji były statystycznie istotne.

Wykazano, iż odpowiedziom respondentów z województwa małopolskiego na pytania zawarte w ankiecie dotyczące osiągniecia celu WPR w zakresie ochrony krajobrazów i obszarów górskich i podgórskich (pytanie 28) nie towarzyszyła bardziej korzystna opinia o wpływie priorytetów PROW 2014-2020 na rozwój tych obszarów (priorytety wskazane w pytaniach: 11, 12, 14 i 15) (tab. 35).

Tabela 35. Współzależności pomiędzy odpowiedziami respondentów z województwa małopolskiego na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 – wycinek macierzy współczynnika korelacji Spearmana

Numer pytania	25	26	27	28
11	0,359*	0,330*	0,527*	**0,161**
12	0,302*	0,377*	0,499*	**0,150**
13	0,304*	**0,224**	0,427*	0,253*
14	0,277*	0,267*	0,605*	**0,219**
15	**0,238**	**0,223**	0,514*	**0,187**
16	0,509*	0,372*	0,561*	0,343*
17	0,345*	0,290*	0,496*	0,428*
18	0,496*	0,467*	0,600*	0,480*
19	0,468*	**0,251**	0,471*	0,449*
20	0,463*	0,448*	0,438*	0,372*

21	0,538*	0,460*	0,515*	0,428*
22	0,599*	0,524*	0,591*	0,360*
23	0,671*	0,508*	0,642*	0,602*
24	0,728*	0,586*	0,786*	0,529*
25	1,000	0,498*	0,615*	0,504*
26		1,000	0,655*	0,577*
27			1,000	0,560*
28				1,000

** wartości istotnie zróżnicowane od wartości 0 w teście t-Studenta; α = 0,05*

Źródło: opracowanie własne

W badaniach nie stwierdzono istotnego dodatniego skorelowania opinii respondentów dotyczącej wspierania rolników i poprawy wydajności rolnictwa (pytanie 26) z priorytetem PROW w zakresie wspierania łańcuchów dostaw żywności, wspierania efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną (pytanie 15) oraz interwencją w ramach PROW w zakresie zachowania i zwiększenia różnorodności biologicznej na obszarach górskich i podgórskich (pytanie 19). Ponadto odpowiedziom respondentów z województwa małopolskiego na pytanie dotyczące celu WPR w zakresie osiągnięcia zrównoważonego rozwoju terytorialnego gospodarek i społeczności wiejskich na obszarach górskich i podgórskich (pytanie 25) nie towarzyszyła bardziej pozytywna opinia o wpływie priorytetu PROW (pytanie 15) dotyczącego efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach rolnym, spożywczym i leśnym (tab. 35).

W badaniach wykazano, że respondenci w wieku powyżej 50 lat na pytania dotyczące celów WPR: w zakresie osiągnięcia zrównoważonego rozwoju terytorialnego gospodarek i społeczności wiejskich (pytanie 25) oraz wspierania rolników i poprawy wydajności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich poprzez zapewnienie stabilnych dostaw żywności po przystępnych cenach (pytanie 26), nie wyrażali istotnie statystycznej wyższej opinii o wpływie priorytetów PROW na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce. Brak istotnej korelacji wykazano także w odpowiedziach dotyczących interwencji PROW w ramach wspierania rozwoju lokalnego (pytanie 22) i osiągniecia celów WPR zawartych w pytaniu 27 i 28 (tab. 36).

Tabela 36. Współzależności pomiędzy odpowiedziami respondentów w wieku powyżej 50 lat na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 – wycinek macierzy współczynnika korelacji Spearmana

Numer pytania	22	23	24	25	26	27	28
11	0,349*	0,496*	0,381*	**0,134**	**0,035**	0,523*	0,337*
12	0,474*	0,472*	0,371*	**0,186**	**0,178**	0,508*	0,381*
13	0,321*	0,406*	0,405*	**0,147**	**0,179**	0,446*	0,404*
14	0,305*	0,405*	0,367*	**0,216**	**0,255**	0,562*	0,337*
15	**0,227**	0,334*	0,329*	**0,168**	**0,221**	0,408*	**0,266**
16	0,289*	0,442*	0,426*	0,313*	**0,218**	0,563*	0,293*
17	0,414*	0,544*	0,495*	**0,261**	**0,200**	0,647*	0,411*
18	0,462*	0,560*	0,542*	0,336*	**0,264**	0,617*	0,485*
19	0,355*	0,534*	0,426*	0,432*	**0,202**	0,640*	0,555*
20	**0,285**	0,548*	0,430*	0,444*	0,301*	0,596*	0,507*
21	0,744*	0,456*	0,395*	0,313*	**0,207**	0,436*	0,397*
22	1,000	0,459*	0,342*	**0,260**	**0,201**	**0,285**	0,385*
23		1,000	0,630*	0,541*	0,373*	0,581*	0,673*
24			1,000	0,482*	0,614*	0,556*	0,388*
25				1,000	0,520*	0,475*	0,523*
26					1,000	0,434*	0,380*
27						1,000	0,617*
28							1,000

** wartości istotnie zróżnicowane od wartości 0 w teście t-Studenta; α = 0,05*

Źródło: opracowanie własne

Odpowiedziom respondentów z wykształceniem co najwyżej zasadniczym zawodowym w badaniach dotyczących interwencji PROW w zakresie wspierania różnicowania działalności, zakładania i rozwoju małych przedsiębiorstw, tworzenia miejsc pracy (pytanie 21), a także wspierania lokalnego rozwoju (pytanie 22), nie towarzyszyła bardziej pozytywna odpowiedź na pytania dotyczące wpływu większości priorytetów i interwencji w ramach PROW 2014-2020 na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce. Należy podkreślić, iż wszystkie odpowiedzi na pytanie 16 i 17 były nieistotne statystycznie, co należy interpretować, że udzielonym odpowiedziom nie towarzyszyły bardziej pozytywne lub negatywne odpowiedzi na pytanie. Wartości ujemne współczynnika korelacji, należy interpretować, że pozytywnym odpowiedziom respondentów z wykształceniem zawodowym towarzyszyły odpowiedzi negatywne o wpływie priorytetów i interwencji PROW, a także celów WPR na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce (tab. 37).

Tabela 37. Współzależności pomiędzy odpowiedziami respondentów z wykształceniem co najwyżej zasadniczym zawodowym na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 – wycinek macierzy współczynnika korelacji Spearmana

Numer pytania	20	21	22	23	24	25	26	27	28
11	0,517*	**0,060**	**-0,163**	0,475*	0,467*	**0,111**	**0,142**	0,534*	**0,395**
12	0,600*	**0,119**	**0,115**	0,598*	0,592*	0,432*	**0,398**	0,581*	0,681*
13	0,660*	**0,248**	**-0,100**	**0,402**	0,512*	0,465*	0,518*	0,685*	0,732*
14	0,526*	**0,088**	**-0,277**	0,471*	0,431*	0,528*	0,476*	0,738*	0,640*
15	0,478*	**-0,010**	**-0,283**	**0,344**	0,438*	0,597*	0,569*	0,581*	0,580*
16	0,607*	**-0,107**	**-0,343**	0,517*	0,514*	0,562*	0,583*	0,743*	0,617*
17	0,542*	**0,152**	**-0,020**	0,529*	0,470*	**0,392**	**0,412**	0,709*	0,567*
18	0,505*	**0,190**	**-0,012**	0,509*	**0,378**	**0,319**	**0,390**	0,702*	0,616*
19	0,795*	**0,228**	**-0,018**	0,652*	**0,377**	0,476*	**0,344**	0,828*	0,737*
20	1,000	**0,170**	**-0,080**	0,471*	**0,408**	0,438*	0,511*	0,677*	0,649*
21		1,000	0,656*	**0,216**	**0,034**	**-0,217**	**-0,187**	**0,094**	**0,177**
22			1,000	**0,320**	**-0,026**	**-0,130**	**-0,246**	**-0,031**	**0,190**
23				1,000	0,636*	0,456*	**0,192**	0,618*	0,606*
24					1,000	**0,410**	0,451*	**0,283**	**0,320**
25						1,000	0,808*	0,465*	0,665*
26							1,000	**0,361**	0,536*
27								1,000	0,876*
28									1,000

** wartości istotnie zróżnicowane od wartości 0 w teście t-Studenta; α = 0,05*

Źródło: opracowanie własne

Odpowiedziom respondentów z wykształceniem średnim w pytaniu 26 dotyczącym osiągnięcia celu WPR polegającym na wspieraniu rolników i poprawie wydajności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich poprzez zapewnienie stabilnych dostaw żywności po przystępnych cenach, nie towarzyszyła bardziej korzystna opinia w wpływie PROW 2014-2020 (pytania od numeru 11 do 22) na rozwój tych terenów. W badaniach wykazano, iż respondenci z wykształceniem średnim, oceniając rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce, nie wyrażali równocześnie bardziej korzystnej opinii o osiągnieciu celów WPR i wpływie priorytetów i interwencji w ramach PROW na rozwój tych terenów. Nieistotne statystycznie wartości współczynnika korelacji przedstawiono w tabeli 38.

Tabela 38. Współzależności pomiędzy odpowiedziami respondentów z wykształceniem średnim na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 – wycinek macierzy współczynnika korelacji Spearmana

Numer pytania	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
11	**0,355**	0,436*	**0,278**	**0,188**	0,513*	**0,248**	**0,187**	**0,212**	**-0,061**	**0,297**	**0,054**
12	0,449*	0,559*	0,554*	0,427*	0,573*	**0,387**	**0,284**	**0,272**	**0,143**	0,424*	**0,278**
13	**0,383**	0,465*	0,524*	**0,331**	0,528*	**0,366**	**0,241**	**0,222**	**0,122**	0,394*	**0,232**
14	0,450*	0,582*	0,524*	0,475*	0,574*	0,418*	**0,356**	**0,360**	**0,223**	0,455*	**0,300**
15	0,393*	0,541*	0,415*	**0,325**	**0,373**	**0,381**	**0,238**	**0,258**	**0,014**	**0,284**	**0,195**
16	0,559*	0,600*	0,601*	0,453*	0,460*	0,447*	**0,288**	**0,376**	**0,072**	0,457*	**0,285**
17	0,797*	0,744*	0,719*	0,606*	0,484*	0,627*	0,568*	0,442*	**0,364**	0,506*	0,502*
18	1,000	0,815*	0,687*	0,462*	**0,263**	0,683*	0,596*	0,675*	**0,362**	0,515*	0,448*
19		1,000	0,641*	0,597*	**0,377**	0,658*	0,577*	0,586*	**0,262**	**0,380**	0,420*
20			1,000	0,601*	**0,365**	0,528*	0,507*	0,492*	**0,295**	0,531*	0,509*
21				1,000	0,443*	0,400*	0,454*	**0,376**	**0,204**	**0,354**	**0,310**
22					1,000	0,458*	**0,346**	**0,200**	**0,242**	0,411*	**0,304**
23						1,000	0,709*	0,697*	0,580*	0,471*	0,562*
24							1,000	0,827*	0,763*	0,682*	0,429*
25								1,000	0,607*	0,618*	**0,360**
26									1,000	0,646*	0,470*
27										1,000	0,586*
28											1,000

** wartości istotnie zróżnicowane od wartości 0 w teście t-Studenta; α = 0,05*

Źródło: opracowanie własne

Odpowiedziom respondentów pracujących w gospodarstwach rolnych na pytania dotyczące: wspierania w ramach PROW 2014-2020 różnicowania działalności, zakładania i rozwoju małych przedsiębiorstw, a także tworzenia miejsc pracy (pytanie 21); wspierania lokalnego rozwoju (pytanie 22); osiągnięcia celu WPR polegającego na wspieraniu rolników i poprawie wydajności rolnictwa (pytanie 26) oraz ochrony krajobrazów i obszarów (pytanie 28), w większości pytań z pary towarzyszyła mniej korzystna i nieistotna statystycznie opinia o wpływie PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce (tab. 39). W badaniach wykazano, iż odpowiedziom pracowników Agencji Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa, Ośrodków Doradztwa Rolniczego i jednostek samorządu terytorialnego, towarzyszyła równocześnie istotnie statystycznie bardziej pozytywna opinia o wpływie PROW i WPR na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce.

Tabela 39. Współzależności pomiędzy odpowiedziami respondentów pracujących w gospodarstwach rolnych na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 – wycinek macierzy współczynnika korelacji Spearmana

Numer pytania	20	21	22	23	24	25	26	27	28
11	**0,142**	**0,084**	**0,151**	0,296*	**0,284**	**0,144**	**0,071**	**0,267**	**0,123**
12	**0,278**	**0,230**	0,368*	0,438*	0,416*	0,384*	**0,254**	0,361*	**0,288**
13	0,432*	**0,236**	**0,170**	0,370*	0,407*	0,326*	0,329*	0,443*	0,412*
14	**0,257**	**0,154**	**0,065**	0,357*	0,391*	0,391*	**0,256**	0,523*	0,349*
15	**0,207**	**0,079**	**0,052**	0,313*	0,370*	0,498*	**0,234**	0,335*	**0,267**
16	0,415*	**0,145**	**0,101**	0,439*	0,398*	0,471*	**0,282**	0,453*	0,330*
17	0,460*	**0,290**	**0,199**	0,575*	0,545*	0,377*	0,326*	0,572*	0,497*
18	0,403*	**0,223**	**-0,069**	0,461*	0,400*	0,347*	**0,289**	0,589*	0,478*
19	0,586*	0,355*	**0,032**	0,641*	0,476*	0,296*	0,309*	0,517*	0,593*
20	1,000	0,375*	**0,053**	0,433*	0,426*	**0,287**	0,374*	0,568*	0,598*
21		1,000	0,434*	**0,243**	**0,241**	**0,032**	**0,041**	**0,129**	**0,166**
22			1,000	0,374*	**0,174**	**0,146**	**-0,037**	**0,066**	**0,145**
23				1,000	0,622*	0,453*	0,327*	0,382*	0,471*
24					1,000	0,540*	0,509*	0,335*	0,318*
25						1,000	0,503*	0,348*	**0,254**
26							1,000	0,376*	0,408*
27								1,000	0,644*
28									1,000

** wartości istotnie zróżnicowane od wartości 0 w teście t-Studenta; α = 0,05*

Źródło: opracowanie własne

Respondenci ze stażem pracy powyżej 20 lat, odpowiadając na pytania zawarte w ankiecie, częściej udzielali odpowiedzi mniej korzystnych o wpływie PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce. Opinie respondentów dotyczących PROW w zakresie: wspierania odbudowy, zachowania i zwiększania różnorodności biologicznej oraz rolnictwa o wysokiej wartości przyrodniczej i stanu europejskich krajobrazów (pytanie 19); wspierania innowacji na obszarach górskich i podgórskich (pytanie 20); wspierania różnicowania działalności, zakładania i rozwoju małych przedsiębiorstw, a także tworzenia miejsc pracy na obszarach górskich i podgórskich (pytanie 21); wspierania lokalnego rozwoju na obszarach górskich i podgórskich (pytanie 22); a także celu WPR w zakresie wspierania rolników i poprawy wydajności rolnictwa na

obszarach górskich i podgórskich poprzez zapewnienie stabilnych dostaw żywności po przystępnych cenach (pytanie 26), były mniej korzystne dla większości czynników, o które pytano w ankiecie. Stwierdzić należy, iż grupa respondentów najbardziej doświadczonych zawodowo wyrażała mniej korzystne opinie o wpływie PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce (tab. 40).

Tabela 40. Współzależności pomiędzy odpowiedziami respondentów ze stażem pracy powyżej 20 lat na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 – wycinek macierzy współczynnika korelacji Spearmana

Numer pytania	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28
11	0,425*	**0,204**	**0,038**	**0,025**	**0,174**	**0,063**	**0,095**	**-0,129**	0,346*	**0,199**
12	**0,206**	**0,285**	**0,159**	**0,126**	**0,201**	**0,205**	**0,253**	**0,192**	0,327*	**0,177**
13	**0,264**	0,304*	**0,181**	**0,054**	**0,228**	**0,146**	**0,105**	**0,144**	**0,187**	**0,244**
14	0,322*	**0,093**	**0,143**	**0,064**	**0,119**	**0,010**	**0,157**	**0,168**	0,305*	**0,135**
15	**0,273**	**0,042**	**0,070**	**0,045**	**0,124**	**0,061**	**0,110**	**0,083**	**0,166**	**0,089**
16	**0,256**	**0,147**	**0,107**	**0,050**	**0,180**	**0,225**	0,369*	0,323*	0,367*	**0,107**
17	0,705*	0,471*	**0,114**	**0,212**	0,402*	**0,258**	0,306*	**0,124**	0,545*	0,326*
18	0,550*	0,560*	**0,245**	**0,236**	0,366*	0,403*	0,464*	0,395*	0,577*	0,528*
19	1,000	0,639*	**0,172**	**0,254**	0,440*	**0,298**	0,379*	**0,181**	0,616*	0,550*
20		1,000	**0,196**	**0,202**	0,427*	0,429*	0,491*	0,420*	0,509*	0,542*
21			1,000	0,719*	**0,298**	**0,246**	**0,280**	**0,207**	**0,297**	**0,250**
22				1,000	0,325*	0,322*	**0,252**	**0,141**	**0,277**	**0,184**
23					1,000	0,664*	0,556*	0,404*	0,639*	0,621*
24						1,000	0,730*	0,713*	0,533*	0,436*
25							1,000	0,650*	0,614*	0,458*
26								1,000	0,446*	0,444*
27									1,000	0,654*
28										1,000

** wartości istotnie zróżnicowane od wartości 0 w teście t-Studenta; α = 0,05*

Źródło: opracowanie własne

7. Identyfikacja i synteza uwarunkowań rozwoju społeczno-gospodarczego województw oraz zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich, a także terenów górskich i podgórskich w Polsce

Celem głównym badań była ocena rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w Polsce w latach 2007-2019 z uwzględnieniem zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich. W opracowaniu wykorzystano wzorcową metodę porządkowania liniowego i wyznaczono syntetyczny miernik rozwoju Hellwiga dla 14 grup kategorii (dziedzin życia). Dynamikę rozwoju społeczno-gospodarczego województw określono na podstawie wyodrębnionych 7 grup kategorii reprezentowanych przez 47 zmiennych diagnostycznych. Natomiast rozwój zrównoważony obszarów wiejskich oceniono z wykorzystaniem 7 grup kategorii, które charakteryzowało 35 zmiennych diagnostycznych.

Oceny procesów rozwojowych poszczególnych regionów Polski określono w latach 2007-2019 na podstawie danych statystycznych dostępnych w 2021 roku w Banku Danych Lokalnych Głównego Urzędu Statystycznego. Syntetyczny miernik rozwoju obliczono dla wszystkich grup kategorii (dziedzin życia) na podstawie danych z 2007, 2015 i 2019 roku, co wykorzystano do określenia dynamiki zmian w czasie. Na podstawie syntetycznego miernika Hellwiga dokonano porządkowania województw i ich podziału na grupy kwartylowe, które określały poziom rozwoju województw. Do grupy I kwartylowej zaliczono regiony charakteryzujące się najwyższym poziomem rozwoju, do grupy II regiony o wysokim, do grupy III o średnim i do grupy IV zaliczono regiony o niskim poziomie rozwoju.

Uzyskane rezultaty badań wykorzystano do oceny przestrzennego zróżnicowania poziomu rozwoju województw i obszarów wiejskich, a także do określenia regionalnych dysproporcji rozwojowych w Polsce. Wyniki badań własnych skonfrontowano z rezultatami badań innych autorów, scharakteryzowano dynamikę zachodzących procesów rozwojowych i na tej podstawie dokonano próby zdiagnozowania barier i determinant rozwoju regionów w Polsce. Sformułowane w opracowaniu rekomendacje i potencjalne kierunki interwencji mogą zdynamizować procesy rozwoju społeczno-gospodarczego województw, a także wpłynąć stymulująco na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce.

W kolejnych rozdziałach monografii dokonano oceny wpływu zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich na rozwój województw oraz oceniono wpływ innowacji i działalności badawczo-rozwojowej na społeczno-gospodarczy rozwój regionów. Uzyskane wartości syntetycznego miernika rozwoju Hellwiga dla poszczególnych województw w latach 2007, 2015 i 2019 skorelowano z danymi statystycznymi wybranych cech diagnostycznych. W ocenie tej wykorzystano współczynnik korelacji Pearsona określający poziom zależności liniowej między zmiennymi losowymi. Przeprowadzona analiza danych statystycznych w latach 2007-2019 umożliwiła określenie dynamiki zachodzących zmian rozwojowych regionów w Polsce oraz ocenę potencjalnego wpływu poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego województw i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich na wybrane cechy diagnostyczne w ujęciu regionalnym.

W monografii zrealizowano badania ankietowe w grupie 320 respondentów dotyczące oceny realizacji Wspólnej Polityki Rolnej oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 i 2014-2020 oraz ich wpływu na zrównoważony rozwój terenów górskich i podgórskich w Polsce. Ankietowani reprezentowali dwa województwa tj. podkarpackie i małopolskie, które charakteryzują się znaczącym udziałem terenów górskich i podgórskich. Uzyskane rezultaty poddano analizom statystycznym i wykonano testowanie hipotez testami nieparametrycznymi: Manna-Whitneya i Kruskala-Wallisa. Dodatkowo w monografii obliczono wartości współczynnika korelacji R-Spearmana.

W tezie głównej badań założono, iż rozwój społeczno-gospodarczy regionów i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce w latach 2007-2019 był zróżnicowany terytorialnie i determinowany przez czynniki i bariery rozwoju. Główny problem badawczy zweryfikowano na

podstawie przeprowadzonych badań, które w poszczególnych rozdziałach monografii odnosiły się do postawionych hipotez szczegółowych i pytań badawczych:

1. Rozwój społeczno-gospodarczy województw w Polsce w latach 2007-2019 był zróżnicowany terytorialnie i determinowany przez czynniki oraz bariery rozwoju.
2. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w ujęciu regionalnym w Polsce w latach 2007-2019 był zróżnicowany terytorialnie i determinowany przez czynniki oraz bariery rozwoju.
3. Zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w Polsce w latach 2007-2019 determinował rozwój społeczno-gospodarczy województw.
4. Działalność innowacyjna i badawczo-rozwojowa wpływała stymulująco na rozwój społeczno-gospodarczy województw.
5. Realizacja Wspólnej Polityki Rolnej oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 i 2014-2020 stymulowała zrównoważony rozwój terenów górskich i podgórskich w Polsce.

Ponadto w monografii sformułowano dodatkowe pytania badawcze:

1. Czy regiony w Polsce w latach 2007-2019 rozwijały się w porównywalnym tempie?
2. Czy obszary wiejskie w latach 2007-2019 rozwijały się według założeń zrównoważonego rozwoju?
3. Czy poziom rozwoju obszarów wiejskich determinował rozwój społeczno-gospodarczy regionów?
4. Czy innowacje i działalność badawczo-rozwojowa wpływała na tempo rozwoju regionalnego?
5. Czy Wspólna Polityka Rolna oraz Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 i 2014-2020 sprzyjały dynamicznemu rozwojowi obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich?

Rozwój społeczno-gospodarczy regionów warunkowany jest przez czynniki wewnętrzne (endogeniczne) i zewnętrzne (egzogeniczne), a determinantą rozwoju jest także zdolność regionu do reagowania na zmiany w jego makrootoczeniu. Dysproporcje rozwoju regionalnego wynikają ze zróżnicowanego oddziaływania tych czynników w regionach i odmiennej charakterystyki przestrzennej, demograficznej, ekonomicznej, infrastrukturalnej i społecznej. Zależności te są wzajemnie powiązane, a zmiana jednego z czynników generuje zmiany

w pozostałych czynnikach o różnym kierunku i sile pogłębiając tym samym różnice w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego regionów.

Szansą na wyjście z kryzysu związanego z pandemią COVID-19 oraz trwającą wojną na Ukrainie może być realizacja polityki rozwoju państwa, która powinna koncentrować się na wykorzystaniu potencjału swych regionów (*regional assets*). Koncepcja ta jest zbieżna z polityką regionalną Unii Europejskiej, która ukierunkowana jest na zmniejszanie różnic regionalnych, a wykorzystanie lokalnego potencjału rozwojowego może być siłą napędową wzrostu gospodarczego kraju. Należy podkreślić, iż koncepcja ta wpisuje się w najnowsze założenia teorii wzrostu gospodarczego, którego celem jest utrzymanie trwałego i zrównoważonego rozwoju społeczno-ekonomicznego regionów.

W monografii wykazano przestrzenne zróżnicowanie poziomu rozwoju regionów w zakresie demografii i rynku pracy, a także określono dynamikę i kierunki zachodzących zmian. Poprawę sytuacji demograficznej i rynku pracy w analizowanym przedziale czasu stwierdzono wyłącznie w województwie podlaskim i podkarpackim, a niekorzystne zmiany występują w województwie świętokrzyskim, łódzkim, lubelskim i warmińsko-mazurskim. Powiększające się różnice w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego regionów determinowane są niekorzystnymi procesami demograficznymi, a depopulacja i nieodpowiednia struktura wieku ludności ma negatywny wpływ na rynek pracy.

W monografii wykazano, iż rynek pracy i negatywne procesy demograficzne będą czynnikami powodującymi zmiany w strukturze społeczno-gospodarczej regionów w Polsce. Uwarunkowania regionalne, potencjał rozwojowy regionu, a także lokalny rynek pracy będą determinowały tempo zachodzących zmian. Szczególnie zagrożone będą obszary peryferyjne, w tym obszary wiejskie, w których kapitał ludzki będzie emigrował do dynamicznie rozwijających się i dających lepsze perspektywy dla młodych ludzi aglomeracji miejskich.

Po wybuchu wojny na Ukrainie w Polsce schronienie znalazło ponad 3 mln obywateli tego kraju, którzy odnaleźli się w nowej rzeczywistości i aktywnie weszli na polski rynek pracy. Sytuacja ta spowodowała, iż problemy związane z brakiem pracowników zostały zniwelowane przez imigrację ludności ukraińskiej, która znalazła zatrudnienie w rolnictwie przy zbiorach owoców, usługach, hotelarstwie, gastronomii, a także w usługach dla biznesu i IT. Natomiast w branży budowlanej wystąpił problem deficytu pracowników z powodu powrotu na

Ukrainę mężczyzn pracujących w Polsce, a prowadzone duże inwestycje kolejowe i drogowe mogą być zagrożone lub opóźnione.

Przedsiębiorczość i innowacyjność są czynnikami decydującymi o wzroście ekonomicznym regionów, a rozwój przedsiębiorczości determinuje rozwój regionów, równocześnie powodując powstawanie dysproporcji rozwojowych. Postawy przedsiębiorcze, obok czynników produkcji (pracy, ziemi, kapitału) stymulują rozwój gospodarki regionu. W monografii wykazano przestrzenne zróżnicowanie rozwoju przedsiębiorczości, które należy uwzględnić w projektowaniu rozwoju regionalnego w Polsce. Polityka rozwoju regionalnego powinna być ukierunkowana na powstawanie nowych przedsiębiorstw, a samorząd regionalny powinien wspierać rozwój przedsiębiorczości i być otwarty na innowacyjne działania i nowe idee, które stymulują powstawanie nowych przedsiębiorstw. W regionach z deficytami rozwojowymi dynamiczny rozwój przedsiębiorczości powinien odzwierciedlać uwarunkowania endogeniczne regionu. Zdefiniowanie barier ograniczających rozwój regionu i określenie kierunków jego rozwoju, jak również ich konsekwentna realizacja, przeciwdziałała będzie negatywnym skutkom emigracji ludności do innych regionów. Rozwój przedsiębiorczości, obok ograniczenia negatywnych skutków starzenia się społeczeństwa, powinien być jedną z kluczowych polityk rozwoju społeczno-ekonomicznego regionów.

Zdiagnozowane dysproporcje regionalne poziomu rozwoju struktury gospodarki regionu z uwzględnieniem przemysłu i budownictwa są zarówno zjawiskiem naturalnym i niekorzystnym dla rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w Polsce. Na podstawie literatury stwierdzono iż zróżnicowanie regionalne występuje także w regionach EŚW, stwarzając tym samym bariery ograniczające rozwój tych regionów. Kluczowe znaczenie dla rozwoju potencjału regionów EŚW ma szlak Via Carpatia, który liczy kilka tysięcy kilometrów i komunikuje regiony europejskie na osi północ-południe. Jest to kluczowy korytarz transportowy łączący Europę Północną i Południową, dzięki któremu uwolniony zostanie potencjał rozwojowy regionów EŚW. Ukończenie tej strategicznej inwestycji wpłynie na zmniejszenie skali przestrzennego zróżnicowania rozwoju społeczno-gospodarczego regionów, polepszając tym samym poziom życia mieszkańców regionów EŚW, a także będzie przeciwdziałać ich marginalizacji.

Via Carpatia na terenie Polski to trasa, której łączną długość szacuje się na około 700 km. W eksploatacji jest nieco ponad 205 km, a w realizacji ponad 280 km. Trasa połączy polskie i litewskie porty nadbałtyckie z portami Morza

Czarnego, Egejskiego i Adriatyku oraz leżącymi wewnątrz tego obszaru centrami dystrybucyjno-logistycznymi. W dłuższej perspektywie szlak pozytywnie wpłynie na zwiększenie atrakcyjności Europy Środkowo-Wschodniej jako miejsca do lokowania inwestycji. Efektem tego będzie wzrost zatrudnienia, a także zwiększenie się wymiany handlowej i mobilności obywateli[1].

W badaniach wykazano istotne zróżnicowanie regionalne poziomu rozwoju działalności innowacyjnej i badawczo-rozwojowej, a Polska na tle krajów Unii Europejskiej zaliczana jest do wschodzących innowatorów. Spośród wszystkich regionów europejskich, województwo mazowieckie i małopolskie zaliczono do grona umiarkowanych innowatorów, a pozostałe regiony zaliczono do grupy wschodzących innowatorów.

Potencjał innowacyjny polskich regionów ulega ciągłym zmianom i jest kluczowym elementem warunkującym konkurencyjność przedsiębiorstw, regionów i gospodarki narodowej. Innowacyjność jest czynnikiem wywierającym silny wpływ na zwiększenie lub zmniejszenie konkurencyjności regionów, a tym samym kształtującym jego rozwój. Rozwój innowacyjności nierozerwalnie związany jest z budowaniem przewagi konkurencyjnej regionu, która może utrwalić się w perspektywie długofalowej. Innowacje stanowią istotny czynnik stymulujący proces rozwoju i postępu społeczno-gospodarczego, a także są nieodłącznym warunkiem dynamicznego i efektywnego rozwoju gospodarek regionów.

Utrzymanie dynamicznego wzrostu gospodarczego i rozwoju polskich przedsiębiorstw możliwe jest z wykorzystaniem modelu finansowego wspierającego działalność innowacyjną. Inwestycje w innowacje, wspieranie przedsiębiorstw o dużym potencjale rozwoju oraz tworzenie nowych, innowacyjnych firm jest szansą dla pobudzenia gospodarki i wyjścia z pułapki „średniego rozwoju". Skuteczny model finansowania działalności innowacyjnej może być jednym z głównych motorów napędzających polską gospodarkę, niwelując tym samym różnice w poziomie rozwoju przemysłowego w stosunku do krajów Europy. Szansą dla przedsiębiorstw poszukujących źródeł finansowania na innowacje jest stworzenie skutecznej polityki innowacyjnej państwa. Problematyka innowacji i innowacyjności gospodarki jest czynnikiem decydującym o poziomie rozwoju regionu i powinna być wpisana w szeroko rozumianą politykę regionalną.

---

[1] https://www.gov.pl/web/gddkia/via-carpatia---stan-realizacji, dostęp dnia 23.04.2022 r.

Po akcesji Polski do Unii Europejskiej przeznaczono znaczne środki finansowe na rozwój infrastruktury technicznej, w tym na budowę i modernizację dróg oraz poprawę bezpieczeństwa ich użytkowników, a także budowę sieci wodociągowych i kanalizacyjnych. Rozwój infrastruktury technicznej miał znaczący udział w procesach rozwoju społeczno-gospodarczego i był jednym z czynników determinujących dynamikę rozwoju regionów. Nakłady na infrastrukturę techniczną wraz z impulsami inwestycyjnymi wpływały na zdynamizowanie sytuacji finansowej i poziom zamożności regionów, co należy traktować jako bezpośredni efekt interwencji o charakterze popytowym.

Rozwój infrastruktury technicznej determinował rozwój społeczno-gospodarczy regionów, a także poprawę warunków życia ludności i ochronę środowiska przyrodniczego. Należy podkreślić, że inwestycję w rozwój infrastruktury technicznej wpisywały się w strategię zrównoważonego rozwoju regionów. Dla utrzymania tempa rozwoju regionów lub jego pobudzenia, istotną rolę odgrywać będą inwestycje w infrastrukturę wodociągową, kanalizacyjną, gazową, drogową i kolejową.

Mając na uwadze bieżącą sytuację w Europie i zachodzące turbulencje na rynku energii i surowców energetycznych, a także rynku żywności, polityka Unii Europejskiej powinna być ukierunkowana na dynamiczny rozwój infrastruktury energetycznej i transportowej, która powinna zagwarantować utrzymanie integralności terytorialnej oraz bezpieczeństwa energetycznego i żywnościowego Europy i świata.

Rozwój infrastruktury społecznej jest zgodny z koncepcją zrównoważonego rozwoju w wymiarze ekonomicznym, społecznym i ekologicznym, a także determinuje procesy rozwojowe. Zapewnianie niematerialnych funkcji ma istotne znaczenie dla społeczeństwa oraz stymuluje rozwój kapitału ludzkiego. Wysoki poziom rozwoju infrastruktury społecznej warunkuje odpowiednio wysoki poziom i jakość życia mieszkańców regionu, a także może wywierać istotny wpływ na akumulację kapitału ludzkiego w regionie, ograniczając emigracje mieszkańców regionów.

W badaniach wykazano niekorzystny, na tle krajów UE, poziom rozwoju infrastruktury społecznej w Polsce i jej przestrzenne zróżnicowanie, co jest wynikiem uwarunkowań historycznych i gospodarczych. Polityka państwa powinna zatem być ukierunkowana na jej rozwój. Rozwój infrastruktury społecznej

powinien być jednym z priorytetów zrównoważonego rozwoju Polski i rozwoju regionalnego.

Inwestycje ukierunkowane na ochronę środowiska i gospodarkę wodną są zbieżne z koncepcją zrównoważonego rozwoju terytorialnego i mają istotny wpływ na poprawę jakości życia i zapewnienia podstawowych potrzeb bytowych jego mieszkańców. Po akcesji Polski do UE w 2004 roku dostępność funduszy strukturalnych w ramach Funduszu Spójności wpłynęła na dynamiczny rozwój inwestycji ukierunkowanych na ochronę środowiska i gospodarkę wodną, co miało istotny wpływ na poprawę jakości środowiska determinując tym samym poprawę warunków życia i zdrowia mieszkańców regionu.

Środowisko przyrodnicze może zostać wykorzystane w strategii rozwoju województwa. Przykładem jest województwo podkarpackie, które w strategii rozwoju wdraża priorytet ukierunkowany na zachowanie pełnej różnorodności biologicznej i krajobrazu województwa jako elementu budowania marki regionu. Podkarpacie charakteryzuje się różnorodnym środowiskiem przyrodniczym, którego ochrona jest głównym celem, a zarządzanie oparte na zasadzie ochrony przez zrównoważone użytkowanie będzie sprzyjać zachowaniu zasobów dziedzictwa przyrodniczego regionu dla przyszłych pokoleń i budowaniu marki regionu.

Podsumowując, w badaniach wykazano iż poziom rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w Polsce w latach 2007-2019 był silnie przestrzennie zróżnicowany i podlegał ciągłym zmianom, a tempo tych przemian determinowane było przez czynniki i bariery rozwoju. Postawioną hipotezę szczegółową w tym zakresie należy zatem przyjąć w pełni. W części regionów rozwój regionalny zachodził dynamicznie, zmieniając korzystnie otoczenie społeczno-gospodarcze, a niestety w części województw zaobserwowano niekorzystne procesy rozwojowe, które zdiagnozowano i zaproponowano wdrożenie rozwiązań mających na celu stymulację procesów rozwojowych. Odpowiadając na postawione w opracowaniu pytanie przyjąć należy, że regiony w Polsce w latach 2007-2019 nie rozwijały się w porównywalnym tempie, które uzależnione było m.in. od realizacji polityk rozwojowych, w tym Wspólnej Polityki Rolnej.

Rozwój obszarów wiejskich jest procesem złożonym i determinowanym przez czynniki endogeniczne i egzogeniczne. Koncepcje rozwoju obszarów wiejskich wykorzystują ideę wielofunkcyjności wsi oraz zrównoważonego jej rozwoju. Celem spójnym wymienionych koncepcji jest zapewnienie trwałego rozwoju gospodarczego i aktywizacja obszarów wiejskich. Ich realizacja uwidaczniana jest

przez działania ukierunkowane na wspieranie przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, promowanie pozarolniczych źródeł dochodu mieszkańców wsi, jak również wdrażanie zasad integrowanej produkcji rolnej. W monografii dokonano oceny poziomu rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce, a także określono potencjalne kierunki rozwoju obszarów wiejskich wpisujące się w koncepcję zrównoważonego rozwoju.

W monografii wykazano przestrzenne zróżnicowanie demografii i rynku pracy na obszarach wiejskich, a w analizowanym przedziale czasu sytuacja demograficzna i rynku pracy na obszarach wiejskich uległa pogorszeniu. Najpilniejszym do rozwiązania problemem demograficznym Polski jest proces starzenia się mieszkańców, którego nie można zatrzymać, a jedynie odpowiednio zarządzać tym procesem i tworzyć uwarunkowania do jego ograniczenia. Polityka państwa, strategie rozwoju regionalnego, a także założenia Wspólnej Polityki Rolnej i Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2023-2027 powinny odzwierciedlać bieżącą sytuację demograficzną regionów Polski, a zwłaszcza obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich. Instrumenty te powinny być ukierunkowane na przeciwdziałanie występowania negatywnych procesów demograficznych i tworzenie rozwiązań stymulujących rozwój społeczno-gospodarczy w wymiarze regionalnym.

Przemiany demograficzne i związane z tym potrzeby osób starszych mogą wpłynąć na rozwój specyficznej kategorii gospodarstw rolnych tzw. gospodarstw opiekuńczych, które stanowić będą podstawowe źródło dochodu dla gospodarstw rolnych, zwłaszcza zlokalizowanych w terenach górskich i podgórskich. Starzenie się społeczeństw determinuje również potrzebę rozwoju senioralnych usług medycznych, które mogą wpływać na rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich.

Wykazane w badaniach zróżnicowanie przestrzenne rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w Polsce uwarunkowane jest występującymi czynnikami endogenicznymi i egzogenicznymi. W przyszłości należy spodziewać się stopniowego ograniczania funkcji związanych z rolnictwem i produkcją żywności na rzecz funkcji pozarolniczych, w tym związanych z rozwojem przedsiębiorczości. Istotne znaczenie dla rozwoju postaw przedsiębiorczych ma system kształcenia i związany z tym kapitał ludzki. Obszary wiejskie, w tym tereny górskie i podgórskie, o trudnych warunkach rozwojowych, celem pobudzenia rozwoju społeczno-gospodarczego wymagają realizacji skutecznych strategii

i polityk rozwojowych, a także zaangażowania na ten cel dodatkowych środków finansowych.

Szczególnymi ograniczeniami rozwojowymi charakteryzują się tereny górskie i podgórskie w Polsce, dla których nie wdrożono dotychczas skutecznej i holistycznej polityki ich rozwoju. Dla zrównoważonego rozwoju terenów górskich i podgórskich kluczowe znaczenie ma rozwój przedsiębiorczości oraz przygotowanie społeczności lokalnych do aktywnego rozwoju różnych form aktywności przedsiębiorczych. Zainicjowany proces rozwoju terenów górskich i podgórskich trwale wpłynie na rozwój przedsiębiorczości i zrównoważonego modelu obszarów wiejskich, ograniczając tym samym emigrację ludności do centrów rozwoju regionalnego (np. miasta wojewódzkie), a także stabilizując sytuację demograficzną i gospodarczą tych terenów.

W badaniach wykazano zróżnicowanie regionalne struktury gospodarki w zakresie rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa, która determinuje dochodowość gospodarstw rolnych, ich możliwości inwestycyjne, a także wdrażanie nowoczesnych i przyjaznych dla środowiska technologii produkcji rolniczej.

Struktura gospodarki regionu w latach 2007-2019 ulegała ciągłym przeobrażeniom, dzięki wykorzystaniu środków finansowych dostępnych w ramach Wspólnej Polityki Rolnej. Inwestycje w gospodarstwa rolne wpłynęły na zwiększenie produkcji rolniczej, co w dobie toczącej się wojny na Ukrainie i związanym z tym możliwym niedoborom żywności, może zapewnić bezpieczeństwo żywnościowe Polski, krajów UE i całego świata.

Proces zmian w Polskim rolnictwie wymaga nadal realizacji działań, których celem, oprócz zrównoważonego rozwoju obszaru wiejskich, będzie także poprawa struktury gospodarki regionu. Szczególnych działań w tym zakresie, wymagają tereny górskie i podgórskie, dla których nieosiągalne jest tempo i kierunek rozwoju województw charakteryzujących się wysokim poziomem rozwoju w tym zakresie. Zasadne zatem jest wsparcie działań i inwestycji, które będą zapewniały osiągnięcie przewag konkurencyjnych gospodarstw rolnych zlokalizowanych w terenach górskich i podgórskich.

Rozwój infrastruktury technicznej obszarów wiejskich ma istotne znaczenie dla utrzymania potencjału rozwojowego regionu, warunkuje odpowiedni poziom i jakość życia jego mieszkańców oraz determinuje zrównoważony rozwój tych obszarów. Szczególne znaczenie dla dynamicznego rozwoju obszarów wiejskich ma infrastruktura ochrony środowiska, której stała rozbudowa i modernizacja

wpisuje się w koncepcję zrównoważonego rozwoju. W badaniach wykazano, że zróżnicowanie przestrzenne poziomu rozwoju infrastruktury technicznej w Polsce, pokrywało się z poziomem rozwoju w kategorii struktura gospodarki regionu (rolnictwo, łowiectwo i rybactwo).

W terenach górskich i podgórskich, ze względu na niekorzystne ukształtowanie terenu, zaangażowanie środków finansowych w rozwój infrastruktury technicznej powinno być znacząco większe, co należy uwzględnić w programach mających na celu rozwój tych terenów.

Cenne przyrodniczo obszary mogą być zarówno barierą i determinantą rozwoju obszarów wiejskich, a rozwój tych obszarów, zwłaszcza na terenach górskich i podgórskich, musi uwzględniać założenia zrównoważonego rozwoju. W badaniach wykazano zróżnicowane przestrzenne poziomu rozwoju ochrony środowiska na obszarach wiejskich. Środowisko przyrodnicze i lokalna kultura powinny być uwzględniane w procesie rozwoju regionalnego i lokalnego, a także stać się źródłem rozwoju pozarolniczych form aktywności gospodarczej celem osiągnięcia przewag konkurencyjnych.

Tereny górskie i podgórskie jako cenne obszary przyrodnicze, wodonośne i wodochronne, charakteryzujące się niekorzystną strukturą agrarną gospodarstw rolnych, nie zapewniają odpowiedniej skali produkcji rolnej i nie generują wysokich przychodów z pracy w rolnictwie. Bariery te wymagają realizacji działań i programów kompensujących występowanie tych ograniczeń rozwojowych. Wsparcie finansowe gospodarstw rolnych z wykorzystaniem mechanizmu usług ekosystemowych, uwzględnia zarówno zasady zrównoważonego rozwoju i ochronę przyrody, a także może rekompensować utracone przez gospodarstwa rolne przychody z tytułu występowania cennych przyrodniczo obszarów. Wdrożenie programów ukierunkowanych na realizację usług ekosystemowych, może wpłynąć na zwiększenie konkurencyjności gospodarstw rolnych zlokalizowanych na obszarach cennych przyrodniczo, w tym na terenach górskich i podgórskich. Celem ograniczenia marginalizacji obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich, zasadne wydaje się być uruchomienie w ramach PROW 2023-2027 programów, które wspierać i finansować będą tzw. usługi ekosystemowe.

W badaniach wykazano, iż województwa Polski południowej i południowo-wschodniej, w tym także województwo podlaskie, łódzkie i lubuskie charakteryzowały się średnim i niskim poziomem produkcji roślinnej. Produkcja roślinna w Polsce jest silnie zróżnicowana regionalnie i determinowana jest przez warunki

terenowe, klimatyczne i glebowe. Barierą ograniczającą rozwój produkcji roślinnej na terenach górskich i podgórskich są przede wszystkim niekorzystne warunki terenowe oraz struktura agrarna tych obszarów, która kształtowała się w wyniku uwarunkowań historycznych (zabór austro-węgierski) i kulturowych.

Najkorzystniejszą formą gospodarowania w terenach górskich i podgórskich, zwłaszcza na terenach o dużym nachyleniu stoku, są użytki zielone i produkcja paszy dla zwierząt gospodarskich. Wypas zwierząt na tych terenach wpływa korzystnie na zachowanie różnorodności biologicznej, a użytki zielone podobnie jak lasy, ograniczają występowanie erozji wodnej i spełniają funkcje wodochronne. Tereny górskie i podgórskie są obszarami wodonośnymi i wodotwórczymi, a także mają szczególne znaczenie dla kształtowania gospodarki wodnej kraju.

Budowa zbiorników retencyjnych w terenach górskich i podgórskich, które oprócz funkcji przeciwpowodziowych, mają strategiczne znaczenie dla zaspokajania potrzeb bytowych mieszkańców regionu, a także są ośrodkiem rozwoju turystycznego region ma istotne znaczenie. Budowa zbiorników retencyjnych wiąże się nierozerwalnie z budową hydroelektrowni pompowo-szczytowych, które mogą wytwarzać duże ilości odnawialnej energii oraz pełnić funkcję stabilizującą sieć energetyczną kraju. Rozwiązanie to zabezpiecza i stabilizuje sieć energetyczną przed możliwością wystąpienia zjawiska *blackaut*, czyli nagłej i niespodziewanej awarii sieci elektroenergetycznej na dużym obszarze np. miasta, regionu lub nawet kraju.

Produkcja roślinna i zwierzęca w Polsce jest silnie zróżnicowana przestrzennie, a zachodzące w tym sektorze zmiany wykazują tendencję pogłębiających się różnic pomiędzy regionami. Województwa zlokalizowane w centralnej i północno-wschodniej części Polski charakteryzują się wysokim poziomem rozwoju produkcji zwierzęcej, a regiony południowe charakteryzują się niskim poziomem rozwoju produkcji zwierzęcej.

Głównymi czynnikami determinującymi rozwój produkcji zwierzęcej są uwarunkowania endogeniczne gospodarstw rolnych, które poprzez stosowane nowoczesnych i przyjaznych środowisku technologii produkcji, metod organizacji i zarządzania, poprzez rozwój wiedzy i innowacji, w tym także prowadzone inwestycje i postępującą specjalizację produkcji mogą rozwijać się dynamicznie. W ten sposób zaplanowany i realizowany rozwój gospodarstw rolnych specjalizujących się w produkcji zwierzęcej może wpływać na ograniczenie kosztów

produkcji, zdobycie nowych rynków zbytu zdobywając tym samym przewagi konkurencyjne tych gospodarstw.

Tereny górskie i podgórskie charakteryzują się występowaniem swoistych barier ograniczających rozwój gospodarstw rolnych z produkcją zwierzęcą, co wpływa na osiągnięcie wysokiej specjalizacji w produkcji zwierzęcej oraz przewag konkurencyjnych. Produkcja zwierzęca w terenach górskich i podgórskich oprócz funkcji związanej z produkcją surowców pochodzenia zwierzęcego, spełnia istotne funkcje środowiskowe (ochrona różnorodności biologicznej) oraz kulturowe. Utrzymywanie zwierząt gospodarskich na tych terenach od wieków związane było z rozwojem kultury pasterskiej, która jest ważnym elementem dziedzictwa kulturowego Karpat i Sudetów. Produkcja zwierzęca w terenach górskich i podgórskich wpływa na ochronę, niezwykle cennego krajobrazu tych terenów, a także wpisuję się w koncepcję zrównoważonego rozwoju terenów górskich i podgórskich. Zmniejszenie pogłowia zwierząt gospodarskich w konsekwencji może ograniczyć atrakcyjność turystyczną regionu, na którą istotny wpływ ma kultura pasterska.

Ponadto potencjał produkcyjny terenów górskich i podgórskich w Karpatach nie jest w pełni wykorzystany, a stając przed problemem deficytu produkcji żywności i drastycznie zwiększających się kosztów materiałów do produkcji rolnej (nawozy, środki ochrony roślin, olej napędowy) tereny te mogą stać się miejscem, gdzie produkcja żywności, zwłaszcza produkcja zwierzęca będzie coraz bardziej opłacalna. Powrót chowu zwierząt gospodarskich w Karpaty bez wątpienia może wpłynąć wyłącznie korzystnie na zrównoważony rozwój tych terenów.

Podsumowując, w badaniach wykazano iż poziom zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce w latach 2007-2019 był silnie przestrzennie zróżnicowany, a zachodzące zmiany miały charakter dynamiczny i warunkowaną były przez czynniki i bariery rozwoju. Postawioną w niniejszej monografii hipotezę szczegółową należy przyjąć w pełni. W wybranych kategoriach występujące procesy rozwojowe korzystnie wpływały na zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w latach 2007-2019, które rozwijały się według założeń zrównoważonego rozwoju. Ponadto w opracowaniu określono ich potencjał rozwojowy i zaproponowano rozwiązania ukierunkowane na ich rozwój.

W województwach o wysokim poziomie rozwoju w dziedzinie demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich stwierdzono mniejszą liczbę aktywnych

zawodowo mieszkańców wsi. Rozwój obszarów wiejskich nierozerwalnie związany jest ze zmieniającymi się funkcjami pełnionymi przez wieś i zrównoważonym rozwojem tych obszarów. Zmieniają się funkcje gospodarcze pełnione przez wieś, a obszary wiejskie stają się coraz bardziej wielofunkcyjne. Zmiany zachodzące na polskiej wsi są wynikiem zróżnicowania aktywności zawodowej mieszkańców wsi, zachodzących przemian strukturalnych w rolnictwie, rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich, a także są odzwierciedleniem rozwoju gospodarczego regionu i zwiększonego zapotrzebowania na pracowników.

Na obszarach wiejskich oraz terenach górskich i podgórskich powinna być prowadzona polityka wspierająca rozwój przedsiębiorczości. Zarówno struktura agrarna jak i niekorzystne warunki dla rozwoju rolnictwa stanowią barierę dla rozwoju rodzinnych gospodarstw rolnych. Zmiana profilu lub rozszerzenie zakresu działalności gospodarstw rolnych zlokalizowanych w polskich Karpatach może wpłynąć na zwiększenie ich dochodowości, tym samym przeciwdziałając marginalizacji tych terenów, a także ograniczając wpływ negatywnych zjawisk demograficznych. Rozwój przedsiębiorczości na obszarach wiejskich wpisuje się w koncepcję zrównoważonego rozwoju i jest jednym z głównych wyzwań mających na celu rozwój terenów górskich i podgórskich w Polsce.

Podobne wyzwania, zagrożenia, a także szanse istnieją dla terenów górskich w Karpatach: słowackich, czeskich, ukraińskich, węgierskich, austriackich, serbskich, rumuńskich i bułgarskich. Dla Karpat powinna zatem zostać opracowana, adekwatna do uwarunkowań regionalnych, polityka i strategia zrównoważonego rozwoju, której jednym z głównych celów powinien być rozwój przedsiębiorczości z zachowaniem zasad zrównoważonego rozwoju.

Zwiększanie powierzchni gospodarstw rolnych jest jednym ze wskaźników dostosowywania się rolnictwa do warunków ekonomicznych w Unii Europejskiej oraz na globalnym rynku produktów żywnościowych. W badaniach wykazano, że zwiększenie powierzchni gospodarstw indywidualnych pośrednio wpływa na zwiększenie wielkości nakładów inwestycyjnych i wartości brutto środków trwałych w rolnictwie, leśnictwie, łowiectwie i rybactwie oraz na zwiększenie udziału województwa w towarowej produkcji rolniczej w końcowej produkcji rolniczej. Zwiększająca się powierzchnia gospodarstw wpływała korzystnie na zachodzące zmiany w strukturze polskich gospodarstw rolnych.

Na podstawie badań, można domniemywać iż wraz ze wzrostem udziału województwa w produkcji i skupie mleka krowiego, a także udziału województwa

w pogłowiu zwierząt oraz obsadzie zwierząt na 1 hektar użytków rolnych, zwiększał się miesięczny dochód rozporządzalny na 1 osobę w gospodarstwach indywidulanych w rolnictwie. Istotny wpływ na strukturę produkcji ma powierzchnia gospodarstw indywidualnych, które z kolei są związane z uwarunkowaniami historycznymi.

Na podstawie przeprowadzonych badań potwierdzono w pełni postawioną hipotezę badawczą o korzystnym wpływie poziomu rozwoju obszarów wiejskich w Polsce w latach 2007-2019 na rozwój społeczno-gospodarczy województw. Ponadto poziom rozwoju obszarów wiejskich determinował rozwój społeczno-gospodarczy regionów.

W badaniach wykazano wysoką korelację poziomu rozwoju województw i salda migracji, co tłumaczyć należy procesami demograficzno-społecznymi występującymi w Polsce tj. depopulacją regionów peryferyjnych i koncentracją w aglomeracjach prężnie rozwijających się. Województwa o wysokim poziomie rozwoju działalności B+R i innowacyjnej uzyskują przewagi konkurencyjne, dzięki czemu stają się atrakcyjnym miejscem do migracji. Najważniejszymi czynnikami migracji były czynniki ekonomiczne (przyciągające), które dostarczały swoim mieszkańcom np. wyższy standard życia materialnego, wyższe płace, a także lepsze warunki pracy i zamieszkania.

Polityka rozwoju regionalnego powinna być ukierunkowana na rozwój działalności badawczo-rozwojowej i innowacyjności regionu. Wysokość przychodów od osób prawnych jest wysoko skorelowana z poziomem rozwoju innowacyjności województwa. Zwiększenie przychodów budżetu państwa wpływa na dynamikę rozwoju regionu, a tym samym poprawę jakości życia jego mieszkańców.

W badaniach potwierdzono postawiono hipotezę szczegółową o stymulującym dla rozwoju społeczno-gospodarczego województw wpływie działalności innowacyjnej i badawczo-rozwojowej na ich rozwój, a postawioną hipotezę należy przyjąć w pełni. Ponadto innowacje i działalność badawczo-rozwojowa determinowała tempo rozwoju regionów.

Nowa Wspólna Polityka Rolna pozwala państwom członkowskim na decydowanie, jak skutecznie osiągnąć wspólne cele przy zaspokajaniu konkretnych potrzeb rolników i społeczności wiejskiej. Tworzenie założeń i koncepcji dla nowej Wspólnej Polityki Rolnej na lata 2023-2027 stało się przyczynkiem do oceny kończącego się okresu programowania WPR lata 2014-2020. Uzyskane rezultaty badań ankietowych pozwoliły ocenić skuteczność realizowanej polityki na

zrównoważony rozwój terenów górskich i podgórskich w Polsce, których rozwój ze względu na odmienne uwarunkowania dla rolnictwa i ukształtowanie terenu zachodzi w różnym tempie.

W badaniach mieszkańcy województwa podkarpackiego, w porównaniu do mieszkańców województwa małopolskiego, korzystniej ocenili wpływ PROW 2014-2020 na wspieranie różnicowania działalności, zakładanie i rozwój małych przedsiębiorstw, a także tworzenie miejsc pracy na obszarach górskich i podgórskich.

Mieszkańcy terenów górskich i podgórskich wyrazili opinię, że priorytety i interwencje w ramach PROW 2014-2020 oraz cele WPR na lata 2014-2020 miały „obojętny" wpływ na rozwój obszarów wiejskich w terenach górskich i podgórskich. Natomiast respondenci niemieszkający na terenach górskich i podgórskich wyrażali opinię o „raczej pozytywnym" wpływie WPR i PROW na rozwój tych terenów. Założona w badaniach hipoteza o wpływie realizacji Wspólnej Polityki Rolnej oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 i 2014-2020 na zrównoważony rozwój terenów górskich i podgórskich w Polsce nie została potwierdzona. Uzyskane rezultaty potwierdziły założenia autora o konieczności dostosowania celów, priorytetów, interwencji i założeń WPR oraz PROW do specyfiki terenów górskich i podgórskich w Polsce, co będzie wpływało na dynamiczny rozwój tych terenów. Wydaje się zasadne i celowe, aby kontynuować badania i prace nad stworzeniem jednolitej i spójnej strategii rozwoju terenów górskich i podgórskich na obszarze Karpat, która realizowana będzie WPR na lata 2023-2027.

Dowiedziono, iż opinia o oddziaływaniu WPR i PROW w latach 2014-2020 na tereny górskie i podgórskie we wszystkich pytaniach była zróżnicowana w zależności od płci respondentów. W opinii kobiet, oddziaływanie czynników ujętych w pytaniach było bardziej korzystne w porównaniu do odpowiedzi udzielonych przez mężczyzn.

Opinia respondentów z wykształceniem co najwyżej zasadniczym zawodowym o wpływie PROW i WPR na rozwój terenów górskich i podgórskich była najmniej pozytywna, a najbardziej pozytywną opinię wyrażali respondenci z wykształceniem wyższym.

Ponadto respondenci pracujący w gospodarstwie rolnym lub w jednostce samorządu terytorialnego wyrażali mniej pozytywną opinię o wpływie WPR i PROW na rozwój terenów górskich i podgórskich w Polsce. Pracownicy Agencji

Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa lub Ośrodka Doradztwa Rolniczego wyrażali opinię, że priorytety i interwencje w ramach PROW 2014-2020 oddziałują „korzystnie" na rozwój obszarów górskich i podgórskich w Polsce lub, że cele WPR na lata 2014-2020 „zostały osiągnięte".

Podsumowując, postawioną hipotezę szczegółową należy przyjąć w pełni. W opracowaniu wykazano, że realizacja Wspólnej Polityki Rolnej oraz Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2007-2013 i 2014-2020 stymulowała zrównoważony rozwój terenów górskich i podgórskich w Polsce oraz sprzyjała dynamicznemu rozwojowi obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich.

Konkludując, utrzymanie dynamicznego rozwoju gospodarczego Polski po wyjściu z pandemii COVID-19 i w trakcie toczącej się wojny na Ukrainie będzie wymagało stworzenia odpowiednich warunków rozwojowych, które powinny uwzględniać koncepcje i strategie rozwoju regionalnego. Założenia transformacji rolnictwa w nowej perspektywie finansowej UE, zaplanowane w ramach działania Europejski Zielony Ład, powinny uwzględniać również uwarunkowania regionalne obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce.

Szansą na wyjście z kryzysu związanego z pandemią COVID-19 i trwającej na Ukrainie wojny może być stworzenie warunków rozwoju państwa opartych na wiedzy i innowacjach, a polityka rozwoju państwa powinna koncentrować się na wykorzystaniu potencjału swych regionów (*regional assets*). Zmniejszanie różnic regionalnych wpisane jest w politykę regionalną Unii Europejskiej, a polityka rozwoju regionalnego ukierunkowana na regionalną działalność innowacyjną i wykorzystanie lokalnego potencjału może zostać wykorzystana jako siła napędowa wzrostu gospodarczego kraju.

Polityka zrównoważonego rozwoju jest zbieżna z koncepcjami rozwoju regionów, a usługi środowiskowe świadczone i dostarczane przez obszary wiejskie powinny być uwzględnione w tworzonych politykach i strategiach rozwojowych. Odpowiednio zaplanowany rozwój regionów, w tym obszarów wiejskich jest kluczowym elementem polityki państwa i utrzymania dynamicznego rozwoju po wyjściu z pandemii COVID-19 i w czasie trwającej wojny na Ukrainie.

Zakończenie

Teorie rozwoju regionalnego są tworzone i modyfikowane w zależności od pojawiających i zmieniających się warunków gospodarczych, ekonomicznych i społecznych. Zachodzące zmiany w otoczeniu społeczno-gospodarczym warunkują występowanie barier i czynników rozwoju, które w konsekwencji mogą prowadzić do powstawania różnic międzyregionalnych. Powstawanie różnic rozwojowych może zostać zahamowane lub wyeliminowane przez skuteczną realizację polityki rozwoju regionalnego, a działania administracji publicznej powinny być szczególnie skoncentrowane na obszarach charakteryzujących się słabym wzrostem gospodarczym.

Z uwagi na dynamicznie postępujący proces globalizacji stopień komplikacji współczesnych procesów rozwoju regionalnego wymaga uwzględnienia szeregu czynników stymulujących rozwój. Według koncepcji *nowej geografii ekonomicznej* zachodzące procesy rozwoju nie poddają się żadnym „normatywnym", „uniwersalnym" i ponadczasowym uogólnieniom, co determinuje konieczność stosowania zindywidualizowanego podejścia do problematyki rozwoju regionalnego. W koncepcji tej uwzględniono przestrzenne aspekty rozwoju społeczno-gospodarczego oraz wskazano, że podstawą rozwoju jest koncentracja działalności gospodarczej z wykorzystaniem korzyści skali w relacji do korzyści zewnętrznych. Uwarunkowania przestrzenne w koncepcji tej są jednym z podstawowych determinant procesów społeczno-gospodarczych, a nie jak dotychczas, jako jeden z wielu czynników determinujących wzrost i rozwój. W koncepcji *nowej geografii ekonomicznej* wiedza i jej rozwój jest kluczowym czynnikiem determinującym regionalny wzrost gospodarczy.

Podsumowując, rozwój regionalny należy postrzegać w kategoriach zmian zachodzących w określonej przestrzeni (np. województwie) oraz ukształtowanych i rozwijających się systemach gospodarczych, społecznych, ekologicznych oraz technologicznych. Zachodzące zmiany określane są jako permanentne zastępowanie istniejących stanów rzeczy ich lepszymi odpowiednikami.

Uwarunkowania społeczne, naturalne i historyczne są ściśle związane z występowaniem różnic w rozwoju społeczno-gospodarczym regionów. Współczesne koncepcje rozwoju regionów zwracają szczególną uwagę na wewnętrzny potencjał regionów, a zadaniem władz publicznych jest wspieranie rozwoju oddolnych czynników instytucjonalnych, politycznych i społecznych, które wpływają na konkurencyjność i rozwój gospodarczy. Zainicjowanie takich procesów pozwala na trwały, samodzielny i długookresowy rozwój, który powinien także uwzględniać uwarunkowania przyrodnicze i środowiskowe.

W tym celu tworzone są polityki rozwoju regionów, rozumiane jako zespół wzajemnie powiązanych działań, podejmowanych i wdrażanych celem zapewnienia trwałego i zrównoważonego jego rozwoju, spójności przestrzennej i społeczno-gospodarczej, zwiększania konkurencyjności gospodarki regionu, a także tworzenia nowych miejsc pracy w ujęciu regionalnym. Osiągnięcie założonych celów strategicznych możliwe jest wyłącznie poprzez skuteczne prowadzenie polityki rozwoju regionalnego, która określona została w programach wojewódzkich.

Kwestie zrównoważonego terytorialnie rozwoju regionalnego zostały uwzględnione w dokumentach strategicznego rozwoju Polski, w tym w *Strategii na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju* (SOR) i *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030* (KSRR 2030). W ramach wyzwań dla polityki regionalnej w *Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030* określono trzy cele szczegółowe tj. zwiększenie spójności rozwoju kraju w wymiarze społecznym, gospodarczym, środowiskowym i przestrzennym, wzmacnianie regionalnych przewag konkurencyjnych oraz podniesienie jakości zarządzania i wdrażania polityk ukierunkowanych terytorialnie. Zaproponowano także nowy model rozwoju – rozwój odpowiedzialny oraz społecznie i terytorialnie zrównoważony, który wykorzystuje indywidualny potencjał terytorialny, inwestycje, innowacje, rozwój, eksport oraz wysoko przetworzone produkty. Przyjęty model rozwoju zakłada odchodzenie od dotychczasowego wspierania wszystkich sektorów/branż na rzecz wspierania sektorów strategicznych, mogących stać się motorami polskiej gospodarki.

Zdiagnozowane w niniejszym opracowaniu zróżnicowanie poziomu rozwoju regionów wymaga identyfikacji uwarunkowań rozwojowych regionu, a także wdrożenia działań ukierunkowanych na wzmocnienie ich potencjału i wykorzystanie szans stwarzanych przez otoczenie. Stymulowanie i wspieranie rozwoju powinno być szczególnie wdrażane w regionach charakteryzujących się deficytami rozwojowymi.

Zróżnicowanie poziomu rozwoju województw jest uzasadnieniem do podejmowania przez organy władzy państwowej i samorządowej, działań stymulujących rozwój społeczno–ekonomiczny regionów kraju. Przyjęta i realizowana polityka rozwoju regionalnego jest integralną częścią długofalowej polityki państwa ukierunkowaną na rozwój regionu, ma charakter terytorialny i jest zarazem skutecznym systemem interwencji publicznej. Kierunki, cele i instrumenty polityki regionalnej są określane na podstawie kompleksowej analizy rozwoju regionalnego, a także czynników i barier rozwoju.

Dla obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce, dla których zdiagnozowano szereg barier rozwojowych, koncepcja zrównoważonego rozwoju jest słuszna i zasadna. Celem strategii zrównoważonego rozwoju jest zapewnienie rozwoju gospodarczego przy jednoczesnej ochronie równowagi społecznej i środowiskowej. Ponadto strategia ta definiuje i rozwiązuje współczesne problemy gospodarcze, społeczne i ekologiczne, a także zapewnia trwałą poprawę jakości życia współczesnych i przyszłych pokoleń.

Koncepcja zrównoważonego rozwoju w zakresie obszarów wiejskich i rolnictwa priorytetowo traktuje środowisko przyrodnicze przy realizacji strategicznych celów rozwojowych. Wyniki działalności rolniczej szczególnie uzależnione są od przyrody, a dbałość i ochrona środowiska na obszarach wiejskich ma szczególne znaczenie. Zapewnienie zrównoważonego rozwoju rolnictwa ma istotny wpływ i determinuje zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce. Wdrażanie koncepcji zrównoważonego rozwoju terenów górskich i podgórskich powinno być realizowane w oparciu o przyjętą politykę rozwoju tych terenów i poprzez wdrożenie skutecznych instrumentów prorozwojowych.

Rekapitulacja przedstawionych w niniejszym opracowaniu badań empirycznych i analiz pozwala przyjąć w całości tezę główną prezentowanej monografii. W tezie tej założono, że rozwój społeczno-gospodarczy regionów i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce

w latach 2007-2019 był zróżnicowany terytorialnie i determinowany przez czynniki i bariery rozwoju. Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego regionów i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich w Polsce był istotnie zróżnicowany terytorialnie, a jego dynamika wskazywała na korzystne procesy rozwojowe. Zachodzące zmiany charakteryzowały się zróżnicowanym tempem rozwoju, które determinowane było przez endogeniczne i egzogeniczne czynniki oraz bariery rozwoju. Dysproporcje rozwoju województw wynikają ze zróżnicowanego oddziaływania tych czynników w poszczególnych regionach i odmiennej charakterystyki przestrzennej, demograficznej, ekonomicznej, infrastrukturalnej, społecznej. Zależności te są wzajemnie powiązane, a zmiana jednego z czynników generuje zmiany w pozostałych czynnikach o różnym kierunku i sile, co pogłębia tym samym różnice w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego województw oraz obszarów wiejskich w Polsce. Istotny wpływ na rozwój województw i obszarów wiejskich miały realizowane polityki rozwoju regionalnego i Wspólna Polityka Rolna. W opracowaniu zdiagnozowano potencjalne czynniki i bariery rozwoju, a na ich podstawie opracowano rekomendacje i zalecenia dla prowadzenia polityki rozwoju regionalnego i rozwoju obszarów wiejskich, ze szczególnym uwzględnieniem terenów górskich i podgórskich w Polsce.

Konkludując należy stwierdzić, że rozwój społeczno-gospodarczy regionów i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich wymagają zaangażowania władz publicznych w stymulowanie procesu rozwoju oraz jego kreowanie poprzez skuteczną realizację polityk rozwoju. Proces rozwoju regionów oraz obszarów wiejskich, w tym terenów górskich i podgórskich w Polsce powinien uwzględniać endogeniczne uwarunkowania i bariery rozwojowe oraz być terytorialnie ukierunkowany. Rozwój społeczno-gospodarczy regionów i zrównoważony rozwój obszarów wiejskich w Polsce powinien koncentrować się na następujących kluczowych aspektach:

- ✓ polityka rozwoju regionalnego i Wspólna Polityka Rolna na lata 2023-2027 powinna koncentrować się na wykorzystaniu endogenicznych potencjałów regionów co wpłynie korzystnie na wzrost gospodarczy i zrównoważony rozwój regionów i obszarów wiejskich;
- ✓ zagrożeniem dla rozwoju społeczno-gospodarczego regionów i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich jest proces depopulacji regionów, który wpływa niekorzystnie na rynek pracy;

- ✓ rozwój przedsiębiorczości i innowacyjności jest jedną z kluczowych polityk dla rozwoju społeczno-gospodarczego regionów i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich; rozwój senioralnych usług medycznych na obszarach wiejskich wpisuje się w koncepcję zrównoważonego wpływając tym samym na rozwój przedsiębiorczości i i sytuację demograficzną tych obszarów;
- ✓ działalność badawczo-rozwojowa i innowacyjna stanowi istotny czynnik stymulujący proces rozwoju i postępu społeczno-gospodarczego, a także jest nieodłącznym warunkiem dynamicznego i efektywnego rozwoju gospodarek regionalnych;
- ✓ nakłady na infrastrukturę techniczną, w tym infrastrukturę wodociągową, kanalizacyjną, gazową, drogową i kolejową są istotnym impulsem inwestycyjnym, który determinuje tempo i stymuluje rozwój regionów;
- ✓ rozwój infrastruktury społecznej warunkuje wysoki poziom i jakość życia mieszkańców regionu, a także wywiera istotny wpływ na akumulację kapitału ludzkiego w regionie i ogranicza emigracje jego mieszkańców;
- ✓ rozwój inwestycji ukierunkowanych na ochronę środowiska i gospodarkę wodną istotnie wpływał na poprawę jakości środowiska, determinując tym samym poprawę warunków życia i zdrowia mieszkańców regionu;
- ✓ dochodowość gospodarstw rolnych oraz możliwości inwestycyjne w zakresie nowoczesnych i przyjaznych dla środowiska technologii produkcji rolniczej determinowane są przez poziom rozwoju struktury gospodarki regionu w zakresie rolnictwa, leśnictwa, łowiectwa i rybactwa; założenia Wspólnej Polityki Rolnej są w tym zakresie celowe i wpływają istotnie na rozwój gospodarstw rolnych, co przynosi wymierne efekty ekonomiczne dla tych gospodarstw i pozytywnie wpływa na środowisko naturalne;
- ✓ wsparcie działań i inwestycji ukierunkowanych na rozwój gospodarstw rolnych na terenach górskich i podgórskich wpłynie korzystnie na osiągnięcie przewag konkurencyjnych przez te gospodarstwa, co ograniczy negatywne zjawiska społeczno-gospodarcze zachodzące na tych terenach;
- ✓ wdrożenie programów ukierunkowanych na realizację usług ekosystemowych, może wpłynąć na zwiększenie konkurencyjności gospodarstw rolnych zlokalizowanych na obszarach cennych przyrodniczo, w tym na terenach górskich i podgórskich;

- ✓ rozwój infrastruktury technicznej obszarów wiejskich ma istotne znaczenie dla utrzymania potencjału rozwojowego regionu, warunkuje odpowiedni poziom i jakość życia jego mieszkańców oraz determinuje zrównoważony rozwój tych obszarów;
- ✓ produkcja roślinna i zwierzęca w Polsce jest silnie zróżnicowana regionalnie i determinowana jest przez warunki terenowe, klimatyczne i glebowe;
- ✓ struktura agrarna obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich, która kształtowała się w wyniku uwarunkowań historycznych i kulturowych, determinuje dochodowość gospodarstw rolnych;
- ✓ poziom rozwoju społeczno-gospodarczego regionów determinuje proces migracji i zachodzące procesy demograficzno-społeczne w Polsce;
- ✓ mieszkańcy terenów górskich i podgórskich wyrazili opinię, że priorytety i interwencje w ramach PROW 2014-2020 oraz cele WPR na lata 2014-2020 miały „obojętny" wpływ na rozwój obszarów wiejskich w terenach górskich i podgórskich, a respondenci niemieszkający na terenach górskich i podgórskich wyrażali opinię o „raczej pozytywnym" wpływie WPR i PROW na rozwój tych terenów;
- ✓ opinia o oddziaływaniu WPR i PROW w Polsce na tereny górskie i podgórskie była zróżnicowana w zależności od płci respondentów, poziomu wykształcenia oraz miejsca pracy.

Wdrożenie proponowanych zmian w perspektywie długofalowej może przynieść wymierne efekty w postaci dynamicznego rozwoju społeczno-gospodarczego regionów i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Polsce. W niniejszym opracowaniu nie dokonano oceny i porównania poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego regionów w krajach Unii Europejskiej i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich oraz terenów górskich i podgórskich w Karpatach, co warunkowane było dostępnością danych statystycznych. W monografii, ze względu na brak możliwości pozyskania danych statystycznych, nie dokonano oceny poziomu rozwoju regonów i obszarów wiejskich w 2020 tj. ostatnim roku przyjętych ram programowych dla projektów finansowanych ze środków UE. Ograniczenia te w opinii autora były istotne, a poszerzenie zakresu badań spowodowałoby znaczący wzrost objętości monografii. W opinii autora, prace badawcze w tym zakresie powinny być kontynuowane i będą stanowić przedmiot kolejnych publikacji naukowych w tym zakresie.

Bibliografia

1. Adamczyk-Łojewska G. (2013). *Work productivity as an economic growth and prosperity factor in Poland from 2004-2010*. Stud. Mater. PSZW, 67, 38-53.
2. Adamczyk-Łojewska G., Bujarkiewicz A. (2016). *Przedsiębiorczość czynnikiem rozwoju obszarów wiejskich – wyniki badań w ujęciu lokalnym i regionalnym*. Journal of Agribusiness and Rural Development, 1(39), 5-16.
3. Adamowicz M. (2000). *Rola polityki agrarnej w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*. Roczniki Naukowe SERiA, 2(1), 69.
4. Adamowicz M. (2005). *Przesłanki rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa i zmian we Wspólnej Polityce Rolnej.* Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 1, 45-56.
5. Adamowicz M., Zwolińska-Ligaj M. (2009). *Koncepcja wielofunkcyjności jako element zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*. Zeszyty Naukowe SGGW. Polityki Europejskie, Finanse i Marketing, 2(51), 11-38.
6. Andersson, Å. (1985). *Kreatywność i rozwój regionalny*. Prace Regionalnego Stowarzyszenia Naukowego, 56, 5-20.
7. Ashcroft B., Love J.H. (1996). *Firm births and employment change in the British counties: 1981-1989*. Papers in Regional Science, 25(4), 483-500.
8. Augustyńska-Prejsnar A., Ormian M., Sokołowicz Z., Topczewska J., Lechowska J. (2018). *Oddziaływanie ferm trzody chlewnej i drobiu na środowisko*. Proceedings of ECOpole, 12(1), 117-129. doi:10.2429/Proc.2018.12(1)011.
9. Baer-Nawrocka, A., Poczta, W. (2014). *Przemiany w rolnictwie*. W: I. Nurzyńska, W. Poczta (red. nauk.), *Polska wieś 2014. Raport o stanie wsi*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa, 85-124.

10. Balvanera P., Pfisterer A.B., Buchmann N., Nakashizuka T., Raffaelli D., Schmid B. (2006). *Quantifying the evidence for biodiversity effects on ecosystem functioning and services*. Ecology Letters, 9(10), 1146.
11. Bałtromiuk A. (2012). *Natura 2000 – możliwości i dylematy rozwoju obszarów wiejskich objętych europejską siecią ekologiczną*. Problemy Ekorozwoju, 7(1), 117-128.
12. Barca F. (2009). *An Agenda for a Reformed Cohesion Policy. A Place-based Approach to Meeting European Union Challenges and Expectations*. Independent Report prepared at the request of Danuta Hübner, Commissioner for Regional Policy.
13. Beckerman W., Bacon R. (1966). *International Comparison of Income Levels: A Suggested New Measure*. Economic Journal, 76(303), 519-536.
14. Bedrunka K., Malik K. (2014). *Multi-dimensional effectiveness of regional development policy. Implementation: evaluation scheme for the Opole Voivodeship*. Studia Regionalia, Polish Academy of Sciences, Committee for Spatial Economy and Regional Planning, Warsaw, 40.
15. Blakely E. J., Leigh N. G. (2010). *Planning Local Economic Development.* Theory and Practice, Thousand Oaks: SAGE Publications, 74.
16. Braunerhjelm P., Borgman B. (2004). *Geographical concentration, entrepreneurship and regional growth: evidence from regional data in Sweden 1975-99*, Regional Studies 38(8), 929-947.
17. Brol R. (2006). *Rozwój regionalny – zakres pojęciowy*. W: D. Strahl (red.). *Metody oceny rozwoju regionalnego*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław, 13.
18. Brol R. (2009). *Gospodarka lokalna i regionalna w teorii i praktyce.* Wydawnictwo Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 56.
19. Brutland, G.H. (1987). *Report of the World Commission on Environment and Development.* Dostęp dnia, 10/06/2022 https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pd
20. Britchenko I. (2019). *Blockchain Technology in the Fiscal Process of Ukraine* / I. Britchenko, T. Cherniavska // Списание «Икономически изследвания (Economic Studies)». – Институт за икономически изследвания при БАН, София (България), 28(5), 134-148. ISSN 02053292.
21. Britchenko I. (2019). *Financial decentralization in Ukraine: prerequisites, problems, prospects* / Britchenko Igor, Maksym Bezpartochnyi, Natalia Maslii //

VUZF review. – VUZF, Sofia (Bulgaria), 4(4), 25-44. ISSN 2534-9228 https://papersvuzf.net/index.php/VUZF/issue/view/13

22. Britchenko I. (2019). *Potential of Sustainable Regional Development in View of Smart Specialisation* /Igor Britchenko, Tetiana Romanchenko, Oleksandr Hladkyi // Списание «Икономически изследвания (Economic Studies)». – Институт за икономически изследвания при БАН, София (България). – № 6, 28(6), 88 - 110. ISSN 02053292. https://www.iki.bas.bg/spisanie-ikonomicheski-izsledvaniia
23. Britchenko I. (2020). *Areas and Means of Formation of Transport Regional Complexes and Mechanisms for Managing their Competitiveness in Ukraine* /I gor Britchenko, Liliya Savchenko, Inna Naida, Oleksandr Tregubov // Списание «Икономически изследвания (Economic Studies)». – Институт за икономически изследвания при БАН, София (България). – № 3, 32(3), 61 - 82. ISSN 02053292. https://www.iki.bas.bg/spisanie-ikonomicheski-izsledvaniia
24. Britchenko I. (2020). *Development of methodology of alternative rationale for financial ensuring of bridges building* / Britchenko Igor, Maksym Bezpartochnyi, Yaroslava Levchenko // VUZF review. – VUZF, Sofia (Bulgaria). – № 5(1), 43-49. ISSN 2534-9228 https://papersvuzf.net/index.php/VUZF/issue/view/14
25. Britchenko I. (2020). *Economic Theory* / I. Dmytriiev, I. Britchenko, Ya. Levchenko, O. Shershenyuk, M. Bezpartochnyi. Sofia : Professor Marin Drinov Publishing House of BAS, p. 218.
26. Britchenko I. (2020). *Global pandemic economic crisis : consequences and opportunities for Ukraine* / I. Britchenko, M. Bezpartochnyi // Pandemic Economic Crisis : Changes and New Challenges to Society : sci. monograph / ed. by M. Bezpartochnyi ; VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. – Sofia : St. Grigorii Bogoslov, 8–21.
27. Britchenko I. (2020). *Issues of shaping the students' professional and terminological competence in science area of expertise in the sustainable development era* / Olena Lavrentieva, Victoria Pererva, Oleksandr Krupskyi, Igor Britchenko, Sardar Shabanov // E3S Web of Conferences. – FDP Sciences, France. – Volume 166, 10031, p. 9 – 22.04.2020. – eISSN 2267-1242. doi: 10.1051/e3sconf/202016610031
28. Britchenko I. (2020). *Optimization of commodity stocks the enterprise by means of HML-FMR clustering* / I. Britchenko, M. Bezpartochnyi // Financial and cre-

dit activities : problems of theory and practice, 3(34), 259–269. doi: 10.18371/fcaptp.v3i34. 215521

29. Britchenko I. (2020). *Pandemic economic crisis: essence, reasons, comparative characteristics, opportunities* / Britchenko I., Bezpartochnyi M. // New trends in the economic systems management in the context of modern global challenges: collective monograph / scientific edited by M. Bezpartochnyi // VUZF University of Finance, Business and Entrepreneurship. – Sofia: VUZF Publishing House "St. Grigorii Bogoslov", 8-19. ISBN 978-954-8590-85-3
30. Britchenko I. (2018). *Reputation risks, value of losses and financial sustainability of commercial banks* / Kunitsyna N., Britchenko I., Kunitsyn I. // Entrepreneurship and Sustainability, 5(4), 943-955. doi: 10.9770/jesi.2018.5.4(17) ISSN 2345-0282.
31. Britchenko I. (2019). Banking *liquidity as a leading approach to risk management* / Stanislav Arzevitin, Igor Britchenko, Anatoly Kosov // Advances in Social Science, Education and Humanities Research. – Atlantis Press: Proceedings of the 3rd International Conference on Social, Economic and Academic Leadership (ICSEAL 2019), 318, 149-157. (https://www.atlantis-press.com/proceedings/icseal-19/125909030) ISBN 978-94-6252-729-4, ISNN 2352-5398
32. Britchenko I. (2019). *Central banks as leaders in ensuring financial stability* / Viktoriia Biloshapka, Igor Britchenko, Iryna Okhrymenko // Advances in Social Science, Education and Humanities Research. – Atlantis Press: Proceedings of the 3rd International Conference on Social, Economic and Academic Leadership (ICSEAL 2019), 318, 173-181. (https://www.atlantis-press.com/proceedings/icseal-19/125909033) ISBN 978-94-6252-729-4, ISNN 2352-5398
33. Britchenko I. (2019). *Consulting Services in Agriculture* / Nadiia Serskykh, Igor Britchenko // Modern Development Paths of Agricultural Production. – Springer International Publishing. – 2019. – P. 217-223. (https://www.springer.com/gp/book/) ISBN 978-3-030-14917-8, eBook ISBN 978-3-030-14918-5. doi: 10.1007/978-3-030-14918-5_23
34. Britchenko I. (2019). *Content marketing model for leading web content management* / Iryna Diachuk, Igor Britchenko, Maksym Bezpartochnyi // Advances in Social Science, Education and Humanities Research. – Atlantis Press: Proceedings of the 3rd International Conference on Social, Economic and Aca-

demic Leadership (ICSEAL 2019), 318, 119-126. (https://www.atlantis-press.com/proceedings/icseal-19/125909025) ISBN 978-94-6252-729-4, ISNN 2352-5398

35. Britchenko I. (2019). *Key sources when formulating competitive advantages for hotel chains* / Oleksandr P. Krupskyi, Oleksii Dzhusov, Nataliia Meshko, Igor Britchenko, Artem Prytykin // Tourism: An International Interdisciplinary Journal, 67(1), 34-46. ISNN 1332-7461 (Print), ISSN 1849-1545 (Online) (https://hrcak.srce.hr/218374)
36. Britchenko I. (2019). *Leading methods for promoting finished product quality* / Serhii Tkachenko, Igor Britchenko, Maksym Bezpartochnyi // Advances in Social Science, Education and Humanities Research. – Atlantis Press: Proceedings of the 3rd International Conference on Social, Economic and Academic Leadership (ICSEAL 2019), 318, 99-106. (https://www.atlantis-press.com/proceedings/icseal-19/125909022) ISBN 978-94-6252-729-4, ISNN 2352-5398
37. Britchenko I. (2019). *University innovative hubs as points of growth of industrial parks of Ukraine* / Britchenko I., N. Kraus, K. Kraus // Financial and credit activity: problems of theory and practice, 4(31), 448-456. ISS (print) 2306-4994, ISNN (on-line) 2310-8770 http://fkd.org.ua/article/view/190996
38. Budziewicz-Guźlecka, A. (2013). *Wiedza i kapitał ludzki czynnikiem rozwoju przemysłów kreatywnych*. W: J. Stankiewicz, Z. Binek, S. Kotylak (red.), *Przemysł kreatywny – ekonomia na styku kultury i biznesu*. Wyd. MAjUS, Zielona Góra, 94.
39. Camagni R. (2011). *Local Knowledge, National Vision: Challenge and Prospect for the UE Regional Policy*. W: *Territorial Dimension of Development Policies*. Ministry of Regional Development, Warszawa.
40. Cassandro M. (2014). *Ekstensywna produkcja zwierzęca i jej wartość dodana w łańcuchach produkcyjnych i środowiskowych: studia nad bydłem mlecznym*. Prz. Hod., 82(5), 1-4.
41. Castels M. (2011). *Społeczeństwo sieci*. Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
42. Cembruch-Nowakowski M., Dorocki S., Faracik R., Zdon-Korzeniowska M., Żemła M. (2021). *Rozwój górskich i podgórskich terenów wiejskich w oparciu o potencjał obszaru i produkty markowe – analiza dobrych przykładów przedsiębiorczości*. Wyd. CDR w Brwinowie / Wyd. Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego w Krakowie, 3-5.

43. Chakravarty, S.R., Majumder, A. (2005). *Measuring Human Poverty: A Generalized Index and an Application Using Basic Dimensions of Life and Some Anthropometric Indicators*. Journal of Human Development, 6(3), 275-299.
44. Chmielewska B. (2013). *Ekonomiczno-społeczna sytuacja gospodarstw domowych rolników po akcesji Polski do Unii Europejskiej*. Studia i Monografie, IERiGŻ, Warszawa, 242.
45. Chojnicki Z. (1999). *Podstawy metodologiczne i teoretyczne geografii ekonomicznej*. Bogucki Wyd. Naukowe, Poznań.
46. Chudy-Hyski D. (2009). *Uwarunkowania turystycznego kierunku rozwoju górskich obszarów wiejskich*. Polska Akademia Nauk, Komisja Technicznej Infrastruktury Wsi, Warszawa.
47. Chudzik A. (2020). *Znaczenie ekonomiczne rolnictwa w Polsce w latach 2015-2019*. Acta Scientifica Academiae Ostroviensis. Sectio A, Nauki humanistyczne, społeczne i techniczne, 1-2, 44-60.
48. Churski P. (2008). *Czynniki rozwoju regionalnego i polityka regionalna w Polsce w okresie integracji z Unią Europejską*. Wyd. UAM, Poznań, 26,33.
49. Cieślik E. (2008). *Wybrane alternatywne sposoby mierzenia poziomu rozwoju gospodarczego (Selected Alternative Methods of Measuring Economic Development)*. Equilibrium, 1-2(1), 145-160.
50. Constantini, V., Monni, S. (2005). *Sustainable Human Development for European Countries*. Journal of Human Development, 6(3), 329-351.
51. Cripps F., Wolleb E., Ciffolilli A., Khurasee N. (2009). *Regional Challenges in the Perspective of 2020*. Regional Disparities and Future Challenges. Ismeri Europa.
52. Cynamow P. (2018). *Bariery zarządzania rozwojem obszarów górskich Karpat Polskich*. Przedsiębiorczość i Zarządzanie, 19(4.1), 31-44.
53. Czudec A. (2013). *Wielofunkcyjność rolnictwa górskiego i podgórskiego (na przykładzie Bieszczadów i Beskidu Niskiego)*. Polish Journal of Agronomy, 13, 3-9.
54. Czylewski A., Kryszak Ł. (2015). *Relacje cenowe w rolnictwie polskim a dochodowość gospodarstw rolnych i gospodarstw domowych rolników*. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie. Problemy Rolnictwa Światowego, 15(30), 17-29.

55. Czyżycki, R. (2012). *Badanie rozwoju społeczno-gospodarczego województw – wpływ metodyki badań na uzyskane wyniki*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Bankowej w Poznaniu, 42, 22-23.
56. Dacko A. (2006). *Tworzenie warunków do rozwoju terenów wiejskich poprzez scalanie gruntów: Aspekt teoretyczny*. Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, 2(2), 29-39.
57. Daly H.E., Cobb Jr. J.B. (1989). *For the Common Good. Redirecting the Economy toward Community, the Environmental and Sustainable Future*. Boston: Beacon Press.
58. De Groot R.S., Alkemade R., Braat L., Hein L., Willemen L. (2010). *Challenges in integrating the concept of ecosystem services and values in landscape planning, management and decision making*. Ecological Complexity 7(3), 260-272.
59. DEMIFER (2010). *Demographic and Migratory Flows affecting European Regions and Cities*. Luxembourg: Espon.
60. Dębkowska K. (2012). *Wzrost gospodarczy regionów UE a ich innowacyjność*. Ekonomia i Zarządzanie, 4(4), 19-26.
61. Diebolt C., Hippe R. (2019). *The long-run impact of human capital on innovation and economic development in the regions of Europe*. Applied Economics, 51(5), 542-563.
62. Dobrzańska B.M. (2007). *Planowanie strategiczne zrównoważonego rozwoju obszarów przyrodniczo cennych*. Wyd. Uniwersytetu w Białymstoku, Białystok.
63. Dolata M. (2015). *Znaczenie infrastruktury w koncepcji trwałego i zrównoważonego rozwoju obszarów wiejskich*. Studia i Prace WNEIZ US 40(2), 45-55.
64. Domański R. (1997). *Przestrzenna transformacja gospodarki*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa.
65. Dorocki S., Jenner B. (2009). *Wpływ wielkości nakładów inwestycyjnych w sektorze B+R na regionalne zróżnicowanie tempa rozwoju Francji*. Przedsiębiorczość-Edukacja, 5, 188-197.
66. Drela K. (2017). *Zmiany demograficzne a rynek pracy w Polsce*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 489, 78-89. doi: 10.15611/pn.2017.489.07.
67. Drewnowski J., Scott W. (1966). *The Level of Living lndex. United Nations Research for Social Development,* Report No. 4, Ceneva.

68. Drews A. (2018). *Finansowanie działalności innowacyjnej małych i średnich przedsiębiorstw w Polsce*. Studia Ekonomiczne. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, Katowice, 359, 263.
69. Drygas M., Nurzyńska I. (2018). *Uwarunkowania dyskusji nad kształtem Wspólnej Polityki Rolnej po 2020 roku*. Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie – Problemy Rolnictwa Światowego, 18(33,2), 57-69. https://doi.org/10.22630/PRS.2018.18.2.34.
70. Działanie w ramach PROW 2007-2013 – *Oś 3 Jakość życia na obszarach wiejskich i różnicowanie gospodarki wiejskiej – Tworzenie i rozwój mikroprzedsiębiorstw*.
71. Działanie w ramach PROW 2014-2020 – Poddziałanie 6.2 *Pomoc na rozpoczęcie pozarolniczej działalności gospodarczej na obszarach wiejskich*.
72. Dżugan M., Wesołowska M., Puchalski C., Zaguła G., Czernicka M., Kisała J., Kaczmarski M. (2015). Monografia: *„Rola interakcji międzypierwiastkowych w ograniczeniu biodostępności metali ciężkich w łańcuchu pokarmowym człowieka"*. Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego
73. Dżugan M., Wesołowska M., Puchalski C., Zaguła G., Czernicka M., Kisała J., Kaczmarski M. (2018). *„Honey bees (apis mellifera) as a biological barrier for contamination of honey by environmental toxic metals"*. Environ Monit Assess, 190: 101. doi : 10.1007/s10661-018-6474-0.
74. Eftekhari A.R., Hamdollah S.G. (2011). *Rural Development with Emphasis on Entrepreneurship (Definitions, Viewpoints and Experiences)*, Samt Publication, Tehran.
75. Fésüs G., Rillaers, A., Poelman, H., Gáková, Z. (2008). *Regions 2020. Demographic Challenges for European Regions. Brussels: Commission of the European Communities*.
76. Fiedan R., Kaliszczak L., Grzebyk M. (2009). *Przedsiębiorczość w procesie rozwoju regionu podkarpackiego*. W: A. Czudec (red.) *Możliwości i bariery rozwoju regionu*. Wyd. Uniwersytetu Rzeszowskiego, Rzeszów, 137.
77. Florczak W. (2008). *Wskaźniki zrównoważonego rozwoju*. Wiadomości Statystyczne, 3, 14-34.
78. Frączek P. (2010). *Strategia rozwiązywania problemów społecznych jako narzędzie realizacji lokalnej polityki społecznej*. Polityka Społeczna, (7), 20-26.
79. Frączek P. (2015). *Social assistance in Poland- organization, efficiency and financing*, in: CYRIL-METHODIUS DAYS OF SOCIAL SERVICES. Proceedings

of the international expert - scientific conference, Stančiak J., Dončevová S., Dudžáková A., Slovák P. (ed.), Budapest, Hungary: Heraldika Kiadó, 97-111.

80. Frączek P. (2016). *Bariery w zwalczaniu ubóstwa: Wypalenie zawodowe i inne uwarunkowania pracy pracowników socjalnych na Podkarpaciu*. „Społeczeństwo i Edukacja" Międzynarodowe Studia Humanistyczne, 20(1), 331-348.
81. Frączek P. (2017). *Kontrakt socjalny jako narzędzie aktywnej pomocy społecznej. Opinie i spostrzeżenia pracowników socjalnych*. Humanum. Międzynarodowe Studia Społeczno-Humanistyczne, 3 (26), 15-28.
82. Frączek P. (2017). *Wspieranie osób z niepełnosprawnością na rynku pracy w Polsce do roku 2013. Studium empiryczne na przykładzie wybranych powiatów województwa podkarpackiego*. Wydawnictwo Państwowej Wyższej Szkoły Zawodowej w Sanoku, ss. 125.
83. Frenkiel, I. (2018). *Ludność wiejska*. W: J. Wilkin, I. Nurzyńska (red.), *Polska wieś 2018. Raport o stanie wsi*. Wyd. Scholar, Warszawa.
84. Friedmann J. (1966), *Regional Development Policy: A Case Study of Venezuela*, Cambridge, Mass, MIT Press.
85. Gałązka A. (2017). *Teoretyczne podstawy rozwoju regionalnego – wybrane teorie, czynniki i bariery rozwoju regionalnego*. Studia BAS, 1(49), 9-61.
86. Gawlikowska-Hueckel K. (2003). *Procesy rozwoju regionalnego w Unii Europejskiej. Konwergencja czy polaryzacja?*, Wyd. Uniwersytetu Gdańskiego, Gdańsk.
87. Gissi E., Gaglio M., Reho M. (2016). *Sustainable energy potential from biomass through ecosystem services trade-off analysis: The case of the Province of Rovigo (Northern Italy)*. Ecosystem Services, 18, 1-19.
88. Głuszczuk D. (2011). *Istota rozwoju regionalnego i jego determinanty*. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Ekonomia/ Economics 5(17), 68-80.
89. Głuszczuk D. (2011). *Istota rozwoju regionalnego i jego determinanty*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu. Ekonomia, 17(214), 68-80.
90. Głuszczuk D. (2015). *Finansowanie działalności innowacyjnej przedsiębiorstw w regionach Polski*, Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław 2015, 75.
91. Goodland R. (1995). *The Concept of Environmental Sustainability*. Annual Review of Ecology and Systematics, 1-24.

92. Gorzelak G. (1989). *Rozwój regionalny Polski w warunkach kryzysu i reformy*. Rozwój regionalny, rozwój lokalny, samorząd terytorialny, Wydział Geografii i Studiów Regionalnych UW, Instytut Gospodarki Przestrzennej, 14, Warszawa, 56-57.
93. Gorzelak G., Jałowiecki B. (2000). *Konkurencyjność regionów*. Studia Regionalne i Lokalne, 1, 7-24.
94. Grosse T.G. (2002). *Przegląd koncepcji teoretycznych rozwoju regionalnego*. Studia Regionalne i Lokalne. Centrum Europejskich Studiów Regionalnych i Lokalnych Uniwersytetu Warszawskiego (EUROREG): 1(8), 25-48.
95. Grosse T.G. (2007). *Wybrane koncepcje teoretyczne i doświadczenia praktyczne dotyczące rozwoju regionów peryferyjnych*. W: Ekspertyzy do Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, t. 1, Warszawa, 119-134.
96. Guzik C. (1995). *Rolnicze użytkowanie ziemi* W: J. Warszyńska (red.). *Karpaty Polskie, przyroda, człowiek i jego działalność*. Uniwersytet Jagielloński, Kraków, 239-252.
97. Halamska M. (2013). *Wiejska Polska na początku XXI wieku. Rozważania o gospodarce i społeczeństwie*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa, 1-236.
98. Hellwig Z. (1968). *Zastosowanie metody taksonomicznej do typologicznego podziału krajów ze względu na poziom ich rozwoju oraz zasoby i strukturę wykwalifikowanych kadr*. Przegląd Statystyczny, 15(4), 307-326.
99. Héran F. (2014). *Demographic Trends, Labour Market Needs and Migration*. Matching Economic Migration with Labour Market Needs, Paris: OECD Publishing, 23-35.
100. Holik G., Nowak Z., Prusek A. (1999). *Analiza strategiczna pozycji, funkcji i struktury gospodarczej województwa krakowskiego*. Zeszyty Naukowe Akademii Ekonomicznej w Krakowie, 527, 53-73.
101. Hrynkiewicz J., Witkowski J., Potrykowska A. (red.). (2018). *Demograficzne i systemowe uwarunkowania polityki zatrudnienia*. Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa.
102. Huggins R., Thompson P. (2015). *Entrepreneurship, innovation and regional growth: a network theory*. Small Business Economics, 45(1), 103-128.
103. Hunek, T. (1998). *Rozwój obszarów wiejskich i agrobiznesu*. Encyklopedia Agrobiznesu. Fundacja Innowacja, Warszawa, 735-739.

104. Jabłońska M, Dziuba R., Hurak I. (2018). *Czynniki rozwoju przedsiębiorczości w Polsce Wschodniej*. Wiadomości Statystyczne, 63-10(689), 56-73.
105. Janasz W., Janasz K. (2015). *Restrukturyzacja kreatywna współczesnych inteligentnych organizacji w świetle globalnych przepływów kapitału, wiedzy i wartości*. Przegląd Organizacji, 9, 14-15.
106. Janicki W. (2007). *Przegląd teorii migracji ludności.* Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio B, Geographia, Geologia, Mineralogia et Petrographia, 62, 285-304.
107. Jewtuchowicz A. (2016). *Terytorium i terytorializacja w europejskiej polityce rozwoju regionalnego*. Studia Prawno-Ekonomiczne, 98, 224.
108. Jędrzejczak-Gas J., Barska A. (2019). *Assessment of the Economic Development of Polish Regions in the Context of the Implementation of the Concept of Sustainable Development – Taxonomic Analysis.* European Journal of Sustainable Development, 8(5), 222-233. doi: 10.14207/ejsd.2019.v8n5p222.
109. Jędrzejczak-Gas J., Barska A., Siničáková M. (2019). *Level of development of e--commerce in EU countries*. Management, 23(1), 209-224.
110. Jędrzejewski L. (2015). *Przedsiębiorczość jako stymulator rozwoju regionalnego*. Kwartalnik Kolegium Ekonomiczno-Społecznego Studia i Prace, 3, 56.
111. Johnston R.J. i in., (red.) (2003). *The dictionary of Human Geography*. Fourth Edition. Blackwell Publishing.
112. Judzińska A., Łopaciuk W. (2011). *Wpływ Wspólnej Polityki Rolnej na rolnictwo*. Wyd. Instytut Ekonomiki Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej – Państwowy Instytut Badawczy, 8-50.
113. Kaczmarski M., Frączek P. (2021). *The level of voivodeship development in Poland and its impact on financing the social assistance system*. Ad Alta: Journal of Interdisciplinary Research, 11(2), 101-106, www.doi.org/10.33543/1102.
114. Kaczmarski M., Jasiewicz Cz., (2013). *Impact of bottom sediments on assimilability of copper and zinc in light soil*. Ecol Chem Eng A, 10, 1185-1193. doi:10.2428/ecea.2013.20(10)108.
115. Kaczmarski M., Chorostyński A., Łach A., Wrona M., (2019). *An Analysis of Bioelements in the Source Waters of Sanok District on the Border of the Eastern and Western Carpathians and their Impact on the Functioning of the Human Body*. Rocznik Ochrona Środowiska (Annual Set The Environment Protection), 21(2), 926—950.

116. Kaczmarski M., Kilar J., Szewczyk M. (2021). *Program aktywizacji gospodarczo-turystycznej województwa podkarpackiego poprzez promocję cennych przyrodniczo i krajobrazowo terenów łąkowo-pastwiskowych z zachowaniem bioróżnorodności w oparciu o naturalny wypas zwierząt gospodarskich i owadopylność – Podkarpacki Naturalny Wypas III*, Urząd Marszałkowski Województwa Podkarpackiego, 1-129.
117. Kapusta F. (2012). *Poziom infrastruktury technicznej i społecznej jako indykator i stymulator rozwoju regionalnego*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 29, 315-325.
118. Karwat-Woźniak B. (2018). *Rynek pracy dostępny dla ludności wiejskiej a Wspólna Polityka Rolna Unii Europejskiej*. Zeszyty Naukowe Politechniki Śląskiej, Seria: Organizacja i Zarządzanie, 129, 201-2019.
119. Karwat-Woźniak B. (2019). *Wpływ wybranych instrumentów Wspólnej Polityki Rolnej na umacnianie i spowalnianie procesów rozwojowych w polskim rolnictwie*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 57, 304-315.
120. Kasprzyk L. (2003). *Gospodarcze i społeczne aspekty rozwoju ludzkości u progu XXI wieku*. W: E. Haliżak, R. Kuźniar (red.) *Prawo, instytucje i polityka w procesie globalizacji*. Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa, 530.
121. Kata R., Zając D. (2016). *Wielofunkcyjność rolnictwa na cennych przyrodniczo obszarach wiejskich o rozdrobnionej strukturze agrarnej*. Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych, 1, 15-31.
122. Keynes J.M. (1883-1946) – por. J.M. Keynes (2003), *Ogólna teoria zatrudnienia, procentu i pieniądza* (1936), Warszawa.
123. Klaus G., Schmlll J., Schmld B., Edwards P. L. (2001). *Biologische Vielfalt. Perspektiven fur das neue Jahrhundert*. Basel, Switzerland: Birkhauser Verlag.
124. Klepacki B. (2005). *Tendencje zmian w ekonomicznej i społecznej strukturze wsi*. W: *Polska wieś 2025. Wizja rozwoju*, J. Wilkin (red.). IRWiR PAN, Warszawa, 85-89.
125. Klóska R. (2015). *Innowacyjność jako determinanta rozwoju regionalnego w Polsce*. Uniwersytet Szczeciński, Szczecin, 13.
126. Kłodziński M. (2012). *Bariery wielofunkcyjnego rozwoju obszarów wiejskich*. Wieś i Rolnictwo, 2, 40-56.
127. Knecht D., Środoń S. (2012). *Opłacalność tuczu trzody chlewnej w cyklu zamkniętym*. Trzoda Chlewna, 2.

128. Kola-Bezka M. (2015). *Zmiany w poziomie rozwoju społeczno-gospodarczego regionów NUTS 3 w Europie Środkowo-Wschodniej w latach 1999–2011*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy 43, 102-113.
129. Kołodziejczak A. (2020). *Regionalna specjalizacja produkcji rolnej w Polsce (Regional specjalization of agricultural production in Poland)*. Studia Obszarów Wiejskich 57, 67-87.
130. Kołodziejczyk D. (2014). *Infrastruktura w rozwoju społeczno-gospodarczym gmin w Polsce*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 360, 198-207.
131. Kołoszko-Chomentowska Z. (2006). *Środowisko lokalne w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*. W: M. Adamowicz (red.), *Samorządy i społeczności lokalne w zrównoważonym rozwoju obszarów wiejskich*, Wydawnictwo SGGW, Warszawa, 94.
132. Komorowska D. (2019). *Wyniki produkcyjne i ekonomiczne gospodarstw nastawionych na produkcję zwierzęcą*. Problemy Rolnictwa Światowego, 19(1), 68-78; doi: 10.22630/PRS.2019.19.1.6.
133. Kompa K. (2009). *Budowa mierników agregatowych do oceny poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego*. Zeszyty Naukowe SGGW w Warszawie – Ekonomika i Organizacja Gospodarki Żywnościowej, 74, 5-26.
134. Kopeć A. (2020). *Rozwój regionalny oparty na innowacjach przy zastosowaniu modelu poczwórnej helisy, a projekt Krajowej Strategii Rozwoju Regionalnego 2030*. Koncepcja rozwoju Czwórmiasta. 31, 53-73. doi: 10.19251/ne/2020.31(3).
135. Kopiński J. (2018). *Regional differentiation of changes in agricultural production in Poland in agrienvironmental context*. Economic and Regional Studies. Wyd. PSW im. JPII, Biała Podlaska, 11(1), 59-75.
136. Kopiński J., Matyka M. (2016). *Ocena regionalnego zróżnicowania współzależności czynników przyrodniczych i organizacyjno-produkcyjnych w polskim rolnictwie*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 1(346), 57-79.
137. Korenik S., Zakrzewska-Półtorak A. (2011). *Teorie rozwoju regionalnego – ujęcie dynamiczne*. Wyd. Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, Wrocław, 21.
138. Kosiedowski W. (2008). *Zarządzanie rozwojem regionalnym i lokalnym*. W: Z. Strzelecki (red.). *Gospodarka regionalna i lokalna*, Wyd. PWN, Warszawa, 234.

139. Kosiedowski W. (red.). (2005). *Samorząd terytorialny w procesie rozwoju regionalnego i lokalnego*. TNOiK Dom Organizatora, Toruń, 26-30.
140. Kotowska I. E. (red.). (1999). *Przemiany demograficzne w Polsce w latach 90. w świetle koncepcji drugiego przejścia demograficznego*. Wyd. SGH, Warszawa.
141. Koulov B. (2012). *Sustainable Environmental Management of Marine Regions: The Black Sea Case Study*. Geoadria, 17(1), 3-11.
142. Koulov B. (2013). *Mountains between Sustainability and Development. Managing Sustainable Development in Mountain Areas*, Ankara Üniversitesi Çevrebilimleri Dergisi 5(1), 87-93.
143. Kożuch M. (2018). *Zmiany w finansowaniu przedsięwzięć ochrony środowiska przyrodniczego w Polsce*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Krakowie, 1, 61-78.
144. Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego 2030 (2019). *Rozwój społecznie wrażliwy i terytorialnie zrównoważony*, Warszawa, 28.
145. Krakowiak-Bal A. (2004). *Infrastruktura techniczna wiejskich gmin górskich w aspekcie ich wielofunkcyjnego rozwoju*. Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, seria: rozprawy 3, Kraków.
146. Krasowicz S., Górski T., Budzyńska K., Kopiński J. (2012). *Agricultural characteristics of the territory of Poland*. W: J. Igras i M. Pastuszak (red.) *Temporal and spatial differences in emission of nitrogen and phosphorus from Polish territory to the Baltic Sea*. Wyd. IUNG-PIB Puławy – MIR Gdynia, 45-108.
147. Kronenberg J., Bergier T., (red.). (2010). *Wyzwania zrównoważonego rozwoju w Polsce*. Fundacja Sendzimira. Kraków.
148. Kroszel A. (1990). *Infrastruktura społeczna w polityce społecznej*. Wydawnictwo Instytutu Śląskiego, Opole, 190.
149. Krugman P.R. (1995). *Development Geography, and Economic Theory, Ohlin Lectures*, MIT Press, Cambrige-London.
150. Kruk H. (2007). *Znaczenie przyrodniczej konkurencyjności regionu dla trwałego i zrównoważonego rozwoju*. W: K. Michałowski (red.). *Ekologiczne aspekty zrównoważonego rozwoju regionalnego i lokalnego*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Ekonomicznej w Białymstoku, 17.
151. Kubała S. (2019). *Zastosowanie metod taksonomicznych w analizie porównawczej wielkości produkcji surowców rolnych pochodzenia roślinnego w Polsce*. Problems of Economics and Law, 3, 1-13.

152. Kubiczek A. (2014). *Jak mierzyć dziś rozwój społeczno-gospodarczy krajów?* Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 38, 40-56.
153. Kudłacz T. (1999). *Programowanie rozwoju regionalnego*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
154. Kukuła K. (2017). *Zanieczyszczenia środowiska a działalność proekologiczna w Polsce w 2015 roku w świetle wielowymiarowej analizy porównawczej*. Zeszyty Naukowe Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie, Problemy Rolnictwa Światowego, 17(3), 226-238. doi: 10.22630/PRS.2017.17.3.69.
155. Kukuła K. (red.). (2010). Statystyczne *studium struktury agrarnej w Polsce*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
156. Kusz D., Misiak T. (2017). *Wpływ technicznego uzbrojenia pracy i postępu technicznego na wydajność pracy w rolnictwie*. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 19(2), 145-150.
157. Lawn P. A. (2003). *A theoretical foundation to support the Index of Sustainable Economic Welfare (ISEW), Genuine Progress Indicator (GPI), and other related indexes*. Ecological Economics, 44(1), 105-118. doi.org/10.1016/S0921-8009(02)00258-6.
158. Lęcznar M. (2008). *Taksonomiczna analiza regionalnego zróżnicowania infrastruktury społecznej w Polsce*. W: M. G. Woźniak (red.). *Nierówności społeczne a wzrost gospodarczy w kontekście spójności społeczno-ekonomicznej*, Uniwersytet Rzeszowski, 11, Rzeszów, 113.
159. Lisiankova, K., Wright, R. E. (2005). *Demographic Change and the European Union Labour Market*. National Institute Economic Review, 194(1), 74-81.
160. Łaźniewska E., Gorynia M. (2012). *Konkurencyjność regionalna. Koncepcje-strategie-przykłady*, Wyd. PWN, Warszawa, 13-15.
161. Malina A. (2004). *Wielowymiarowa analiza przestrzennego zróżnicowania struktury gospodarki Polski według województw*. Wyd. Akademii Ekonomicznej w Krakowie, Kraków.
162. Malina A., Zeliaś A. (1998). *On Building Taxonometric Measures of Living Conditions*. Statistic in Transition, 3(3), 523-544.
163. Malizia E.E., Feser E.J. (1999). *Understanding Local Economic Development, Center for Urban Policy Research*, New Brunswick, 123-137.
164. Małysz J. (2001). *Reorientacja WPR – implikacje dla krajów kandydackich*. Wieś i Rolnictwo, 1.

165. Mansell R. (2012). *Imagining the Internet. Communication, Innovation, and Governance.* Oxford University Press, Oxford.
166. Markowska M., Sobczak E. (2002). *Metody identyfikacji czynników rozwoju regionalnego*. W: E. Sobczak (red. nauk.) *Gospodarka lokalna w teorii i praktyce*. Prace Naukowe, 239. Wyd. AE im Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław.
167. Markowski T. (2008). *Teoretyczne podstawy rozwoju lokalnego i regionalnego*. W: *Gospodarka regionalna i lokalna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, 13.
168. Markowski T. (2011). *Dylematy terytorialnego wymiaru w krajowych i regionalnych dokumentach strategicznych*. W: J. Szlachta, J. Woźniak (red.). *Krajowa Strategia Rozwoju Regionalnego do roku 2020 a strategie rozwoju społeczno-gospodarczego województw*. Studia, 137, PAN-KPZK, Warszawa, 75-77.
169. Matyka M., Krasowicz S., Kopiński J., Kuś J. (2013). *Regionalne zróżnicowanie zmian produkcji rolniczej w Polsce*. Studia i Raporty IUNG-PIB, 32(6), 143-165.
170. Maurer O., Wytrzens H. K. (2012). *Demographic Challenges in the Alpine Space. The Search for Transnational Answers. Monastero Bormida*: Free University of Bozen-Bolzano, School of Economics and Management, TOMTE.
171. Mazurek J. (2010). *Rozwój obszarów wiejskich w Polsce – przegląd koncepcji teoretycznych*. Zeszyty Naukowe Wydziału Ekonomicznego Politechniki Koszalińskiej, 14, 61-81.
172. Mazur-Wierzbicka E. (2015). *Nakłady inwestycyjne w ochronie środowiska w Polsce*. Prace Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego we Wrocławiu, 395, 252-262.
173. MEA: Millennium Ecosystem Assessment (2005). *Ecosystems and Human Well-Being: Global Assessment Reports*. Island Press, Washington, DC. http://www.millenniumassessment.org/documents/document.356.aspx.pdf, dostęp dnia 15.04.2022 r.
174. Miłek D., Kantarek I. (2017). *Przedsiębiorczość w rozwoju polskich regionów*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 50, 315-328.
175. Miłek D., Paluch P. (2016). *Rozwój społeczno-gospodarczy polskich regionów*. Nierówności Społeczne a Wzrost Gospodarczy, 48, 90-103.
176. Miszczuk A., Miszczuk M., Żuk K. (2007). *Gospodarka samorządu terytorialnego*, Warszawa, 47.
177. Młodak A. (2006). *Analiza taksonomiczna w statystyce regionalnej*. Wyd. Difin, Warszawa.

178. Molik E., Błasiak M. (2015). *Alternatywne kierunki użytkowania owiec szansą na przetrwanie drobnych gospodarstw na terenach gór i pogórza*. Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych, 1, 29-41.
179. Musiał W. (2018). *Przyrodnicze, ekonomiczne i społeczne uwarunkowania przemian w rolnictwie obszarów górzystych na przykładzie polskich Karpat*. PTE, Warszawa.
180. Musiał W., Otoliński E. (2009). *Rozważania nad potrzebą przemian gospodarstw rolniczych w regionach rozdrobnionych agrarnie*. Roczniki Nauk Rolniczych. Seria G, Ekonomika Rolnictwa 96(4), 147-154.
181. Nelson A.C. (2013). *Theories of regional development*. W: R.D. Bingham, R. Mier (red.), *Theories of Local Economic Development: Perspectives from Across the Disciplines*, Sage Publications, London, 29.
182. Nelson R.R., Winter S.G. (1982). *An Evolutionary Theory of Economic Change*. The Belknap Press Of Harvard University Press Cambridge, Massachusetts, And London, England, 24-28.
183. Neumayer, E. (2004). *Sustainability and Well-being Indicators*. WIDER Research Paper, 23.
184. Niedzielski E. (2015). *Funkcje obszarów wiejskich i ich rozwój*. Zagadnienia Ekonomiki Rolnej, 2(343), 84-93.
185. Niewiadomska A. (2013). Konkurencyjność w rolnictwie – wybrane aspekty. W: A. Z. Nowak (red.). *Wpływ funduszy strukturalnych na poprawę konkurencyjności polskiego rolnictwa*, PWE, Warszawa, 66-84.
186. Nordhaus W., Tobin J. (1972). *Is Growth Obsolete?* Economic Growth, 5, 53.
187. Nosecka B., Pawlak K., Poczta W. (2011). *Wybrane aspekty konkurencyjności rolnictwa*, Wyd. IERiGŻ PIB, Warszawa, 77.
188. Nowak E. (1990). *Metody taksonomiczne w klasyfikacji obiektów społeczno-gospodarczych*. PWE, Warszawa.
189. Nowakowska A. (2017). *Terytorializacja rozwoju i polityki regionalnej*. Biuletyn KPZK PAN, 268, 26-38, 28.
190. Nowicki M. (2013). *Współpraca prywatno-publiczna a poziom atrakcyjności inwestycyjnej regionów*. W: A. Bielawska (red.). *Mikrofirma. Uwarunkowania rynkowe rozwoju mikro, małych i średnich przedsiębiorstw*, Wydawnictwo Naukowe US, Szczecin, 120.

191. Noworól A. (2013). *Zarządzanie rozwojem w kontekście nowej polityki regionalnej*. Studia Ekonomiczne/Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, 169, Zarządzanie publiczne: koncepcje, metody, techniki, 157-167.
192. Obrębalski M. (2006). *Mierniki rozwoju regionalnego*. W: *Metody oceny rozwoju regionalnego*, red. D. Strahl, Wyd.AE we Wrocławiu, 26-35.
193. Obrębalski M. (2013). *Dysproporcje rozwojowe krajów i regionów Unii Europejskiej*. Wiadomości Statystyczne, 10, 40-52.
194. Obrębalski M. (2020). *Terytorializacja polityki rozwoju regionu dolnośląskiego*. Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 49, 79-96. https://doi.org/10.14746/rrpr.2020.49.07
195. OECD 2010, *Regional Development Policies in OECD Countries*, http://www.oecd.org/cfe/regional-policy/, dostęp dnia 18.05.2022 r.
196. Olejniczak K. (2016). *Znaczenie endogenicznych czynników rozwoju regionalnego w świetle badań empirycznych*. Barometr Regionalny. Analizy i Prognozy, 1, 35-41.
197. Olszańska A. (2015). *Zróżnicowanie regionalne w produkcji zwierzęcej w Polsce w latach 1999-2013 – tendencje zmian, obszary koncentracji*. Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, 8, 311-323.
198. Opałło M. (1972). *Mierniki rozwoju regionów*, PWE, Warszawa, 112-191.
199. Padeiro M. (2018). *Geographical Accessibility to Community Pharmacies by the Elderly in Metropolitan Lisbon*. Research in Social and Administrative Pharmacy, 14(7), 653-662.
200. Pająk K., Dahlke P., Kvilinskyi O. (2016). *Determinanty Rozwoju Regionalnego – Współczesne Odniesienie.* Roczniki Ekonomiczne Kujawsko-Pomorskiej Szkoły Wyższej w Bydgoszczy, 9, 109-122.
201. Panek T., Zwierzchowski J. (2013). *Statystyczne metody wielowymiarowej analizy porównawczej. Teoria i zastosowania*. Oficyna Wydawnicza SGH, Warszawa.
202. Parysek J.J. (1997). *Podstawy gospodarki lokalnej*. Wyd. Naukowe UAM, Poznań.
203. Pearson S., Lynch A.J.J., Plant R., et al. (2015). *Increasing the understanding and use of natural archives of ecosystem services, resilience and thresholds to improve policy, science and practice*. The Holocene, 25(2), 366-378.
204. Piotrowska-Trybull M. (2004). *Istota i czynniki konkurencyjności regionu*. W: W. Kosiedowski (red.). *Konkurencyjność regionów w okresie przechodzenia do*

gospodarki rynkowej. Międzynarodowa analiza porównawcza: Białoruś, Litwa, Łotwa i Polska, Toruń, 17, 20.

205. Poczta W., Pawlak K., Kiryluk-Dryjska E., Siemiński P. (2007). *Perspektywy polskich gospodarstw rolnych w europejskim modelu rolnictwa*. Roczniki Naukowe, 9, 2.
206. Podlińska O. (2015). *Infrastruktura jako czynnik konkurencyjności polskich regionów na tle Unii Europejskiej*. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 17(5), 213-218.
207. Pondel H. (2015). *Środowisko przyrodnicze obszarów wiejskich – czynnik konkurencyjności czy bariera ograniczająca rozwój?* Studia i prace Wydziału Nauk Ekonomicznych i Zarządzania, 41(2), 65-74, doi:10.18276/sIp.2015.41/2-06.
208. Por. D. C. North (1981). *Structure and Change in Economic History*, W. W. Norton, New York.
209. Potoczek A. (2000). *Współczesne problemy rozwoju lokalnego i regionalnego*. Wyd. Wyższej Szkoły Humanistyczno-Ekonomicznej we Włocławku, Włocławek.
210. Potoczek A. (2017). *Polityka terytorialna jako polityka publiczna*. Monografie Kolegium Jagiellońskiego. Jagiellońskie Wydawnictwo Naukowe, Toruń, 29.
211. Projekt Planu Strategicznego dla WPR na lata 2023-2027, 783.
212. Prystrom J., Wierzbicka K. (2015). *Finansowanie działalności innowacyjnej*, Wyd. Difin, Warszawa, 10.
213. Przygodzki Z. (2012). *Teoretyczne podstawy rozwoju regionu*. W: J. Chądziński, A. Nowakowska, Z. Przygodzki, *Region i jego rozwój w warunkach globalizacji*, Wyd. CeDeWu, Warszawa, 45.
214. Qian Y, Song K, Hu T, Ying T. (2018). *Environmental status of livestock and poultry sectors in China under current transformation stage*. Sci Total Environ. 622-623:702-709. doi: 10.1016/j.scitotenv.2017.12.045.
215. Reynolds P.D. (1994). *Autonomous firm dynamics and economic growth in the United States, 1986–90*, Regional Studies, 27, 429-442.
216. *Roczne sprawozdanie z wdrażania Program Rozwoju Obszarów Wiejskich na lata 2014-2022* – rok 2019. https://www.gov.pl/web/rolnictwo/ewaluacja, dostęp dnia 10.06.2022 r.
217. *Rocznik Statystyczny Rolnictwa* (2020). GUS. https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/roczniki-statystyczne/roczniki-statystyczne/rocznik-statystyczny-rolnictwa-2020,6,14.html, dostęp dnia 15.02.2022.

218. Rosik P., Komornicki T. (2013). *Wpływ budowy autostrad i dróg ekspresowych na rozwój społeczno-gospodarczy i terytorialny Polski*, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa, 215.
219. Roszkowska-Mądra B. (2012). *Wsparcie dla transferu wiedzy informacji oraz usług doradczych dla mikroprzedsiębiorstw działających na obszarach wiejskich*. W: A. Wasilewski (red.). *Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej 2010*. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 95-117.
220. Rozporządzenie Wykonawcze Komisji (UE) Nr 808/2014 z dnia 17 lipca 2014 r. ustanawiające zasady stosowania rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 1305/2013 w sprawie wsparcia rozwoju obszarów wiejskich przez Europejski Fundusz Rolny na rzecz Rozwoju Obszarów Wiejskich (EFRROW).
221. Ruda M., Kilar J., Zając S., Kilar M. (2019). *Hodowcy bydła w Programie „Podkarpacki Naturalny Wypas"*. Wiadomości Zootechniczne, 57(1), 39-47.
222. Runowski H. (2002). *Rozwój zrównoważony rolnictwa i gospodarstw rolniczych*. W: *Wieś i rolnictwo. Perspektywy rozwoju. Publikacja poświęcona uhonorowaniu dorobku naukowego profesorów: I. Frenkla, T. Hunka, F. Tomczaka*. IERiGŻ, IRWiR PAN, SGH-Katedra Agrobiznesu, Warszawa, 142.
223. Rutkowska G. (2007). *Analiza porównawcza infrastruktury technicznej i społecznej w wybranej gminie z wymogami UE*. Przegląd Naukowy Inżynieria i Kształtowanie Środowiska, 2(36), 64-72.
224. Rymarczyk J. (red.). (2005). *Rozwój regionalny i globalny we współczesnej gospodarce światowej*. Wyd. Akademii Ekonomicznej we Wrocławiu, Wrocław.
225. Rzeszutko A. (2014). *Regionalne zróżnicowanie przemian struktury rolnictwa w Polsce w warunkach integracji z Unią Europejską*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczego w Poznaniu, Poznań, 231.
226. Rzeszutko A. (2015). *Regionalne zróżnicowanie wykorzystania potencjału produkcyjnego w rolnictwie polskim w warunkach wspólnej polityki rolnej*. Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 102(1), 46-58.
227. Sadowski A. (2008). *Ekonomiczna efektywność nakładów czynników produkcji w kontekście zarządzania kosztami*. Journal of Agribusiness and Rural Devlopment, 10(4), 1-10.

228. Sadowski A., Poczta W., Szuba-Barańska E., Beba P. (2015). *Modele gospodarstw rolnych w państwach Unii Europejskiej*. Wieś i Rolnictwo 3, 43-62.
229. Salamon J., Łukasiewicz M. (2018). *Rola infrastruktury w rozwoju zrównoważonym województw – analiza porównawcza*. Infrastruktura i Ekologia Terenów Wiejskich, 2(1), 517-531.
230. Schüler D. (2006). *The uses and misuses of the Gender-related Development Index and the Gender Empowerment Measure: A review of the literature*. Journal of Human Development, 7(2), 161-182.
231. Schumpeter J. (1960). *Teoria rozwoju gospodarczego*. PWN, Warszawa.
232. Secomski K. (1970). *Mierniki rozwoju regionów*. Gospodarka i Administracja Terenowa, 1, 5.
233. Segura M., Maroto,C., Belton V., Ginestar C. (2015). *A new collaborative methodology for assessment and management of ecosystem services*. Forests, 6(5), 1696-1720.
234. Shah T. I., Milosavljevic S., Bath B. (2017). *Determining Geographic Accessibility of Family Physician and Nurse Practitioner Services in Relation to the Distribution of Seniors within Two Canadian Prairie Provinces*. Social Science & Medicine, 194, 96-104.
235. Siemiński P. (2012). *Obowiązek zwiększenia i utrzymania zatrudnienia: bariera czy czynnik efektywnego wykorzystania środków UE w rozwoju mikroprzedsiębiorstw na obszarach wiejskich*. W: A. Wasilewski (red). *Wspieranie rozwoju przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w ramach Wspólnej Polityki Rolnej 2010*. IERiGŻ-PIB, Warszawa, 43-65.
236. Słupińska M. (2016). *Terytorialne uwarunkowania rozwoju przedsiębiorstw. Terytorium – kapitał społeczny – governance*. Wyd. UŁ, Łódź, 65-68.
237. Smędzik K. (2010). *Problem skali produkcji w różnych typach indywidualnych gospodarstw rolnych w Polsce z zastosowaniem modeli DEA*. Roczniki Naukowe Stowarzyszenia Ekonomistów Rolnictwa i Agrobiznesu, 12(3), 343-348.
238. Sompolska-Rzechuła A. (2016). *Infrastruktura wodno-sanitarna na obszarach wiejskich a rozwój gospodarczy w ujęciu regionalnym*. Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 103(2), 41-54.
239. Stackelberg K., Hahne U. (1998). *Teorie rozwoju regionalnego*. W: S. Golimowska (red.). *Rozwój ekonomiczny regionów. Rynek pracy. Procesy migracyjne. Polska, Czechy, Węgry*, Raport IPiSS, Warszawa, 16.

240. Stanisz A. (2006). *Przystępny kurs statystyki z wykorzystaniem programu STATISTICA PL na przykładach z medycyny. T. I. Statystyki podstawowe*. Wyd. Statsoft, Kraków.
241. Stanny M. (2010). *Ludność i jej aktywność zawodowa-tendencje zmian na obszarach wiejskich*. W: M. Stanny, M. Drygas (red.). *Przestrzenne, społeczno-ekonomiczne zróżnicowanie obszarów wiejskich w Polsce*, 29-60.
242. Stanny M. (2012). *Poziom rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów wiejskich w Polsce – pomiar zjawiska złożonego*. W: A. Rosner (red.). *Rozwój wsi i rolnictwa w Polsce. Aspekty przestrzenne i regionalne*, IRWiR PAN, Warszawa, 93-116. Stanny.qxd (irwirpan.waw.pl).
243. Stanny M. (2014). *Zróżnicowanie terytorialne wybranych problemów ludnościowych w kontekście rozwoju społeczno-gospodarczego polskiej wsi*. W: A. Rączaszek, W. Koczur (red.). *Polityka społeczna wobec przemian demograficznych*. Stud. Ekon. Zesz. Nauk. Uniw. Ekon. Katowice, 167, 9-21.
244. Stanny M., Strzelczyk W. (2015). *Zróżnicowanie przestrzenne sytuacji dochodowej gmin a rozwój społeczno-gospodarczy obszarów wiejskich w Polsce*. Rocz. Nauk. SERiA, 17, 4.
245. Stańko S., Mikuła A. (2016). *Zmiany struktury obszarowej gospodarstw rolnych w krajach UE-15 i w Polsce*. Zeszyty Naukowe Szkoły SGGW w Warszawie, Problemy Rolnictwa Światowego, 16,31(1), 234-244.
246. Stec M., Mączyński M. (2016). *Zakres i charakter zadań samorządu województwa a sfera użyteczności publicznej – wykonywanie istotnej części obowiązków publicznych*. Kontrola Państwowa, 61,1(366), 122-143.
247. Stępień S. (2006). *Mikroekonomiczne determinanty opłacalności produkcji żywca wieprzowego w Polsce*. Zeszyty Studiów Doktoranckich. Wydział Ekonomii, AE w Poznaniu, 29.
248. Stiglitz J.E., Sen A.K., Fitoussi J.-P. (2009). *Report by the Commission on the Measurement of Economic Performance and Social Progress*. Paris.
249. Strahl D. (1990). *Metody programowania rozwoju społeczno-gospodarczego*. Państwowe Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa.
250. Strahl D. (2006). *Metody oceny rozwoju regionalnego*. Wyd. AE im. Oskara Langego we Wrocławiu, Wrocław, 33.
251. Strahl D. (red.). (1998). *Taksonomia struktur w badaniach regionalnych*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław, 29.

252. Strahl D. (red.). (2006). *Metody oceny rozwoju regionalnego*, Wyd. AE we Wrocławiu, Wrocław, 26.
253. *Strategia na rzecz Odpowiedzialnego Rozwoju do roku 2020 (z perspektywą do 2030 r.)*. (2017). Warszawa.
254. Strzelecki Z. (2008). *Gospodarka regionalna i lokalna*. Wyd. Naukowe PWN, 81.
255. Strzelecki Z. (2008). *Polityka regionalna*. W: Z. Strzelecki (red.). *Gospodarka regionalna i lokalna*, Wyd. Naukowe PWN, Warszawa, 80.
256. Strzelecki Z. (red.). (2015). *Wybrane regionalne i lokalne polityki publiczne w Polsce. 10 lat doświadczeń w warunkach członkostwa w Unii Europejskiej*. Ministerstwo Infrastruktury i Rozwoju, Warszawa, 12.
257. Suchecki B. (red.). (2010). *Ekonometria przestrzenna. Metody i modele analizy danych przestrzennych*, Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, 203-208.
258. Sydorovych O., Wossink A. (2008). *The Meaning of Agricultural Sustainability: Evidence From a Conjoint Choice Survey*. Agricultural Systems, 98, 10-20.
259. Szewczuk A., Kogut-Jaworska M., Zioło M. (2011). *Rozwój lokalny i regionalny. Teoria i praktyka*. Wydawnictwo C.H. Beck, Warszawa, 35-46.
260. Szlachta J. (2011). *Strategic Programming of Regional Development. Towards the National System of Startegic Thought in the Field of Regionalpolic*. W: M. Kolczyński, P. Żuber (red.). *New Paradigm in Action*. Ministry of Regional Development, Warszawa, 29.
261. Szmyt W., Kundera J. (2008). *Leksykon polityki regionalnej Unii Europejskiej*, Wolters Kluwer, Warszawa, 93.
262. Sztumski W. (2006). *Idea zrównoważonego rozwoju a możliwości jej urzeczywistnienia*. Problemy Ekorozwoju, 1(2), 73-76.
263. Szul R. (2007). *Regionalizm w Polsce na tle europejskim*. W: G. Gorzelak (red.). *Polska regionalna i lokalna w świetle badań UROREG-u*, Wyd. Naukowe Scholar, Warszawa, 114.
264. Szymańska D., Biegańska J. (2011). *Obszary wiejskie w Polsce w świetle analizy wybranych elementów infrastruktury i mieszkalnictwa*. W: E. Kacprzak, A. Kołodziejczak (red.) *Regionalne zróżnicowanie rozwoju społeczno-gospodarczego na obszarach wiejskich*, Biuletyn Instytutu Geografii Społeczno-Ekonomicznej i Gospodarki Przestrzennej Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu. Rozwój Regionalny i Polityka Regionalna, 14, 57-74.

265. Szymańska J. (2014). *Ubytek ziemi rolniczej w województwie dolnośląskim w długim okresie (wybrane problemy za lata 1998-2012)*. W: A. Olszańska (red.). *Agrobiznes w teorii i w praktyce*. Wyd. UE, Wrocław, 100-110.
266. Śleszyński P. (2018). *Demograficzne wyzwania rozwoju regionalnego Polski*. Studia KPZK PAN, 183, 225-247.
267. Śleszyński P. (2018). *Mapa przestrzennego zróżnicowania współczesnych procesów demograficznych w Polsce*. W: J. Hrynkiewicz, J. Witkowski, A. Potrykowska (red.). *Sytuacja demograficzna Polski jako wyzwanie dla polityki społecznej i gospodarczej* Wyd. Rządowa Rada Ludnościowa, Warszawa, 84-108.
268. Śleszyński P., Bański J., Degórski M., Komornicki T. (2017). *Delimitacja Obszarów Strategicznej Interwencji Państwa: obszarów wzrostu i obszarów problemowych*. Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, Warszawa, 260.
269. Ślusarz G. (2018). *Przedsiębiorczość na obszarach wiejskich cennych przyrodniczo*. Roczniki Naukowe SERiA, 20(6), 249-254. doi: 10.5604/01.3001.0012.7769.
270. Talberth J., Cobb C., Slattery N. (2007). *The Genuine Progress 2006. A Tool for Sustainable Development.* Redefining Progress, Oakland.
271. Talberth J., Weisdorf M. (2017). *Genuine Progress Indicator 2.0:, Pilot Accounts for the U.S., Maryland, and City of Baltimore 2012-2016*. Ecological Economics, 142.
272. Tłuczak A. *Przestrzenna metoda przesunięć udziałów w ocenie zróżnicowania produkcji zwierzęcej w Polsce*. Metody Ilościowe w Badaniach Ekonomicznych, 4, 171-180.
273. Traktat z Lizbony zmieniający Traktat o Unii Europejskiej i Traktat Ustanawiający Wspólnotę Europejską podpisany w Lizbonie dnia 13 grudnia 2007 r. (Dz.U. z 2009 r., nr 203, poz. 1569).
274. Trzpiot G. (2016). *Dynamika zróżnicowania wybranych procesów demograficznych w regionach Polski*. Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Ekonomicznego w Katowicach, 290, 13-26.
275. Tuziak A. (2005). *Uwarunkowania poziomu innowacyjności administracji publicznej w rozwoju lokalnym i regionalnym (na przykładzie województwa podkarpackiego)*. Studia Regionalne i Lokalne, 4(22), 77-90.
276. UNDP (2012). *Krajowy Raport o Rozwoju Społecznym. Polska 2012. Rozwój regionalny i lokalny*. Biuro Projektowe UNDP w Polsce, Warszawa, 24.
277. UNDP (2020). *Human Development Report 2020*. New York: United Nations Development Programe, 6-11.

278. UNEP (2010). *Green Economy: Driving a Green Economy Through Public Finance and Fiscal Policy Reform* (UNEP, Nairobi, 2010).
279. Urban S. (2003). *Rola ziemi w rolnictwie zrównoważonym a aktualne jej zasoby w Polsce.* Acta Agraria et Silvestria, Series Agraria, Sekcja Ekonomiczna, 40, 25-36.
280. Urbaniak B., Gładzicka-Janowska A., Żyra J., Kaliszczak L., Piekutowska A., Rollnik-Sadowska E., Sobolewska-Poniedziałek E., Niewiadomska A., Gagacka M. (2015). *Socjoekonomika starzenia się współczesnych społeczeństw*. Wyd. CeDeWu, Warszawa, 111-127.
281. Ustawa z dnia 15 lutego 1992 r. *o podatku dochodowym od osób prawnych*. Dz.U. 1992 nr 21 poz. 86.
282. Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. *o samorządzie województwa*. Dz.U. 1998 nr 91 poz. 576.
283. Valliere D., Peterson R. (2009). *Entrepreneurship and Economic Growth: Evidence from Emerging and Developed Countries*, Entrepreneurship & Regional Development, 25(5), https://doi.org/10.1080/08985620802332723.
284. Wang LZ, Xue B, Tianhai Y. (2017). *Greenhouse gas emissions from pig and poultry production sectors in China from 1960 to 2010*. J Integr Agr., 16(1), 221-228. doi: 10.1016/S2095-3119(16)61372-2.
285. Warczak M. (2015). *Endogeniczne i egzogeniczne czynniki rozwoju gospodarczego z perspektywy finansów gminy*. Współczesna Gospodarka, 6(4), 111-122.
286. Wasilewska E. (2017). *Starość demograficzna obszarów wiejskich i jej zróżnicowanie*. Roczniki Naukowe Ekonomii Rolnictwa i Rozwoju Obszarów Wiejskich, 104(3), 75-85. doi: 10.22630/RNR.2017.104.3.23
287. Wawrzyniak D. (2015). *Infrastruktura społeczno-techniczna w krajach Unii Europejskiej – analiza taksonomiczna*. Ekonomia Międzynarodowa, 11, 145-156.
288. Wawrzyniak M.B. (2020). *Instrumenty wsparcia Wspólnej Polityki Rolnej w perspektywie finansowej 2021-2027*. Zagadnienia doradztwa rolniczego, 1, 107-121.
289. Weiss E., Bitkowska A. (2014). *Rolnictwo w Polsce w świetle zmian polityki Unii Europejskiej*. J. Agribus. Rural Dev., 2(32), 203-212.
290. Weresa M.A. (2014). *Polityka innowacyjna*, Wyd. PWN, Warszawa, 170.
291. Wieprow J. (2017). *Źródła finansowania działalności innowacyjnej w Polsce*. Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Humanitas. Zarządzanie, 4, 21-36.

292. Wilkin J. (2011). *Jak zapewnić rozwój wsi w warunkach zmniejszającej się roli rolnictwa?* W: *Wieś jako przedmiot badań naukowych na początku XXI wieku*. Wyd. Scholar, Warszawa.
293. Winiarski B., Winiarska F. (2012). *Polityka regionalna*. W: B. Winiarski (red.). *Polityka gospodarcza,* Wyd. PWN, Warszawa, 278-307.
294. Winpenny J. (1995). *Wartość środowiska – metody wyceny wartości środowiska*, Polskie Wydawnictwo Ekonomiczne, Warszawa, 1-374.
295. Wiśniewski J. W. (2014). *Dylematy stosowania współczynnika korelacji Spearmana. Studia Ekonomiczne*, Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, 181, 174-184.
296. Witczak A. (2006). *Analysis of Regional Differentiation of Hog Livestock Production in Poland in 2004.* Electronic Journal of Polish Agricultural Universities, 9, 2. www. ejpau.media.pl [6.05.2021].
297. Wlaźlak K. (2010). *Rozwój regionalny jako zadanie administracji publicznej*, Oficyna Wolters Kluwer, Warszawa, 44.
298. Wolańska W. (2013). *Przestrzenne zróżnicowanie starzenia się ludności Polski w latach 1995-2035*. Acta Universitatis Lodziensis Folia Oeconomica, 291, 249-263.
299. Wójtowicz A. (2016). *Zróżnicowanie rozwoju regionalnego w Polsce*. Zeszyty Naukowe Polskiego Towarzystwa Ekonomicznego w Zielonej Górze, 4, 302-311.
300. Wyszkowska D. (2005). *Polityka regionalna jako instrument podwyższania konkurencyjności polskich regionów*. W: J. Kaja, K. Piech (red.). *Rozwój oraz polityka regionalna i lokalna w Polsce*. Szkoła Główna Handlowa, Warszawa, 103-114.
301. Yang D. (1990). *Wzorce chińskiej strategii rozwoju regionalnego*. Chiny kwartalne, 122, 230-257.
302. Zadroga A. (2016). *Sustainable development jako paradygmat rozwoju społeczno-gospodarczego.* W: R. Tabaszewski, K. Sawicki, A. Błachut (red.). *Przestrzenie badawcze młodych naukowców. Inspiracje – Innowacje – Wdrożenia.* Wyd. Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego, Lublin, 11-24.
303. Zagórowska A. i in. (red.). (2001). *Rozwój regionalny w perspektywie integracji europejskiej*. Politechnika Opolska. Wyższa Szkoła Ekonomii i Administracji w Bytomiu, Bytom.

304. Zając D. (2014). *Znaczenie pozarolniczej działalności gospodarczej rolników w procesie rozwoju wielofunkcyjności rolnictwa i obszarów wiejskich*. Prace Naukowe Uniwersytetu Rzeszowskiego, Monografie i Opracowania, Rzeszów, 17.
305. Zajdel M. (2011). *Wybrane teorie rozwoju regionalnego oraz lokalnego a rynek pracy.* Studia Prawno-Ekonomiczne, 83, 397-421.
306. Zatorska-Sadurska J. (1995). *Ekorozwój w polityce regionalnej i lokalnej*. W: S.L. Bagdziński, W. Maik, A. Potoczek (red.). *Polityka rozwoju regionalnego i lokalnego w -327- okresie transformacji systemowej*. Wydawnictwo UMK, Toruń.
307. Zhang W., Ricketts T.H., Kremen C., Carney K., Swinton S.M. (2007). *Ecosystem services and dis-services to agriculture*. Ecological economics, 64(2), 253-260.
308. Ziętara W. (2019). *Problemy rozwoju gospodarstw prowadzących produkcję zwierzęcą w Polsce [Problems of development of animal production farms in Poland]*. Problemy Drobnych Gospodarstw Rolnych – Problems of Small Agricultural Holdings, 2, 51-76. doi: http://dx.doi.org/10.15576/PDGR/2019.2.51.
309. Zimmermann J. (2020). *Prawo administracyjne. Seria akademicka*, 9, 272-274.
310. Zolotas X. (1981). *Economic Growth and Declining Social Welfare*. New York University Press, New York.
311. Zygmunt J. (2015). *Przedsiębiorczość jako czynnik rozwoju regionalnego na przykładzie województwa opolskiego*. W: M. Markowska, D. Głuszczuk (red.), *Problemy rozwoju regionalnego i lokalnego*, Wyd. UE, Wrocław, 185.
312. Żmija D. (2014). *Zrównoważony rozwój rolnictwa i obszarów wiejskich w Polsce. Studia Ekonomiczne*. Uniwersytet Ekonomiczny w Katowicach, 166, 149-158.
313. Żylicz T. (2010). *Czy studentów ekonomii należy uczyć o trwałym rozwoju?* W: B. Poskrobko (red.*). Ekonomia zrównoważonego rozwoju. Zarys problemów badawczych i dydaktyki.* Wyższa Szkoła Ekonomiczna, Białystok, 84-94.

Strony internetowe

314. https://bdl.stat.gov.pl/BDL dostęp dnia 27.06.2021 r.
315. https://businessinsider.com.pl/gospodarka/makroekonomia/wielka-migracja-ukraincow-jedne-branze-zyskaja-pracownikow-inne-juz-traca/l87t0xp, dostęp dnia 4.04.2022 r.

316. https://communitymedicine4all.com/2019/12/24/human-poverty-index-hpi-and-multidimensional-poverty-index-mpi/, dostęp dnia 25.05.2022 r.
317. https://ec.europa.eu/research-and-innovation/en/statistics/performance-indicators/european-innovation-scoreboard/eis dostęp dnia 15.11.2021 r.
318. https://hdr.undp.org/content/2019-global-multidimensional-poverty-index-mpi, dostęp dnia 25.05.2022 r.
319. https://www.consilium.europa.eu/pl/policies/cap-introduction/cap-future-2020-common-agricultural-policy-2023-2027/ – dostęp dnia 13.03.2022 r.
320. https://www.gov.pl/web/fundusze-regiony/krajowa-strategia-rozwoju-regionalnego, dostęp dnia 22.04.2022 r.
321. https://www.gov.pl/web/gddkia/via-carpatia---stan-realizacji, dostęp dnia 23.04.2022 r.
322. https://www.gov.pl/web/wprpo2020/plan-strategiczny-dla-wpr-na-lata-2023-2027-wersja-40--przyjety-przez-rade-ministrow – dostęp dnia 13.03.2022 r.
323. https://www.gov.pl/web/wprpo2020/plan-strategiczny-dla-wpr-na-lata-2023-2027-wersja-40--przyjety-przez-rade-ministrow, dostęp dnia 8.06.2022 r.
324. https://www.polskawschodnia.gov.pl/ dostęp dnia 15.11.2021 r.

Wykaz tabel w tekście i aneksie

Tabela 1. Determinanty rozwoju regionalnego w świetle jego aspektów 34
Tabela 2. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem demografii i rynku pracy w latach 2007, 2015 i 2019 65
Tabela 3. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem przedsiębiorczości regionalnej w latach 2007, 2015 i 2019 69
Tabela 4. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem struktury gospodarki regionu (przemysł, budownictwo) w latach 2007, 2015 i 2019 71
Tabela 5. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem działalności innowacyjnej i badawczo-rozwojowej w latach 2007, 2015 i 2019 76
Tabela 6. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem infrastruktury technicznej w latach 2007, 2015 i 2019 77
Tabela 7. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem infrastruktury społecznej w latach 2007, 2015 i 2019 81
Tabela 8. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem ochrony środowiska w latach 2007, 2015 i 2019 83
Tabela 9. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem demografii i rynku pracy na obszarach wiejskich w latach 2007, 2015 i 2019 101
Tabela 10. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem przedsiębiorczości na obszarach wiejskich w latach 2007, 2015 i 2019 106
Tabela 11. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem struktury gospodarki regionu (rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo) w latach 2007, 2015 i 2019 109
Tabela 12. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem infrastruktury technicznej obszarów wiejskich w latach 2007, 2015 i 2019 112
Tabela 13. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem ochrony środowiska na obszarach wiejskich w latach 2007, 2015 i 2019 116

Tabela 14. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem produkcji roślinnej w latach 2007, 2015 i 2019 ... 122

Tabela 15. Klasyfikacja województw w Polsce według syntetycznej miary rozwoju z uwzględnieniem produkcji zwierzęcej w latach 2007, 2015 i 2019 ... 127

Tabela 16. Charakterystyka respondentów biorących udział w badaniach (ogółem N = 320) ... 168

Tabela 17. Skala wartości odpowiedzi na pytania zamieszczone w ankiecie ... 171

Tabela 18. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od województwa (wyniki testu Manna-Whitneya) ... 172

Tabela 19. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od województwa (wartości średniej arytmetycznej) ... 173

Tabela 20. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od miejsca zamieszkania (wyniki testu Manna-Whitneya) ... 175

Tabela 21. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od miejsca zamieszkania (wartości średniej arytmetycznej) ... 176

Tabela 22. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od zamieszkania na terenach górskich i podgórskich (wyniki testu Manna-Whitneya) ... 176

Tabela 23. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od miejsca zamieszkania na terenach górskich i podgórskich (wartości średniej arytmetycznej) ... 178

Tabela 24. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od płci (wyniki testu Manna-Whitneya) ... 179

Tabela 25. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od płci (wartości średniej arytmetycznej) ... 180

Tabela 26. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od wieku (wyniki testu Kruskala-Wallisa) ... 182

Tabela 27. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od wieku (wartości średniej arytmetycznej) ... 183

Tabela 28. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od poziomu wykształcenia (wyniki testu Kruskala-Wallisa) ... 184

Tabela 29. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od poziomu wykształcenia (wartości średniej arytmetycznej) ... 185

Tabela 30. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od miejsca pracy (wyniki testu Kruskala-Wallisa) ... 186

Tabela 31. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od miejsca pracy wartości średniej arytmetycznej) ... 188

Tabela 32. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od stażu pracy w latach (wy-

niki testu Kruskala-Wallisa) 189

Tabela 33. Zależność odpowiedzi respondentów na kolejne pytania ankiety od stażu pracy w latach (wartości średniej arytmetycznej) 190

Tabela 34. Współzależności pomiędzy odpowiedziami wszystkich respondentów na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 – macierz współczynnika korelacji Spearmana 194

Tabela 35. Współzależności pomiędzy odpowiedziami respondentów z województwa małopolskiego na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 – wycinek macierzy współczynnika korelacji Spearmana 195

Tabela 36. Współzależności pomiędzy odpowiedziami respondentów w wieku powyżej 50 lat na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 – wycinek macierzy współczynnika korelacji Spearmana 197

Tabela 37. Współzależności pomiędzy odpowiedziami respondentów z wykształceniem co najwyżej zasadniczym zawodowym na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 – wycinek macierzy współczynnika korelacji Spearmana 198

Tabela 38. Współzależności pomiędzy odpowiedziami respondentów z wykształceniem średnim na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 – wycinek macierzy współczynnika korelacji Spearmana 199

Tabela 39. Współzależności pomiędzy odpowiedziami respondentów pracujących w gospodarstwach rolnych na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 – wycinek macierzy współczynnika korelacji Spearmana 200

Tabela 40. Współzależności pomiędzy odpowiedziami respondentów ze stażem pracy powyżej 20 lat na pytania dotyczące oceny PROW 2014-2020 i WPR 2014-2020 – wycinek macierzy współczynnika korelacji Spearmana 201

Tabela 41-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – demografia i rynek pracy 261

Tabela 42-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – przedsiębiorczość regionalna 262

Tabela 43-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – struktura gospodarki regionu (przemysł, budownictwo) 262

Tabela 44-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – działalność innowacyjna i badawczo-rozwojowa 263

Tabela 45-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – infrastruktura techniczna 263

Tabela 46-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – infrastruktura społeczna 264

Tabela 47-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – ochrona środowiska 264

Tabela 48-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich 265

Tabela 49-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – przedsiębiorczość na obszarach wiejskich 265

Tabela 50-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – struktura gospodarki regionu (rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo) 266

Tabela 51-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – infrastruktura techniczna obszarów wiejskich 266

Tabela 52-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – ochrona środowiska na obszarach wiejskich 267

Tabela 53-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – produkcja roślinna 267

Tabela 54-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – produkcja zwierzęca 268

Tabela 55-A. Pytanie 11: W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – wspieranie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie i leśnictwie oraz na obszarach wiejskich? 268

Tabela 56-A. Pytanie 12: W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – zwiększanie rentowności gospodarstw i konkurencyjności wszystkich rodzajów rolnictwa we wszystkich regionach oraz promowanie innowacyjnych technologii w gospodarstwach i zrównoważonej gospodarki leśnej? 269

Tabela 57-A. Pytanie 13: W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – wspieranie organizacji łańcucha dostaw żywności, w tym przetwarzania i wprowadzania do obrotu produktów rolnych, dobrostanu zwierząt i zarządzania ryzykiem w rolnictwie? 269

Tabela 58-A. Pytanie 14: W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – odtwarzanie, ochrona i wzmacnianie ekosystemów powiązanych z rolnictwem i leśnictwem? 270

Tabela 59-A. Pytanie 15: W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach rolnym, spożywczym i leśnym? 270

Tabela 60-A. Pytanie 16: W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – wspieranie włączenia społecznego, ograniczenie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich? 270

Tabela 61-A. Pytanie 17: W jakim stopniu Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 przyczynia się do poprawy jakości środowiska naturalnego na obszarach górskich i podgórskich oraz do realizacji celu unijnej strategii ochrony różnorodności biologicznej, który polega na powstrzymaniu procesu utraty różnorodności biologicznej i degradacji funkcji ekosystemu oraz do przywrócenia ich? 271

Tabela 62-A. Pytanie 18: W jakim stopniu interwencje w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wspierają dostawy i wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii, produktów ubocznych,

odpadów i pozostałości oraz innych surowców niespożywczych, dla celów biogospodarki na obszarach górskich i podgórskich? 271

Tabela 63-A. Pytanie 19: W jakim stopniu interwencje w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wspierają odbudowę, zachowanie i zwiększanie różnorodności biologicznej na obszarach górskich i podgórskich, w tym na obszarach Natura 2000, obszarach z ograniczeniami naturalnymi lub innymi szczególnymi ograniczeniami, oraz rolnictwo o wysokiej wartości przyrodniczej i stan europejskich krajobrazów? 272

Tabela 64-A. Pytanie 20: W jakim stopniu Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 przyczynia się do wspierania innowacji na obszarach górskich i podgórskich? 272

Tabela 65-A. Pytanie 21: W jakim stopniu interwencje w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wspierają różnicowanie działalności, zakładanie i rozwój małych przedsiębiorstw, a także tworzenie miejsc pracy na obszarach górskich i podgórskich? 272

Tabela 66-A. Pytanie 22: W jakim stopniu interwencje w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wspierały lokalny rozwój na obszarach górskich i podgórskich? 273

Tabela 67-A. Pytanie 23: W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na wspieraniu konkurencyjności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich? 273

Tabela 68-A. Pytanie 24: W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na zapewnieniu zrównoważonej gospodarki zasobami naturalnymi na obszarach górskich i podgórskich oraz działań w dziedzinie klimatu? 274

Tabela 69-A. Pytanie 25: W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na osiągnięciu zrównoważonego rozwoju terytorialnego gospodarek i społeczności wiejskich na obszarach górskich i podgórskich, w tym tworzeniu i utrzymywaniu miejsc pracy? 274

Tabela 70-A. Pytanie 26: W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na wspieraniu rolników i poprawie wydajności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich poprzez zapewnienie stabilnych dostaw żywności po przystępnych cenach? 274

Tabela 71-A. Pytanie 27: W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na wspieraniu zrównoważonego gospodarowania zasobami naturalnymi na obszarach górskich i podgórskich oraz przeciwdziałaniu zmianie klimatu? 275

Tabela 72-A. Pytanie 28: W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na ochronie krajobrazów i obszarów górskich i podgórskich w Polsce? 275

Wykaz rycin w tekście i aneksie

Rycina 1. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (demografia i rynek pracy) województw w Polsce w 2019 roku..86
Rycina 2. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (przedsiębiorczość regionalna) województw w Polsce w 2019 roku ..87
Rycina 3. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (struktura gospodarki regionu – przemysł, budownictwo) województw w Polsce w 2019 roku ..89
Rycina 4. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (działalność innowacyjna i badawczo-rozwojowa) województw w Polsce w 2019 roku ..91
Rycina 5. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura techniczna) województw w Polsce w 2019 roku..93
Rycina 6. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura społeczna) województw w Polsce w 2019 roku...95
Rycina 7. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (ochrona środowiska) województw w Polsce w 2019 roku.....97
Rycina 8. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2019 roku ..130
Rycina 9. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (przedsiębiorczość na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2019 roku..132
Rycina 10. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (struktura gospodarki regionu – rolnictwo, łowiectwo i rybactwo) województw w Polsce w 2019 roku..134
Rycina 11. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura techniczna obszarów wiejskich) województw w Polsce w 2019 roku ..136
Rycina 12. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (ochrona środowiska na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2019 roku ..137
Rycina 13. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (produkcja roślinna) województw w Polsce w 2019 roku.....141
Rycina 14. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (produkcja zwierzęca) województw w Polsce w 2019 roku.....143
Rycina 15-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (demografia i rynek pracy) województw w Polsce w 2007 roku ..276

Rycina 16-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (demografia i rynek pracy) województw w Polsce w 2015 roku 276

Rycina 17-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (przedsiębiorczość regionalna) województw w Polsce w 2007 roku 277

Rycina 18-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (przedsiębiorczość regionalna) województw w Polsce w 2015 roku 277

Rycina 19-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (struktura gospodarki regionu – przemysł, budownictwo) województw w Polsce w 2007 roku 278

Rycina 20-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (struktura gospodarki regionu – przemysł, budownictwo) województw w Polsce w 2015 roku 278

Rycina 21-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (działalność innowacyjna i badawczo-rozwojowa) województw w Polsce w 2007 roku 279

Rycina 22-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (działalność innowacyjna i badawczo-rozwojowa) województw w Polsce w 2015 roku 279

Rycina 23-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura techniczna) województw w Polsce w 2007 roku 280

Rycina 24-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura techniczna) województw w Polsce w 2015 roku 280

Rycina 25-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura społeczna) województw w Polsce w 2007 roku 281

Rycina 26-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura społeczna) województw w Polsce w 2015 roku 281

Rycina 27-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (ochrona środowiska) województw w Polsce w 2007 roku 282

Rycina 28-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (ochrona środowiska) województw w Polsce w 2015 roku 282

Rycina 29-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2007 roku 283

Rycina 30-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2015 roku 283

Rycina 31-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (przedsiębiorczość na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2007 roku 284

Rycina 32-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (przedsiębiorczość na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2015 roku 284

Rycina 33-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (struktura gospodarki regionu – rolnictwo, łowiectwo i rybactwo) województw w Polsce w 2007 roku 285

Rycina 34-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (struktura gospodarki regionu – rolnictwo, łowiectwo i rybactwo) województw w Polsce w 2015 roku 285

Rycina 35-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura techniczna obszarów wiejskich) województw w Polsce w 2007 roku 286

Rycina 36-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura techniczna obszarów wiejskich) województw w Polsce w 2015 roku 286

Rycina 37-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (ochrona środowiska na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2007 roku 287

Rycina 38-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (ochrona środowiska na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2015 roku 287

Rycina 39-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (produkcja roślinna) województw w Polsce w 2007 roku 288

Rycina 40-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (produkcja roślinna) województw w Polsce w 2015 roku 288

Rycina 41-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (produkcja zwierzęca) województw w Polsce w 2007 roku 289

Rycina 42-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (produkcja zwierzęca) województw w Polsce w 2015 roku 289

Wykaz wykresów

Wykres 1. Zależność aktywnych zawodowo mieszkańców wsi i taksonomicznej miary rozwoju w zakresie demografii i rynku pracy na obszarach wiejskich 146

Wykres 2. Zależność nowo zarejestrowanych podmiotów gospodarki narodowej w sektorze prywatnym na 10 tys. mieszkańców i taksonomicznej miary rozwoju w zakresie przedsiębiorczości na obszarach wiejskich 150

Wykres 3. Zależność przeciętnej powierzchni gospodarstwa indywidualnego o powierzchni powyżej 1 ha użytków rolnych i taksonomicznej miary rozwoju w zakresie struktury gospodarki regionu 152

Wykres 4. Zależność przeciętnego miesięcznego dochodu rozporządzalnego na 1 osobę z gospodarstwa indywidualnego w rolnictwie i taksonomicznej miary rozwoju w zakresie produkcji zwierzęcej.....155

Wykres 5. Zależność migracji w przeliczeniu na 1000 mieszkańców i taksonomicznej miary rozwoju w zakresie działalności innowacyjnej i badawczo-rozwojowej 159

Wykres 6. Zależność wysokości podatku od osób prawnych i taksonomicznej miary rozwoju w zakresie działalności innowacyjnej i badawczo-rozwojowej 162

Aneks statystyczny

Tabele w aneksie

Tabela 41-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – demografia i rynek pracy

Parametr	2007	2015	2019
Średnia	0,301	0,303	0,322
Minimum	0,100	0,086	0,063
Maksimum	0,551	0,610	0,702
Odch. standardowe	0,156	0,156	0,166
Vs (%)	51,635	51,625	51,631
Rozstęp	0,451	0,524	0,639
s(śr)+s(s)	0,457	0,460	0,488
s(śr)-s(s)	0,146	0,147	0,156

Źródło: opracowanie własne

Tabela 42-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – przedsiębiorczość regionalna

Parametr	2007	2015	2019
Średnia	0,416	0,365	0,382
Minimum	0,073	0,138	0,119
Maksimum	0,902	0,769	0,870
Odch. standardowe	0,215	0,188	0,197
Vs (%)	51,638	51,632	51,635
Rozstęp	0,829	0,631	0,751
s(śr)+s(s)	0,630	0,554	0,580
s(śr)-s(s)	0,201	0,177	0,185

Źródło: opracowanie własne

Tabela 43-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – struktura gospodarki regionu (przemysł, budownictwo)

Parametr	2007	2015	2019
Średnia	0,299	0,314	0,344
Minimum	0,042	0,065	0,139
Maksimum	0,626	0,600	0,790
Odch. standardowe	0,154	0,162	0,177
Vs (%)	51,608	51,634	51,599
Rozstęp	0,584	0,535	0,651
s(śr)+s(s)	0,453	0,475	0,521
s(śr)-s(s)	0,145	0,152	0,166

Źródło: opracowanie własne

Tabela 44-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – działalność innowacyjna i badawczo-rozwojowa

Parametr	2007	2015	2019
Średnia	0,363	0,318	0,384
Minimum	0,147	0,080	0,125
Maksimum	0,915	0,654	0,913
Odch. standardowe	0,188	0,164	0,198
Vs (%)	0,517	0,517	0,516
Rozstęp	0,768	0,574	0,788
s(śr)+s(s)	0,550	0,483	0,582
s(śr)-s(s)	0,175	0,154	0,186

Źródło: opracowanie własne

Tabela 45-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – infrastruktura techniczna

Parametr	2007	2015	2019
Średnia	0,283	0,289	0,287
Minimum	0,063	0,006	-0,005
Maksimum	0,648	0,617	0,565
Odch. standardowe	0,146	0,149	0,149
Vs (%)	51,636	51,699	52,019
Rozstęp	0,585	0,611	0,570
s(śr)+s(s)	0,430	0,439	0,436
s(śr)-s(s)	0,137	0,140	0,138

Źródło: opracowanie własne

Tabela 46-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – infrastruktura społeczna

Parametr	2007	2015	2019
Średnia	0,282	0,313	0,303
Minimum	0,016	0,045	0,036
Maksimum	0,504	0,565	0,529
Odch. standardowe	0,146	0,161	0,156
Vs (%)	51,668	51,627	51,635
Rozstęp	0,488	0,520	0,493
s(śr)+s(s)	0,427	0,474	0,459
s(śr)-s(s)	0,136	0,151	0,147

Źródło: opracowanie własne

Tabela 47-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – ochrona środowiska

Parametr	2007	2015	2019
Średnia	0,307	0,379	0,353
Minimum	0,045	0,065	0,002
Maksimum	0,643	0,706	0,631
Odch. standardowe	0,159	0,196	0,182
Vs (%)	51,673	51,652	51,670
Rozstęp	0,598	0,641	0,629
s(śr)+s(s)	0,465	0,575	0,535
s(śr)-s(s)	0,148	0,183	0,171

Źródło: opracowanie własne

Tabela 48-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich

Parametr	2007	2015	2019
Średnia	0,175	0,215	0,208
Minimum	-0,022	0,006	0,085
Maksimum	0,296	0,416	0,422
Odch. standardowe	0,090	0,111	0,107
Vs (%)	51,584	51,633	51,636
Rozstęp	0,318	0,410	0,337
s(śr)+s(s)	0,266	0,326	0,315
s(śr)-s(s)	0,085	0,104	0,100

Źródło: opracowanie własne

Tabela 49-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – przedsiębiorczość na obszarach wiejskich

Parametr	2007	2015	2019
Średnia	0,170	0,233	0,243
Minimum	0,023	0,078	0,083
Maksimum	0,344	0,545	0,519
Odch. standardowe	0,088	0,120	0,126
Vs (%)	51,650	51,592	51,678
Rozstęp	0,321	0,467	0,436
s(śr)+s(s)	0,258	0,353	0,369
s(śr)-s(s)	0,082	0,113	0,118

Źródło: opracowanie własne

Tabela 50-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – struktura gospodarki regionu (rolnictwo, leśnictwo, łowiectwo i rybactwo)

Parametr	2007	2015	2019
Średnia	0,474	0,415	0,369
Minimum	0,168	0,093	0,090
Maksimum	0,908	0,873	0,756
Odch. standardowe	0,245	0,214	0,191
Vs (%)	51,605	51,650	51,675
Rozstęp	0,740	0,780	0,666
s(śr)+s(s)	0,718	0,629	0,560
s(śr)-s(s)	0,229	0,201	0,178

Źródło: opracowanie własne

Tabela 51-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – infrastruktura techniczna obszarów wiejskich

Parametr	2007	2015	2019
Średnia	0,381	0,432	0,430
Minimum	0,070	0,062	0,052
Maksimum	0,689	0,907	0,857
Odch. standardowe	0,197	0,223	0,222
Vs (%)	51,641	51,679	51,639
Rozstęp	0,619	0,845	0,805
s(śr)+s(s)	0,578	0,655	0,653
s(śr)-s(s)	0,184	0,209	0,208

Źródło: opracowanie własne

Tabela 52-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – ochrona środowiska na obszarach wiejskich

Parametr	2007	2015	2019
Średnia	0,328	0,349	0,349
Minimum	0,081	0,071	0,064
Maksimum	0,649	0,684	0,682
Odch. standardowe	0,170	0,180	0,180
Vs (%)	51,649	51,662	51,649
Rozstęp	0,568	0,613	0,618
s(śr)+s(s)	0,498	0,530	0,529
s(śr)-s(s)	0,159	0,169	0,169

Źródło: opracowanie własne

Tabela 53-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – produkcja roślinna

Parametr	2007	2015	2019
Średnia	0,249	0,278	0,331
Minimum	0,025	0,072	0,072
Maksimum	0,496	0,507	0,820
Odch. standardowe	0,129	0,143	0,197
Vs (%)	51,614	51,648	59,517
Rozstęp	0,471	0,435	0,748
s(śr)+s(s)	0,378	0,421	0,528
s(śr)-s(s)	0,121	0,134	0,134

Źródło: opracowanie własne

Tabela 54-A. Charakterystyki opisowe syntetycznej miary rozwoju – produkcja zwierzęca

Parametr	2007	2015	2019
Średnia	0,345	0,359	0,358
Minimum	0,141	0,164	0,170
Maksimum	0,675	0,700	0,686
Odch. standardowe	0,178	0,185	0,185
Vs (%)	51,657	51,630	51,633
Rozstęp	0,534	0,536	0,516
s(śr)+s(s)	0,523	0,544	0,544
s(śr)-s(s)	0,167	0,174	0,173

Źródło: opracowanie własne

Tabela 55-A. Pytanie 11: W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – wspieranie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie i leśnictwie oraz na obszarach wiejskich?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie niekorzystnie	1	9	2,81250
niekorzystnie	2	22	6,87500
raczej niekorzystnie	3	47	14,68750
obojętnie	4	27	8,43750
raczej korzystnie	5	60	18,75000
korzystnie	6	78	24,37500
zdecydowanie korzystnie	7	42	13,12500
trudno określić + braki	-	35	10,31250

Źródło: opracowanie własne

Tabela 56-A. Pytanie 12: W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – zwiększanie rentowności gospodarstw i konkurencyjności wszystkich rodzajów rolnictwa we wszystkich regionach oraz promowanie innowacyjnych technologii w gospodarstwach i zrównoważonej gospodarki leśnej?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie niekorzystnie	1	10	3,12500
niekorzystnie	2	20	6,25000
raczej niekorzystnie	3	43	13,43750
obojętnie	4	21	6,56250
raczej korzystnie	5	53	16,56250
korzystnie	6	93	29,06250
zdecydowanie korzystnie	7	60	18,75000
trudno określić + braki	-	20	5,93750

Źródło: opracowanie własne

Tabela 57-A. Pytanie 13: W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – wspieranie organizacji łańcucha dostaw żywności, w tym przetwarzania i wprowadzania do obrotu produktów rolnych, dobrostanu zwierząt i zarządzania ryzykiem w rolnictwie?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie niekorzystnie	1	12	3,75000
niekorzystnie	2	14	4,37500
raczej niekorzystnie	3	39	12,18750
obojętnie	4	40	12,50000
raczej korzystnie	5	67	20,93750
korzystnie	6	82	25,62500
zdecydowanie korzystnie	7	46	14,37500
trudno określić + braki	-	20	5,62500

Źródło: opracowanie własne

Tabela 58-A. Pytanie 14: W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – odtwarzanie, ochrona i wzmacnianie ekosystemów powiązanych z rolnictwem i leśnictwem?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie niekorzystnie	1	12	3,75000
niekorzystnie	2	20	6,25000
raczej niekorzystnie	3	31	9,68750
obojętnie	4	34	10,62500
raczej korzystnie	5	63	19,68750
korzystnie	6	77	24,06250
zdecydowanie korzystnie	7	61	19,06250
trudno określić + braki	-	23	6,56250

Źródło: opracowanie własne

Tabela 59-A. Pytanie 15: W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach rolnym, spożywczym i leśnym?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie niekorzystnie	1	13	4,06250
niekorzystnie	2	16	5,00000
raczej niekorzystnie	3	40	12,50000
obojętnie	4	52	16,25000
raczej korzystnie	5	48	15,00000
korzystnie	6	70	21,87500
zdecydowanie korzystnie	7	40	12,50000
trudno określić + braki	-	41	12,50000

Źródło: opracowanie własne

Tabela 60-A. Pytanie 16: W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – wspieranie włączenia społecznego, ograniczenie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie niekorzystnie	1	14	4,37500
niekorzystnie	2	23	7,18750
raczej niekorzystnie	3	28	8,75000
obojętnie	4	42	13,12500

raczej korzystnie	5	58	18,12500
korzystnie	6	74	23,12500
zdecydowanie korzystnie	7	52	16,25000
trudno określić + braki	-	29	8,43750

Źródło: opracowanie własne

Tabela 61-A. Pytanie 17: W jakim stopniu Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 przyczynia się do poprawy jakości środowiska naturalnego na obszarach górskich i podgórskich oraz do realizacji celu unijnej strategii ochrony różnorodności biologicznej, który polega na powstrzymaniu procesu utraty różnorodności biologicznej i degradacji funkcji ekosystemu oraz do przywrócenia ich?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie niekorzystnie	1	11	3,43750
niekorzystnie	2	21	6,56250
raczej niekorzystnie	3	30	9,37500
obojętnie	4	28	8,75000
raczej korzystnie	5	80	25,00000
korzystnie	6	97	30,31250
zdecydowanie korzystnie	7	35	10,93750
trudno określić + braki	-	18	5,62500

Źródło: opracowanie własne

Tabela 62-A. Pytanie 18: W jakim stopniu interwencje w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wspierają dostawy i wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii, produktów ubocznych, odpadów i pozostałości oraz innych surowców niespożywczych, dla celów biogospodarki na obszarach górskich i podgórskich?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie niekorzystnie	1	15	4,68750
niekorzystnie	2	19	5,93750
raczej niekorzystnie	3	26	8,12500
obojętnie	4	50	15,62500
raczej korzystnie	5	99	30,93750
korzystnie	6	60	18,75000
zdecydowanie korzystnie	7	24	7,50000
trudno określić + braki	-	27	8,43750

Źródło: opracowanie własne

Tabela 63-A. Pytanie 19: W jakim stopniu interwencje w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wspierają odbudowę, zachowanie i zwiększanie różnorodności biologicznej na obszarach górskich i podgórskich, w tym na obszarach Natura 2000, obszarach z ograniczeniami naturalnymi lub innymi szczególnymi ograniczeniami, oraz rolnictwo o wysokiej wartości przyrodniczej i stan europejskich krajobrazów?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie niekorzystnie	1	13	4,06250
niekorzystnie	2	13	4,06250
raczej niekorzystnie	3	26	8,12500
obojętnie	4	34	10,62500
raczej korzystnie	5	92	28,75000
korzystnie	6	72	22,50000
zdecydowanie korzystnie	7	45	14,06250
trudno określić + braki	-	25	7,81250

Źródło: opracowanie własne

Tabela 64-A. Pytanie 20: W jakim stopniu Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 przyczynia się do wspierania innowacji na obszarach górskich i podgórskich?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie niekorzystnie	1	15	4,68750
niekorzystnie	2	14	4,37500
raczej niekorzystnie	3	29	9,06250
obojętnie	4	47	14,68750
raczej korzystnie	5	118	36,87500
korzystnie	6	79	24,68750
zdecydowanie korzystnie	7	17	5,31250
trudno określić + braki	-	1	0,31250

Źródło: opracowanie własne

Tabela 65-A. Pytanie 21: W jakim stopniu interwencje w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wspierają różnicowanie działalności, zakładanie i rozwój małych przedsiębiorstw, a także tworzenie miejsc pracy na obszarach górskich i podgórskich?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie niekorzystnie	1	10	3,12500
niekorzystnie	2	15	4,68750
raczej niekorzystnie	3	42	13,12500
obojętnie	4	37	11,56250
raczej korzystnie	5	110	34,37500

korzystnie	6	77	24,06250
zdecydowanie korzystnie	7	28	8,75000
trudno określić + braki	-	1	0,31250

Źródło: opracowanie własne

Tabela 66-A. Pytanie 22: W jakim stopniu interwencje w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wspierały lokalny rozwój na obszarach górskich i podgórskich?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie nie został osiągnięty	1	13	4,06250
nie został osiągnięty	2	13	4,06250
raczej nie został osiągnięty	3	28	8,75000
obojętnie	4	55	17,18750
raczej został osiągnięty	5	129	40,31250
został osiągnięty	6	65	20,31250
zdecydowanie został osiągnięty	7	16	5,00000
trudno określić + braki	-	1	0,31250

Źródło: opracowanie własne

Tabela 67-A. Pytanie 23: W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na wspieraniu konkurencyjności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie nie został osiągnięty	1	13	4,06250
nie został osiągnięty	2	29	9,06250
raczej nie został osiągnięty	3	42	13,12500
obojętnie	4	38	11,87500
raczej został osiągnięty	5	108	33,75000
został osiągnięty	6	43	13,43750
zdecydowanie został osiągnięty	7	14	4,37500
trudno określić + braki	-	33	10,31250

Źródło: opracowanie własne

Tabela 68-A. Pytanie 24: W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na zapewnieniu zrównoważonej gospodarki zasobami naturalnymi na obszarach górskich i podgórskich oraz działań w dziedzinie klimatu?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie nie został osiągnięty	1	7	2,18750
nie został osiągnięty	2	22	6,87500
raczej nie został osiągnięty	3	44	13,75000
obojętnie	4	51	15,93750
raczej został osiągnięty	5	96	30,00000
został osiągnięty	6	50	15,62500
zdecydowanie został osiągnięty	7	10	3,12500
trudno określić + braki	-	40	12,50000

Źródło: opracowanie własne

Tabela 69-A. Pytanie 25: W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na osiągnięciu zrównoważonego rozwoju terytorialnego gospodarek i społeczności wiejskich na obszarach górskich i podgórskich, w tym tworzeniu i utrzymywaniu miejsc pracy?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie nie został osiągnięty	1	12	3,75000
nie został osiągnięty	2	14	4,37500
raczej nie został osiągnięty	3	39	12,18750
obojętnie	4	45	14,06250
raczej został osiągnięty	5	116	36,25000
został osiągnięty	6	44	13,75000
zdecydowanie został osiągnięty	7	11	3,43750
trudno określić + braki	-	39	12,18750

Źródło: opracowanie własne

Tabela 70-A. Pytanie 26: W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na wspieraniu rolników i poprawie wydajności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich poprzez zapewnienie stabilnych dostaw żywności po przystępnych cenach?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie nie został osiągnięty	1	12	3,75000
nie został osiągnięty	2	18	5,62500
raczej nie został osiągnięty	3	43	13,43750
obojętnie	4	46	14,37500
raczej został osiągnięty	5	97	30,31250

został osiągnięty	6	39	12,18750
zdecydowanie został osiągnięty	7	19	5,93750
trudno określić + braki	-	46	14,37500

Źródło: opracowanie własne

Tabela 71-A. Pytanie 27: W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na wspieraniu zrównoważonego gospodarowania zasobami naturalnymi na obszarach górskich i podgórskich oraz przeciwdziałaniu zmianie klimatu?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie nie został osiągnięty	1	14	4,37500
nie został osiągnięty	2	15	4,68750
raczej nie został osiągnięty	3	35	10,93750
obojętnie	4	50	15,62500
raczej został osiągnięty	5	105	32,81250
został osiągnięty	6	45	14,06250
zdecydowanie został osiągnięty	7	15	4,68750
trudno określić + braki	-	41	12,81250

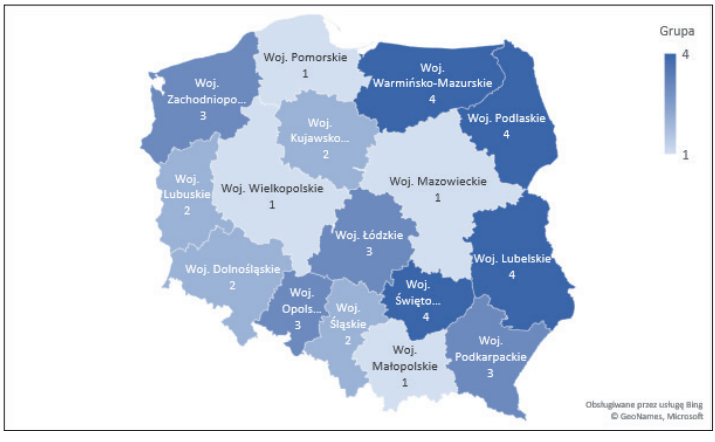
Źródło: opracowanie własne

Tabela 72-A. Pytanie 28: W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na ochronie krajobrazów i obszarów górskich i podgórskich w Polsce?

Odpowiedź	Pkt	n	%
zdecydowanie nie został osiągnięty	1	9	2,81250
nie został osiągnięty	2	10	3,12500
raczej nie został osiągnięty	3	41	12,81250
obojętnie	4	37	11,56250
raczej został osiągnięty	5	102	31,87500
został osiągnięty	6	58	18,12500
zdecydowanie został osiągnięty	7	30	9,37500
trudno określić + braki	-	33	10,31250

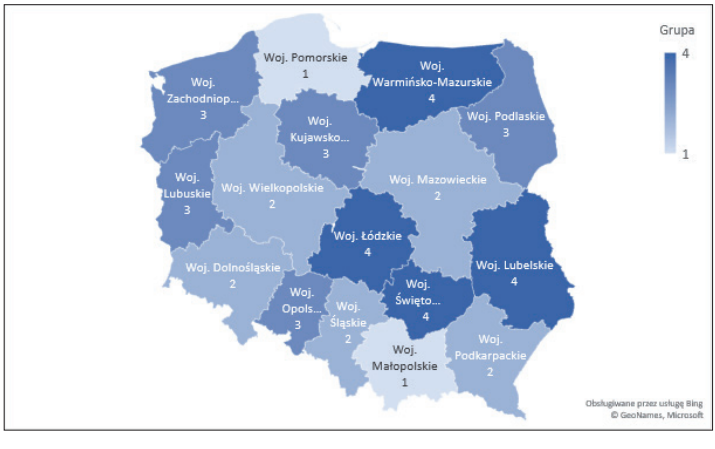
Źródło: opracowanie własne

Ryciny w aneksie

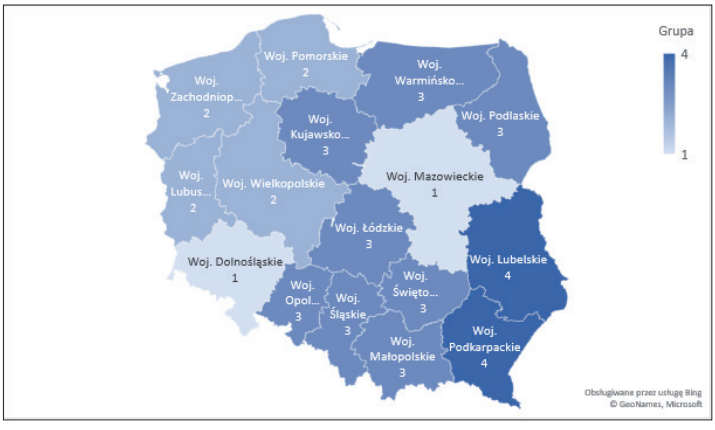
Rycina 15-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (demografia i rynek pracy) województw w Polsce w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

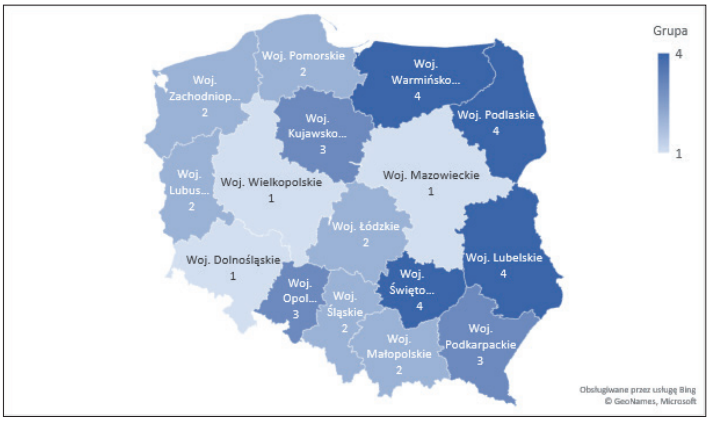
Rycina 16-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (demografia i rynek pracy) województw w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

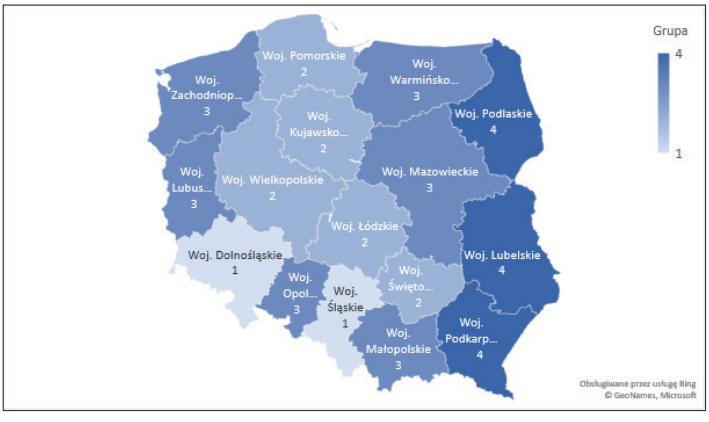
Rycina 17-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (przedsiębiorczość regionalna) województw w Polsce w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

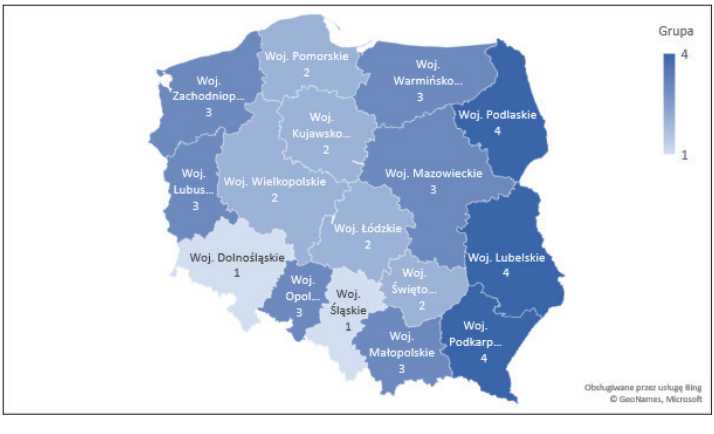
Rycina 18-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (przedsiębiorczość regionalna) województw w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

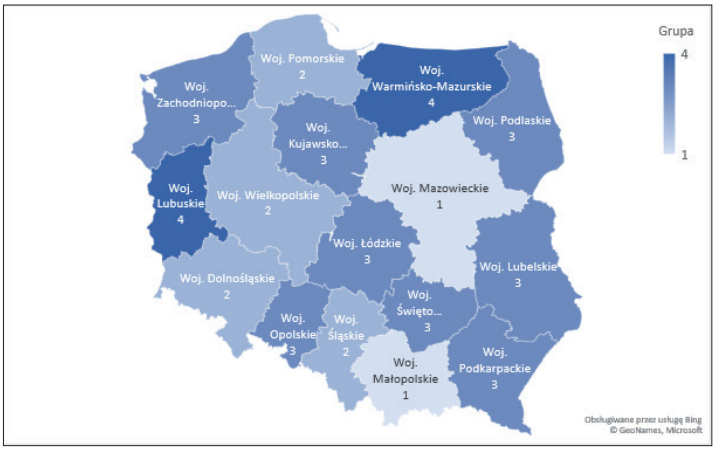
Rycina 19-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (struktura gospodarki regionu – przemysł, budownictwo) województw w Polsce w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

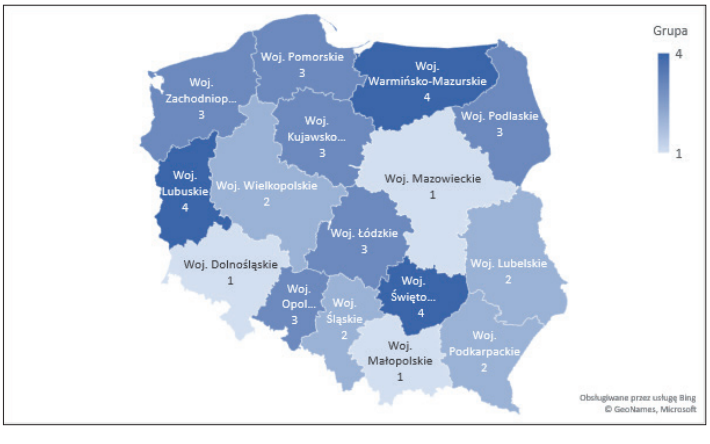
Rycina 20-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (struktura gospodarki regionu – przemysł, budownictwo) województw w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

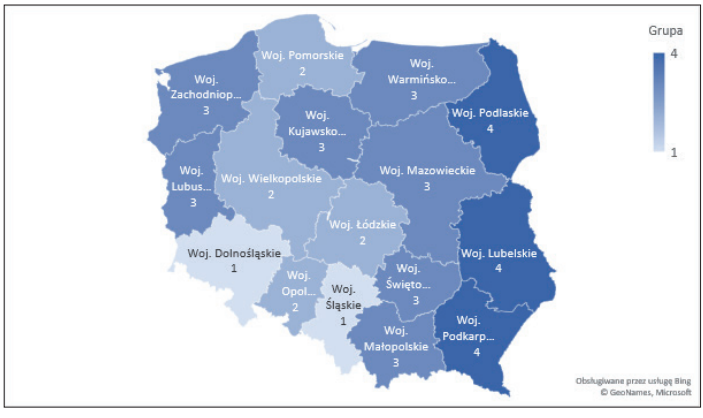
Rycina 21-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (działalność innowacyjna i badawczo-rozwojowa) województw w Polsce w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

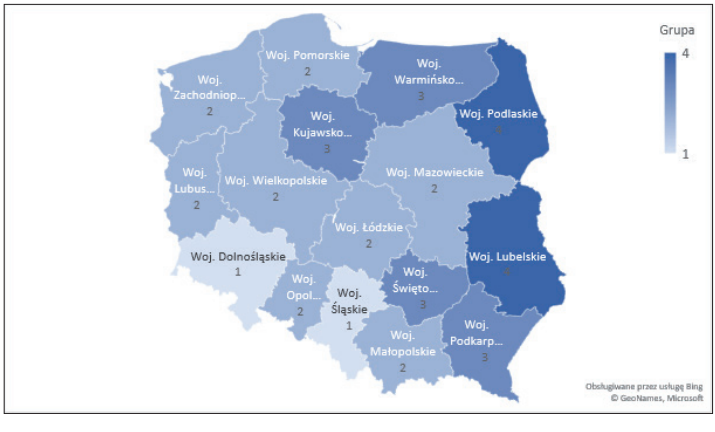
Rycina 22-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (działalność innowacyjna i badawczo-rozwojowa) województw w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

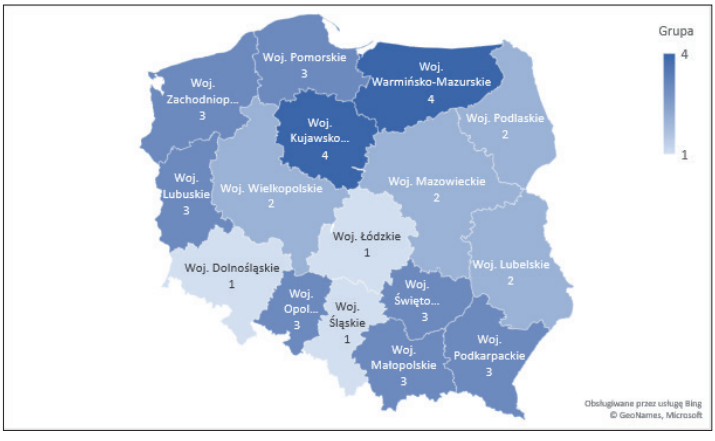
Rycina 23-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura techniczna) województw w Polsce w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rycina 24-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura techniczna) województw w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

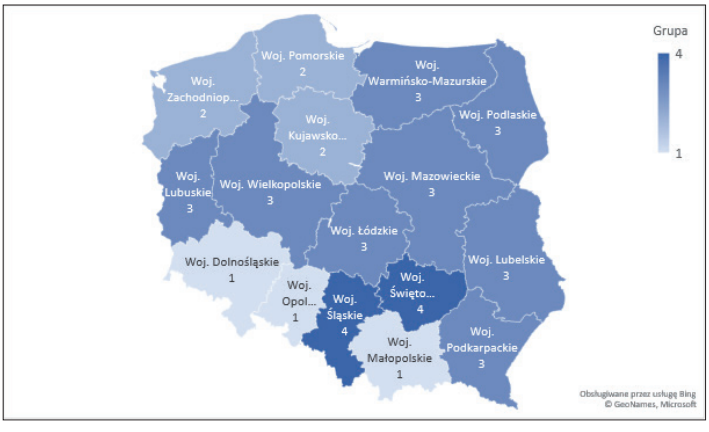
Rycina 25-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura społeczna) województw w Polsce w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

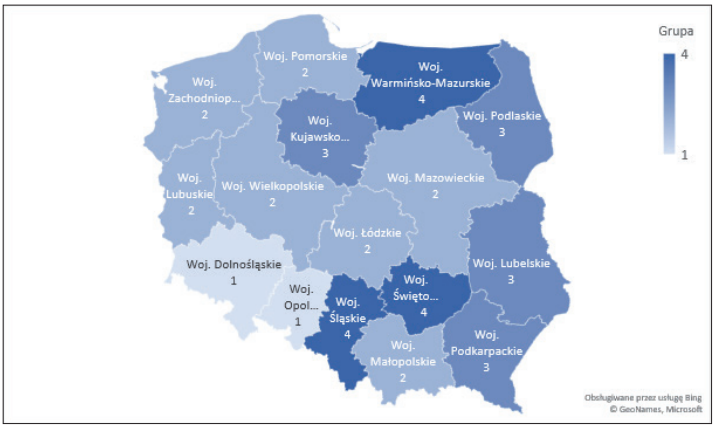
Rycina 26-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura społeczna) województw w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

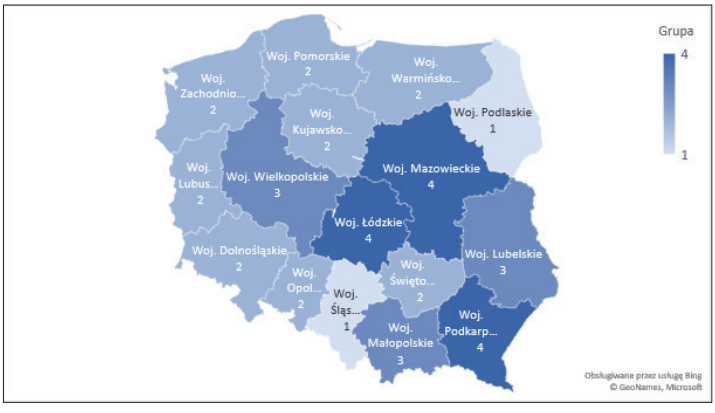
Rycina 27-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (ochrona środowiska) województw w Polsce w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

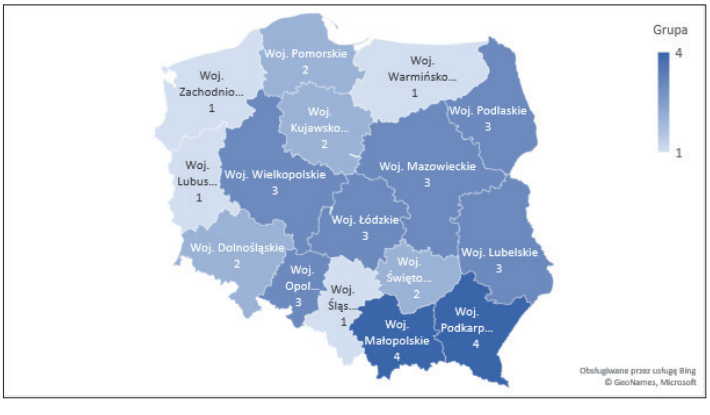
Rycina 28-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (ochrona środowiska) województw w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rycina 29-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

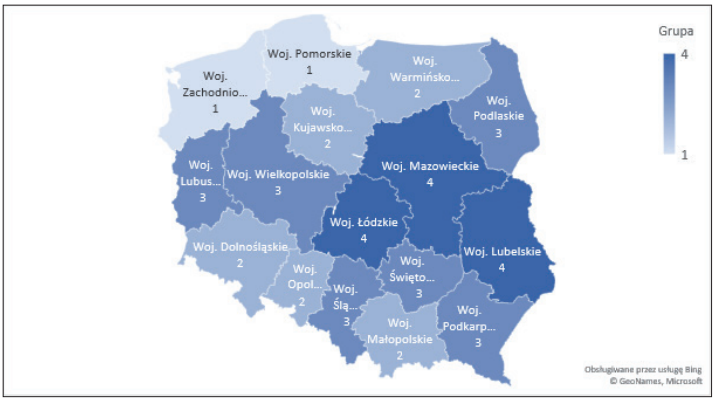
Rycina 30-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (demografia i rynek pracy na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rycina 31-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (przedsiębiorczość na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

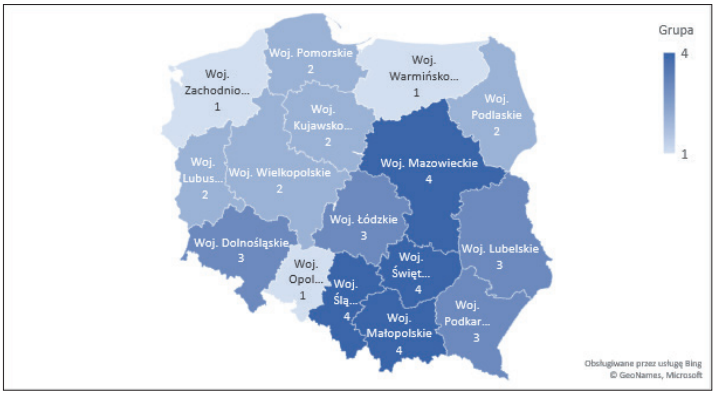
Rycina 32-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (przedsiębiorczość na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rycina 33-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (struktura gospodarki regionu – rolnictwo, łowiectwo i rybactwo) województw w Polsce w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

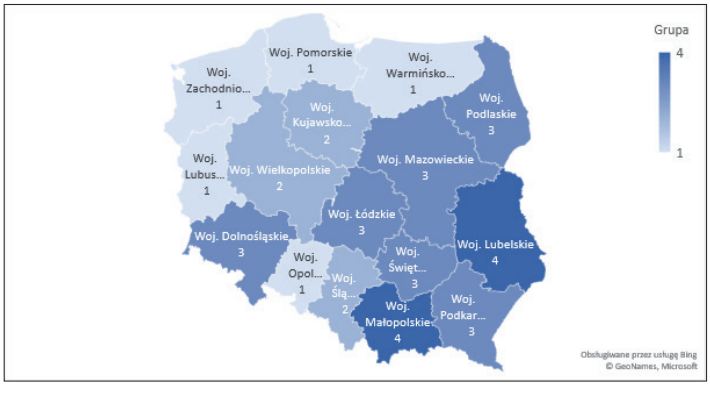
Rycina 34-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (struktura gospodarki regionu – rolnictwo, łowiectwo i rybactwo) województw w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rycina 35-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura techniczna obszarów wiejskich) województw w Polsce w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

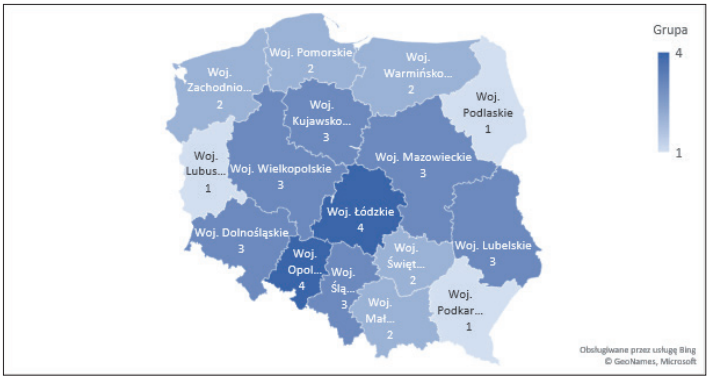
Rycina 36-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (infrastruktura techniczna obszarów wiejskich) województw w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rycina 37-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (ochrona środowiska na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

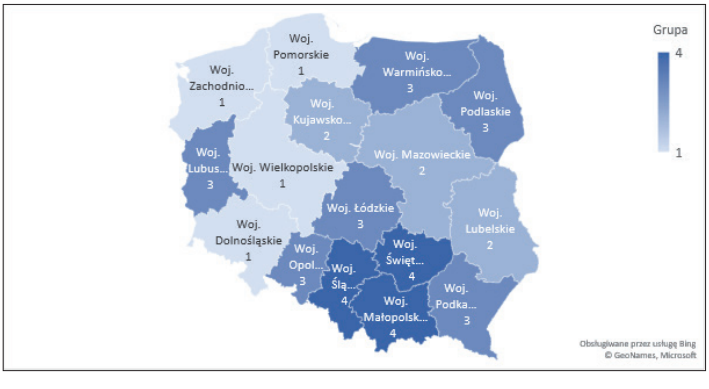
Rycina 38-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (ochrona środowiska na obszarach wiejskich) województw w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rycina 39-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (produkcja roślinna) województw w Polsce w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rycina 40-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (produkcja roślinna) województw w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rycina 41-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (produkcja zwierzęca) województw w Polsce w 2007 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Rycina 42-A. Grupy kwartylowe miary syntetycznej (produkcja zwierzęca) województw w Polsce w 2015 roku

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych BDL GUS

Kwestionariusz ankiety

Sanok, dnia 11.04.2021r.

Szanowni Państwo,
zwracam się z prośbą o wypełnienie poniższej ankiety. Wyniki tego badania są całkowicie anonimowe i zostaną wykorzystane wyłącznie w formie wyników zbiorczych. Celem tego badania jest ocena wpływu Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich i Wspólnej Polityki Rolnej na rozwój społeczno-gospodarczy obszarów górskich i podgórskich w Polsce.

Kierownik Projektu Badawczego
Uczelni Państwowej im. Jana Grodka w Sanoku
dr inż. Mateusz Kaczmarski

Legenda:
Poziom czynnika mającego wpływ na rozwój lokalny na obszarach górskich i podgórskich można ocenić w skali od 1 do 6 lub w przypadku wątpliwości można wybrać opcję „trudno określić":

1	zdecydowanie niekorzystnie
2	niekorzystnie
3	raczej niekorzystnie
4	obojętnie
5	raczej korzystnie
6	korzystnie
7	zdecydowanie korzystnie
-	trudno określić

Miejsce zamieszkania

1. Województwo:
   ✓ …….
2. Powiat:
   ✓ ……..
3. Gmina :
   ✓ ……..
4. Miejsce zamieszkania:

- ✓ Wieś
- ✓ Miasto do 4 999 mieszkańców
- ✓ Miasto od 5 000 do 9 999 mieszkańców
- ✓ Miasto od 10 000 do 24 999 mieszkańców
- ✓ Miasto od 25 000 do 49 999 mieszkańców
- ✓ Miasto od 50 000 do 99 999 mieszkańców
- ✓ Miasto od 100 000 do 249 999 mieszkańców
- ✓ Miasto powyżej 250 000 mieszkańców

5. Mieszkaniec terenów górskich i podgórskich:
   - ✓ TAK
   - ✓ NIE
6. Płeć:
   - ✓ Kobieta
   - ✓ Mężczyzna
7. Wiek:
   - ✓ 20-35 lat
   - ✓ 36-50 lat
   - ✓ powyżej 50 lat
8. Wykształcenie:
   - ✓ Podstawowe i niższe
   - ✓ Zasadnicze zawodowe
   - ✓ Średnie ogólne
   - ✓ Średnie zawodowe
   - ✓ Wyższe
9. Miejsce pracy:
   a) Gospodarstwo rolne
   b) Jednostka Samorządu Terytorialnego
   c) Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa
   d) Ośrodek Doradztwa Rolniczego
   e) Inne……..
10. Staż pracy w jednostce organizacyjnej lub sektorze rolnym:
    a) do 5 lat
    b) od 6 do 10 lat
    c) od 11 do 20 lat
    d) 21 lat i powyżej

11. W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – wspieranie transferu wiedzy i innowacji w rolnictwie i leśnictwie oraz na obszarach wiejskich?

Odpowiedź	
zdecydowanie niekorzystnie	
niekorzystnie	
raczej niekorzystnie	
obojętnie	
raczej korzystnie	
korzystnie	
zdecydowanie korzystnie	
trudno określić + braki	

12. W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – zwiększanie rentowności gospodarstw i konkurencyjności wszystkich rodzajów rolnictwa we wszystkich regionach oraz promowanie innowacyjnych technologii w gospodarstwach i zrównoważonej gospodarki leśnej?

Odpowiedź	
zdecydowanie niekorzystnie	
niekorzystnie	
raczej niekorzystnie	
obojętnie	
raczej korzystnie	
korzystnie	
zdecydowanie korzystnie	
trudno określić + braki	

13. W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – wspieranie organizacji łańcucha dostaw żywności, w tym przetwarzania i wprowadzania do obrotu produktów rolnych, dobrostanu zwierząt i zarządzania ryzykiem w rolnictwie?

Odpowiedź	
zdecydowanie niekorzystnie	
niekorzystnie	
raczej niekorzystnie	
obojętnie	
raczej korzystnie	
korzystnie	
zdecydowanie korzystnie	
trudno określić + braki	

14. W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – odtwarzanie, ochrona i wzmacnianie ekosystemów powiązanych z rolnictwem i leśnictwem?

Odpowiedź	
zdecydowanie niekorzystnie	
niekorzystnie	
raczej niekorzystnie	
obojętnie	
raczej korzystnie	
korzystnie	
zdecydowanie korzystnie	
trudno określić + braki	

15. W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – wspieranie efektywnego gospodarowania zasobami i przechodzenia na gospodarkę niskoemisyjną i odporną na zmianę klimatu w sektorach rolnym, spożywczym i leśnym?

Odpowiedź	
zdecydowanie niekorzystnie	
niekorzystnie	
raczej niekorzystnie	
obojętnie	
raczej korzystnie	
korzystnie	
zdecydowanie korzystnie	
trudno określić + braki	

16. W jakim stopniu priorytety Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wpływały na rozwój lokalny obszarów górskich i podgórskich w Polsce – wspieranie włączenia społecznego, ograniczenie ubóstwa i promowanie rozwoju gospodarczego na obszarach wiejskich?

Odpowiedź	
zdecydowanie niekorzystnie	
niekorzystnie	
raczej niekorzystnie	
obojętnie	
raczej korzystnie	
korzystnie	
zdecydowanie korzystnie	
trudno określić + braki	

17. W jakim stopniu Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 przyczynia się do poprawy jakości środowiska naturalnego na obszarach górskich i podgórskich oraz do realizacji celu unijnej strategii ochrony różnorodności biologicznej, który polega na powstrzymaniu procesu utraty różnorodności biologicznej i degradacji funkcji ekosystemu oraz do przywrócenia ich?

Odpowiedź	
zdecydowanie niekorzystnie	
niekorzystnie	
raczej niekorzystnie	
obojętnie	
raczej korzystnie	
korzystnie	
zdecydowanie korzystnie	
trudno określić + braki	

18. W jakim stopniu interwencje w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wspierają dostawy i wykorzystywanie odnawialnych źródeł energii, produktów ubocznych, odpadów i pozostałości oraz innych surowców niespożywczych, dla celów biogospodarki na obszarach górskich i podgórskich?

Odpowiedź	
zdecydowanie niekorzystnie	
niekorzystnie	
raczej niekorzystnie	
obojętnie	
raczej korzystnie	
korzystnie	
zdecydowanie korzystnie	
trudno określić + braki	

19. W jakim stopniu interwencje w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wspierają odbudowę, zachowanie i zwiększanie różnorodności biologicznej na obszarach górskich i podgórskich, w tym na obszarach Natura 2000, obszarach z ograniczeniami naturalnymi lub innymi szczególnymi ograniczeniami, oraz rolnictwo o wysokiej wartości przyrodniczej i stan europejskich krajobrazów?

Odpowiedź	
zdecydowanie niekorzystnie	
niekorzystnie	
raczej niekorzystnie	
obojętnie	
raczej korzystnie	
korzystnie	
zdecydowanie korzystnie	
trudno określić + braki	

20. W jakim stopniu Program Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 przyczynia się do wspierania innowacji na obszarach górskich i podgórskich?

Odpowiedź	
zdecydowanie niekorzystnie	
niekorzystnie	
raczej niekorzystnie	
obojętnie	
raczej korzystnie	
korzystnie	
zdecydowanie korzystnie	
trudno określić + braki	

21. W jakim stopniu interwencje w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wspierają różnicowanie działalności, zakładanie i rozwój małych przedsiębiorstw, a także tworzenie miejsc pracy na obszarach górskich i podgórskich?

Odpowiedź	
zdecydowanie niekorzystnie	
niekorzystnie	
raczej niekorzystnie	
obojętnie	
raczej korzystnie	
korzystnie	
zdecydowanie korzystnie	
trudno określić + braki	

22. W jakim stopniu interwencje w ramach Programu Rozwoju Obszarów Wiejskich 2014-2020 wspierały lokalny rozwój na obszarach górskich i podgórskich?

Odpowiedź	
zdecydowanie niekorzystnie	
niekorzystnie	
raczej niekorzystnie	
obojętnie	
raczej korzystnie	
korzystnie	
zdecydowanie korzystnie	
trudno określić + braki	

23. W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na wspieraniu konkurencyjności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich?

Odpowiedź	
zdecydowanie nie został osiągnięty	
nie został osiągnięty	
raczej nie został osiągnięty	
obojętnie	
raczej został osiągnięty	
został osiągnięty	
zdecydowanie został osiągnięty	
trudno określić + braki	

24. W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na zapewnieniu zrównoważonej gospodarki zasobami naturalnymi na obszarach górskich i podgórskich oraz działań w dziedzinie klimatu?

Odpowiedź	
zdecydowanie nie został osiągnięty	
nie został osiągnięty	
raczej nie został osiągnięty	
obojętnie	
raczej został osiągnięty	
został osiągnięty	
zdecydowanie został osiągnięty	
trudno określić + braki	

25. W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na osiągnięciu zrównoważonego rozwoju terytorialnego gospodarek i społeczności wiejskich na obszarach górskich i podgórskich, w tym tworzeniu i utrzymywaniu miejsc pracy?

Odpowiedź	
zdecydowanie nie został osiągnięty	
nie został osiągnięty	
raczej nie został osiągnięty	
obojętnie	
raczej został osiągnięty	
został osiągnięty	
zdecydowanie został osiągnięty	
trudno określić + braki	

26. W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na wspieraniu rolników i poprawie wydajności rolnictwa na obszarach górskich i podgórskich poprzez zapewnienie stabilnych dostaw żywności po przystępnych cenach?

Odpowiedź	
zdecydowanie nie został osiągnięty	
nie został osiągnięty	
raczej nie został osiągnięty	
obojętnie	
raczej został osiągnięty	
został osiągnięty	
zdecydowanie został osiągnięty	
trudno określić + braki	

27. W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na wspieraniu zrównoważonego gospodarowania zasobami naturalnymi na obszarach górskich i podgórskich oraz przeciwdziałaniu zmianie klimatu?

Odpowiedź	
zdecydowanie nie został osiągnięty	
nie został osiągnięty	
raczej nie został osiągnięty	
obojętnie	
raczej został osiągnięty	
został osiągnięty	
zdecydowanie został osiągnięty	
trudno określić + braki	

28. W jakim stopniu został osiągnięty cel Wspólnej Polityki Rolnej polegający na ochronie krajobrazów i obszarów górskich i podgórskich w Polsce?

Odpowiedź	
zdecydowanie nie został osiągnięty	
nie został osiągnięty	
raczej nie został osiągnięty	
obojętnie	
raczej został osiągnięty	
został osiągnięty	
zdecydowanie został osiągnięty	
trudno określić + braki	